

SZOCIOLÓGIAI KÖNYVTÁR

IFJ. LEOPOLD LAJOS:

A P R E S Z T I Z S

BUDAPEST, 1912

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.
KIADÁSA

A PRESZTIZS.

Esék vetekedés, kicsoda volna közöttük *nagyobb*? Jézus pedig látván az ő szíveknek gondolatját, egy *kis gyermeket* megfogván maga mellé állatá azt.*

(9. Lukács Év. 46. 47.)

ELŐSZÓ.

Szerző e könyvében arra szeretné a gondolkodók figyelmét felhívni, hogy a *presztizs* nem logikai, nem erkölcsi, nem esztétikai, hanem lélektani, szűkebben meghatározva: társadalomlélektani tünetény, mely a logikushoz, erkölcsöshöz, esztétikushoz, hasznoshoz éppen úgy tapadhat, mint azok visszájához. Úgy véli a szerző, hogy a *személyi*-nek, ily sajátlagos társadalomlélektani hatását nem tisztáztuk és nem is fogtuk fel helyesen, ha — mint Simmel teszi — misztikus, benrejlő okokból származtatjuk, hanem, hogy e hatékonyság — mely leginkább a szinszerűségre emlékeztet — esetleges vagy előállítható, nem egyéni és nem végzetszerű.

A *presztizs* egyetemes társadalmi jelentősége éppen logikai, erkölcsi, esztétikai, hasznossági semlegességében és demokratikus feltételezettségében rejlik. Amaz minőségét, sajátosságát, emez mennyiségét, állandóságát és általánosságát jelenti. A *presztizst* semlegessége alkalmassá teszi egyfelől arra, hogy valóságos értékek elterjesztője és fentartója lehessen, melyek talán *presztizs* nélkül nem is tudnának társadalmian boldogulni, mint ahogy *presztizs* híján bajos elképzelni számtalan erkölcsi tilalomnak, logikai erőfeszítésnek, esztétikai méltánylatnak népszerűségét s a megfelelő ellenmondások kimaradását. Ámde a *presztizs* logikai, erkölcsi, esztétikai, gazdasági közömbössége másfelől azt a veszélyt is magában foglalja, hogy logikailag, erkölcsileg, esztétikailag, gazdaságilag értékes embereket is léptenyomon feltartóztat társadalmi hatékonyságukban a *presztizs* hiánya s hogy tevőleges irányban a *presztizs* fokozza az értékes és értéktelen összetéveszthetőségét.

A presztizs *e kétéltségéből* a szerző azt a gyakorlati eredményt szűri le, hogy a presztizs hanyatlása egyes pontokon értékfelszabadulást, más pontokon azonban kedvezőtlenebb létfeltételeket jelent értékeink számára s hogy e két irányból fenyegető értékveszéllyel szemben arra kell összpontosulnia az értékesek figyelmének, hogy a presztizs öncéllá emelkedését, amennyire csak lehet, meggátolják s társadalomszerte magasabb célok szolgálatába fogott eszközi szerepre korlátozzák.

TARTALOM.

ELŐSZÓ	Oldal 5
--------------	------------

ELSŐ KÖNYV.

I. RÉSZ.

1. §. <i>Bevezetés</i>	11
2. §. <i>Társadalomlélektani érvényesülés</i>	12
3. §. <i>A presztizs</i>	14
4. §. <i>»presztizs« szó származása</i>	15
5. §. <i>A »presztizs« szó használata</i>	19
6. §. <i>Presztizs és pretium affectionis</i>	20
7. §. <i>A presztizs nem vallási tünemény</i>	20
8. §. <i>Presztizs és babona</i>	21
9. §. <i>Presztizs és köztisztelet</i>	21
10. §. <i>Presztizs és tekintély</i>	23
11. §. <i>A lelki uralom két dimenziója</i>	25
12. §. <i>Presztizs és értékítélet</i>	27
13. §. <i>A csodált és a megvetett idegen</i>	29

II. RÉSZ.

14. §. <i>A szó igazolása</i>	37
15. §.	39
16. §. <i>A presztizs birtokosa és befogadója</i>	39
17. §. <i>A presztizs befogadója</i>	42
1. A faj	42
a) A presztizsbeíogadás jelei az állatvilágban	42
b) Vadember	47
c) Barbárok	50
d) A típus	53
2. Az egyedi a presztizs befogadójában	56
a) Az éghajlat	56
b) Normálisság	58

	Oldal
c) A nemek és a presztizs befogadása	58
d) A kor és a presztizs befogadása	60
3. A befogadó jelentőségének mérlege	63

MÁSODIK KÖNYV.

I. RÉSZ.

18. §. <i>A szándék és a tudatosság a presztizs birtokosában.</i>	64
19. §. <i>Az ember értékelése</i>	65
20. §. <i>Mérgőzés, verseny, utánzás</i>	71

II. BÉSZ.

21. §. <i>A presztizs kettős tüneményesora</i>	73;
22. §. <i>A presztizs keletkezése, élete, halála</i>	74
23. §. <i>A személyi viszonylagossága</i>	74
24. §. <i>Simmel személytana</i>	75
25. §. <i>A presztizs keletkezése</i>	77
26. §. <i>Az értelem és akarat megbénításának kizárása</i>	81
27. §. <i>A presztizs élete</i>	82
28. §. <i>Értékeink sorsa a presztizsben</i>	85
29. §. <i>A presztizs halála</i>	91

III. RÉSZ.

A presztizs eszközei.

30. §. <i>Presztizsszerzés, presztizsöröklés</i>	95
31. §. <i>Példák a régi presztizsek felhasználására</i>	98
32. §. <i>A presztizs aktuális és virtuális eszközeiről</i>	106
33. §. <i>Az aktuális presztizs eszközeinek szűkhatárúsága</i> ...	107
34. §. <i>Szó és hallgatás</i>	m
35. §. <i>Hallgatás és titok</i>	115
36. §. <i>Presztizses nevelés</i>	115
a) <i>A családi nevelés</i>	115
b) <i>Az öregség</i>	118
c) <i>A nevelés, mint a presztizs eszköze</i>	120
37. §. <i>A presztizs a névtelen közvéleményben</i>	123
38. §. <i>A presztizskonzerválás fokozódó fontossága</i>	125
39. §. <i>Tömeg, közönség, társaság</i>	125

IV. RÉSZ.

40. §. <i>A presztizs hanyatlása</i>	127
41. §. <i>Az erkölcs autonómiája és a nyilvánosság</i>	129

	Oldal
42. §. <i>A tekintély mint »előakarat«</i>	130
43. §. <i>A gondolatmechanikai hedonizmus a presztizs hanyatlása után</i>	131
44. §. <i>Az egyéniség</i>	131

HARMADIK KÖNYV. Presztizs-fejezetek.

45. §. <i>Bevezetés</i>	134
-------------------------------	-----

I. RÉSZ.

Presztizs és szerelem.

46. §. <i>Exogámia és koedukció</i>	135
47. §. <i>Szüzesség</i>	137
48. §. <i>Házasság</i>	137
49. §. <i>Szerelem és vallás</i>	138
50. §. <i>Egyháziak szüzessége</i>	140
51. §. <i>Vallás és nemi Kicsapongás</i>	141
52. §. <i>A szerelem és a többi presztizsek</i>	142.
53. §. <i>Presztizs a prostitúcióban</i>	144

II. RÉSZ.

A presztizs a gazdasági életben.

54. §. <i>Foglalkozás</i>	148
55. §. <i>A testi munka</i>	153
56. §. <i>A fizetés és a nobile officium</i>	155
57. §. <i>Smith Ádám a vagyon rokonszenveségéről</i>	158
58. §. <i>Az osztályokról</i>	159
59. §. <i>Presztizs és tőke</i>	168
60. §. <i>Presztizs és hitel</i>	169
61. §. <i>Presztizs és reklám</i>	170
62. §. <i>Szükséglet és presztizs</i>	173
63. §. <i>A tabu</i>	175

III. RÉSZ.

Presztizs és vallás.

64. §. <i>Ősvallások</i>	178
65. §. <i>Vallásalapítás és presztizs</i>	179
66. §. <i>A vallásalapítók erkölcstana és a világi presztizs</i>	181
67. §. <i>Varázslók, papok</i>	183
68. §. <i>A pápaság</i>	186
69. §. <i>A schizma</i>	188
70. §. <i>A csalhatatlanság dogmája</i>	189
71. §. <i>A protestántizmus</i>	191

IV. RÉSZ.

A politikai presztizs.

72. §. <i>A főnökség</i>	194
73. §. <i>A barbár főnök vallásszerű tekintélye</i>	195
74. §. <i>A fejedelmi presztizs</i>	197
75. §. <i>A fejedelmi presztizs bölcséleti fogalmazása</i>	199
76. §. <i>Az újkori autokrácia presztizse</i>	201
77. §. <i>Az alkotmányos királyok presztizse</i>	203
78. §. <i>A fiatal és előregedett udvarok presztizsérzékenysége</i>	204
79. §. <i>Állam és fejedelem</i>	205
80. §. <i>A külpolitikai presztizs</i>	206
81. §. <i>A parlamenti presztizs</i>	208
82. §. <i>A demagóg</i>	212
83. §. <i>A végrehajtóhatalom presztizse</i>	213
84. §. <i>Bagehot az angol bankkormányzó presztizséről</i>	214

V. RÉSZ.

Presztizs és nyers erő.

85. §. <i>Lovagiasság</i>	216
86. §. <i>A presztizs a háborúban</i>	218

VI. RÉSZ.

A szellemi teremtők presztizse.

87. §. <i>A művész presztizse</i>	223
88. §. <i>A tudós presztizse</i>	229

VII. RÉSZ.

Presztizs és rendellenesség.

89. §. <i>A presztizs torzképei</i>	235
a) <i>Don Quichoteok</i>	235
b) <i>Stréberek, sznobok, parvenük</i>	236
c) <i>A dekadencia presztizse</i>	237
d) <i>A bűn presztizse</i>	238
90. §. <i>Presztizs és elmebaj</i>	240

ELSŐ KÖNYV.

Est aut plane praestigii genus, üt *ia*, quod sit, non videas: tūm quod non est te videre putes.

Joannes Wieri *De praestigiis daemonum*. Basileae 1566 (127. old.)

Prestige ist etwas furchtbar Lástiges. Etwas, an dem mán schwer zu tragen hat und das mán leicht satt vcird. *Bismarck*.

I. RÉSZ.

I. *Bevezetés. A társadalomban, az emberek állandó és tömeges együttélésében*, ismert érték kategóriáink nem érvényesülnek zavartalanul. Az energetikailag, gazdaságilag, erkölcsileg, logikailag, esztétikailag legértékesebb nem értékesül szükségképp legnagyobb mértékben társadalmilag is. A társadalmat az emberi értékek tárgyi érvényesülésén felül amaz értékek látszati érvényesülése is meghatározza; nemcsak az a kérdés itt, mit ér egy-egy ember az erőteljesítés, a hasznosság, az erkölcsi arravalóság, az értelem és a szépség szempontjából hanem az is: minek nézik a többi emberek? Nemcsak az a kérdés itt, ki értékesül önmagában véve, hanem az is: ki értékesül a többi embereknél.

Mióta az egymást már nem ismerő, egymást ellenőrizni már képtelen embermilliók állandó és tömeges együttélését, a »társadalmat« vizsgálják, a gondolkodókat mindig nyugtalanította: *értékeink sorsa a társadalomban*. Az értékek itt *embereknél* érvényesülnek s nem csupán az értékek emberiek, hanem az értékesülés is. A társadalomban az is szóban forog, értékeink közül melyek értékesek a tömege-

sen és állandóan együttlakó, látszatok, külsőségek nyomára kényszerült embertömegeknél.

Bizonyára rengeteg energetikai, hasznossági, erkölcsi, logikai, esztétikai érték van az emberekben, amely társadalmilag nem értékesül, mert az emberek nem veszik észre, avagy nem oly módon veszik észre, hogy belőle értékérzelmük támadna. S viszont az emberek figyelmének és méltánylatának megfelelő vagy engedményeket tevő értéktelenség értékérzelmét, értékilluziót teremthet. Emberi értékeink társadalmi sorsát a többi emberek figyelmének és méltánylatának mechanizmusa határozza meg.

A társadalom túlnyomó része — kusza és óriási kapcsolatokban — rólunk-nélkülünk folyik le. Az a szó, hogy *társadalom*, legtöbbször azt jelenti, hogy valamit *nem* láthatunk, hogy valamihez *nem* szólhatunk hozzá; vannak dolgok, amelyeket azért nem látunk meg, mert kívül esnek szemhatárunkon, vagy, mert ködös az idő, vagy mert rövidlátók vagyunk és *vannak dolgok, amelyeket azért nem látunk meg, mert társadalom van, mert tömeges állandóság van.*

Ami emberi érték pedig valósággal érvényesülhet a tömeges állandóságban, lélektani hatványt kap, tevőleges vagy nemleges irányban, aszerint, amint amaz emberi érték egyben lélektani érték is, avagy sem, aszerint, amint alkalmas vagy alkalmatlan arra, hogy *az emberek is értéknek érezzék.*

2. §. *Társadalomlélektani érvényesülés.* Sokan azt vélik, hogy az emberek uralmi hajlandósága csak az ú. n. osztályokban valósulhat. De az így vélekedők maguk is kénytelenek kimagasló emberekről, köztisztelőben álló családokról, klubok, fajok, foglalkozások, országok, varázslók, főnökök, virtuózok s. i. t. megkülönböztetett kezeléséről beszélni. Nincs az a forradalmi csoport — Michels turini tanár a szocialista-pártról néhány szemléletes adattal igazolta egy cikksorozatban, — de nincs az a lenézett család, az a megvetett faj, avagy az egyenlőségelméletnek az a kolostori, gyári vagy fegyházi szigete, melyben lappangó arisztokratizmusra ne akadnánk, amelyen belül az egyes embereknek lélektanilag ne volna veszítenivalójuk s ahol az egyesek tárgyian azonos szavai és tettei lélektanilag is azonos hatást gyakorolnának.

Asszisi Szent Ferenc a legtökéletesebb egyenlőség eszményével vetette meg a *Fratres Minorum* alapját. Még 1210-ben nem ismerik a noviciátust, Ferenc is gvárdiánt rendel maga fölé, hogy ez a szabadon választott s nem kényszerű demokrácia sérelmet ne szenvedjen, hogy legyen valaki, akinek ő is engedelmeskedik; pünkösdkor és Szent Mihálykor tapasztalataikat kicserélni s egymást bátorítani gyűlnek össze a testvérek a portiunkulai kápolnában, ütött-kopott kunyhóik körül. De már hét esztendő múltán az arisztokratikus erjedés, a demokrácia elfakulása megindul; alighogy a rend állandóságának és tömegességének első jelei mutatkoznak, tartományokat alakítanak s mindegyik élére tartományi főnököt helyeznek. Amint Ferenc kiteszi lábát Itáliából, az őt helyettesítő vikáriusok, Narinbeli Mátyás és Nápolyi Gergely enyhítik a szegénységi szokásokat, de szigorítják az obszervanciát, Fülöp testvér a klarisszák védnökéül tolja fel magát, János testvér a bélpoklosok új rendjét próbálja megalapítani. Visszasietve Itáliába, Ferenc fővikáriusi állást szervez s a felfordulással szemben védnököt kér a pápától Hugolin bíboros személyében, *lélektani erőt az erkölcsihez*. Midőn 1226 őszén a puszta földön fekvő, meghintve hamuval, »énekkal fogadja a halált«, gyökerestül megváltozott, eltolódott kis világ morzsolgatja utána Napéneke aranszavait és végrendelete intelmeit. Négy évvel Ferenc halála után a szent csontok felett már generálisok és ellengenerálisok versengése tör ki, mintegy drámaian dolgozva fel a látszati diadalát az erkölcsi felett. De a *Fratres Minorum* tanulsága és tanúsága mélyebb. Nem csupán a versengő generálisoknak és vikáriusoknak, az evangéliumon felülkerekedő önzőknek van szükségük látszati érvényesülésre, a *szentnek is*, maga Ferenc, az intézmény szelleme, lényege sem állhat meg a komolyan vett demokráciával; a hedonikus emberértékelés elhanyagolása nem sikerül. Egyéniségének nemes bája, mely hétszáz év múltán is Assziszibe szólítja az idegent, életmódjának egyszerűsége, mely oly megható ellentétben állt szellemi szuverenitásával, költői és szónoki tüze, a beteg testből kisugárzó lélek, Asszisi Ferenc, a tekintélynek ez a kvintesszenciája: saját otthonában, a hozzá egészen közelálló, az egyfogadalmú testvérek

egyenetlenségét csak egy bíboros védnök segítségülhívásával képes elsimítani. A legegyszerűbb, szinte művésziiesen egyszerűsített mikrokozmoszban is, amint az állandóság és általánosság mesteremberi feladatai felmerültek, maga e mikrokozmosz logikus központja, lelke, kiról lehetetlen volt ama kis világot el nem nevezni, kénytelen ugyanezzel a kis világgal szemközt a pápától kérni egy bíborost, mint lélektani, távlatos, arisztokratikus hatóerőt.

Ez a hatvány szemmel láthatóan nem azonos a logikummal, de nem is szükségképpen ellensége. Nem erkölcsi és nem erkölcsellenes. Nem esztétikum és nem esztétikátlan. Valami, ami nélkül sem az igazság, sem a valótlan, sem a jó, sem a rossz, sem a szép, sem a rút, sem a szent aszkéta, sem a törtető vikárius nem tud boldogulni: állandóan és tömegekkel. A személyinek ezt a látszatértékét, *a hedonikus gondolatmechanikában aratott magaviseleti sikert*, mely átlappangja az egész társadalmat: *presztizsnek*, nevezik.

3. §. *A presztizs.* Amit ma presztizsnek mondunk, *az állandóan letelepült tömegtársadalom* minden hajlatán élénk bukkan: a melanéziai szövetségektől az angol parlamentig, a barbár csere gyöngyei körül s a newyorki tőzsdén. Vezércikkeknek és drámáknak, költségvetéseknek és végrendeleteknek ad fel kérdéseket. Sokszor a zsupori nem tudja összegyűjteni, a pontos nem tudja rendben tartani, a tékozló nem tudja elkölteni. A legpontosabb könyvvitelek képtelenek kimutatni évvégi mérlegeikben a presztizs állagát. Mégis hivatkoznak rá unos-untalan; félnek tőle és féltik, áldozatokat hoznak érte, sikereket érnek el általa, gyengeségeket palástolnak el vele. Macchiavelli beparancsolja a fejedelmek udvarára, Retz és Richelieu a népet zavarják el tőle, Bagehot felviszi a londoni tőzsdére és kesernyés mosolyával fizetékieskiegészítésül ajánlja fel a hivatalnokoknak Schopenhauer. A presztizs hiánya útját állja a lángelmének és kapaszkodónak, a bölcsnek és a parvenünek; a zseni könyve, ha presztizs nélkül szűkölködik, ott penészedik a kiadók pincéiben, ha ugyan megiratlanul nem maradt, mert a presztizstelen lángelme gyakran kételkedik önmagában és maga is a távlatosak észszerűtlen varázsa alatt áll; a presztizs hiánya, ha nem is képes ártani a már

evidens (közsükségletté vált) találmánynak, a kezdeményezés, úttörés, próbálgatás éveit ezerszeresen megnehezíti; a műegyetem közepszerű tanára, kinek gyakorlati sikere még sohasem volt, könnyebben jut tőkéshez, ki találmányát financozza, mint a fényesötletű mechanikus kék gépész-ruhájában, alázatos előadásával; a legtöbb beteg szívesebben bízza életét a nagyképű fővárosi tanárra, mint a legkitűnőbb orvosra a vidéken; a presztizstelen művész kálváriákon kénytelen végighordozni kottáit, képeit, faragványait, hegedűjét; a presztizses közhely viharosabb tapsot arat, mint a gondolat, amelynek csak logikai értéke van, de presztizse nincs; azt az embert, akinek presztizse van, elkerüli a bíráló túsúrása, az ellenfél kötekedése, a tömeg szarkazmusa, a vizsgálóbíró gyanúja, de a külvárosi Afrodite, mert presztizse nincs, bordélyházba szorul.

Szerencsére a presztizzsel nemcsak a téves, a rossz, a rút él és boldogul, hanem az igaz, a jó, a szép is. A presztizs nem jelenti szükségképpen az igazság, jóság, szépség bukását, csak összetéveszthetőségeket, veszedelmes közös nevezőjüket jelenti a hazugsággal, rosszasággal, rútsággal. A presztizs lehet védőnövénye az igaznak, jónak, szépnek az alogika. anetika, anesztetika befagyott, merev világában, megadva a nemességi értéknek is az asszociatív szárnyakat, a megélhetés lehetőségét az állandóság és embertömeg kettős kiterjedésében.

4. §. *A »presztizs« szó származása.* Eredetében *presztizs* — az etimológia itt is *enfant terrible* — szemfényvesztést jelent. A latin *praestigiae* (-arum) szóból ered (de előfordul *praesligia* (-ae) és *praestigium* (ii) alakban is); magát a szemfényvesztőt (kockajátékost, kötéltrancost, erőművészt) *praestigiator* (-oris) -nak nevezték. A latin auktorok és középkori szómagyarázók rászédő bűvészkedésnek tekintik (*delusiones, fallac-iae*) s mai értelmében, amennyire tudjuk, nem használják. A *praestigiator* kockát vet vagy pénzt tesz ki az asztalra, majd edénykébe vagy szelencébe csúsztatja, ügyeskedve mozgatja és átcseni, hogy végül, midőn azt gondolnád, egy bizonyos helyen van a tárgy, egészen más ponton bukkanjon fel; »ily ártatlan fogásokkal esik tévedésbe a néző, ki sokszor mágikus művészetet hajlandó

sejteni az ügyesujjú megtévesztés mögött«. Máskor meg a bűvész tüzes vasat szorongat sértetlenül maradt kezében, vagy haragot színlel és szavai nyomában kénköves tüzet lehel ki, mintegy isteni lángba burkolva igéit. Ennek analógiája a régiéknél, amikor az üres szódagályról, a szavak megtévesztő varázsáról (*praestigiae verborum*), a szemek presztizséről, a *philosophari se dicentium* és a *simulati numinis* presztizséről stb. beszélnek.

A *praestigiae* szó összetétele felől sokáig eltértek a vélemények. A régebbi írásmód (*praestrigiae, praestrigiator*) ismerete a *prae* és *stringo* (-ere) összetételt mutatja valószínűnek; a *stringo* és *praestringo* igéket »meghatni«, »elhomályosítani«, »kápráztatni« értelemben is használják. Ehhez tapadva, a *praestigiae* és *praestigium* szót a középkori latin-ság általában szemfényvesztő illúziókeltés vagy megfoghatatlan démoniség, hozzáférhetetlen varázs jelölésére alkalmazza. »Ő nevelőségére, mondja Jókai egyik ódonzamatú regényében, nagy befolyást látszik gyakorolni Zuzanne kisasszony; s viszont Zuzanne kisasszony ennek a franciába ojtott négernek a *praestigiuma* alatt látszik állani«, — amivel Jókai nyilván a varázs exotikumát akarja megérezkíteni.

A francia nyelvhasználat már a legrégebb időktől használja a *prestige* szót, eleinte, amennyire utánajárhattunk, csak a latin »*praestigiae*«
fent körülírt jelentésében (*prestige, prestigiateur, -trice, prestigieux, -euse*). A jósok, varázslók és démonok presztizsénél a szóhasználat nem marad vesztég, hanem analógia útján átmegegy oly érzékcsalódásokra is, melyeknek okát már nem tartják természetfelettinak. Beszélnek az érzékcsalódások és képzelgések presztizséről (*les prestiges du mirage, de la fantasmagorie*); alkalmazzák a szót az illúzióra általában és Diderot már a hangütem és az összhang presztizsét emlegeti. A »presztizs« szó átszellemül, megnemesedik s írók és szónokok alkalmassá finomítják a legmesszebbmenő analógiákra. Rousseau szenvedélyeink presztizsét idézi fel, mely az értelmet elkápráztatja, a bölcseséget megtéveszti. Presztizsnek nevezgetnek minden oly varázst, melynek hatása a presztizsre emlékeztet (»cet homme exerce une influence qui ressemble à un prestige«:

Litré), minden oly bűbajt, vonzóerőt, mely az értelmet elhomályosítani képes az érzelem egyidejű emelésével. Olvashatunk a dicsőség presztizséről, a hatalomról, mely presztizs híján nyers erő, az irodalom és színház presztizséről; Tarde egy helyen a *mai* újság, az aktualitás presztizséről beszél; a presztizs a plakátokon is karrierhez jut: 1869-ben Bourbeau közoktatásügyi miniszterről, aki jeles jogász hírében állott, de nem volt presztizse, számtalan falragasz ordítja Páriszerte: »Bourbeau manque de prestige«. Az angol, a német, a magyar nyelv ez utóbbi értelemben, a bűvész képzetétől elkülönítve veszi használatba a szót s túlnyomóan ugyane jelentésben veszi át *prestigio*-vá. az olasz és a spanyol, csak éppen hogy az olasz *prestigiado* s a spanyol *prestigiador*, éppúgy, mint a francia *prestigiateur* az új jelentéstől függetlenül kitartanak a régi mellett, egyik sem jelent mást, többet, mint varázsló ezermestert.

Ősjelentésében íme a presztizs megtévesztő ügyesség, melyet *ars sordida*-nak néznek, akik a fórumon maguk is naphosszat élnek vele. A »presztizs« azidétt még félelmetes vagy megvetett ténykedés, hókusz-pókusz vagy démoniség, melytől óvakodnak a bölcsek és félnek a balgák. A mutatványos pojácának, kötél-táncosnak, kardnyelőnek, a hosszú énekek recitálójának, az utánozhatatlanul ügyesnek van presztizse, másfelől presztizs veszi körül a démoni varázslatot, a boszorkányos bűbajt, a logikailag át nem fogható hatékonyt. Még nem üt ki az erkölcstelennek bélyegzett vagy félelmesnek tartott ténykedésen a valóságos mechanikai érték, mely az emberek lelki érintkezésének egy erkölcsileg semleges tüneményét jelenti, bizonyos dolgok kiemelésének és általánosításának, más dolgok eltakarásának és disszociációjának művészetét tekintet nélkül a dolgok erkölcsi értékjegyére. Midőn a természetet meghaladó hatnitudást mindjobban elkülönítik az emberitől, a »presztizs« szó elveszti boszorkányos, démoni zamatát s már csak bűvészkedő tehetséget jelent; ezek az ezermesterkedő *prestigiateur*ök a lehető legdurvábban üzték lélektani hatáskísérleteiket, olcsó és elemi eszközökkel, mutatványosan, öncélul, a mesterembséget a mesterembségért.

Az a korszellem, mely Macchiavellit, Retzet, Richelieut

sugalmazta, érleli meg a »presztizs« új jelentésének előnyomulását; a napkirály drága és etikettes udvara, a látszat európai szervezkedése, a pedánsok és enciklopedisták okoskodása facsarja ki a szóból egykori értelmét; a csepirágók hajdani jelzőjében válik öntudattá és művészié, amivel öntudatlanul, empirikusan élt már előbb is minden hatalmi vágy. Macchiavelli, Retz, Richelieu könyvei felett már ott lebeg félig odalehelve a »presztizs« szó; róla írják legmélyebb gondolataikat, csakúgy, mint a reformáció emberei, Luther és Melanchton, mint Montesquieu, aki elvetendőnek tartja a fényűzést a köztársaságban, de szükségesnek véli a monarchiában, mint Pascal, aki úgy véli, hogy nem szükséges a népnek a jogbitorlás valóságát érezni, mint annyian a nagy barbár államok ösbölcsei közül, akik a politika, az erkölcs, a tudomány, a szerelem hatástitkait keresték szakadatlan évezredek át. Mióta XV. Lajos az államot önszemélye függvényének nyilvánította, a királyi példaadás a legapróbb kis hatalmi körzetek személyi hangsúlyozását és öntudatosságát teremti meg; az új szóhasználat már a levegőben van. Ám csak a »presztizs« szó ily értelmezésének általános befogadásával válik plasztikussá a köztudalomban, hogy a sokszerű, változékony jelenségcsoporthoz azonos magvuk van, hogy még az erős is, a hasznos is, az erkölcsös, szép, igaz is hatáshatványt kap, ha bizonyos lélektanilag szempontok szerint jelenik meg az emberek előtt, hogy más törvényei vannak az erőnek, a gazdaságosságnak, az erkölcsnek, a valósnak, a szépnek és mások a társadalmi érvényesülés, a hatás lélektanának és hogy e különféle törvények nem szükségszerűen zavarják egymást.

Az emberek súlyos többsége nem csupán testileg, fajilag kíván érvényesülni, hatni, hanem társadalmilag is s mint-hogy a testi és faji fennmaradás után is a társadalom húzza a sorompókat, még ezekhez a létdimenziókhoz is társadalmi hatékonyságra szorul az egyes. Ezért a presztizs hallgatagon majd minden ember céljai között ott lappang s bárha a szó a legtöbb egyénnel és cselekvéseink túlnyomó részével kapcsolatban előfordulni nem szokott, névtelenül állhatatosan benne-rejtőzik társadalmi magaviseletünk motívumaiban. A presztizs fontosságát nem méri fel a szó valóságos használatá-

nak gyakorisága, helyesen arra kell gondolnunk: hányszor használhatnék!

A presztizs, mintha a társadalmi magaviseletek mélyén leselkednék, az erőse és gyengére, a hasznosra és haszontalanra, a jóra és rosszra, az igazra és tévesre, a szépre és rútra egyaránt odairányozza hideg villanyfényt; mintha már nem is a mi szürke fogalmazásunk volna, hanem az állandóságba és tömegbe cseppent ember egy végzetfoszlánya, az őserdő gúnymosolya a gögös állatszecesszió felett. Egy rés ez a szó, amelyen át az egész nagy útkanyarulatot átpillanthatjuk: íme, valóságos emelkedésünk csak a vadon és a prerí magasabb, tagozottabb, megfinomodottabb, de mégis egytalajú folytatása és ami egészen új, amit nem hoztunk magunkkal, amit az állandó tömegességgel mi adtunk az ősihez: látszati, délibáb.

Róma pojácos bűvésze, a *praestigiator*, elsápad a kifeszített dróton, guruló kockái között, bajazzószeméből egy könny csordul ki, mely lassan, íme, végigszivárog a világtörténelmen.

5. §. *A »presztizs« szó használata.* Ha szavunk mai értelméig nem vezetne is logikus fejlődés, hanem csak jelentésváltozás, szócsuszamlás történt volna, a régi jelentés kavicsai azért kétségtelenül vele gurultak a szóval. Állítunk valakiről valamit, amikor azt mondjuk, hogy presztizse van, de állításunk homályos, az állítmány nem különböztethető meg az alanytól. Alapértéknek látszik, melyet más alapérték alá rendelni nem lehet, ködös távoli vonalak felé lejtő értékszerű érzelemnek, amelyet aligha lehet majd reflektált, értelmi tüneményül felfogni. Nem vagyunk képesek másként, mint személyben lokalizálni, lezárt személyegészre vonatkoztatni, de mint érzelem, határai elmosódnak, a személy képzetének egész asszociatív szélességében »olajfoltszerűen« terjed, önműködően újul, abszolútnak látszik. Egy másik személyhez vagy csoporthoz való életviszonyunk szubjektív ismeretlenségét véljük kiérezni a szóból, s ennek a negatívumnak mintha bizonyos többletsejtés lappangása adna kedvező színezést, meleg hangulatot. Az elemezhetőről, a jól ismertről, az útszéleiről, arról, akit maradék nélkül sikerül megértenünk, el-

érnünk, utánoznunk, nem mondjuk, hogy presztizse van. De kell, hogy a hozzáférhetetlenséget egyetemesnek érezzük, minden irányban lezártnak s ne csak egyéninek és esetlegesnek.

6. §. *Presztizs és pretium affectionis.* A nehezen hozzáférhetőnek lehet *pretium affectionis*-e, amely felszíthatja érdeklődésünket, szenvedélyünket, gyűlöletünket, de ha nehéz hozzáférésünkkel párhuzamos velünk egyivású mások könnyű hozzáférése, a *pretium affectionis* érzelmi becstöbblete nem magosul presztízssé. Presztizs csak akkor származik, ha a hozzáférhetetlenséget abszolútnak véljük mindenki számára, aki ama presztízsszel nem asszociálható; X előtt nincs presztizse annak az Y-nak, akit X nem képes megvesztegetni, ha X tudja, hogy Z ugyanerre képes volt; nincs presztizse a köztudomásúlag könnyelmű asszonynak a férfi előtt, akit véletlenül éppen elutasít; a presztizs nem epizód, hanem lelki általánosítás, érzelmi lappangás, állandó hatvány a változó tartalmak mellett.

7. §. *A presztizs nem vallási tünemény.* A presztizst mai jelentésében, mióta a démoni kihullott fogalmából, vallási jelenségül felfogni nem lehet. A vallásból a szervezeti, ösztöni feltételek, a fogalomszerűség izgató hasonlósága hiányzik; a személyi analógia érzelme, az érzelmi feszültség a személyi központ irányában a vallásnál nem lényeges; a vallás az ismeretlen kultusza, a presztizs az érthetetlené, a vallásban azt keressük, akinek helyét nem tudjuk, a presztizsben az ismert helyzetű elérhetlent. A vallásban a személyi csak redukció, a presztizsben dedukció; amott a megszemélyesítés eszköz a végtelen átfogásához, a presztizs maga a megszemélyesítés, rendeltetése, célja személyi; a vallásban énünk végtelen folytatását érezzük, integrálódásunk legfelsőbb lehetőségét, valakinek presztizse ellenkezőleg: megállít, visszatart bennünket, az énfolytatás helyett egy *más* kezdődik vele, elkülönít, quietivumot teremt. Mindenfajta vallásban, a legkezdetlegesebben is, a Különböző közeledik hozzánk, a presztizsben az Egyező távolodik tőlünk: ott egyesül velünk az Isten, itt elszakad tőlünk az ember. Egyezésük csak az érzelem színében mutatkozik: a táv-

lattal puhább hangulatok járnak, emelkedettebb -kedv- és engedő kínérzelem, gondolatmechanikai hedonizmus.

Im Grenzenlosen sich zu finden
 Wird gern der einzelne verschwinden,
 Da löst sich aller Überdruß;
 Statt heißen Wünschen, wildem Wollen,
 Statt lästgem Fordern, strengem Sollen
 Sich auf zugeben ist Genuss.

De a hasonlóság nem haladja meg a hangulat e finom árnyalategyezését: a távolság szerepe más és más itt és amott; még a hangulat erőssége is a vallásnál fordított, a presztizsnél egyenes arányban áll a távolsággal.

8. §. *Presztizs és babona.* A babona: okság felállítása oly tünemények között, melyeknek egymáshoz tárgyian nincs közük, de amelyeket erős indulatok sodornak oksági viszonyba, azok a minden képzetet inficiáló izgalmak, amelyekről Lévy-Bruhl beszél, mikor a vadak gondolkodását elemzi. A presztizs az okság megkerülése, az oki lánc összecsomósodása, oly alapok, mely nem okozatot szül, hanem hogy úgy mondjuk: oszlás útján szaporodik. A babona, mely valamely egyénhez vagy csoporthoz fűződik, eseményre, történésre függeszti tekintetét, nem a tősgyökerelesen személyi magaviseletre, sőt emezt szinte elhanyagolja, alkotásban, teremtésben objektiválja az egyént vagy csoportot s ebben az alkotásban, teremtésben lokalizálódik a csodálat; a babonás ember meg tudja mondani: ezt vagy azt az embert vagy csoportot ezért meg ezért csodálok, nem nézek szeme közé, nem ejtem ki nevét s. i. t. Nagy lélekrengésekhez fűződnek ezek a maradványok, ínségek, háborúk, döghalál, özönvíz, földrengés rémeihez, amikor szörnyű lelki válságok, nem pedig a logika, hajtják egymáshoz az okot és okozatot, amikor gond és gondolat egymásba vegyül. A presztizs nem ismer lokalizálást, nem okságtévely, a presztizsnél a hangsúly a látszaton, a hatássikeren, a valakinek presztizse alatt állók lelki válaszában van.

9. §. *Presztizs és köztisztelet.* Mikor így a presztizst — köznyelvi értelmezésén elindulva — máris kiemeltük a vallásos és babonás tüneménytömegeből, még mindig a

hasonló fogalmak egész csomója ússza körül szavunkat s egyik-másik mintha elvegyülne vele. Mert ha a presztizs nem vallási, nem babonás jelenség, hanem egyik ember általánosan kedvező látszata a másiknál, mi különbözteti meg a köztisztelet (becsület) fogalmától? Reá-bizhatjuk-e magunkat a nyelvhasználat kénesőszerű érzékenységre, mely nem igen teremt felesleges szinonimákat és a látszólagos szinonimákba mindig egy-egy érvényesülni kívánó árnyalatot rejt? Hihetünk-e a nyelv gazdaságosságában, amely a már megnevezett fogalmat nem hurcolná végig új névköntösben a világ minden kulturnyelvén? És ha reámerészkedünk a nyelv ősbölcsességének bizonyágtételére, nem hagy-e cserbe feltevésünk, meg lehet-e jelölni a presztizs éles eltérését minden szomszédos fogalomtól, nyelvi életcélját, a különízü gondolatokat, melyek felmerülnek bennünk, valahányszor halljuk vagy kimondjuk vagy emlékünkre visszahívjuk?

Ha jól megnézzük a köztisztelet gyűjtője alá sorozható rokonfogalmakat, egy közös jellemvonást valamennyiben ismétlődni látunk, hogy a befogadó fél lelkében a szemlélt félről szóló ítélet *már előre adva van*, kialakult, kiforrott, hogy csak az alkalmazás egyéni, hogy a köztiszteletre, becsületre vágyó, azt féltő egyén *nem alakít, hanem simul*, hogy már előzetesen is élő logikai, erkölcsi, esztétikai formák és normák egyéni felhasználója vagy egyéni valósítója; nem kérdez a köztiszteletre törekvő, hanem feltett kérdésekre, a logika, erkölcs, esztétika megcsontosodott, kész kérdéseire igyekszik kielégítő válaszokat adni. Az ily alany helyzete integrálódó, az emberek véleményétől függ, ez ítéletek igenlését keresi, valóságos értés igyekszik lenni és készülődik, hogy értékeljék, mérlegeljék, mint valami szigorlaton. A presztizs nem szól ily elkészültekhez, ily várakozókhöz. Nem valamely logikus válasz egy feltett kérdésre. De éppen mert készületlenek, meglepettek alogikusan fogadják be, reális, népies, tömegi jelentése más, mint a köztiszteleté. A köztiszteletnek fogalomra van szüksége, hova ítéleteit bekapcsolhassa, viszonyíthassa; nem is vonatkozhatik másra, mint arra, ami az egyénben megfogalmazható s az egész egyénre csak akkor, ha maradék nélkül megfogalmazható. De

mivel a személyi tartalék féltése megvan úgyszólván minden emberben (Simmel) s e féltés mindig valamelyes egyéniség-morzsát teremt, mivel még a könyöradományokat gyűjtő nyomorult is azzal állít be hozzánk, hogy »nem koldulni jövök«, a presztizs, még ha túlnyomóan egybe is esik a köztisztelettel, rendszerint valami kis többletet is jelent. A köztisztelet fogalmi kategória, híjával van az érzelem terjedékenységeinek s a népszerű fogalmak szerény csoportja szabja meg érvényesülésének határát.

10. §. *Presztizs és tekintély.* A presztizst elhatároltuk a köztisztelettől, a presztizses személyiségtöbblete, megkülönböztetettsége, normátlansága jelzi a két fogalom határát. Találunk-e különbséget ott is, ahol az egyéni szintoly élesen hangsúlyozva van, mint a presztizsben, a nem köztisztelteké, hanem különlegesen tisztelteké, akiknek nem tömegi, abszolút súlyuk szerzi meg az elismerést, hanem egyéni fajsúlyuk? A köztiszteletben az *integer vir scelerisque purus*-t láttuk, akinek észszerű tisztelet jár ki, aminthogy észszerű a közös értékelésben csereképesek, az egyerkölcsűek, egyszintűek, egylátkörűek tiszteletforgalma mindaddig, míg valamelyikük az átlag vonalat át nem szakítja. Az ily tetszésnyilvánításokban részesülő nem nyújt, de követ szabályokat, maga is passzív eleme a társadalmi rendnek, sőt érdeme éppen abban áll, hogy erősebben passzív az átlagosnál és normálisnál, nem is szólva a társadalmi rend megsértőiről. Nem fogalom- és értékhelyettesítő az ily egyén vagy csoport, ellenkezőleg: tapad minden mozdulatával a már tömegi fogalmakhoz és értékekhez, mintegy szószerint véve az evangélium ó-testamentumra vonatkozó programját: »Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvényeknek és prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy azt betöltsém«. (5, Máté év. 17.) A köztiszteletnél egyszerűen mennyiségi különbséggel, sokszorozott átlagossal van dolgunk, nem minőségi kiválóval.

De a minőségi különbség is kétféle a társadalmiban. Vannak mennyiségire redukálható, észszerűen értékelhető minőségi különbségek, amelyek követése, tisztelete, kívánása értelmi tünemény és vannak nem redukálható minőségi különbségek. Néhány jó megjegyzést találok Ross

E. A. tanár egy tanulmányában, melyek nagyjából egybevágóan azzal, amit itt röviden jelezni óhajtok. »Vannak, úgymond, művelődésünknek olyan elemei, melyek az észszerű utánczás révén való kiterjedésre törekszenek, mint a gyakorlati mesterségek és tudományok. Mindegyikben vannak elismert és követett tekintélyek. Bajosan is lehetne ez másként, számbavéve a specializálás rengeteg előnyeit. Azonban az ily tekintélyek alapja nem *presztizs*, hanem *megelőző siker*. Egészen észszerű eszerint tekintélyül kezelni a tábornokot, aki minden csatában győzött, az ügyvédet, aki minden pert megnyert, az orvost, aki minden kóresetet meggyógyított, de éppúgy észszerű megvonni bizalmunkat a mérnöktől, kinek hídja leszakadt s a csillagásztól, kinek jóslata nem vált be.« A munkamegosztás elsodorja tőlünk az emberértékeket, de a nekik szóló tiszteletünk, a kézimunkás, az orvos, a pap, a tanító, a gazda *tekintélye* mindaddig nem észszerűtlen, amíg tudjuk: ismereteik, értékeik, magaviseletük, erejük iránya *mily szög* alatt válik el a miénktől. Nem presztizs hódolatunk mindaddig, amíg azok tulajdonságaiban és magaviseletében, akik előtt hódolunk, meg tudjuk jelölni azt a pontot, amelyen túl s azt, ameddig nem tudjuk őket követni. Magányosságuk ez esetben nem különgyökerű; egy közös törzs kiágazásai ők, melyek akár mily szélesen s ha mégoly bogasan nőnek is el egymástól, az anyatörzsre egész létökkel vonatkoznak és annak minden hajtásával szervesen összefüggnek. Akinek előttem tekintélye van, nem többese énemnek, de virtuális én, érzem, hogy talán óriási fáradsággal, talán jákobi pásztorkodás árán, de *nem abszurdum*, hogy megszerezsem azt, amiért előttem tekintély, amiért felkeresem, követem, meghajlok előtte. A tekintélynek fajsúlya van, külön becslést, egyéni ítéletet igényel, de nem személyi, nem lezárt és mértékét képesek vagyunk magunk megalkotni. Mily más lelki nyomokat hagy a csodált személyi! A köznyelv *mértékadó* (hangadó) tényezőknél nevezi a személyit; nyilván a személyiben magában el van már döntve a tömeg róla szóló benyomásainak, emlékeinek és várásainak súlyviszonya; a befogadó lát, hall, reprodukál, vár a presztizsesről ilyen vagy olyan benyomást, de a mértékét mindehhez nem bírja önmagában

és nem képes önmagából előállítani, hanem mindennek mértékét a presztizsestől kapja, akit így nem képes saját ítéletmértékével megmérni és nagynak vagy kicsinynek találni. A befogadó nem látja a szöveget, amelyben a presztizses elválk tőle, nem tud vonalszakaszokat kijelölni, amelyen követni tudná, nem tud vele értelmileg mit kezdeni. A presztizsesről nyert képek magukkal hozzák igazodásuk rendtartását s az érzelem, nem lévén fogalmi visszazorítója, ősi melegséggel fogadja az értelem e zsarnokát.

A presztizs és a tekintély ez éles különbsége oly nevezetes és emellett annyira szembezőkő jelenség, hogy csodaszamba megy, ha Rossig és Simmelig, amennyire tudjuk, a társadalom elméletesei, nem vették észre, vagy megértés nélkül továbbmentek. Valósággal mulatság nézni, amint egyik-másik »tény-szociológus« exotikus barbár törzsecskék lélektani finomságait boncolja és közben csak úgy dobálódik a »tekintély« és »presztizs« szavakkal, amint pl. Reclus Elie a *prestige du sorcier*-ről ír egy adatokban gazdag fejezetet anélkül, hogy magát a »presztizs« szót a szomszédságból és félreértésekből kiemelni próbálná.

II. §. *A lelki uralom két dimenziója.* Vannak embermegkülönböztetéseink, melyek a társadalom integráló erélyét képviselik: a tekintély feladata, hogy összehegessze, kiemelés, kiküszöbölés, példaadás, erélysürítés útján összefogja az egyéneket, köröket, csoportokat; a tekintély a dongákat egybeszorító vasabroncshoz hasonlítható. Az ember egész fogalmi képességét érvényesíti, ami az emberből megfogalmazható, akaratunknak célul kitűzhető s a neménből az ész számára megmenthető; mindaz, ami nem egyszerű többese vagy hányada az énnak, de még mindig észszerű: a tekintély fogalmi körébe kerül, így alakul ki a jogi parancs, a becslési és nemességi érték, a tekintély tevőleges tartalma és tagadásának elítélése. A tekintélyek termelik ki a fogódzkodó karfákat képek, fogalmak, ítéletek, célok alakjában, melyekbe az ezerféle tudat bekapaszkodhatik, szunnyadó erőit megérezheti és vágyait akarattá emelheti. Tekintély a tudós tanítványai között, a hős katonái előtt, az előmunkás, akinek egy-egy útmutatására a munkamegosztás különböző pontjain módosítják tevékenységüket

a munkások: nyugodtan érezve, hogy ebből baj nem származik, a zenekart vezénylő művész, kinek pálcájára az önerőérzetre emlékeztető biztonsággal figyel a primhegedüs és a klarinétos, a négyszólamú kar és a szólista. A tekintélynek biztonsági, fogalomptóló, szervesen nyugalomteremtő hatása van; az emberek a kényszerű fogalmazás terhé tudatosan másra bízzák, hogy zavartalanabban lehessenek *ének*, maradhassanak önmaguk.

Nem kevésbé fontos, de az előbbivel túlnyomóan ellentétes a presztizs társadalomszervező szerepe. A hozzáférhetetlenség népszerű elve által elkülönözők a társadalmat differenciálják, részeit választóvízként mossák széjjel, az emberek együttélését kisebb-nagyobb szigetekre bontják. Az ezzel ellenkezőnek látszó presztizs-hatások már nem közvetlenek. A presztizs *kifelé* menő alapirányzatát, a belsővel nem törődő, csak a külső eredményre adó látszatiságát, mely eredményében is annyira megkülönbözteti a tekintélytől, napról-napra láthatjuk az élet egyszerű tényeiben. 1911 márciusában egy magyar tengerhajózási anketán a presztizsről majdnem annyi szó esik, mint a díjszabásról s aránytalanul több, mint a Marconi-szerelvényekről; a legnagyobb tengerhajózási társaság képviselője kiemeli a tanácskozás során, hogy társulata az adriai személyjáratokat a magyar hajózási presztizsének szempontjából tartja fenn. Ha valaki ugyanily tanácskozáson hasonló presztizsszempontokkal nem tengeri, hanem valamely *belhajózási* járat fenntartását okadatolná, méltán mosolyognának rajta.

A lelki uralomnak valóban két »kiterjedése« van, vertikális és horizontális, tekintély és presztizs. Sokszor valamely egyénnek vagy csoportnak mindkettőben része van, de ez esetben is mindkettőnek más-más feltételezettsége van ($a + x$), — az együttmaradás még csak nem is szükségszerű, nemhogy azonosságot jelentene. Pulszky Ágoston tekintély volt a magyar parlamentben, de nem volt látogatértéke, a tömeg ítélete szerint volt benne valami hideg szürkeség, gépszerű készenlét a kérdésekkel szemben, az érzelmet, képzeletet már nem foglalkoztató egyhangúság; nemes alakjában az átlag számára valami

merev komikum rejlett. Maga az egyén nem absztrahálódott, miközben egész lénye a lényegihez simult, szórakozó tan, elcsavargó mondatokban törődött *hozzá*, minden igével a fogalomhoz; nem volt presztizse, mert csak fogalom és csupa fogalom volt. Minden angol kormányban, akár a konzervatívek, akár a szabadelvűek alakítják, ki lehet válogatni a tekintély képviselőit és a presztizs képviselőit, a vezéreket és a távoltartókat. Csoda-e, ha még Spinoza is csak a nemességből akarja válogatni az idegen államokhoz küldendő diplomatákat?

A tekintély oly megértő, aki csak éppen hogy világosabban lát valamely pontban, mint mi, olyan akarat, amely éppen csak kevésbé fáradt, mint mi, a tekintély tanítani, magához emelni, áldani is tud; a presztizs azonban óva inti az ő lenyúlás papjait, hogy »mikor pedig kimennek a külső pitvarba, a néphez, vessék le az ő ruháikat, amelyben szolgáltak és tegyék be azokat a Szenthelynek kamaráiba és öltözzenek más ruhákba: és meg ne szenteljék a népet az ő ruháikkal.« (44, Ezek. 19.)

12. §. *Presztizs és értékítélet.* A már eddig elmondottakból úgy véljük, világos, hogy a presztizs nem tekinthető sem »becslési«, sem »nemességi« értékelésnek. Az értékelésben, mondja Böhm, (találomra ragadjuk ki az ő értékfogalmazását, minthogy sajátlag a mi levezetésünk céljaira ez az értékfogalmazás is époly alkalmasnak látszik, mint a legtöbb) »két faktor összemérése történik; egyik a tárgy, másik az alany — itt a tárgy az élvérzet komplexuma, az alany pedig az öntudat — se kettőnek kongruenciája vagy diszkrepanciája okozza azon intenzitásban sokkal gyengébb kedvérzetet, melynek kifejezése az értékítélet állítmánya«. »Ezen állítmány csak annyit mond, hogy az élvkomplexus minőségi tekintetben az Én-nel egyezik-e vagy nem, ennél fogva egészen független az élet intenzitásától s annyiban mérően *qualitatív* és *objektív* ítélet.« »S az ítéletnek ezen tulajdonsága teszi azt voltaképpen *értékítéletté* (Werturteil); csak az öntudat és az élvkomplexus ezen objektív, minőségi összemérkezéséből ered a dolognak az öntudatra nézve fenforgó ítélete.« Ámde a presztizsből éppen ez az összemérkezés hiányzik, éppen ennek az összemérkezés-

nek hiánya *jellemzi* a presztizst; a presztizs ugyan állítás annyiban, hogy valakit, akit presztizsesnek mondunk, mindazoktól elkülönítjük, akik nem presztizsesek, de a *specifica differentia*t, az eltérés szögmérőjét nem állapítjuk meg. A presztizs takarhat valóságos értékítéleteket is, de csak *takarja* őket, nem fedi, mert az ősvadon összemérkőzése, mely az értékelésben éri legfinomultabb, átszellemült változatát, a presztizsből teljesen hiányzik. A presztizs az öntudatot elborító gondolatmechanikai élv, hedonisztikus tekintély; éppen e sajátlag gondolatmechanikai élvintenzitása magyarázza meg, hogy egyképpen járulhat hozzá objektív és minőségi ítéleteink bárminő eredményéhez. Az ellenségnek, akitől minden hír és számítás szerint, alaposan kell tartanom, a vetélytársnak, aki kivet a nyeregből, presztizse lehet előttem, bárha a gyűlölet és irigység objektív és minőségi értékelésre képtelenné tesznek; Attilának, az isten ostorának félelmetessége, az ó-német krónikák rémhíre a nyugaton kalandozó magyar honfoglalókról, a »kutyafejú« tatárok, a mukdeni »sárga majmok«, a »Boer cavalry«, a »fekete ördögök« Aduanál, kivétel nélkül oly presztizsek, melyeket a gyűlölet és félelem érzelmeinek behódoló hedonikus, ellent nem álló gondolatmechanizmus termelt. A hedonikus gondolatlebonnyolítás kedvében jár az én éppen uralkodó érzelmének, úszik a hangulatárral, a jól nevelt gentleman álmos konszenzusával, aki mindig mosolyog és senkinek sem mond ellent. A presztizs a kellemes és kellemetlen benyomások vagy reprodukciók általánosító és állandósító többlete s megszabadítja a személyről szóló benyomást vagy emléket a fogalmi behűtés és válogatás akadékoskodásától. De ezzel egyben a becslés és a nemesség megállapítását is lehetetlenné teszi; a mechanikai élv intenzitása elragadja a presztizs alatt állót s »értékelése az élvel összeesik«. Wundt logikai érzelmeknek nevezi azokat, amelyeket a gondolkodás sikere és könnyűsége vált ki belőlünk, de ilyfajú érzelmek nyilván megelőzik a logikát is: ha érzelmeket vált ki belőlünk a gondolkodás sikere és könnyűsége, nyilván érzelmeket vált ki belőlünk a gondolatnak, a fogalmi mának kész adottsága s így a saját gondolatmunkánk feleslegessége is. Ily logikai érzelemmel jár a presztizs befogadása. Az átlagember

sokalja a fogalmat, melyhez az isteni fejlődés folyamán hozzájutott; állandó benne a szabadulni akarás a fogalom nagyszerű nyűgétől, mint a királyban, akinek terhes a korona.

13. §. *A csodált és a megvetett idegen.* A becslési és nemességi értékítéletekkel szemben már körvonalaztuk a presztizs helyzetét. Minő lelki súlyviszony áll fenn a befogadott presztizs (gondolatmechanikai hedonizmus) és az én alacsonyabb nemű, emberre vonatkozó élvezei, kínjai, hedonikus értékelései között? Válasszuk ki egyelőre az őspéldát, a *másféle ember* legkoraibb, legáltalánosabb lélektani szerepét, a szimatválasztással kezdődő *faji* egymásrahatást. Mert ezzel egyben megfogjuk azt a kérdést is, amely mindenkinek gondolatába tolul, mihelyt a presztizs keletkezését feszegetni kezdi: *mi a viszony presztizs és előítélet között?* Ha az érthetlent, az újszerűt, a titokzatost egyszer lelkesedéssel, máskor felháborodással fogadják, *mi teszi szükségyszerűvé e két látszóan azonos körülmények közt fellépő és mégis szélsőséges értékérzelmet? mikor tud a presztizs erőt venni az előítéleten és viszont?*

Az *idegent* előítélet, fogalom vagy presztizs fogadja. A fogalom kikapcsolása után most szembenéz a presztizs az előítélettel. Kielezeten látjuk e kettészakadást, ha a primitívek magatartáskülönbségét nézzük, melylyel az idegent fogadják. Hirn Yrjö *The Origins of Art* c. művében olvassuk, hogy azok az utazók, akik megtanulták a vadak nyelvét, gyakran megfigyelték, hogy személyöket a vadak rögtönzött költeményekbe foglalják. Némelykor gúnyolódó irányúak ezek a versek, máskor azonban dicsőítik a fehér embert. Mikor gúnyolódnak, mikor dicsőítenek? Mi jellemzi a kenyérrel és sóval, földöncsúsza és diadalmenetben s mi a ráuszított ebekkel vagy nyilzapporral fogadott Mást, mi teszi törvényszerűvé a kastély és a cigánysor értékjegyét?

a) *Megvetés.* Az idegenek lenézését, ócsárlását különösen kiemeli Mc. Gee W. J. a szeri-indiánokról szóló munkájában; általában állítja minden alacsonyrendű törzsről. A primitívek etnocentrikusok, mindent a törzsre vonatkoztatnak s mindezt dicsőítik, az idegenről viszont gyaláz-

kodó jelzőket használnak. A szeri-indiánok földrajzilag elszigetelt, jellegzetesen alacsonyfokú törzs, melynek érzelmei valószínűleg jellemzők arra a még hordaszerű aligtörzsi alacsonyrendűségre, mely az állandóság és tömegesség fogalomfejlesztő, gondolkodásra készítő hatását éppoly kevésbé érzi még, mint az állandóság és tömegesség látszati választását. Mc. Gee szerint a szeri-indiánus éppoly kevésbé tudja visszartartani az önkénytelen morgást, ha idegen közeledik, mint a vadászkutya, mikor farkast lát vagy szimatol. A déli tenger szigetlakóiról olvassuk Westermarcknál, hogy ha valami ostobaságról hallanak, azt mondják: ostoba, mint valami fehér ember, ügyetlen, mint az angol; az illinois-indiánok nyelvén *illinois* embert jelent, mintegy jelezve, hogy minden más indián állat s ily név-vallomások sűrűn ismétlődnek más kezdetleges népeknél is; a régi egyiptusok is csak önmagukat tekintik *romet*-nek, igazi embernek s az asszírok, perzsák, kínaiak, zsidók stb. exkluzivitása ismeretes; minden nemgörög barbár és a latin *hostis* eleinte idegent és ellenséget jelent. E példák, melyeket ki-ki tetszés szerint megsokszorozhat, csak futva jelzik az előítélettel fogadott idegen történetét, mely napjainkba is mélyen belenyúlik; a »messziről jött ember«, bizonyos ismeretlen, újszerű tulajdonságok, magaviseletek és divatok fogalmazás nélkül való kicsúfolása, az idegen hosszú időn át szánalmas jogi helyzete: a *Más* sokszerű és állhatatosan ismétlődő vértanúságára figyelmeztet. Mindez természetesnek látszanék a primitívek részéről, kik még szimatkörükön belül élnek; csak az a meglepő, hogy a másik véglet igazolására hasongazdagságú példatár kínálkozik.

b) *Csodálat*. Észak-Amerika indiánusai — Vierkandt szerint — a spanyolokat, mikor először megjelentek, legendás hősökül üdvözlik; bizonyos ausztráliai bennszülöttek azt hiszik, hogy holtuk után fehér emberekké válnak; Mackenzie előtt az eszkimók úgy írják le az angolokat, hogy szárnyas óriások, akik szemük egy pillantásával ölni tudnak és egész hódot tudnak egyszerre lenyelni. Dalton is azt írja, hogy bár a kólók ötven évnél nem igen hosszabb idő óta ismerik az angolokat, elődeik közt igen tiszteletreméltó helyet jelöltek ki számukra, hasonlóképpen az asszam-aborok és

garrok; újabbkori vadnépekről írja Lubbock, hogy a zsebórárt és a fehér embert valósággal istennek tartották; »ez utóbbira, úgymond, volt is valamelyes okuk, mert puskadurranását könnyen mennydörgésnek és villámlásnak nézhették«. Fidszigetén az újonnan felállított könyvsajtót rögtön istenségnek nyilvánítják. A Tanganyika-négerék, ha viharos a tenger, arra kérik a fehér utasokat, feküdjenek a csónak fenekére, mert a tenger nem bírja el, hogy őket lássa. Mansfield Parkyns szerint Abesszínia belső vidékém szentül hitték, hogy a német hittérítők néhány nap alatt Aduától Masszuáig 150 mérföldnél nagyobb utat vájtak a Vörös-tenger part-hosszában s onnét érkezik számukra nagymennyiségű felszerelés. Azok a vendégszeretetszabályok, melyek a legalacsonyabb kulturfokon is következetesen visszatérnek, ha részben az idegen hasznosságának észszerű becsléséből erednek is, oly túlságokig csaponganak, melyeket észszerűtlen hatvány híján aligha lehet elképzelni. Csak nézzük meg a vendégszeretet érdekében hozott anyagi és erkölcsi áldozatok mértékét! Morgan, az indiánusok vendégszeretetről szólva, kiemeli, hogy ámbár a spanyolok sokszor százszámra vonultak fel az indiánok falvaiba és fejenként ötször annyit elfogyasztottak, mint egy-egy bennszülött, mindenkor a legszívesebb látásban részesültek. Vallásos zománccal vonják be a vendégszeretet erényét a hindu szentkönyvek és *Zeusz Kszéniosz*; »a megvendéglést és vendégszeretetet, mondja Tacitusz, a régi germánokról, nincs nép, mely nagyobb mértékben gyakorolná, mint ők . . .; akár ismerik, akár nem, a vendég joga egyforma«; mintha az ainók naiv vallomása lappangana mind e bőkezűségek mögött: »ne bánj lenézően az idegenekkel, mert sohasem tudod, ki a vendéged«. Marokkóban, mondja Westermarck, a serif a világ minden kincséért sem engedi, hogy az idegen kezét csókoljon neki, mert tart tőle, hogy az idegen elvonná tőle a szentséget. Az idegen, a távoli varázsa napjainkig elér; az angol nem igen tud németül, látóköre ritkán terjed túl a brit birodalmon, ezért míg előbb előítéllettel nézte a német birodalmat, a porosz típust lemosolyogta, megvetette, ma presztizse van előtte a németnek s viszontlátjuk ugyanazt a két észszerűtlen szélsőséget, melyet a franciáknál bámult meg a világ

Szedán előtt és Szedán után. Viszont Németországban, sőt Európaszerte mindmáig: történelmi fontosságú angломánia uralkodik, nem kevésbé nevezetes és általános, mint az ősszlávok normannomániája, mint a rómaiak hellenizmusa, a középkor romanizmusa, a XVIII. és XIX. század gallo-mániája. Az angol faj tekintélyének is bőséges forrásai vannak. Imperialisztikus sikerei, határozottsága, fegyelmezettsége, szorgalma és gazdagsága bizonyára méltók a legmegfontoltabb elmék elismerésére is. De nem e tekintély váltotta ki éppen Európa és Amerika szellemi salakjának, a szemlélettől elszakadt s a fogalomig még nem magosult nagyvárosi sznobizmusnak ujjongó rajongását és majomszerű szolgáltságát. Ferrero egyenest általánosítja az idegenség hatalomszerző erejét; nézete szerint úgyszólván minden politikusnak kivételes (*singolare*) értelmi és erkölcsi jelleme van, azaz ellentétes azzal a néppel, amelyet kormányoz és éppen e különbségek révén sikerül nekik minden, mivel »olyan tulajdonságaikkal, amelyek a többiekénél hiányoznak s ama hibák nélkül, melyek a többiekénél általánosak, hatalmasan teremthetnek és mint egyetlen emberek, csodálatot kelthetnek és követőkre tehetnek szert«. Az *Európa Giovane* e szellemes tétel igazolására hivatkozik Borgia Caesarra, »a XVI. század irtalmatlan, de eszes kalandorára, kinek egymagának jutott csak eszébe azidétt, hogy Olaszországban erős államot alkosson« és aki spanyol volt csakúgy, mintahogy Mazzarin biboros olasz, Bonaparte pedig korzikai, jóllehet »a korzikaiak néprajzilag és lelekre oly kevésé hasonlítanak a franciákra, mint a franciák a németekre«. Parnell nem volt kelta, hanem tiszta angolszász, Bismarck szláv vérrel kevert pomerán. Mások hivatkoznak arra, hogy nemangol hódító egyesítette Angliát, nemangol politikus vetette meg a *House of Common*, az angol bank, a *British Museumbeli* könyvtár alapját, nemangol eredetű államférfiu az egyiptomi és délafrikai uralom szilárdságát. Megint mások Hunyadira, Kossuthra és Petőfire fognak hivatkozni s. i. t. A problémát elég nyersen, de azért csábítóan vetették fel s az adatok elég nagy tömegéből oly törvényszerűségeket próbáltak leszűrni, melyek élesen néznek szembe a fajtisztaság tanaival. De a törvényszerűség ily kikiáltása csak

államcsíny az eszmék világában, nem jogos és nem igazolható; a színes adatsorok egyoldalú felvonultatása rögtön elveszti meggyőző erejét, ha a másik oldalról hasonló adatsorok felvonultatása sikerül.

c) *Az idegen problémája.* Ugyanazok a bennszülöttek, akik az angolokról annyi megvetéssel nyilatkoztak és megölték Cook kapitányt, De Varigny szerint rajongó versekben énekelték meg Cook kapitány hajóit; a hajókat nagy szíge-tekül éneklik meg, ősfákul az árbocokat, a matrózok istenek, akik vért (azaz vörösbort) isznak s. í. t. Sőt Lubbock szerint Owhyhee lakói, miután megölték és testét darabokra vagdalták, utóbb is tökéletesen hiszik, hogy egyszer csak megjelenik köztük és gyakran kérdezgették, »visszatérte után hogyan bánik majd velük«. »A vadak, teszi hozzá Lubbock, képzeletük szárnyán csak önmaguknál néhány fokkal tökéletesebb lények képzetéig tudnak felemelkedni, Cook kapitány pedig sokkal hatalmasabb, bölcsőbb és hozzátehetjük, erényesebb volt, mint »isteneik« közül bármelyik.« Még az idegenek iránt való ellenségeskedés is gyakran erejük túlbecsüléséből ered. Az ausztráliai, aki hozzátartozójának halálát valamely idegen törzs varázslatának tulajdonítja törzsi kötelességérzetből öli meg a presztizses törzs akármelyik tagját. Sőt még a kannibálizmust is mentik a presztízzsel; sokszor, mondják, azért eszik meg a vadak az ellenséget, mert azt hiszik, hogy így bátorságát örökölni fogják; később ugyane céllal fogyasztják el ellenségük szemét vagy szívét. Mindezek a szeszélyes változások a vadakra vonatkozólag elegendő valószínűséggel magyarázhatók meg.

A vadember előítéletei nem jelentkeznek folyton egyazon aktualitással; ugráló hangulatai, szökellő érzelmei, melyek annyira jellemzik, kiszámíthatatlanná teszik magaviseletének minden mozzanatát. Egy és ugyanazon percben, mondja róluk a keletafrikai bennszülöttek jó ismerője, Burton, nagyon jókedvűek és keményszívűek, harciasak és óvatosak, egyik pillanatban felette szeretetreméltók, a másikban vérengzők, könyörtelenek és erőszakosak, társaságosak és ridegek, babonásak és arcátlanok, bátrak és kétségbeesettek, szolgáliaiak és elnyomók; egyszer nyakasak,

majd állhatatlanok és bolondjai a változásnak; most imádják az életet, majd öngyilkosságra hajlanak, most zsigoriak és kuporgatók, majd meg a pillanatnak élnek. A vadak továbbá rendkívül kevés fogalommal gondolkodnak, fogalmaik, hogy úgy mondjuk, melegek, színesek, ezért oly nagyot ugró képzetársításaik is vannak, aminőket a mi színehagyott létünk már csak kivételesen ismer. Ha az idegen aktualizása teljében találja az alacsonyrendűek szimatját, vagy ha ítéleteik és babonáik merev kapcsolatát sérti, akkor felháborította a fajit, vagy megzavarta a szokást, a primitív ember *vis inerttae*-jét. Ha azonban a kezdetleges társadalom éppen apatikus, fáradt, ha az idegen reáhibáz ítéleteik és babonáik mesgyéjére, akkor a faji és a szokás nyugalmi helyzete nem rezdül meg, a szimat kiválasztás fel van függesztve, a távoli, a más varázsa akadálytalanul érvényesülhet.

Nehezebbé válik a kérdés, mikor a barbár társadalmakkal a tömegesség és állandóság jellemvonása merül fel. Ez elszélesedő, gyökeret verő társadalmakban a faji kiválasztást katasztrófa éri az elébb fizikailag szigorúan távol tartott, halálrakeresett, halálraítelt idegen életbenhagyásával; mihelyt az idegen hadifoglyul kézrekerül, az állandó és tömeges társadalom kénytelen a szimatválasztás ellenére nemcsak életben hagyni a rabszolgát, hanem maga mellett rabszolgául megtűrni. Az előítélet első nagy alkuvása ez s következménye: a megevett vagy halálra kínt ellenség helyett a társadalomba bekapcsolt ellenség. Ezzel a szimat tájékozóképessége már veszít élességéből, mert az idegen látásához, színéhez, vonásaihoz, mozdulataihoz, szagához, akcentusához egyre inkább hozzászokik a leigázók társadalma; viszont a tömegességgel és állandósággal a belső, egyvérű rabszolgaság típusa is felmerül; a *bennszülött idegen* pillantása vetekszik szomorúságban a *behurcolt idegen* pillantásával; a faji elkeveredés óriási folyamata megindul, medret váj, formákat, *jus gentium*-ot képez ki magának: a szeri-indiánus rideg faji tagadása ezzel háttérbe szorul. Már kevesebbet adnak a faji intuíció ős véleményére, már különbség van *hostis* és *peregrinus* között, már a vendég és az idegen joga besurran a szentkönyvek bölcseségei közé. Az idegen sorsának most

már hármassal változata van: *a)* megvetik, elutasítják, mert észreveszik, hogy idegen, *b)* nem veszik észre, hogy idegen, *c)* csodálják, vezérül ismerik el, mert idegen. A *jus gentium*-mal az *idegen* és a *honi* megkülönböztetése mindinkább *ítéleti* s egyre kevésbé szimati, az *idegen* és a *honi*: ítélet-kategóriává változik az intuíciókategorióból; ám az ítélet-kategóriához a gondolatanyagot a fogalom nem győzi szállítani, az ítélet asszociációk merev kapcsolataira is reaszorul; a mindenkitől megtanulható nyelv külön akcentusára ügyelnek s a mindenki által megmagyarosítható név féltett *y*-jára; a mozdulatra, a hangra, a modorra, a szófűzésre, a foglalkozásra, az együttlakásra, az életmódra: *minden* idegennel szemben, aki *homo novus* s aki közöttünk akar élni. Az az idegen, aki a fogalmi megfelelésen felül e merev kapcsolatba is belefoglalható, észrevétlenül surranhat be a tősgyökeresek közé és nem kénytelen örök gyanakvással küzdeni. Oly egyénileg jelentős és angolnak fogalmilag nyilván elismert államférfiu, mint Disraeli, a torzzal határos regényírói és társadalmi asszociációharcot kénytelen megvívni, hogy idegen származása ne cseppentsen keserű ízt minden elismerésbe, amely érte; Buonaparte kénytelen nevét »Bonaparte«-ra franciásítani s csillaga magasan áll már, amikor még mindig tűszúrásokkal bírálják korzikai származását. Ott, ahol erős disszociatív értékek vannak, mint pl. a négernél, a törvénykönyvbe iktatott minden egyenlőségi és nemzeti fogalom kiferdül. Minden állandóan elütőnek *látszat*, minden *szemléletesen* elütőt előítélet sújt és mentői látszóbb, szemléletesebb, őszibb a disszociatív érték, annál erősebb az előítélet, a szag élesebben hat, mint a forma, a forma élesebben, mint a gondolkodásmód. Az előítélet a fogalommal áll harcban, a létharc megviselte, paralizálta, de aprólékossá, kicsinyessé tette, mint mindent, ami elöregszik, ma az előítélet kevesebb kardcsapást, de sokkal több tűszúrást jelent, mint hajdan. Az az idegen, aki az asszociatív értékeket az összetévesztésig felveszi vagy kitermeli, az előítéletektől megszabadul, idegensége nem ad neki sem sajátlagos többletet, sem sajátlagos értékcsökkenést. Az az idegen, aki a fogalomba beletartozik s az akcentust sem sérti meg, akinek részéről a merev asszociációkapcsolatok

sérelmet nem szenvednek, de aki ezenfelül hozott magával olyat is, ami a *fogalomszerű idegenben* sincs meg, a *honiban* sincs meg, nemhasonlót és nemelütöt, *mást*, az az idegen a nyugalom feltételein felül az érzelmi varázs feltételeit is magával hozta. Ha egy nemzettag nem tipikus, hanem lezárt, személyi impressziót tesz ránk, akkor presztízse van; ha tipikus, ha elütése megfogalmazható vagy megérezhető, akkor közömbös, avagy lenézzük és komikusnak tartjuk. Talán Emmerson magvas szava megérteti az angol *egyéniség* presztízst: »e sziget minden lakosa egy-egy sziget«. Az angol nemzet sikerei nem kis részét köszönheti földrajzi elszigeteltségének, de annak a — talán részben innen is származó — begombolkozottságnak is, mely minden angolt megegyénít — a hallgatás oly jellemazonosság, amely nem teremt típust —; az angol nyelv könnyű, világos, de az angol *kiejtést* nehéz másnak, mint angolnak megtanulnia, ami máris távolságot jelent, az angol rideg az ismeretlennel szemben, nem szaporítja a szót, keveset érzeleg, kifelé és reprezentálás közben merev és hozzáférhetetlen, a tolkodást éppúgy távortartja magától, mint a bírálatot. Ezzel az értelmi ítélettel elhúzódot, egyénien angollal szemben a tipikus *globetrotter*, a ruhában, mozdulatban, életrendben gépies, az angol társadalomnak rendszerint nem legjobb elemeiből kerül ki s mintegy ő maga is angomán, önnemzetének sznobja, az angolság parvenüje, akinél a tipikus mögött személyi többlet nem igen látszik, az angol mint különc, nem pedig az angol mint egyén; ezzel az elütő közhellyel szemben a honi ízlés elutasító álláspontra helyezkedik, lemosolyogja, kifigurázza. Mindent összevéve: az az idegen, akit magunkhoz mérve elütőnek érzünk, előítéletben részesül; azt az idegent, akit magunkhoz mérni nem tudunk, akinek nem tulajdonságait, hanem mértékét is másnak érezzük: presztízzsel fogadjuk. Előítélettel sújtjuk azt az idegent, akit mi disszociálunk, presztízzsel fogadjuk, aki disszociálva van. A faji szimat elhalásával már csak a típus védekezik. A tipikushoz vonzódik, a más típusút lenézi, de presztízzsel veszi körül a típus-talant. A tipustalanságot gyakrabban és élesebben érezzük ki a kevésbé ismert, kevésbé megszokott, kevésbé

érthető idegenből, ezért az idegen presztiziskilátásai egy árnyalattal jobbak csakúgy, mint előítéletkilátásai is. Az idegennek csak akkor van presztizse, ha idegensége egyben a *Mást* is jelenti.

E meggondolásokkal — anélkül, hogy előlegezni akar-nánk olyan eredményeket, melyeket csupán további fej-tegetéseink próbálhatnak majd igazolni — csak a presz-tizs és előítélet azon fogalmi zavarainak törekedtünk ele-jét venni, melyek a két ellentétes érzélem eredetének *szomszédosságából* származnak. Annyi máris világos, hogy *presztizs csak oly esetekben keletkezhetik, amelyekben előítélet nem jöhet létre.*

Egyik oldalon, íme, a fogalmazás lehetősége, a másik oldalon az előítélet lehetősége zárja be a presztizs országhatárát.

II. RÉSZ.

14. §. *A szó igazolása.* Lehetséges-e egyáltalában egy szót a közhasználatból azon nyersen kiragadni s belefoglalni egy gondolatrendszer veretébe? E kérdéssel szemben biztató az a meggondolás, hogy minden ily fogalomrendezés a köz-tudatban már meglevő fogalmak áthasonításából indult ki. »Hő és fény, mondja Wundt, a külső tapasztalás területéről való fogalmak, melyek közvetlenül az érzéki érzetből jöttek létre. A mai fizika mindkettőt a mozgás általános fogalma alá rendeli. De a célt nem lehetett volna elérni, hacsak egyelőre a köztudat fogalmait el nem fogadják s nem azok vizsgálatából indulnak ki.« A »presztizs« szót is — igaz — sok ember használja, még többnek lappang tudatában, a legkülönbözőbb európai nyelvek, fajok, történelmek válto-zatával élénkítve az ügyis egyéni gondolatzatokat. Valószínű, hogy mikor a »presztizs« szót kimondja, nem pontosan ugyanarra gondol a diplomata és a vidéki újságíró s hogy különbség van a fogalom világossági fokában, ha a francia akadémián vagy a szerb parlamentben beszélnek presztizsről. A legkülönbözőbb hajlamú, ingerlékenységű és műveltségű emberek emlegetik a presztizst és hallanak róla

s a szóhasználat legfeljebb a fogalom magvára egységes. Nem gondoljuk, hogy a fogalmazás e problémáját helyes dolog olyan előkelő sarkonfordulással elintézni, mint Simmel teszi, akinek ragyogó elkalandozásai költőien szuverének s inkább Durkheimmal tartunk, hogy nem ama különféle módok vizsgálata a cél, melyek szerint az emberek, a jelen esetben a »presztizs« szót, elképzelik. Nem szómagyarázat a mi feladatunk, hanem egy összefüggve érthetőbben tárgyalható jelenségsort jelölünk meg — könnyebbség okából — oly szóval, mely a köztudatban ama jelenségsornak nagyjából megfelelő visszhangot ad. Mivel pedig fejtegetéseink közben mindig a »presztizs« szó köznapi gondolatanyagához igyekeztünk simulni, talán némi joggal állíthatjuk, hogy a köznapi jelentés visszatérő, lényegi elemét nem tévesztettük szem elől.

Ezzel, úgyahogy, elkülönítve a vulgáris zavaroktól, immár pontosabban figyelhetjük meg a szó híradását. Tanuságtételül óriási tüneménysorokra, melyeket elfeledtek, észre nem vesznek, avagy megvallani nem akarnak, — mint a kőzetbe rögzített szervezet: ím itt a szó, a soká kerülgetett, gyanútlanul használt, de immár le nem tagadható. A presztizsnek nevezett lélekállapotok emlékei ősidőig követhetők s csak a szó új, a jelenségek, melyeket rajta értünk, évezredek, mint maga a társadalom, az állandó és tömeges település, melyben az emberek már nem ismerik egymást. Ezeket a lélekállapotokat azonban — szó és fogalom nélkül — bajos volt megragadni, de annál könnyebb elhomályosítani, letagadni, csürni-csavarni. Amíg a szó nem jött, amíg a feszülő idegek, a forró agysejtek szóba nem préselték a változatosban az egyezést, a tünékenyben a maradót, lehetetlen volt e jelenségek megfogalmazása, logikus elrendezése. Midőn a »presztizs« szót mai értelmében használni kezdik, a lélekállapot tudatossága jelentkezik, a jég meg van törve, az emberi gondolkodás egy valómást tesz, melyet visszaszívni, meg nem történtté tenni nem lehet.

Mi pedig igyekszünk e nagyszerű vallomást szavánfogni. Úgy nézzük, mintha a szónak igaza volna, mintha végső fogalomeleme nem volna elkeverhető semmi mással. A jelen-

ségek külön csoportjára figyelmeztet a szó s léte ön-jogát megvédi mindenektől: a szavak talán nem is olyan elröppenők, mint ahogy a közmondás tanítja. Sejtettük, hogy ily élességgel és következetesen nem használnák az összes európai nyelveken, ha nem volna mélyen sajátos, életrevaló.

A szó itt van és vallani kénytelen. Miért keletkezett? Mit jelent? Miért és miben különbözik minden szótársától? Vallani kénytelen, mint a daktiloszkópia.

15. §. Előbb a presztizs befogadóját, majd birtokosát, végül a kettő lélektani helyzetében igyekszünk megkeresni a saj átlagos, visszatérő lényegit, ami minden véletlen el-hanyagolása után a presztizst mindenkor szükségképpen jellemzi.

16. §. *A presztizs birtokosa és befogadója.* Ha valakinek presztizsét adott tudattartalomban vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ez a majd előtérbe lépő, majd háttérben lappangó tudattartalom mindig *legalább egy másik* személyre utal. Hogy presztizs keletkezhessek, ahhoz egy ember nem elég, ahhoz legalább két egyén kell. Van ugyan önpresztizs is, kivált az elmebajosoknál, de úgy ezekben a rendelle-neségekben, mint a presztizses öntetszelgésben mások magaviseletének tördelt visszahatását ismerhetjük meg. A presztizs létminimuma két személy. De e minimum ritka. A presztizs levegője az állandóság, a tömegi, a nagystíliú embertávlatok, a tömegi receptivitása. Egyetlen ember előtt egyetlen másik csak a lelki helyzet kivételes kedvezése esetén látszhatik tökéletesen hozzáférhetetlennek, általáno-síthatóan intaktnak. Még Robinsont is, aki annyi disszociatív elemet hozott magával Péntek gondolkodása számára, szolgálja részéről inkább nyomról-nyomra, ügyességről-ügyességre igazolódó tekintély veszi körül, mint észszerűtlen varázs. A presztizsnek valami demokratikus feltételezettsége van, rendszerint tömegesen, általánosságban, széles rétegek-ben ragyog fel; alapzata így szélesen biztos, állandósága, általánossága mintegy adva van, valószínűbb így, hogy bírál-atlan és elemezhetetlen marad s van benne valami esztétikai mellékízü nyugalombenyomás. A magányosból rendszerint hiányzik az önbizalom is, hogy valakinek presztizsét

tettben, szóban, ha úgy fordul, megvallja, nem hisz szemeinek: a magányos csupa ítélet vagy előítélet; ha nem elemez, félénk. Hogy valaki *saját külön érzéséből* egy más ember presztizse alá kerüljön, két okból nem valószínű. Vagy mert a számminimum önkénytelenül is élesebb, szűkítettebb megfigyelésre késztet, vagy mert az ismeretlen vélemények beláthatatlan tömege zavar és nyugtalanít. Az ily szűkkörű presztizs nyomában mindig ott ólálkodik a varázslat megtörésének lehetősége: *familiarity breeds contempt*. Erős és egyoldalúan merev távolság szükséges ily presztizs létrejöttéhez s csak ha ily távolság — mondjuk szervezeten (szerelem, kor) — adva van, akkor menekülhet el a presztizs mindent kikezdő tömegéletünk beavatkozásától. A presztizs birtoklására ennek éppen visszája áll; mentői egyénibb, lezártabb képe van valakinek, annál presztizsképesebb; a tömegesen birtoklott presztizs közhelylyé válik, szokássá vagy fogalommá, közönyös vagy elvont szürkeséggé, melynek érzelmi melegsége nincs. Ha mégis azt látjuk, hogy az emberek általában jobban bíznak fajuk, társaságuk, osztályuk, pártjuk stb. presztizsében, mint a magukéban, ebben a körülményben a tömegesség szokásértékén felül a legkisebb ellenállás törvénye érvényesül: megszerezni valamit könnyebb, mint megteremteni, be-surranni könnyebb, mint hódítani. De egyenlő körülmények között az egyéni presztizs mindig intenzívebb, erősebb, mint a tömeges s ha a tények ennek egyik-másik pontban ellentmondanak is, ez csak a tömeges presztizsek rendszerint történelmi gazdagságú eszköztöbbletének tudható be. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a presztizs intenzitása a befogadók számával növekszik, a birtokosok számával csökken. E pontnál ügyelnünk kell, hogy e számviszonyt a ritkasági érték függvényével össze ne zavarjuk. A presztizses *személy* nem akaratócél, mértéke nincs. Az a körülmény, hogy a presztizses személy csak egy vagy kevésszámú, nem a ritkaság feszítőerejével hat, hanem a lélektani hozzáférhetetlenség varázásával, a személyiség élesebb kiemelkedésével. A Kohinoor-gyémántnak is van ritkasági értéke, a sziámi ikerpárnak is, de presztizse egyiknek sincs s a nagyobbszámú hozzáférhetetlennek mindig inkább van presz-

tízse, mint a kisebbszámú hozzáférhetőnek. A számnak itt csak a magasabb lélektani akadályozottság szempontjából van jelentősége. Bármekkora a presztizs szereplői száma, a főelv mindig a birtokos értelmi hozzáférhetetlensége.

A presztizsben szereplő két fél helyzete diszparát. Nem kölcsönösek, nem is egymás mellé rendelték, jellemzi viszonyukat az összehasonlíthatatlan különeműség. A lelki élet csereviszonya itt nem forog szóban, inkább patriarkális ajándékozásról és elvételről lehet szó. A presztizsbirtokos objektíven nem szükségképpen magasabbrendű (akár szokás, akár előítélet, akár fogalom szerint), ha tulajdonságait, magaviselete átlagát B_1 -nek, a presztizsbefogadó tulajdonságait, magaviseletátlagát B_2 -nek, a logikai, erkölcsi, esztétikai értékeket a , b , c -vel jelöljük, akkor nem feltétlenül bizonyos, hogy $B_1 (a+b+c) >$ mint $B_2 (a+b+c)$, de az is lehet, hogy $B_1 (a+b+c) <$ mint $B_2 (a+b+c)$: anélkül, hogy presztizse lehetetlenné válnék, vagy akár sérelmet szenvedne. Sőt talán legtöbbször $B_1 (a+b+c)$ nagyjából = $B_2 (a+b+c)$, átlagemberek. A presztizsben megnyilvánuló diszparitás nem ily különbözőségben nyilvánul, hanem *helyzeti*; habár még a helyzetdiszparitás is komplementer lehet oly értelemben, hogy nemcsak B_1 -nek van B_2 előtt presztizshelyzete, hanem B_1 -nek is B_2 előtt; — ez esetben azonban már *két* különböző presztízzsel van dolgunk, nem eggyel. A presztizs birtokosának és befogadjának egyéniségénél döntőbb, jellegzetesebb a lélektani helyzet, melyben egymáshoz állanak: a presztizs életképességét a presztizsbirtokos és a presztizsbefogadó ilyen vagy olyan egyénisége megerősítheti, kiterjesztheti, szintőbblettel láthatja el, de a tünemény *feltételezettsége* mégis csak a kettő lélektani helyzetén nyugszik, ennek aránytalanságán fordul meg; ugyanaz a személy, ugyanazzal a szuggesztív erővel nevetéses az egyik közönség szemében és hódolatot ébreszt a másikban; az az afrikai főnök, akinek méltóságos hengegését Stanley leírja, bizonyára a legkövetesebb presztizsnek örvendett falujában; a kisvárosi nagyság sokszor nevetéssé válik a nagyvárosban, a nagyvárosi presztizsbirtokos meg faluhelyen s. í. t. A presztizsbirtokos lelki helyzetének közzöni presztizsét.

17. §. *A presztizs befogadója.* A presztizs befogadójának lelkén, magaviseletén üt ki a presztizs; az ő világában játszódik le a presztizs drámája; a presztizs virtuális léte az ő lelkében lappang, aktualitása az ő magaviseletét módosítja, míg a presztizsbirtokos sokszor lelki részvétel és magaviseletmódosulás nélkül szerepel a presztizsben.

1. *A faj.* a) *A presztizsbefogadás jelei az állatvilágban.* Ha szabad az állatvilág lelki jelenségeit emberiekkel összevetnünk, azt mernők állítani, hogy az őserdőben *presztizsszerű* varázsokra sehol sem akadunk. Próbáljuk megnézni először is a presztizsnek nézhető jelenségeket magában az állatvilágban, amikor még az állatszélidítő és domesztikáló ember nem kergette fel az ősvadont. Hogy a fiatalok öregekkel szemben igen gyakran éreznek valami tekintélyfélét, mely azonban mindig előre lezárt, szűk keretekben mozog, az idevágó adatok bősége mellett valószínűnek mondható (az orosz steppék sasmadarainál, a házinyúlnál, a majmoknál s. í. t.). De e tekintélyérzésben nyilván az öregség felé feszülő szervezeti alapisírvonalak lelki árnyéka mutatkozik, a növésben levő állat minden inában, ösztönében potenciálisan érzi, ami az öregben már aktuális, vonzalma, érdeklődése bizonyára nem észszerű, de nem is észszerűtlen, hanem ösztöni. Azonban az állatvilágban is akadnak következetesen megkülönböztetett egyedek, melyekről Perty az állatok lelki világát tárgyaló gazdagadatú munkájában eleget olvashatunk. »Az állatvilágban is, úgymond, akadnak egyes kiváló egyedek, melyek rendkívüli tehetségük, eszük és akaraterejük által fajtájuk többi tagjaival összehasonlítva kitüntetik magukat és a többi állatok felett túlsúlyra tesznek szert«. Cuvier megfigyelte ezt egy bak esetében, melynek csak egy szarva volt; Grant szerint egy orang ráncba szedte az összes többi majmokat és gyakran bottal fenyegette őket; Naumann szerint egy okos darumadár az összes háziállatokon uralkodott, ha csetepatéjük volt, rövidesen elsimította. A papagályoknak valószínűleg magasfokú értelmiségük és óvatosságuk folytán tekintélyük van a varjaknál. Indiában, mondja Kropotkin, a varjak mérföldnyiről összejönnek, hogy az éjszakát a papagályok társaságában töltsék; hasonlóképpen a szalonkák is —

ismert vigyázatosságuknál fogva — gyakran vezetik a békésebb madarakat; a széki lile, ha erélyesebb fajtához tartozó társak veszik körül, csaknem félnék állat, de apróbb madarak között magára vállalja, hogy örködik a társaság biztonsága felett. Mindezek az adatok, és számos hasonló, általában óvatossággal használandók, mert a megfigyelésekbe az emberi értelem s a szóbanforgó állatok iránt való rokonszenv sűrűn belejátszik, azonkívül e megfigyelések kísérletekkel kevésbé ellenőrizhetők és rendszerint csak egy, legfeljebb néhány egyéntől erednek. De nem hiányoznak teljesen megbízható adalékok sem, melyek bizonyos egyedek vagy fajok iránt az állatvilágban mutatkozó különleges elbánásról tanúskodnak; ezek közül még csak egy Darwin által hangsúlyozottan idézett megfigyelést emelünk ki. Buxton, akinek, mint Darwin mondja, kitűnő alkalmi volt észlelni, azt állítja, hogy az ő macao-papagályai, melyek Norfolkban szabadon éltek, »különös (extravagant) érdeklődést« mutattak egy fészekben élő pár iránt; úgy hogy valahányszor a nőtény elhagyta fészket, seregesen körülvették és »tiszteletére« borzasztó lármát csaptak. Nincs módunkban a példák hosszú sorában ezt az egyetlen észszerűtlen és ösztönszerűtlen jellegűt ellenőrizni; nem tudnók megítélni, mennyi benne a véletlen, mennyi a törvényszerű; de a presztizs magva, valósága nyilván hiányzik mind e példákban. Lehet a színnek, a hangnak bizonyos szuggesztív hatása, melyet az állatok éreznek, lehet része benne a nemi ösztönnel, a féltékenységnek, lehet másfelől megszokása valamely állattársnak, melyet rosszul esnék nélkülöznie, de a távoli és lezárt varázsát nem leljük sehol. Aránytalanul fontosabb e kevésbé világos megfigyeléseknél az állatvilág különleges szociálmechanizmusa a rajok, csordák vezérállatainak gépies követésében. De ez az engedelmesség oly szembeszökön ösztönös, oly örök keretben mozgó, oly kevésbé változó tartamú és intenzitású, hogy aligha lehetséges a presztízzsel egybevetni. S ami fő: az állatvezérség csak utánzás kezdeményezője s ez az utánzás valósággal sikerül a többiekénél is, nincs fennakadás, nincs quietivum; presztizsszerűségről szó sem lehet. Ez az utánzás, mint védelmi reakciómód, »specializálódik különleges vezérállatok

szerepével, amelyeket a nyáj vakon követ..., ez a munkamegosztás előnyével jár, mert így elég, ha egyetlen állat merül el a figyelésbe» (Groos.). A méhek erős royalisták, de hogy mennyire ösztönös, szorosán lezárt az ő királynékívánásuk, bizonyítja az a körülmény, hogy az idegen királynét, melyet hozzájuk adnak, szagáról utálják, megkínózzák vagy megölik, bárha ugyane munkásméhek, csak hogy saját királynéjukat táplálják, inkább éhen vesznek. Csak ha mesterséges úton-módon hozzászoktatják a méheket az idegen királyné szagához, akkor lehet szó az alattvalói ösztön újjáéledéséről (Forel). Jól mondja Breysig a ménokról, hogy alkotnak ugyan államot, de arról, hogy ünnepeik volnának, nem tudunk. A magasabbrendű állatok között az uralom és engedelmesség oly belviszonyait látjuk, melyek még sokkal inkább volnának tekintélynek, mint presztizsnek nevezhetők. »Több majomfajról tudjuk, mondja Topinard, hogy tökéletesen az emberek módjára egy-egy főnököt választanak maguknak, aki igazgatja működésüket s akinek mindannyian engedelmeskednek.« A főnök, mondja Brehm, abszolút engedelmességet követel meg és része is van benne. »Eleinte küzdelemmel és erőszakkal nyeri el abszolút engedelmességüket, de rövidesen a tisztelet, melyet ekként szerez, meggyökeresedett tekintélyt kölcsönöz neki s ennek a többiek ösztönszerűleg hódolnak, mindenképpen igyekezőn kegyeibe jutni, ő a maga részéről komolyan örködik csordája jóléte fölött, állandóan ügyelve, minden oldalon végigjártatva tekintetét, minthogy nem bízik teremtett lélekben s így majdnem mindenkor idejében felismer bármely fenyegető veszedelmet.« Ha helyes az ily vezérséget, melyet más fejlett állatok között is megtalálunk, emberi szóval jelölni, Brehm nyilván — a mi terminológiánk szempontjából is — helyesen jár el, amikor tekintélynek nevezi s tán leghelyesebb azt mondani rá: ösztönbe ojtott tekintély.

A tavasz rejtőzés és félelemkeltés számos esetéről olvasunk Pertynél és másoknál. A fészek rejtett helyen való felépítése, kerülő utakon való hazatérés és elmenekülés, az organikus berendezésekig fejlődő és az eltűnést fedező nedvszínűzések, valamint bizonyos mélytengeri halak foszforeszkáló »útlám-

pásainak» kialakítása és színváltozása a hatalmasabb ellenség közeledtére talán legmagasabb fejlődésfokai a létharc e szer- vesen lezárt, sokszor megindítóan csodás pszichológiájá- nak”. Idetartozik a színlelt halál is, melyet az emlősök, ma- darak és rovarok számos fajánál bámulhatunk. Az oposszum, ha több kutya támadja meg, halált színlel s a legvadabb harapások sem hozzák ki színleléséből. Számos rovar is tetszhalottá válik így a támadó közeledtére, de színlelésök már inkább önkénytelen bénulás, melyet a félelem vált ki, míg az oposszum ösztöne finomabb, mert ha csupán egy kutya támadja meg, színlelés nélkül száll szembe vele. Ide tartozik a mimikry, a színek és formák állati másolása. De lehetetlen mindé változatokban két főjellemvonást észre nem vennünk. Az egyik e színlelések aktualitása, bekövet- kezések az ellenség közeledte vagy támadása esetén, a *meg- előző* színlelésnek, a távoliakkal szemben előkészített virtuális színlelésnek *teljes hiánya*. A másik a színlelések *lezárt ösztöni- sége* az állatoknál, választóképeség, tanulás, fejlődés, töké- letesedés nélkül az első próba alkalmával már éppoly jól színlel az állat, mint bármikor később. A színlelésben mecha- nizálódott állati magaviselet ezek szerint két döntő pontban, minden fejlődési fokon, elüt az emberétől.

Gyökeresen megváltozik a helyzet, mikor az állat szembekerül az emberrel. Némely állatok rokonszenveznek az emberrel, vadászatain, harcain szívesen résztvesznek, mint a kutya és a ló, mások reáutaltságuknál fogva vetik alá magukat, így sikerült az embernek egy nagy fajta sor állatot *domesztikálni*. Itt először lépnek fel az állatvilágban oly jelenségek, oly fejlődő magaviseletreakciók, melyek bizonyos mértékben presztizsbefogadásra emlékeztetnek. »A kutyának a magaviselete, mondja Darwin, ha a távollét után urához visszatér, vagy amint én hozzátehetem, egy majomnak a magaviselete, amikor szeretett ápolójához visszatér, *messze eltér attól, amit ezek az állatok a magukszörű lények iránt tanúsítanak*. Az utóbbi esetben, úgy látszik, az örömnilyvánítások valamivel kisebbek s az egyenlőség érzete minden cselekvésekben mutatkozik.« Sőt Braubach tanár azt állítja, hogy a kutya *úgy tekint urára, mint valami istenre*. Brehm leírja azt a gyengéd tiszteletet, melyet a

házába hozott s ott meghonosodott csimpánz a gyermekek iránt tanúsított. »Midőn, mondja, hathetes leánykamat először mutattuk meg neki, előbb látható bámulattal nézte a gyermeket, mintegy meggyőződve annak embervoltáról, majd rendkívül gyengéden megérintette arcát egy ujjával s barátságosan odanyujtotta kezét. Ez a kis jellemvonás, melyet minden ápolásomban levő csimpánznál megfigyeltem, kivált azért emelendő ki, mert bizonyítani látszik, hogy *embermajmunk még a legkisebb gyermekben is a magasabban álló embert látja és elismeri. Viszont egyáltalában nem viselkedik a magához hasonlókkal szemben — kicsinyek iránt sem — ily barátságosan.* Az ember iránt érzett e vonzódás sokkal észszerűbb, mint presztizseink közül bármelyik. De hogy ez a presztizsszerű viszony mennyire összefügg az ember jelenlétével és sajátos szerepével, mutatja a domesztikáció mérték-simulása az emberi hozzáértés és imponálni tudás fokához. »Az ausztrálieiak, négerék, lappok csak félig szelídítették meg a kutyát, mert ez mindenütt urának jellemét ölti magára, újból elvadulva elfelejti az ugatást és már csak vonítani tud.« (Perty.) Brehm szerint »csak férfiak tudnak állatokat nevelni, ezt igazolja vagy igazolta valamennyi mopsz, ezt igazolják magányos asszonyok vagy hajadonok kutyái és macskái: rendesen el vannak kényeztetve, de neveletlenek. Az állat komolyságot és szilárdságot igényel attól, aki tanítja, nem pedig túlságos nagy gyengédséget vagy ingatagságot«. Eszerint a szelídített állatok s ezek között az ember leghívebb társa, a kutya, az ember személyéből merítik presztizsreakciójukat; a dresszúra és szoktatás mesterkedéseivel az ember lassan-lassan kitapogatta és a kiválasztás révén átörökítette az állat azon tehetségeit, melyek leginkább teremnek quietívumokat az ösztönélet egyes fajaiban, motívumokat az érzésvilágban. Nem lehetetlen, hogy az állatszselidítés azzal a hipnotikus bűvöléssel kezdődött, mely ma is még bizonyos állatokkal szemben szegényes, de egyedül lehetséges pótléka a domesztikációnak. Catlin beszéli, hogy az indiánok fiatal bölényeket és vad lovakat azáltal zaboláznak meg, hogy befogják az állatok szemét, néhányszor orrlükeikbe fújnak, ami által az állatok megszelídülnek s több mérföldnyire önként

követik szelidítőjüket. Az oroszlanokat — legkönnyebben a fiatalokat — oly módon kezdik szelidíteni, hogy saját-kezüleg etetik őket előbb kívülről, utóbb bent a ketrecben, de mindenkor arccal az oroszlan felé. Ez utóbbi feltétel, melyet annyi változatban hallunk oroszlanokkal kapcsolatban emlegetni, továbbá tapasztalt állatszselidítők panasza, hogy az oroszlan »lassankint megszokja rabságában az ember tekintetét, aminek következtében ez elveszti hatalmát felette«, az ösztönélet valamely meglepetésokoza bénulásáról tanúskodik, mely akut, lefolyik és reprodukívképesség nélkül szűkölködik. A frissen fogott sólyom szempilláját régen le szokták varrni, hogy szemevilágának ideiglenes elbrablása útján könnyebben szelidíthessék meg. A ceyloni kígyóbűvölők a Naja-t ütésekkkel és sebes, fenyegető kézmozdulatokkal izgatják fel, hogy azután monoton hanggal, csendes veregetéssel, lassú kézmozdulatokkal tegyék mozdulatlaná. (Perty.) Csupa megbűvölő vagy gépszerű beavatkozás, melyek csak közvetve tartoznak a normális lélek tananyagához.

Ha a bűvöléseket kizárjuk vizsgálódásaink köréből, mint két egyén lelki összevonását, a domesztikációra szorítkozik a jelenségek ama szűk köre, mely a presztizsre emlékeztet az állatok világában. Az őserdőben nincs presztizs. Ahhoz, hogy presztizs támadjon, a látszat önkormányzatára van szükség, általánosító s önműködtető erejére; mindez, úgy látszik, az emberrel kezdődik. Az őserdőnek, a pampának, a sivatagnak, a levegőnek, az óceánnak végtelen lehetőségeiben a disztancia nem érték, a távollevőknek soha sincs igazuk s a milliónyi versenytárs és élősd között csak a mérközőnek és helytállónak lehet kilátása arra, hogy békén hagyják.

b) *Vadember.* A mérkőzés és helytállás e megkövetelése jellemzi kivétel nélkül a vadnépek tiszteletnyilvánításait is. A busman boldog önérzettel számlálgatja el azokat a férfiakat, nőket és gyermekeket, akiket valamely idegen törzs tagjai közül megölt. Észak-Amerika sziux-indiánja, aki törzsén belül békés és engedelmes, legnemesebb díszül tekinti azt az ellenséges skalpról készült sörényt, melyet magára vagy házára aggat fel. A fiatal sziux-indián semmiért

a világon nem kap addig feleséget, amíg le nem skalpozott valakit. A nagák Assamhegyei között, a cerami alfurák és Formoza bennszülöttei legalább egy vérázott ellenséges fejet kötelesek beszállítani, mielőtt a nősülésre gondolhatnának. (*Roy. Geo. Soc.* 1889.) Hasonlóképpen Ausztráliában a férfielet legdicsőségebb pillanata egy ellenséges törzstag felkoncolása. Ily körülmények között érhető, ha India őstörzseinek egyik tagja 931 gyilkosság büszke rekordját mutathatta be az angol hatóságoknak. Nem érintve most e külső vadság éles ellentétét törzsbeli szelidségökkel, csak arra kívánunk rámutatni, hogy az emberi fejlődés elején a tekintély áll, nem a presztizs. Az árnyékkirályok, a primus inter pares, a duces ex virtute (nem: ex nobilitate reges), az okszerű és értékelt vezérek klasszikus alakjaira akadunk a vadnépek minden fejlődésfokán. A chilei vadak azt választják főnökül, aki valamely fatörzset a legmesszebbre tud elcipelni. Másutt a katonai derekasság, a szókincs, mester-ségek, varázslatok ismerete igazolja okilag a főnöknek kijáró általában felette szerény hódolatot. Az alacsonyrendű vad hordák úgy vannak szervezve, mint a majomcsorda, a tekintély alapján. A legerősebb öreg hím erejénél fogva bizonyos felsőbbiséget (*ascendency*) szerez magának, amely addig tart, amíg testi ereje minden más hímét felülmúlja. Tazmánia és Ausztrália újabb, lelkiismeretes bűvárai óvnak bennünket a presztizssejtető régebbi leírásoktól. Ausztráliában a harctéri engedelmesség is úgyszólván kinek-kinek tetszésére van bízva s még ha az igazán kiválónak szinte diktátori hatalma van, ez mindig oki eredetű s az ok kihullásával vége is szakad. A régi utazók, mondja Sutherland, a hottentoták »főnökeiről« beszéltek, ma már tudjuk, hogy ezeknek a törzstagoknak vajmi korlátozott tekintélyek volt. Wallace még Brazília erdei törzseinek fiágon örökletes főnökségéről beszél, ma azonban már tudjuk, hogy szóvivőről vagy ügyvezetőről van szó, aki valamennyiöknek segítségére van. A magasabbrendű vadaknál már valamennyire kialakult a főnökség jelleme, »de a vezérnek nincs személyi igénye bármely más törzstag engedelmességére, még kevésbé alázatos hódolatára«. Észak-Amerika indiánjainál — Schoolcraft szerint — a harci gyü-

léseken az az öreg elnököl, ki bátorsága és hősiessége révén bizonyos megkülönböztetést élvez, de csak az esetben, ha elég bölcs és ékeseszóló, hogy helyzetét megtartsa; ámde ő csupán »egyszerű exponense a közvéleménynek és mihelyt szembeszáll a közvéleménnyel, vége hatalmának». Howitt A. W. mondja *Native Tribes of South-East* c. munkájában, hogy délkeleti Ausztráliában számos törvény szabályozza a nemek érintkezését, titkos szertartásaikat, étkezéseket, de a sokszerű törvénynek és szokásnak engedelmeskednek anélkül, hogy bármely törzsi tekintély, egyéni vagy kollektív fenyegetné őket, ha ama törvényt vagy szokást megsértene. Az engedelmességnek, magyarázza Howitt, az a kútforrása, hogy a bennszülött kora gyermekességétől egyre hallja, hogy ezeknek a törvényeknek vagy szokásoknak megsértése nyomán valamely természetfeletti személyes bűnhődés jár. Vegyük pl. azt az egyetemes törvényt, melynek értelmében a férj és anyósa kölcsönösen kerülni tartoznak egymást. »Nem ismerek, mondja Howitt, törvényt, melyet pontosabban betartanának. Úgy vélik ugyanis, hogy e törvény megsértése valamely mágikus természetű következménnyel jár, pl. hogy a törvényszegő személy haja időnap előtt megőszül.« A személytelen tekintély, mely a primitívek törvényeit szentesíti, a közvélemény vagy a természetfeletti. A törzsszabályt vagy a demokratikus egyetértés szabályozza, vagy a félelem a korai megőszüléstől, kiütésektől, betegségektől, főleg pedig a holttávarázslástól. Csak bizonyos cselekményekre szorítkozik az öregeknek, kik egyébként e kezdetleges demokráciák letéteményeseiül tekinthetők, megtorló hatalma. A főnökség az ausztráliaiáknál is csak a deréknek, eszesnek, talpraesetten beszélőnek, hősnek juthat; az öreg, valamint a főnök fia előbb személyes értékéről is kénytelen bizonytságot tenni, hogy tekintélyét elismerjék. Bármennyire együttjár is náluk öregség és tekintély, az öregség tekintélye a kiválóság arányában nő és csökken. Hasonló adatokat olvasunk Spencer és Gillen rendkívüli szorgalommal felkutatott közép- ausztráiai adatgyűjteményében. Ha jól megnézzük a sámánok, orvosvarázslók, koradsik lélektani súlyát, alakilag éppoly okságinak kell mondanunk, mint a primitív

főnökét. Csakhogy ez igézők hatalma (ha nem egyenest hipnotikus) babonás okságokhoz fűződik, nem természeti, hanem természetfeletti okságokhoz, de *okságokhoz*. A felállított okságok sokszor bizonyára hajmeresztők és nevetségesek, de logikailag formásak s bármennyire komikus is pl. a négerrek szarvkultusza, a dajakok és alfurok fazék-tisztelete s. í. t., *okság-hiányt* az e révén származó sámán-tiszteletben kimutatni nem lehet.

Csak azokban a pontokban, ahol nem emberkéz, hanem az őstermészet, a vadon végrendelete támasztott távolságokat, ott látjuk a fogalmak első mércsei mellett a presztizs első fénycsíkjait, a korkülönbség, a férfi és a nő élettani távolságát a tabu és a legényház, az állatvilág misztikus távlatait a totemizmus és a nahuálizmus, az élet és az árny, álom, halál diszparitását az őskultusz, halottfélelem, álmofejtés s. í. t. próbálja áttenni a társadalom kottájára. De mindezekről más összefüggésben lesz szó. Keletkezésük az ember élesebb emlékező- és várakozókéességének jelentkezésére mutat.

c) *Barbárok*. Azonban a természetből adott presztizseken túl a primitív társadalom más presztizst nem ismer, mert a vadak társadalmából a presztizs tárgyi feltétele: a tömegesség és állandóság hiányzik. A távlathiány készíti a vadat arra, hogy csak az igazolt értéknek higgyen, csak a szeme előtt helyt állót tisztelje; ez a szembeszökő tisztasága a primitívek értékelésének készített bennünket, hogy e pontnál hosszabban időzzünk. Hogy pedig a vadak e presztizshiányának oka a tömegiség hiánya, nem pedig valamely belső sajátosság, igazolja egyfelől a természetadta távlatok mély lélektani értékelése, még inkább a törzsi élet barbárrá szélesedése. A megtízszereződött törzslétszám megnehezíti a logikai, erkölcsi vagy esztétikai vezérválasztást épügy, mint a varázslatok és babonák szemléletes ellenőrzését. Athénben 309-ben Kr. e. 20.000 polgárra és 10.000 idegenre körülbelül 400.000 rabszolga esik, Rómában magát Caesart oly rabszolgaállomány veszi körül, amely alighanem népesebb a vad törzsek legnagyobb részénél, San-Domingóban 30.000 rabszolgatartó, 15.000 felügyelő és 400.000 szolga élt; míg Sproat megbízható mérlegelése szerint egy régi, 200 tagot számláló törzsben vagy 50 embernek van

különböző fokú szerzett vagy örökölt rangja, a rabszolgák száma ugyanannyi lehet s a maradék független törzstag, addig a legpolgáriasultabb nemzetek közt ma körülbelül 80% tartozik az ú. n. alsóbb néposztályokhoz. Babel és Asszíria, Egyiptom és Róma sok százezer embert, Hindosztán és Kína egyberoskadó százmilliókat gyűjt egy-egy hatalmi szervezet alá. A valláskeretek kitágulása óriási sámán-távlatokat teremt, a 200 emberrel szemben álló prófétát felváltja az 500 millió buddhistával szemben álló próféta s. í. t.

Az emberpresztizs drámai kipattanása e tömegiség első jelentkezésével esik egybe s diadalával diadalmaskodik. A folyamat rendszerint a következő: 1. A nomád életben a rabszolga tehertétel volt, a letelepültben vagyon, ezért életben hagyják, de minthogy az életben hagyással és maguk mellett való megtűréssel a rabszolgaság szimatbélyege veszít hatékonyságából, az előítéletet disszociatív elzárkózással igyeksenek kitolni. Igaz: a rabszolga is *távolból* érkezett, de a háborút, mely megszerezte, előítélet vagy erős affektusú célkitűzés előzte meg, a hódító *érzi* vagy *tudja*, kivel van dolga, mikor ellenségét foglyul ejti. Ezért képes e távoliak, de *varázstalan* távoliak elől elzárkózni. A rabszolgaság állandósulásának másik következménye a rabszolgakép kialakulása a rabszolga östermészeti kiválasztása helyén; akihez a rabszolgaság *ismertető jelei* hozzáfűződnek, az megy rabszolgaszámba, akár a faji ősválasztás is igazolja e lélektani szelekciót, akár nem. Ezzel a rabszolgaságot sújtó előítélet lélektani kategóriává válik. Tacitus szerint a régi germánoknál a rabszolga kínzása vagy bilincsbevérese még alig fordult elő, gyakrabban megesett, hogy hirtelen agyonverték, »mint ahogy az ellenséget agyonverik.« 2. A rabszolgalélekben párhuzamos változás áll elő. A fajilag előítélt maga is előítélő; teljes elzártsága e lelki alkalmazkodást szükségessé teszi. A sanfranciskói avenuek nem nérhetik le mélységesebben a kínai negyedek, mint a kínai negyed az avenueket, a nemes és a paraszt nem veti meg éleesebben a középkor Ghattóját, mint ez a Ghetto a nemes és parasztot s a cigánysor és a város megvetése kölcsönös. Csak az emancipációkkal válik a folyamat egyoldalúvá. Az emancipáció azt jelenti, hogy lélektani vagy gazdasági

okok folytán a faji előítélet már érvényesülni nem képes, egyrészt már kifakult, másrészt szűknek bizonyult. Ezzel azonban az úr és szolga ismérvének ősjeleit ítélik halálra s a szolgát önfentartási ösztöne támadásra, az urat védekezésre készíti. Az úr lélektani eszközökkel vagy feltételekkel állítja meg a támadót mindazokon a pontokon, amelyeken ily eszköz vagy feltétel érvényesülni képes. 3. Az így kialakult: rabszolgákra és urakra osztott társadalom további külháborukba bocsátkozik. A belföld már telítve lévén rabszolgákkal, az új háborúk célja a hódítás. A hódító nyakára ül a meghódított országnak, magával hozva félelmetessége, ereje hírét, távolisága varázsát; mert a hódító rendszerint mint célt utálja vagy ismeri a meghódítottat, de a meghódított nem szükségképpen utálja vagy ismeri a hódítót, kinek távlata éppen ezért már benyomulásakor zavartalan lehet. A letelepült hódító így máris erős érzelemértékkel jelentkezik a meghódított nép tudatában. De vajjon mi úton-módon áll meg ez az érzelemérték akkor is, amikor a hódítás befejeződésével okilag tárgytalanná, s az okok emléke is egy-két nemzedék halálával fakóvá foszlik? A tekintély érzelmének dinamikus ereje határolt, mily erő tartja benne a lelket messze, messze e határon túl is? A legnagyobb logikai erőszakolás volna, ha tételünk kedvéért megannyi ravasz thaumaturgot képzelnénk a hódítók helyére, akik tudatos *raffinement*-nal fonnak be a meghódított emlékező- és felejtőképességét. Ellenkezőleg! A presztizsnek, az értékáltalánosítás és értékkonzerválás művészetének éppúgy megvannak a maga kísérletezői és vértanúi, mint a repülőgépeknek és a déli sarknak. Gondoljuk végig a modern imperializmus keserves lélektani vesződéseit egy-egy kis afrikai vagy ausztráliai törzsszel szemben, a spanyol, német és francia gyarmatosítók sűrű lélektani baklövéseit és talán fogalmunk lesz arról a rengeteg lélektani nehézségről, mely a *százmilliók* megigézését létrehozta. A különbség, elismerjük, jelentős, ha a célokat tekintjük. A modern imperializmus teljesítményt követel a vadaktól, koncentrációt, munkát, a régi imperializmus a maga hódoltjaitól csak negatívumokat kívánt, szórakozottságot, kevéssel beérést. A meghódított, nagy, régi társadalmak szokásegyhangúsága, a foglalkozások és nézetek álmos merevsége, félig-

meddig készen adta ezt a negatívumot. Mégis a hódító nagy lélektani értéke volt szükséges ahhoz, hogy e kész gépezet az ő *személyéhez* is fűződjék, hogy a meghódítottak már ne csak őseikhez legyenek hozzászokva, hanem hódítóikhoz is. Ezek a nagy hódítók, amennyire lehet, mindig óvakodtak az erős érzelmi értékű szokások megsértésétől, az óriási érzelmparazsak lángrobbanásától; e magaviseletek az érintkezés minimumával járt, ami viszont a hódító értékét vonta el a bírálattól. A katonai védekezés lehetősége megerősített helyek elszigetelését tette szükségessé, melyben csak a hódítók laktak, élesen vizsgálva a szemhatárt, de maguk láthatatlanul. E váraknak és elsáncolt helyeknek, e sziklák fölé emelt sásfészeknek, melyek omladékait ma is csak *vezetővel* közelítheti meg a turista, lélektani jelentősége vetekszik hadászati fontosságukkal, íme, mennyi *szándéktalan* konzerváló eredmény jár, hacsak futó pillantással mérjük is végig, a hódító benyomulása révén. 4. Hasonló eltolódásokat mutat a meghódítottak és a hódítók vallásos élete. A hódítók egész világának szükségképp óvatos lezártága így *szándéktalanul* is presztizst teremtett azoknál, akiknél az óvatosság már hiábavaló és előítéleteik kímélete, szokásaik zavartalansága folytán továbbra is tárgyaltan maradt. *E presztizs a hódítók különös létharcának eredménye*, a hódítást kitalolja; a megrozsdásodott és rég letett fegyverek mintha láthatatlanul tovább harcolnának; a megnyert csata kimagasul epizódjellegéből, virtuális erővé, önműködően újul és mindenképpen győzedelmes lehetőséggé szellemül. Az óriásterjedelmű konzerválást lehetővé s a hódítók erőfeszítését könnyebbé tette a rengeteg hódoltságok szokásegyhangúsága és túlnyomóan negatív egybetartozása. A hódítók csak annyit kívántak tőlük, hogy *ne vegyenek észre valamit* s ezt ugyan a hódoltak maguktól is jól értették, d) *A típus.*

Alla virtú latina

O nulla manca o sol la disciplina.

Tasso.

A típust, mint minimumot, a faji kérdés legkétkedőbb tárgyalói is értékelik. Bismarck mondotta, hogy »éppen olyan fontos a népek jellemének ismerete, mint érdekeik

ismerete«. De az a típus vagy jellem, vagy lényegi, ami a vadaknál, barbároknál, polgárosultaknak jelentkezik, más és más anyagú. A típus mindazon állandó és általános vonások összessége, amelyeket bizonyos számú embereken észrevehetünk és amelyek más csoportoktól megkülönböztethetők. A fajnál ily állandót és általánost a szervezet berendezése és élete mutat, a barbárnál a szellemtelen mozgás, a civilizálnál a gondolkodás egyformasága. A típusról forgalomban lévő legtöbb meghatározás erőszakosnak látszik. Azt, hogy mi a tipikus, mindhárom fokon lehet illusztrálni, de érték szerint csoportosítani az így mutatkozó jellemvonásokat még eddig, amennyire tudjuk, senkinek sem sikerült. Talán jobban sikerül a kérdést megközelíteni, ha negatív úton járunk el és azt mondjuk: azt, hogy mi a típus, nem tudjuk, de tudjuk, hogy mi a *nem* típus; a típust és nem típust u. i. (emberekben és vonásokban) gazdag semleges zóna választja el. Nem típus az, ami a típusnak szükségképpen szembeszökő, bárminő is egyébként tárgyi értéke; nem tipikus az, aki mérkőzésre ingerel, vagy akinek képéhez merev asszociációban járul a mérkőzés hangulata, függetlenül minden elképzelhető egyéb hatásától. A vadaknál az ösztönös faji lezáródás, a barbároknál a szokás sérelme, a művelteknél a gondolatmechanika kínérzete valamely ember vagy csoport képzetével szemben: jelenti, hogy nem-tipikus merült fel. Az első két csoportot láttuk, vessünk még futó pillantást a harmadikra. Környezet, átöröklés, történelem közössége a gondolkodás mechanizmusában valami egységes ritmusfélét termelhet ki anélkül, hogy ez az egység valamely nemzet egészére szükségképp kiterjedne, bárha a nyelv gondolatformái a nemzeti keretet különösen alkalmassá teszik a gondolkodás ily egyöntetű ritmusára. Ha német, angol, francia, olasz, magyar gondolkodásról beszélünk, az értelmi és érzelmi gyorsabb vagy lassúbb tudati uralomcseréjét akarjuk jelezni, de érzékenységünk foka legfeljebb annyira terjed, hogy megközelítő biztonsággal merjük tagadni valakinek német, angol, francia stb. tipikusságát. Képzeld el a gondolati típus teljes tárgyiaságát, amidőn pl. magyar fordításban egy ismeretlen nemzetiségű író regényét vagy tanulmányát olvassuk. Minthogy

a nemzetek másolása és majmolása századok óta általános, intuíciónk már csak negatívumokra szorítkozik: ezt meg ezt a szónoklatot angol ember nem mondhatta, ezt meg ezt a könyvet francia ember nem írhatta s. í. t. Aki a közszájon forgó szabályok szerint továbbmenne, könnyen túllőne a célon s nem egy müncheni és berlini szellemeskedőre volna hajlandó reámondani, hogy »igazi francia *esprit*«. Bizonyára van a gondolkodásnak, a kifejezésnek egy neme, amelyet semmiképpen sem tudunk Arany Jánossal vagy Deák Ferencsel kapcsolatban elképzelni, de nem tudjuk megjelölni a gondolkodásnak azt a formáját, amelyben minden más típusú gondolkodótól különböznek. Disraelit állandóan idegennek érezték Anglia miniszterelnöki székében; miért nem Luzzattit is Olaszországban? Ha nem csalódunk, a külső különbözet nagyobb vagy kisebb mértéke e választás elvét nem határozta meg. A típuson belüli külső különbségek nagy skálája mellett a külső kiegyenlítés (ruha, hajviselet, modorelsajátítás s. í. t.) százféle lehetősége kínálkozik a típuson kívüli számára is. De Disraeli gondolatritmusán már megéreztek a nem-típust, Luzzattién nem. E fenntartásokat szem előtt tartva próbáljuk kitapogatni a *tipikus* gondolkodás magaviseletét a presztízzsel szemben. Az elmondottakból világos, hogy amit mondani szándékozunk, csak a kérdés megvilágítására, nem pedig megoldására vonatkozik.

Kevés oly jó ismerve van a nem-tipikusnak, mint a hiszékenység és kegyelet feltűnő aránya, mely gondolkodását az emberekkel szemben szabályozza. A tipikusan zsidó gondolkodásnak pl. e pontokban van valami menetesebbsége, az érzelmesnek és logikusnak bizonyos arányugrálása, melyre biztossággal rámondhatjuk, hogy nem angol, nem német, nem magyar, már valamivel kisebb biztossággal, hogy nem francia és legkisebb biztossággal, hogy nem olasz, nem örmény. A zsidó típust kétségtelenül a történelem termelte ki mássá, mint az angolt, németet, magyart, e típus eltolódik, széjjelmosódik, de ha fajilag már nem is egységes, még mindig tömegesen nem angol, nem német, nem magyar. Oly esetben is, midőn a külső nem válik el oly élesen, mint az angol-német és a zsidó típus között,

pl. spanyolok és zsidók, magyarok és zsidók között, tömegesen fogunk zsidót találni, akinek gondolkozásáról, bármily magasrendű erkölcsi vagy értelmi tartalom van egyébként benne, lerí a nem-típus, a nem spanyol vagy nem magyar.

A nem-típus semmin sem üt ki élesebben, mint az emberekről szóló ítéletek gyorsaságán és tartósságán. A történelem halmozta fel a típusban a lelkesedés és gúny potenciáit s a típus a nem-típust semmiről sem ismeri meg finomabban, mint a lelkesedés és gúny elütő arányáról, midőn az elütés állandó és tömeges. A lelkesedéssel és gúnyjal folytatott gazdálkodás bel- vagy külterjessége mintha legfelsőbb fejlődését jelezné a belső fegyelemnek és külső kizárólagosságnak: ahol a lelkesedés és gúny hirtelen és sűrűn változik, ott a fegyelem laza, a kizárólagosság homályos, ahol a lelkesedés kegyeletté állandósul, a gúny lenézéssé komolyodik, ott a fegyelem erős, a kizárólagosság éles. Ha jól meggondoljuk: civilizált fokon a típus a nem-típust a legnagyobb valószínűséggel ezen ismeri fel; ahol sokat gúnyolódnak, hirtelen lelkesednek az emberek, mint a zsidóknál, olaszoknál, franciáknál, ahol az emberek gyorsan istenítenek, gyorsan gyanúsítanak, szemet szúr az angol komolysága, a német hűsége, a magyar nehézkessége és viszont; az aktuális presztizs túltengése éppúgy feltűnik a virtuális presztizsre szorítózkodók előtt, mint megfordítva. Világtörténelmi oka éppúgy megvan ennek és annak a típusnak, mint ahogy — a maga helyén — egyik sincs világtörténelmi haszon nélkül. Ám semmi adatunk sincs arra, hogy más világtörténelmi foglalatban, más *milieu*-ben ez vagy az a típus ne változtathatná meg gyökerestől presztizsgazdálkodását; csak új távlatarányok, az emberbeállítás új lehetőségei szükségesek. Az Amerikába szakadt francia, angolszász és hollandus *nem-típus* immár európai véreinek; mert Amerikában szükségképpen *másoknak* kell látni az embereket, mint Európában, az emberértékeknek más erejük és menetsebességük van, más beállításuk, más megvilágításuk.

2. *Az egyedi a presztizs befogadójában, a) Az éghajlat és az emberi gondolkodás összefüggése ha már nem is ősi mélység-*

gel, de oly általánosan hat minden ember idegzetében, hogy amikor emberek állnak egymással szemközt, e hatás mindkét félben egyképpen fog mutatkozni; ámde itt figyelemmel kell lennünk a két fél diszparitására; az egyik tárgyul áll szemben a másikkal s így a *befogadó* idegzetében fog megnyilvánulni a kozmikus presztizssiettetés vagy — akadályozás. A sivatagi forróság ernyesztőleg hat az elemzésre, a bírálatra, az akaratra, de annál jobban fűti a képzeletet, a vágyat. Kipling mondja az ő drámai tömörségével, hogy Indiában nem kell a dolgokat túlságosan komolyan venni: *the mid-day sun always excepted*. Amíg így a tikkasztó meleg az értelmi kezdeményezést gyengíti, az ossziáni homály tárgyilag nehezíti meg az elemzést s a távolság felbecsülését. Gondoljunk csak az est színszerűségére, az alkony szürke misztikumára! A forró égöv, a nyár és a nappal inkább a presztizs keletkezésének kedvez, az észak, a tél, az éjszaka inkább a presztizs megtartásának. Északon az értelem általában hűvösebb, a verseny élesebb, a célok tisztábbak, az akarat erősebb, a presztizs nehezebben férkőzik be a grönlandi, mint a zulu idegzetébe, viszont a már megszületett presztizs egyenlő körülmények között talán jobban meg tud maradni az emberek kevés és szaggatott mondataiban, a hómezőkre könyöklő homályban; a szín és változatosság hiánya az északi presztizst az állandóság potenciájával látja el. Szűkebben mérve, azonos eloszlás jelentkezik a nyár és a nappal, a tél és az éj hatásában. De a kozmikus befolyások csak diszpozíciót teremtenek, nem szükségszerűséget. Az eszkimókat a téli összefoaltság munkátlanságra kényszeríti és alkalmat ad a vallásos és legendás exaltációkra, míg »nyaratszaka az élet mintegy világiassá válik; a mágiának már csak legközönségesebb orvosi formái maradnak meg, amelyek szertartása egyszerű.« (Mauss.) Ugyanezt mondja Breysig a kolumbiaiakról. A tél e halásznépek számára is a pihenés és ünneplés ideje és ez évszakban zárt szövetségeik oly erővel nyomulnak előtérbe, hogy a telet a titkok ünnepének is nevezik, íme, mily sokféle tényező hat a kozmikus látszat alatt is; s mily könnyelmű általánosítások fűződnek az év- és napszakok s az égtájak behatásához! Mint egyéb magaviseletünk, ember-szemléletünk is egyre függetlenebb a kozmikustól, az új,

finomabb, emberibb tényezők végtelen sora szorítja háttérbe és ellensúlyozza.

b) *Normáltság.* Az egészséges elmében a presztizs befogadása egyensúlyzavart nem okoz s lelki bomlás jele a szakadatlan presztizskapkodás éppúgy, mint az egy presztizshez való, minden más érze kiest kizáró, görcsös ragaszkodás. Az egészséges lélekben nagy presztizskontingens fér el a lelki folyamatok kóros zavarai nélkül, mert mihelyt ez fenyeget, az ép lélek bezárja ajtaját vagy kitessekeli a fölös presztizst. A testi és lelki munkának az a derús összhangja, mely egykor Athénben uralkodott, éppen nem zárja ki a presztizst, de nyilván csak egészséges presztizsarányokat tűr meg. A keveset alvó, fáradt, rosszul táplált munkás ellenállása szertelenül gyenge lesz; ha ez a pszichofizikai mínusz élénk idegélettel párosul, könnyelmű presztizsbefogadás, hiszékenység származik belőle; ha pedig az idegélet is együtt gyászol a szervezettel, fásult presztizsmegadás, a régi emberértékek süvegelő szolgálata és gépi másolása az eredmény. A presztizs kórtanát külön fogjuk tárgyalni; most még csak azokra a mérgekre utalunk, amelyek eltompítják a figyelmet és izgatják a képzeletet. Talán a tárgyi tényezők közül semmi sem teremt és konzervál annyi fölös presztizst, mint a pálinka és az ópium. Ámde ez okcsomó már egyben okozatcsomó is. Miért történik mindez? Hogyan történhetik mindez? Az alkoholban és az ópiumban szerencsétlen testvéreink már csak az okokat keresik érzelmeikhez.

c) *A nemek és a presztizs befogadása.* Egyenlő körülmények között a nő képzelődésre, rajongásra, csodálatra, személykultuszra, más embereknek való lelki odaadásra készségesebb, általában passzívabb, mint a férfi. Történelmének s gazdasági helyzetének súlya alatt gyorsabban kifárad, szórakozottabb, vezethetőbb. Az átlagnő élete javát szerelemben és szerelemért éli s az élet legtöbb történését — rendszerint öntudatlanul — a szerelem névtelen depressziója alól nézi. Az átlagnőnek a férfinemhez való helyzetében a szenvedőlegesnek, az érzelmi általánosításnak, a személyítésnek őszalkalmi fejlenek ki. Az átlagnő lelkének passzív-szexuális, de az érzékitől messzire szétterjedt és a

folytonos védekezésben kifinomodott alaphangulata a szerelmin kívül eső érzelmekben is benne lappang, mint tudattalan mélységű vezérmotívum.

Minden szerelem az asszonyi szívben a presztizsbejutás egyetemes lehetőségét növeli. Az érzelmek nem szoktak megállni azoknál a határoknál, melyeknél róluk alkotott fogalmaink. Kivált az oly ösztönkísérő, életadó, vérremenő alapérzelem, mint a nő szerelme, erős lelki illatszer gyanánt a lélek minden élményét átjárja! Amit a szerelmes nő érez férfira iránt, ez az érzelem maga is már a legnagyobb, a leg-tökéletesebb, a legsikerültebb presztizs a világon, oly presztizs, mely nem véletlen és nem az emberek kontárműve, hanem a természet újra és újra akart, leikétől lelkezett remeke. Bárha a szerelmes férfiszívben a lobbanás ereje szédítőbb, ez az erő kevésbé egyenletes és a presztizsre kevés jut belőle. A nő számára azonban a szeretett férfi (a nemi értéken túl) elsősorban nem logikai, erkölcsi, esztétikai, hanem lélektani érték; *hat* reá a férfi, minden érzelmét igénybe veszi, felkorbácsolja és személyéhez köti; a tartós lelki egyesülés vágya minden kedvezőtlen képet kiküszöbölni, minden kedvezőt hangsúlyozni törekszik, de egyben a *Mást* keresi a férfiban s kiküszöbölni igyekszik képéből az *Ént*, a nőiest; a férfiak közül csak a költők, a Dantek, Petrarcák, Petőfik képesek úgy szeretni, annyi lélekművészettel, mint a nők átlaga; ha valahonnan, úgy a szerelmes asszonyi és költői szívből ömlik ki a szerelmen, de még a szeretett személyn is túlmenő presztizsek állandó irradációja. A szerelmenek a nő lelkében nem kell aktuálisnak lennie, hogy presztizst termelhesen, már szervezetének berendezése, egyéniségének kialakulása, emlék és várakozás: virtuálisan megadja a presztizs lélektani alapmotívumát.

Ha a szerelem a presztizs aktualitásának, belterjességének ősakumulátora, az anyaság, a hozzá való szervezeti felkészültség és lelki reátermettségek a presztizs konzerválásának, külterjességének nagyszerű alkalmatlansága. Kálvin a párisi fogoly nőket azokra az asszonyokra emlékezteti, akik a Krisztus keresztje alatt állottak. »Ime, elhagyták akkor az Üdvözítőt még az apostolok is! Az asszonyok azonban csudálatos állhatatlansággal ott maradtak!« Minden

szerelmes nő egy kicsit jakobinus, minden anya egy kicsit legitimista. Balzac a kurtizánról mondta, hogy született legitimista. Nem: a kurtizán *küzd* a legitimitásért, a futó pillanat megállításáért, ezért tart az *ancien régime*-mel. A született legitimista az anya, aki egyéb sem lehet, mint állandó, mint isteni automata; a piros rózsza és fehér rózsza harca, lobbanékonyág és konzervativizmus, szerelem és anyaság így suhannak át az átlagnő emberértékelésein.

Am még ez a genetikus hajlam sem emelkedik törvényszerűvé; nem teremt, nem konzervál minden esetben presztízst, csak egyenlő körülmények között hajlamosít, alkalmasabbá tesz. A férfi megfogalmazásának, versenyrekényszerítésének elkerülhetetlen folyamata az erősebb nem »megszépítő messzeségét« ugyancsak megkurtítja; a lehető legnagyobb mértékben megfogalmazott és versenyre kényszerített férfi a feminizmus célja s e cél megközelítése alighanem a presztizs szervezeti és lelki előfeltételeit mindkét irányban (szerelem, anyaság) meg fogja gyengíteni; máris lecsökkent a férfi varázsa a nő előtt csakúgy, mint az anyák konzervativizmusa; hogy e változások fejlődészavarokat avagy fejlődés tisztulást fognak végeredményül létrehozni, egyelőre beláthatatlan.

d) *A kor és a presztizs befogadása.* Az impulzivitás általában jellemző a gyermekkorra, az értelmi passzivitás az öregkorra. A gyermek hiszékenysége üde, spontán, eredeti, fejlődésének dinamikus irányát szorosán betartja; a gyermek lelkében nincs egy szikrányival több koncentráltág vagy önműködés, mint amennyi szervezeten elkerülhetetlen. Hiszékenysége mintegy fejlődésének szolgálatába szegődik, de sohasem sülyed öncéllá, vitorlafeszítő szél, nem árbóctörő vihar; a gyermek, hogy úgy mondjuk, inkább a tekintély érzelmi változatát termeli ki magából, amely szinte jobban emlékeztet vallásra, mint presztizsre és nem fogad be emberértéket, amíg *egész lélekkel* le nem másolta. Ezért az átlaggyermek, habár növésének irányában előre érez, habár a 6 éves gyermek szívesebben időzik a 8—9 évesek társaságában, mint az egykorú pajtásdemokráciában, viszont vonzódása nem növekszik a korkülönbség növekvésével s a 6 éves legtöbbször szívesebben időzik 8—9, mint 15—16

évesek között; a 8—9 éves korúak magaviseletéből, szavaiból valami programszerűt érez ki, ezek megértik az ő nyelvét, mozdulataik még emlékeztetnek az ő mozdulataira; mindössze, hogy bábuik, labdáik egy fiókkal lejjebb kerültek már. A néhány évi időkülönbséget még átérzi, sejtelveivel, növekvési feszültségével mintegy potenciálisan előlegezi magának a gyermek s keresi azok társaságát, kik ez előlegezést aktuálisra váltják fel. A növekvési, nevelkedési feszültség irányába esik a szülők tekintélye. Ezek közül az apáé az intenzívebb s igaza van Baldwinnak, hogy a gyermek első istensége az apa. De ennek az értékérzelemnek megvan a maga észszerű magyarázata. Mindenki feltekint a családfőre, reá várnak az ebéddel, ő rendelkezik az iskoláztatás körül, ő vonul félre az orvossal, ha a gyermek beteg. Tekintélyének van presztizsje is, de csak az anyáéhoz hasonlítva: az apa napközben nem igen van otthon, a távollét és komolyság embere; viszont az apán túl a presztizs nem növekszik a távlattal arányosan; e presztizsnek is mintegy szervezeti jellege van még. Aligha van miniszter, vagy zászlósúr, aki oly elfogulatlanul felel a királynak, mint az a kis falusi pásztorfiú, akit a király megszólít. A gyermek élesszemű bírálója nevelőjének, tanítójának; a felfuvalkodott pedagógusok presztizslegendái sajátos világitást kapnak, ha azokra a torzképekre, arcfintorokra, utánzó csufolódásra gondolunk, melyekkel az apró emberek szokták követni a nevelő vagy tanár urat, mikor fenséges pózzal távozik. A gyermekek egymás között sem igen ismernek pusztán lélektani értékeket, kényszer nélkül is egész demokraták. »Az olyan angol fiúnak, írja Escott, aki nem tesz semmit, nincs az iskolában népszerűsége, sem tekintélye. Minden elismert pozíció nélkül él abban a kis világban, amely apró kiadása ama nagy világnak, melybe be fog lépni. Az egyetlen lényeges feltétel, hogy valamit kell dolgoznia, ha valamelyes rangra vagy tekintélyre akar szert tenni társai és a kortársak között. Ez a végzet követi mindvégig. A főiskolában a henyélőt semmibe sem veszik, csak a valaki, aki igazán tanul és az atléta.« A gyermekben erős érzelmi értékek vannak, de csak szűkebb, szinte őserdeien, hordásán szűk, közvetlen szemléleté

n

belül. A 14-től 17-ik évig terjedő időszak hozza meg rendszerint az élet első nagy válságát, James, Starbuck és mások e kritikus korról észlelik, hogy az ifjú gyakran elveszti a talajt lába alól és rajongó lesz belőle. De a magával meghasonlott, mélyen lehangolt, értéktelenségét és tökéletlenségét betegesen túlzó gyermek még mindig túlnyomóan szabad az emberperspektívák szemléletferduléseitől; értékei sorsát most sem emberlátszatokkal biztosítja, hanem új emberértékekkel, avagy intenzív megtéréssel az emberfelettihez.

Az öregség presztizsmagaviselete pontos ellenképe a gyermekségnek. Míg a gyermeknél az értékérzelem erős közvetlensége állja útját a presztizsnek, az öregeknél az értékemlékezések gépies, lezárt, a halál felé tartó monotonija megfosztja az automatizmust érzelemanyagától: mintegy üresen jár a gép. Új presztizst az öregség nem vesz fel, a régiek lassan-lassan színüket veszítik. A felvett régi presztizsek mintegy besimultak már az öreg lélek redői közé, énné váltak, előítéletté. Ha az öreg ember reprodukálja e behavazott presztizsek emlékképeit, szinte csak önmagát reprodukálja már: *was ich besitze, seh' ich wie im Weiten — und was verschwand, wird mir zu Wirklichkeiten*. E reprodukcióban éled fel az öregség; nagyon kedveztek egykor ez élmények életfeszültségének, önfenntartási ösztöneinek, ezért emlékezete sokat, erősen és szívesen felmarrkolt belőlük. Most az öregséget életszínnel, a *még nem mechanizmus* hazajáró hangulatával díszíthetik fel. Ez a gépiesség nem presztizsautomatizmus, nem *Más* éled fel benne, hanem az öreg ember maga, aki e színes reprodukciókban mintegy önifjuságának mimikrije. Ó az a vezércikkíró a hetvenes évekből, ó csak az tudott írni! A világ szomorúbb, szürkébb, magtalanabb, mióta a régi államférfiak kihalnak és a régi boltokat becsukták! S a porlepett könyvtárak vén könyvei, melyek annyival bölcsebbek és erkölcsösebbek voltak a maiaknál, mint ahogy betűjük is olvashatóbb, kötésük művészebb, fűzésük gondosabb! S a régi asszonyok s a régi daliák s a régi bálók s a régi cselédek s a régi uraság! Nyilván nem jól mennek a dolgok. Negyven év előttről csak az élet aranykalásza látszanak ide, a szalma

és a gaz, amely felveri, nem; az öreg ember az egykori *lehetőségek*-nek már csak élethangulatát érzi, örömét, nem pedig objektív kétoldalúságát. De az öregség ez áldott látszatomunkája autonóm, a szervezet önmagáért teszi, amit tesz. Sem a gyermekség üdesége, sem az öregség önreprodukciója nem kedvez a presztizs befogadásának. Különösen kedvező körülmények között azonban a koraérett gyermekség is gépiessé válhat s akad Gladstone-i öregség, amelynek tavaszi üdesége van.

3. *A befogadó jelentőségének mérlege.* A befogadó presztizsjelentőségét az emberi élet faji és egyedi próbakövein próbáltuk mérni. Szükségszerű presztizsfeltételt seholsem találtunk, csupán fokozottabb hajlandóságot a presztizs külső feltételeinek vagy eszközeinek érvényesítésére. E hajlandóságokban is íme minden *kifelé* mutat, a *helyzetet* jelzi, a *látszatot* hangsúlyozza. Második állomásunk: a befogadó személy elhagyása, s a külső középpont, a presztizses személy vizsgálata abból a szempontból, minő feltételek vagy eszközök segítségével váltja ki a presztizst a hajlamos vagy hajlamtalan befogadóban? Annyit tudunk már, hogy a befogadót semmiféle társadalomelőtti vagy társadalmonkívüli motívum nem kényszeríti *szükségképpen* presztizs befogadására, de nem is menti meg ettől *szükségképpen*. Objektíven nézve minden ember presztizsképes, de az ember eszményi *rendeltetéséből* a presztizsbefogadás hiányzik. A befogadó bizonyos emberek presztizsét befogadja, másokét nem, másik befogadó tán éppen e másokét fogadja be, amazokét nem. A presztizsnek nincs abszolút jelentkezése, nem vehetünk fel presztizst, amely mindenütt az volna, mint ahogy felveszünk értéket, amely mindenütt az. Hogy a presztizs forrását megtaláljuk, egész figyelmünkkel e viszonylagosságot kell néznünk, a birtokos és befogadó valamely arányát s immár kikapcsolva a csak hajlamos befogadót, azt kell megvizsgálnunk, mi a saj átlag presztizsérték, melyek azok az arányok, melyek *szükségképpen* presztizst termelnek, hol fogható meg a presztizstermő diszparitás?

MÁSODIK KÖNYV.

I. RÉSZ.

18. §. *A szándék és a tudatosság a presztizs birtokosában.* Az arisztokrata, a tudós, a dandy nem szükségképpen egy másik tudatra való célzattal tanúsít presztizstermő magaviseletet. A várába zárkózó középkori lovag fizikai biztonságot keres, nem azt a lélektanit, amelyben elzárkózása révén része lesz. Az erkölcsileg vagy félelemből tartózkodó »tiszteletes asszony« nem a presztizs kedvéért szűz, de azért tartózkodása éppoly presztizstermő, mint a kizárólag presztizsspekulációból tartózkodóké. Finoman rajzolja meg e szándéktalanságot a nagy emberismerő, Maupassant. Egy olvasásban mélyen elmerült költő ül a Riviéra valamelyik korzóján. A költő se lát, se hall, *csak* olvas s észre sem veszi a tarkán elhullámzó közönséget. De *éppen azáltal*, hogy a sétáló tömegre fel sem néz, előbb az utánczó feszültség érdeklődését kelti fel, amely, mikor kioldást nem talál, hódolattá homályosul; az emberek elfogódottan nézik az elmerült férfit, aki észre sem veszi őket. íme, mily szándéktalanul szerez itt presztizst az olvasásba elmerült, aki a gondolkodás tiszta és egyetlen szándékával ült le a napsütötte padra! Amint nem szükségképpen szándékos a presztizsszerzés, a birtoklás sem szükségképpen tudatos, mint ahogy a szerelemnek nem létfeltétele, hogy a szeretett is tudomást vegyen róla. A presztizsszerzésnek így nem *conditio sine qua non*-ja a birtokosnak ez vagy az az értelmi vagy akarati értéke; nem szükséges, hogy akár művésze, akár virtuóza legyen a lélektani eredménynek, melyben része van s amelyet egyedül lélektani *helyzetének*

is köszönhet. Ha művésze, virtuóza vagy jó mesterembere a gyakorlati lélektannak: helyzetének önkénytelen vagy szándékos igazodása a lélektani értékesség szerint bizonyára könnyebben, finomabban és pontosabban mehet végbe. De ez csak adomány, lehetőségtöbblet, differenciáltabb presztizsválasztékosság, nem a presztizs mindenütt ismétlődő lényege. A birtokos ily szuverenitása is csak *helyzetet* teremthet. S a helyzet a birtokos teremtőereje híján is adva lehet; más idők, más emberek, más csillagzatok, régen meghaltak, véletlenül egybehajló körülmények teremthetnek presztizst s a legaprólékosabb lélektani finomság néha képtelen rá, bárha tör utána. Nem, a presztizses nem szükségképp lélektani túlerővel megáldott hipnotizőr, nem szükségképp az emberek lelkében olvasó költő; a presztizsesnek egy minősége van, amelyből él, amely nélkül el nem lehet, amelynek elromlásával presztizsének vége szakad: *lélektani helyzete*.

19. §. *Az ember értékelése, a) Az ismétlődő feszültség.* Minden létező ismételni (fenntartani, reprodukálni, kifejleszteni, hangsúlyozni s. í. t.) törekszik önmagát. Tarde az ismétlést, a mindenség ez egyetemes mozgását kiterjeszti mindenre a molekulától a népgyűlésig; az ismétlésnek szerinte három világtörvénye van: az unduláció az anyagiakban, a táplálkozás, nemzés a fiziológiaiakban és az utánzás a társadalmiakban. A nagy értékszétválást Tarde jól meglátja, amikor hangsúlyozza *azt a különbséget, mely valamely személynek bármely tárgyhoz való viszonya és ugyanazon személynek egy olyan tárgyhöz való viszonya között mutatkozik, amely tárgy maga is személy.* Ily esetben érzőt érzünk, tudatról tudunk, hívőben hiszünk, akarót akarunk. Míg az egyén affektív állapotai Tarde szerint tösgyökeresen egyéniek és más egyénre át nem tehetők, ismeretekkel, akaratokkal, célokkal, ítéletekkel egymásközt cserélnek, utánoznak az egyének. Mill-el szemben Tarde az *inter-cerebrális lélektan* szükségességére mutat rá: *minthogy két egyén egymásközi érintkezése sajátosan különbözik minden más jelenséggel való érintkezésöktől.*

Tarde tetszetős gondolatszöttesét kissé széjjelfejtve, minden előtt feltolakszik a kérdés: *mi az, amit utánzunk?* Minthogy nem utánozunk bármely egyént, sem pedig az

utánzott egyén minden magaviseletét: *mely x determinálja az utánzást?* Utánozzuk, mondja Durkheim, a felsőbbeket; azonban a felsőbbség már társadalmi intézmény. »Az »utánzás« magtalan szó és nem magyaráz semmit. Tudni kell, miért utánoz az ember, már pedig az okok, melyek folytán utánzunk és követünk, maguk is már társadalmiak.« »Elemi tüneményé, a társadalmi rend alaptényévé akarták tenni — mondja Fouillée — az utánzást. Tegyük azonban hozzá, hogy ugyan minden intenzív, ismételt, kizárólagos képzet cselekvéssé igyekszik válni, mert minden képzetet mozgás kísér, hogy ugyan minden a tudatban pontosan meghatározott vonal a cselekvés egy lehetséges irányát jelzi, hogy azonban az utánzás éppen ezért nem tekinthető elvnek, hanem csupán járuléknak.«

Valóban, nem kell-e az utánzás kérdését is úgy megfogalmazni, mint ahogy Szent-Ágoston az isten-problémát: *quid est quod amo, quum te amo?* Tarde az affektust kizárta az intercerebrális lelki életből, mesterségesen kettészakítva így lelki életünket; de ezzel kizárta az utánozhatók közt való válogatás motívumskáláját. Hol van a többlet, a sajátosság az ily utánzásban a társadalmat megelőző utánzásokkal szemben? Talán a másik végéről helyesebben foghatjuk meg a kérdést, ha Lotzeval, Lips-szel, Baldwinnal abból indulunk ki, hogy az utánzás nem jelenti egy idegen élmény utánélését, utánképzelését s. í. t., hanem, hogy mindvégig csak egy élmény van s ez nem a másik, az utánzott kölcsöne, hanem sajátosan a mienk; amit tehát utánzásnak neveznek, nem egyéb, mint lényünk kivetítése, kikölcsönzése, ismétlése. A gyermek reáruhazza bábujára saját élményeit, a járást, lefekvést, öltöztetést, a magaviseletet a szülőkkel, pajtásokkal szemközt, hangzörejei, gögicsélő próbálkozásai közül a mástól hallott hasonlókat kiemeli, gyakorolja, szavaink mögé saját gondolatát ágyazza; a vadember megéníti környezete tárgyait, mintegy egész énjével belevegyül törzsébe, bábukkal, növényekkel, állatokkal, nevekkel azonosítja énjét; a parasztról azt mondjuk, hogy nem lát tovább a falu tornyánál, amivel azt akarjuk jelezni, hogy mindent bevonzol szűkös látókörébe, mindenben ismétli önmagát. A kulturember is vonzódik azokhoz a tájakhoz, éghajla-

tokhoz, növényekhez, állatokhoz, napszakához, ritmusokhoz, amelyekben legjobban magára talál. »Az idegen élmény, mondja Lipps, nem létezik előbb idegenül számomra, hogy azután utánképződjék bennem, azaz hogy egy második saját élményt az első idegen élmény mintája után én alakítanék. Elejétől fogva s egyáltalában csak egy élményről, a saját magaméról van szó. És ezt az egységes, egyetlen élményt nem én vettem át idegenből, hanem megfordítva: oly saját élmény az, amelyet egyidejűleg az idegen személyiségnek is tulajdonítok.«

De ezek az ellenvetések nem oldják meg az ismétlés kettészakadásának problémáját emberi és minden más élmény között, amelynek legfinomabb felvetését mégis csak Tarde-nak köszönhetjük. Az én keresi önmagát, — de mindenütt többé-kevésbé sikertelenül, csak éppen az emberben sikeresen. Az én amint nő, fejlődik, elkülöníteni kénytelen nem-emberélményeit, csak az emberélményt nem kénytelen elkülöníteni önmagától. Mindent objektíválni kénytelen, csak az ember-élményt nem képes objektíválni.

b) *Az ismétlési feszültség kettéosztása.* A dolgokat a gyermek ridegeknek érzi. »Lármájukat vagy mozgásaikat utánózni: nehézséggel jár; ezenkívül a gyermek legtöbbször személyek közvetítésével kezdi megismerni a dolgokat. Ellenkezőleg a személyek elég élesen meghatározott kategóriát alkotnak számára oly ingerekből, melyekbe lehetséges és különösen érdekes utánzások vannak belegöngyölve.« (Ruysen.) Értékítéleteink valamely érzelmünk fogalmi kifejezése, reflexiója alannyal és állítmánnyal. Már a gyermekszobában csak úgy, mint a vadaknál a feszültség oda irányul, hogy ahol az állítmány helyén is nem lehet alany, ott legalább az állítmány helyén, amennyire csak lehet, személy legyen. Ez a feszültség-speciálizálás, a személy e praeferálása bontja két csoportra a nem-énre vonatkozó értékeléseinket. Ami tárgyi, lehet az énnel még oly jó ismerőse, — rokona csak a személyi lehet. Az én szándéka, vélelme előbb a *mindenütt-én*; az éntudat értékébredésével, amellyel a mindenütt-én eltűnik, az én szándéka, vélelme a *mindenütt-személyi*; ahol csak lehet, személyt keres, melyben minden nem-én közül még legjobban érzi önmagát, amelyet másfelől objek-

tummá hidegíteni, *érteni* nem tud. A fejlődő én szándéka, vélelme szubjektív, gazdálkodása lehetőleg érzelmi; ameddig egyáltalán lehet, megmarad a személyinél, melynek érzelmi affinitását, teremtő azonosságát érzi; állhatatosan a tárgylagosság létminimumára szorítkozik s valahol a személyi egy morzsáját találja, kap rajta. Ez az érzelemtöbblet a személyi javára s a tárgyi terhére, a személyi egyenlő feltételek mellett szükségképpen nagyobb intenzitása és kisebb világossága bontja két világra a fejlődő én értékeléseit. Az én — önfenntartási ösztönénél fogva — csak azt fogja objektíválni, fogalmazni, koncentrálni, ami elkerülhetetlen; a gondolat meleg az élettől s csak az elkerülhetetlen kihülés arányában veszít melegéből.

A személyi vélelme, a személyi praeferálása, a lehető legtöbb személyinek elve, íme, ez a lényeg, amit a megszellemült ismétlés elemzéséből magunkkal viszünk.

c) De ez a személyi praeferálás, a személyinek ez az érzelemtöbblete nyilván csak gondolatmechanikai élményekre vonatkozik, s így magában üres, fogalmi; csak ha érdeklődésünk jelentkezik ez *értékes személy formában*, jöhet létre valóságban is a személyi *érzelemtöbblete*. Az önfenntartási, az ismétlési feszültség érdeklődése nélkül a *praeferálás* létre nem jöhet; viszont az érdeklődés intenzitását és szögét a gondolatmechanikai kéjtöbblet jobbra vagy balra tolhatja el. A presztizs *gondolatmechanikai hatvánnyal jelentkező bármily tartalmú, személyre vonatkozó érdeklődésképe*; tekintet nélkül a hatványozott érdeklődés objektív értékére, a presztizs kéjtöbbletet jelentő hatványa a személyinek. Ezért lehet presztizse az ellenségnek, az antipatikusnak, a kevésbé ismertnek. Viszont a presztizs csak hatványilag élhet, csak mint érdekességemelő, érdekességkonzerváló, érdekességkitoló. Ez a puszta hatvány az eredeti érdeklődésnek néha rendkívüli, kirívó megsokszorozását jelenti, úgy hogy objektíven felbecsülve, alig is látunk egyebet hatványnál. De azért az érdeklődés alapszáma ha lappang is, ott van: *a presztizs csak állandóságot vagy általánosságot kölcsönöz az érdeklődésnek*.

d) *Ugyane folyamat akarati változata*. Ha hajlamaink, ösztöneink, vágyaink homályos ösírányát egy élményből

előállott célkitűzéssel koncentráljuk, akarat származik. Ámde a koncentráció kínérzettel jár, kényelmetlen és keserves, így akaratmechanizmusunk praeferálja azt, ami egyenlő feltételek mellett a legkevésbé koncentrált, az *élmény felett a nem-élmény*. Az én — önfenntartási ösztönénél fogva — csak ott fog koncentrálni, ahol kénytelen és egyenlő értékek közül a még nem élménynek, a még nem *akarhatónak* akaratmechanikai hatványt ad. De hajlam, ösztön, vágy nélkül a *praeferálás* nem jöhet létre, viszont a hajlam, ösztön, vágy intenzitását az akaratmechanikai kéj többlet jobbra vagy balra tolhatja el. *Az akaratmechanikai hatvánnyal jelentkező bármely hajlam, ösztön, vágy, mely valamely emberre vagy csoportra irányul, szintén presztizs*. A fogalom és a koncentráció is a formailag lezárt érzelmet és vágyat jelenti, a presztizsben a lezárttság valósága a szabadság illúziójával párosul, okainkat, érveinket lappangó, névtelen érzelmek, elmosódott hangulatok értelmünk valóságos beleszólása nélkül lökik előtérbe.

e) *Fogalom- és célpótlás*. Azt a körülményt, hogy a fogalmi és akarat világa az érzelmek és vágyak felett az okozott kínérzetek mellett is kifejlődhetett, az a viszonylagos biztonságérzelem teszi lehetővé, mely kifejlődését a tudatban kíséri. A fogalom és a koncentráció nyugalom- és állandóság-többletet jelent az ennek cserébe a fakuló színekért; hogyan lehetséges mégis, hogy a tömegátlag a fogalom és érzelmek, az akarat és vágy létharcában mindig az érzelmek és vágy pártjára hajlik, mihelyt személyről van szó? Más szóval: miként lehetséges a személyi praeferálás akkor is, mikor már a személyi vélelem — a felnőtt kulturembernél — feltétlenül megszűnt? Emlékeztetünk itt a személy fogalomszerűségére s hozzáfűzhetjük összpontosító erejét, mely e fogalomszerűségnek célformája. *A fogalom és koncentráció megnyugtató hatására képes a személyi anélkül, hogy az alany a fogalom és koncentráció kínérzelméhez is hozzájutna*. Mintegy a személyi elvégzi a fogalom és koncentráció minden terhét: a patriarkalizmus leszerelő biztonságával. Mentői határozottabb, élesebb, mentői inkább magátólértetődő a személyi, annál sikeresebb lesz a gondolat- és akaratmechanikai érzelmek többlet, mert annál inkább pótolja a fogalom

és koncentráció nyugalmi többletét is. Amíg az érdeklődés gondolatmechanikai és az ösztön, vágy, hajlam akaratmechanikai hatványát önmagunkból merítjük csupán, ha személyre irányul is így felszabaduló érzelmünk, vágyunk: elfogultság és előítélet áll elő; a gyermek rajongása, az öreg előítélete organikus mélységekből felszabadított érzelem és vágy, organikus mélységekből visszatartott fogalmazás vagy koncentráció; az elfogultság, az előítélet kezdetlegessége autonóm; ezzel szemközt a presztizshatvány eredete, nagyságának oka *heteronóm*. A presztizs meghatározását ezek szerint egy fokkal élesebbé kell tennünk. A gondolat- és akaratmechanikai hatvány nem csupán a személyinek szóló érzemeltöbbletet jelenti, *hanem egyben a fogalom és koncentráció gondolat- és akaratmechanikai nyugalomhatásának helyettesítését is*. A fogalom és koncentráció az okozott kényszeret biztonságérzettel egyenlítette ki. *A személyi kép határozottsága, nyugalma, lezárt élessége*, melyet már Simmel is kiemel, a befogadó *érzelmei és vágyai* számára pontosan ugyanazt jelenti, mint a fogalom és koncentráció. De ezen a paritáson felül már veszteség nélkül fog érvényesülni a személyi kedvezés őshajlama is, az emberi keresése, az érzelmi melegség, amelylyel minden tüneményt fogadni szeretnénk. A személyre vonatkozó hajlam, ösztön, vágy, érdeklődés a személy képzetével kapcsolt érzelmi hatvánnyal gazdagodhatik. Ily hatványgazdagodás akkor áll elő, ha *a)* a személy képe a tudatmechanizmusban a fogalom és koncentráció határozottsághatását pótolni képes, mert *b)* ez esetben a személyinek tudati előnye ellenmondás nélkül érvényesülhet. A legkevésbé megfogalmazható és célul legkevésbé kitűzhető, de legplasztikusabb és leghatározottabb személynek vagy csoportnak van leginkább presztizse. Bárminő tárgyi értéke van is egyébként, presztizse lesz előttünk minden érdekes személynek vagy személyszerű csoportnak, *amelynek képe plasztikus, de meg nem fogalmazható, határozott, de hozzáférhetetlen*.

A presztizsben az alanyiség és tárgyiasság basztárdját látjuk. Sötétebbik oldaláról bukkan fel a régi igazság: *az ember minden dolognak mértéke*.

20. §. *Mérgőzés, verseny, utánzás.* A minden létező önisméltési feszültsége az emberben szellemivé magasul; az emberek mérgőzése, versenye, utánzása a gondolat- és akarathmechanika feltételei szerint megy végbe. Az előítélet azt jelenti, hogy érzelmeink és ösztöneink spontán ellenszónással fogadják valakinek képét. A mérgőzés megindulhat, az új keresztülvághatja magát az ellenében felkészült értékelésen, el is bukhatik. Sorsa őserdei diadal vagy bukás, csak hogy e sors végtelenül halk és gondolatfáradt. A mérgőzés abnormitás; az idegen, a lesújtóan új, az érzelmeihez nem simuló nyersség egyre nehezebben vehető észre; immár maguk a reformációk, a forradalmak, a nagy újítások is, mint ahogy Nietzsche mondja: nesztelenül lépnek, mint a galambok. A szellemi mérgőzés, az *aut-aut* szembezállás, amelyet patetikusan világnézetek harcának szoktak nevezni, egyre kilátástalanabb.

Annál egyetemesebb a szellemivé fáradt verseny és utánzás. Az állati szervezet szükségletei bizonyos csoportokon belül nagy fokban hasonlítanak. Az ember szükségletei is. A szükségelt eszközök száma határok. Ebből származik a verseny. De az ember nem versenyez mindazokkal, akikkel tárgyilag versenyezhetne, vagy kénytelen volna versenyezni. A monopólos még versenyez, csak gazdasági eszközök helyett politikai eszközökre tér, mint a tröszt az ő megfizetett parlamentjével és bírálóival. A *hors concours* kiállító még versenyez a többi kiállítóval, csak éppen hogy oly elismerést keres, melyet nem a zsűri állapít meg. De ha *A* nem érzi, bárha objektíven nézve éreznie kellene, valamely szükséglet fontosságát, ha *A* saját szükségletét nem érzi *B* szükségletéhez hasonlóan, végül ha *A* saját erejét, helyzetét *aránytalanul* nagyobbnak vagy kisebbnek érzi, mint *B* helyzetét, akkor nincs verseny. *Verseny csak hasonlók közt van.* Közhelyszerűen hangzik, pedig a társadalom egyik alapvető jelensége, mert alkalmas ad a természetes szellemi versengés lélektani meghamisítására. A legnagyobb hódítások, a legtörzsökösebb uralkodások nem versenyből fakadtak, hanem a versenyről való lemondásból. Nemcsak az erősebb győzhet, hanem az is, akivel szemben reménytelennek *véljük* a versenyt vagy akiről észre sem vesszük, hogy

verseny-társ; a *je ne sais quoi* hatalma a legnagyobb hatalom. A verseny lelki történése, melynek feszültsége, mozgásrésze már csak ama lelki előzmények korolláriuma. A gyermek még mindenkivel versenyez, de a korról fogván fogy a versenytársi száma, anélkül, hogy félreállnának útunkból. önfenntartási ösztönünk, reprodukciónk feszültsége száz és száz ember irányában lazult meg lélektani erőbehatastól.

De nem váltja-e fel az utánzás a lecsüggedt versenyt? Akivel szeretnénk, de nem tudunk versenyezni, azzal szemben megpróbáljuk reprodukálni a verseny vélt személyi feltételeit. Az utánzás oka egy *hasonnemű többlet* szemlélete. Ez a más személyben észrevett többlet lehet nyers sokszorozása egy számlálónak, mely a mi nevezőnkön áll; ez a változat jelenik meg a legtöbb ú. n. tömegjelenségben, a gyakorlásra és ritmusra alapuló társas tüneményeken, a többség varázsán s. í. t. A közös nevező továbbá megfelelelhet aktuálisan valamely virtuálisnak, amikor utóbbi aktualitása is valószínűbbé válik. Vannak végül tárgyilag is utánozhatatlanok. Ha ezek erős asszociációkban mégis hozzánk vannak fűzve: lélek nélkül másoljuk őket. De ne feledjük most sem, hogy az objektíven lehetséges *utánzások* közül is csak azok jönnek létre valósággal, amelyek még szubjektíven is lehetségeseknek látszanak. Hajlamaink, vágyaink, érdeklődésünk útján ezer és ezer ember áll s veszi el előlünk a kenyeret és a dicsőséget, a napfényt és az élet belterjességét, ezer és ezer ember, gyengébb, mint mi, rosszabb, mint mi, értéktelenebb, mint mi, ezer és ezer *versenyző*, akiben nem látjuk meg a *versenytársat*, ezer és ezer hasonló és *alig különböző*, akit objektíven elértünk, elérhetünk vagy meghaladtunk, de akit mégis megoldhatatlannak nézünk, másnak, különnevezőjűnek, csak gépiesen másolhatónak, de pótolhatatlannak. Mások viszont ugyanezt velünk szemben érezhetik, objektív ok nélkül is.

Ime: ideferdül az ismétlés feszültsége a lélektani nevező felmerülése nyomán. Az emberről szóló értékeléseink e különössége, magaviseletünk simulása amaz értékelésekhez valóságos gazdasági, logikai, erkölcsi, esztétikai értékelésünket a gyakorlatban mélységesen eltorzította. Az elsőkből utolsók lettek, az utolsókból első. A presztizs emberi-

keg még lehetséges önisméltléseink társadalmi feltartóztatását jelentheti. Abszolútan véve kétségtelenül szegényedés. De ha meggondoljuk, hogy vannak való emberértékeink, melyeket presztizs nélkül egyáltalán nem volnánk képesek megbecsülni, fenntartani, általánosítani: a presztizs jelentőségét értékeink sorsa körül már nem nézhetjük egyoldalúan lehangolónak. Másfelől a szemlélet nyugodt derűje, az emberértékelés lehető közvetlensége visszaadhatja a lelki ismeret nyugalmaiban, amit a lélektani véletlenek csata-terén elvesztettünk.

II. RÉSZ.

21. §. *A presztizs kettős tüneményora.* A presztizses akkor kelt bennünk szükségképpen érzelmhatványt a fogalomhoz és célhoz arányítva, ha *a)* a személy fogalommal és céllal a befogadó részéről nem alakítható át és *b)* ha a személy oly élesen megkülönböztethető, hogy a fogalom és cél nyugalmi hatását pótolhatja. Minthogy mindkét esetben gondolatmechanikai érzelmről van szó, természetesen, hogy itt mindig a személynek nem objektív lélektani minőségéről, hanem az adott befogadó érzelmeiben jelentkező minőségéről lesz szó. Ebből nyilvánvaló, hogy abszolút presztizses nincs; a presztizsnek csak *arányszámait* képzelhetjük állandóknak. *A presztizs keletkezéséhez a fentiek szerint a presztizsjelölt oly tulajdonságai szükségesek, melyek a gondolatmechanizmusban fogalom- és célkizáró motívumot és fogalom- és célpótló quietívumot hozzanak létre. A presztizs jelentkezése pedig nyilván az lesz, hogy a motívum érzelmi általánosítást s a quietívum fogalom- és célra emlékeztető állandóságot teremt a személyre vonatkozó azon érdeklődésünk, hajlamunk, ösztönünk, vágyunk körül, melyből az egész lelki folyamat kiindult. A presztizs mintegy összefoglalja a fogalom és cél élességét az érzelm intenzitásával.* A fogalomból és célból a lényegi, az érzelemből a spontaneitás hiányzik itten; de szubjektíven ennek nincs nyugtalanító hatása, mert a befogadó nem érezheti.

22. §. *A presztizs keletkezése, élete, halála, a)* A presztizs, mint érzelmi hatvány, abban a pillanatban keletkezik, amikor a presztizsjelölt a befogadóhoz oly lélektani arányba jut, mely kizárja, hogy a presztizsjelöltet a befogadó megfogalmazza vagy céljául kitűzze s amely a fogalom és cél hangulatára emlékeztető biztonságérzelmét (logikai érzelmet) is képes támasztani, *b)* A presztizs élete a befogadó érzelmeiben folyik le. Jelenti, hogy a befogadónak *a presztizsbirtokosra vonatkozó minden ítélete szükségképpen érzelmi ítélet*, általánosító, olaj foltszerű én terjedő, az *asszociációk*, nem pedig a logika szerint igazodó. Jelenti továbbá azt is, hogy ez az érzelmi terjedékenység a fogalomra és célra emlékeztető lezárttsággal van élesen elhatárolva és minden más személy vagy csoport képétől elválasztva s hogy e szigorú lelki lezárttságban az állandóság, a fel nem bomlás, az önműködő újulás potencialitása rejlik: *az elemelhetetlenben benneréjlő konzervativizmus*, melyet más tudattartalmak csak háttérbe szoríthatnak, de analizálni, feldolgozni, megemésztetni képtelenek. A presztizs két jellemvonását látjuk itt kiemelkedni: érzelmi_ általánosságát, mellyel mindent elborítani igyekszik, ami a személlyel kapcsolatban van és lappangó állandóságát, mellyel a személy képének felmerülésekor új motívum nélkül is aktuálissá válik. A presztizs aktuális jelentkezésében az első, virtuális lappangásában a második erőforrás áll rendelkezésére, *c)* A presztizs nem hal meg szükségképpen, ha az érdeklődés, hajlam, ösztön, vágy meghal is, amely keletkezését megindította. Amaz érdeklődés, hajlam, ösztön, vágy hangulatát, *bouquet*-ját konzerválta a presztizs a presztizses személy irányában, mint ahogy tovább élhet bennünk annak a nőnek a presztizse, kit már nem szeretünk, ha a presztizs valamikor ebből a szerelemből származott is ki. A presztizs a *lélektani arány* kedvezőtlen eltolódásába pusztul bele, ha a fogalmazás vagy célkitűzés lehetővé, a fogalmi vagy célkiélezés pedig lehetetlenné válik.

23. §. *A személyi viszonylagossága.* A valóságban nem tudunk személyt elképzelni, kinek képe minden fogalom híján, tisztán asszociatíven jelennék meg tudatunkban. A fogalmak s ezzel kapcsolatban a célok hosszú sorozata

jut minden emberszemléletünkkel tudatunkba. A személyi nem is jelenthet abszolút fogalom- és célhiányt, csak a fogalom és cél létminimumát az adott személy képével kapcsolatban, a személy képével együttjáró azt a hangulatot, hogy *a lehető legtöbbet gondoljunk rá s a lehető legkevesebbet róla.*

24. §. *Simmel személytana.* Hogy azonban az arány megteremtése, melyről fent szólottunk, mennyire a véletlen játéka, kitűnik abból a meggondolásból, hogy a presztizs a befogadónak sok-sok jövő, kiszámíthatatlan lelkiállapotához, avagy a befogadóknak időben és térben sokszerű lelkiállapotához kénytelen előre hozzásimulni, előre készen lenni. A presztizs ezért csak két úton szerezhető, intuitív meglátások, kiérzések, egyetlen átpillantások révén és pusztán véletlen útján. Azok az intuíciók legtöbbször maguk sem egyebek véletlennél, az esetek átlagát nézve nem művésziek, nincs meg bennük a művészi teremtés őseréje, nem utánozhatatlanul szuverének, nem belsően szükségszerűnek, mint a művészi intuíciók. Van bennük valami tapogatódzó, a véletlenhez simuló bizonytalan; a szimat biztonsága rendszerint hiányzik. *A presztizs esetlegességének* hangsúlyozásában tér el felfogásunk élesen Simmel személytanától. Magát a presztizst csak néhány odavetett sorban súrolja Simmel, fogalmazásával meg se próbálkozik. Mindössze annyit látni, hogy az ő szemében a presztizs a megragadó varázsszal, vezéri *élan*-nal járó csatlakozás. Pedig e szűk határkitűzés sem a vulgáris szóhasználatot, sem pedig a presztizs legmélyebb és leggyakorlatibb értelmét nem fedi. Simmel csak a presztizshez való *csatlakozásról* szól, pedig legtöbbször passzívan, virtuálisan valakinek *presztizse alatt állunk*. Mindazonáltal fogalmunk tisztázásában döntő jelentősége van Simmel személytanának. Tőle ered a saj átlag személyi hatásérték első felvetése; — tanítása a lezárt és összetéveszthetetlen személykép *art pour art* érzelmértékről fényes és úttörő gondolat. Elragadó finomságokat, gömbölyű gondolatgyöngyöket rak elénk: a minden embert körülvevő *eszmei* szféráról, melybe nem lehet behatolni anélkül, hogy értékét fel ne düljük, a *jelentékeny* emberek távoltartó hatásáról, a távolságmaradék szerelmi értékéről, a homályos és nem szemléletes, máskor meg az

élesen lezárt és összetéveszthetetlen egyéniség hatástöbbletéről, a személyi *cachet*-ről, a *személyi rádiusról*. (*Philosophie des Geldes. Soziologie.*) Ámde ahogy Simmel a hatás-többletet felfogja, abban valami quasi-esztétikum van, a személyben bennefoglalt, a személyiségből szükségszerűen kisugárzó hatalomvégezet. Ott, ahol mégis éreznie kell a személyhatás és egyénhatás különbségét, az előbbi hatás általánosságát, demokratizmusát, ott beéri azzal, hogy megvékonyítja a hatás fogalmát, illatszerűvé, zamattá gyengíti. Nála a személyi nyilván *jellemvonás*, melyről ragyogóan tud mesélni, anélkül, hogy meglevő kategóriáink közé beiktatni vagy megértetni próbálná. Személyi, *mint jellemvonás*, azt hisszük, nincs, avagy legfeljebb az objektív elemezhetetlenségnek, *individualitásnak* szószaporító átkeresztelése. Ami az *individualitásnak* társadalmi különhatását illeti, e *hatásban*, mely egyáltalán nem szükségszerű, már nincs semmi sajátlagos, egyéni és az *individualitás maximális társadalmi hatását nem individuális is előidézheti*. Az egyéniség jellege más és megint más társadalmi jelentkezése; az arány ugyanaz, mint művészet és gyárilap között, amaz tekintet nélkül a szükségletre, belső törvényeinél fogva, önmagáért, emez csak a szükségletre való tekintettel, külső törvényekhez simulva, másokért teremt. Személyinek mi a *társadalomban individuálisan hatót, a tömegérzelemben egyéniül jelentkezőt* nevezzük, nem a szükségképpen individualist, a belső kényszerből egyént; azt, amit elemezhetetlennek vélnek, nem a tárgyilag elemezhetlent. Asszisi Szent Ferenc *individualitása*, vagy amint Simmel mondaná: személyiségének *cachet*-a, nem tette nélkülözhetővé a bibornok és a vikáriusok *személyiségét*. Az individualitás föelvé, bármily elhaló hangon is: *hier steh' ich und ich kann nicht anders*, a személyi föelvé az általánosság és állandóság maximuma, minden tragikum tősgyökeres kizárása. Van egyéniség, kiforrott, erős, amely *távoltartani, rádiushoz jutni* képtelen, mint a tudós, akit a parasztgyermek megdobálnak, mint a magányos, akin nevetnek és van közhely, amely *távoltart, rádiushoz jut*, mint a pózoló vagy a hallgatag. *Gyakorlati eredményében a személyit elkülöníti az egyéniség ízétől a hatásdemokrácia, az általánosság és állandóság, mint föelv.*

25. § *A presztizs keletkezése.* Ha valakinek presztizse van előttünk, ez azt jelenti, hogy iránta vagy a vele asszociáltak iránt érzett érdeklődésünk, hajlamunk, ösztönünk, vágyunk oly érzelmi hatványhoz jutott, mely ugyanazt a személyt, mint fogalmat vagy célt szubjektíven kizárja és pótolja. Az érdeklődés, hajlam, ösztön, vágy sokféleségét, mely az önfenntartási ösztön egységes feszültsége alá rendelhető, kikapcsolva, azt kell vizsgálnunk: a személyről szóló mily mennyiségű és minőségű tudattartalmak szükségképpen érzelmiiek általában és fogalom- vagy célpótlók különösen? Abból, amit mondtunk, a keresés iránya nyilvánvaló: presztizshez jut az énünkbe asszociatívén, mereven, nem reflektáltan bekapcsolt érzelmi, amely egyben az elemezhetetlen, fel nem bontható hangulatát is magával hozza, *a legasszociatívabb és leglezártabb*, a formájára fogalom és cél, tartalmára érzelm; oly érzelm, amely egy ponton hirtelen megáll, mint a katona. *A személy képének érzelmi ereje és elemezhetetlen lezártága szükséges, hogy énünkbe vegyüljön, de el ne vegyüljön.*

a) A bennünk adott pillanatban lélektanilag legértékesebb, általánosításra leginkább képes érzelm asszociatív előhívására kell törekednie a presztizses személy képének. Lélektanilag legértékesebb, általánosításra, terjedékenységre leginkább képes érzelmek azok, amelyek a tudatban a legtöbb érzelmekkel egyidejűek vagy hasonlóak avagy ellentétesek, de nem heterogének. »Oly diszparát benyomások is, mint aminőket a szín és a hang keltenek, bizonyos hasonlóságot vagy ellentétességet tüntethetnek fel érzelmi velejáráik révén és kölcsönösen visszahívhatják és elűzhetik egymást«. Ribot e társítást az érzelm kiterjedő vagy általánosító mozgalmának nevezi, mely az előző képzetektől függetlenül megy végbe, »úgy terjed, úgymond, mint az olajfolt«. »Ne mulassza el, hogy kiáltványában Görögországot és Rómát emlegesse nekik«, írja Bonaparte Gentili tábornoknak, mikor a velencei tartományba küldi, hogy keresse a fegyveres kényszeren felül az idegent eltűró érzelmi asszociációt. Az érzelmi asszociáció egyik eszközsoportja: a *hagyomány*, a legmélyebben és legáltalánosabban bevésődött érzelmek kultusza, amelyek szoros összekapcsolása a személy képével a személylyel

kapcsolatban is érzelmi általánossághoz vezet. Ennek lélektani ellentéte a *meglepetés* (nem a tradíciók megsértése), amikor a lélek egyáltalán nincs az értelmi munkára felkészülve és szükségképpen legáltalánosabb érzelmekbe olvasztja a képet, akaratlan, mint az ősmagyar lázadók, akik az egy szál vesszővel megjelenő Imre király képét nem tudják hirtelen megfogalmazni, célul kitűzni, továbbá az *aktualitás*, melynek még értelmileg fel nem dolgozott érzelmi általánosításába egész tudattartalmunk belesimul: így hat a megfeszített várakoztatás nyomán egyszerre előlépő Bonaparte. De az érzelmi általánosításba nemcsak az érzelem ily minőségi értékei, hanem pusztán *intenzitása* is bele képes kapcsolni a presztizsjelölt képét. A benyomások aránytalan tömege, a tudat telezsúfolása a személyre vonatkozó impressziókkal, reprodukciókkal, erős érzelmi hatású, konkrét, elemi asszociációk szertelen hozzáfűzése a személyhez, a tudatot érzelmmé hanyatló elernyedésbe kényszeríti, mint Dantet:

E tanto da unó in altro vannedgiai,
 Che gli occhi per vagezza ricopersi
 E il pensamento in sogno trasmutai . . .

Ősidőktől kezdve értékesítik e tapasztalást, akik lélektani kiváltságra törnek Észak-Amerika számos indián törzsénél, beszéli Lehmann tanár, a varázsló tánca valószínű előadás a betegágynál, hódoló nézőközönség jelenlétében. Kicsiny dobjára csapkodva, vagy dobverővel ütögetve, körben mozog, előadja, hogy rejtelmes módon érintkezik a szellemekkel, kihúzza a kórt a beteg gyomrából, elűzi a rossz szellemet a test különböző részeiből s. í. t. Ily módon nemcsak magát, nézőit és betegét is lassankint extázisba hozza, amennyiben ezek félelemmel és remegéssel figyelik és ha megrázza mágiusi dob verőjét, vagy ráüt apró tamburinjára, azt vélik, ég és föld az ő hangjára figyel s hogy az egész világ meghajlik előtte. Vierkandt az északamerikai indián prófétákról, mások más presztizszerzésekről közlik, hogy előtérben áll valamely lenyűgöző tánc kitalálása, mely a nézőket magával ragadja. India népei, mondja Ratzel, kedvelik, ha pompa-

kifejtéssel kápráztatják el őket, még az angolok is kénytelenek magukat oly fényel körülvenni, mely lényüktől egyébként idegen. Az indiai radsák és maharadsák keleti színpompájú katonasággal veszik körül magukat, melynek katonai értéke alig van: csillogó fegyverzetük, drágaköves ruháik a hindu tömeget lenyűgözik, de a legkisebb európai különítmény elől rendszerint széjjelfutnak. A római magistratusok külső ékessége sohasem oly kápráztató, mint amikor való hatalmuk már elsorvadt és már csak mint *honorarii* önmaguk és a császárok presztizscéljait szolgálják. A *captatio nolentiae* illetén megkerítése napjainkig tart s a *nolentiát* mindenféle nemakarásra, a gondolatnemakarásra is értjük. Taine szerint a forradalom előtt Orleáns herceg házában 274, a király nővéreinek házában 210, Erzsébet hercegnőnél 68, Artois grófnénál 239, a provencei grófnénál 256, a királynénál 496 tisztség van; XVI. Lajos udvarához 4000 polgári tisztviselő és 9—10.000 főnyi palotaőrség tartozik s ha a hozzá közelálló 2000 főnyi környezetet is ideszámítjuk, ez évenként 40—45 millió kiadást jelent, ami manapság kétannyi értéket képvisel s akkor is a közjövödelmek $\frac{1}{10}$ -ét emésztette fel. Ily presztizsköltséggel szemben elenyészik a presztizsből eredő jövedelem, habár még 1789-ben is 30—100.000 livre-en vásárolják meg a köpönyegtartói és komornyiki állást. Mindezek az állások és szertartások a védekezésre való berendezkedés nyomát alig mutatják, a szibaritakényelemnek pedig, bármily elpuhult és buja volt is az, inkább terhére lehettek. Talán sehol sem emelik ki a közjogászok annyi féltékenységgel a korona és a király fogalmi elkülönbözését, mint Nagybritanniában, mindazonáltal kevés fejedelem tömegi szereplését veszi körül annyi figyelemmorzsoló pompa, színszerű alakosság, mint az angol király személyét.

b) Spinoza úgy határozza meg a csodálatot, hogy az oly dolog képzete, amelyben a szellem elmerülve marad, mivel ennek a sajátlagos képzetnek nincs semmi kapcsolata a többi képzetekkel. Amit a presztizs állandóságáról mondtunk: *mutatis mutandis* egybehajlik e meghatározással. A presztizs állandósága a személykép teljes felbomlásának, más személyképekkel való teljes összekeverésének lélektani kizárását

kívánja meg, hogy a fogalomra és célra emlékeztető éles-séggel legyen felismerhető és minden más személy kép tőli lehető legnagyobb mértékben *disszociált*. Ezt a disszociációt, mely az érzelmi asszociációval párhuzamos, legbiztosabban a távolság termeli ki; az a távolság, amelyből a személykép legáltalánosabb érzelmeinkbe képes kapcsolódni, de egyben kiemelkedik, absztrahálódik többi személybenyomásainktól, a presztizs legjobb távlata. Pl. az *aktuálissá* vált *régmúlt* idők, a *hazavárt*, de *távolélő* számúzóttek, a vallásérzelemmel *körül-vett*, de a Vatikánban *elzárt* pápaság presztizsvarázsa klasz-szikus. Ez a disszociáció tartja a lelket a Nagy-Bercsényi Miklósok öreg presztizsében, innen ered az idegen írók praeferalása, bizonyos szalonok és klubok, vérségek és üzletek, nevek és helyek gondosan őrzött kizárólagossága; a kormányképtelen pártok és államférfiak varázsa s. í. t. Vajjon nem volna több pusztá véletlennél, hogy — nem is szólva a máig tartó Rákóczi-kultuszról — ama négy államférfiu közül, aki hazánk újabb történelmére a legnagyobb hatást tette, három (Kossuth, Széchenyi, Andrássy) élete igen jelentős és befejező szakát országunktól távol, Turinban, Döblingben és Bécsben élte le, a negyedik, Deák, szerény cölibátusban húzódot meg s úgyszólva egyáltalán nem élt hivatali és gazdasági életet. Riporterek, szolgák, barátok, üzletfelek, féltékeny és sikersokalló versenytársak nem keverték össze ez államférfiak hírével azzal, ami útszéli; pletyka és gyanúsítás elkerülte őket, az *akárki* képétől messze elkülönültek s miközben legkevésbé keltették fel azokat a benyomásokat, amelyek közönségesek, legnagyobb mértékben felkeltették azokat a benyomásokat, amelyek általánosak. A disszociáció zavaraival hanyatlik vagy megtörök a presztizs. Talán nem minden jog nélkül fogjuk e kérdéssel a *koedukciót* és *exogámiát* egybecsatolni.

A *temporis acti laudator* meghajlott árnya suhan el előttünk. A császárkori Rónia félműveltje gépiessé teszi a görögrajongást, az »értelemkihullás« minden jelével; görög írók, tanítók, nyelvészek, szónokok árnyékai kísérik végig a római birodalom nagyságát és hanyatlását s a hellén nyelvismeret sok léhának és félműveltnek szerez vagyont, udvarképességet, hallgatóságot, türelmet. A XVIII.

század francia agronómusai fölényesen mosolyogják le a gazdagodó, új tapasztalatokat, hogy bíráló nélkül ássák ki Vergilius és Columella avas utasításait. A parasztbirtokokat elfoglaló középkori hűbérurak nem érik be a meztelen erőszakkal, hanem a római jogfoliánsokat hívják erőszakuk mellé presztizses tanúsággul. A római jogrendszer, a római szónoklat, a római nevelés, a latin nyelv rabja volt újabb szellemi fejlődésünk is, egészen a legutóbbi évekig. Egy angol bölcselelő merészsége, mellyel meg merte vallani, hogy unatkozott Homeros olvasásánál, feltűnést keltett egész Európában. Bizonyára nem mindennek van ily kedvező sorsa, ami régi. Az emberek emlékezete a mindenkori jelenségek közül csak egy-egy kivételt tud megőrizni. De a *válogatás munkáját* rendszerint már a kortársak, vagy egy felfedező kor asszociációja, rátalálása vagy értelme végzi el, viszont értelemhíj és fennmaradását az utókorban: a disszociáció. Az elmúlt világ szenvedéseit és aljasságát kevésbé ismerjük, s ha ismerjük, nem sértenek már önfenntartási ösztönünkben, a nyelv, amelyen költőik szólnak, nem parasztiaink, teherhordóink és szitkaink nyelve, talán némelykor az őszinte esztétikai elvontság is könnyebb azokban a ritmusokban és képekben, melyekbe nem szüremlik egy-egy »rigmus« vagy napihir foszlánya: de mindent összevéve, e maradó varázs forrása észszerűtlen és hogy el nem apadt, csak a disszociáltság az oka. Nevetségessé válnék az a »tudós«, aki valamely mégoly jeles »népszerűsítő« munkából idézne egy mégoly közvetlenül megfigyelt adatot, vagy hogy a közelből vegyük a példát: Tarde, amikor a hírlapok, a társaságbeli levelezés, a társalgás finom lélektani elemzését adja, az embereknek nyilván csak szerény körére hat olyan ünnepélyesen, mintha ugyanilyen vagy gyengébb gondolatokat *tetemekről* és *tabukról* írma.

26. §. *Az értelem és akarat megbénításának kizárása.* A hipnotikus varázst ki kell zárunk vizsgálataink sorából. A szuggesztió nem korlátozást idéz elő, hanem bénulást s a presztizst éppen a korlátozás belső elvégzésének autonómiája jellemzi, a választóképeség alaki sértetlensége. De Mosso tanár szép könyve (*La paura*) meggyőz bennünket arról is, hogy a ráijesztés, a terrorizálás *merevítő*

hatását a presztizs *konzerváló* erejétől el kell választanunk. A félelem bénító, katalépsziás hatását az emberek művészi parancsolói, a napkeleti vezérek és a rómaiak legjobban érezték. Nagy Sándor áldozatot mutatott be a félelemnek, mielőtt megütközött, Tullus Hostilius papokat és templomokat szentelt neki. A félelem, tanítja Mosso, pangást idéz elő a cselekvés körül, kimarasztja a mozgást; aki nem fél, még megmenekülhet, de aki fél, biztosan elveszett. Nem, a félelem még *nem* presztizs. Azzá válhat, ha a félelemkeltő személy képzele disszociálva van, de a félelemetesség egymagában presztizst nem teremt. A megvetettől, a közönségestől is félünk, az *apache-nak*, az útszéli csavargónak, a rabiátus hivatalfőnököknek hatása félelmetes, de még nem presztizses.

27. §. *A presztizs élete.* A presztizs élete két változatban jelentkezik, aszerint, amint a presztizsbirtokos képének asszociációs avagy disszociációs értéke tolul inkább a tudat előterébe. Az első esetben aktuális, előtérbe nyomult, tudatkitöltő, a másik esetben lappangó, tartalékos, asszociatív úton kipattantható a presztizs. Erzéketünk teljes normalitása mellett figyelmünk kormányzata máshoz kerül, adva van, hogy és miképp terjedjen e *figyelem* pontról-pontra, érzelmi általánosítással, asszociációk és disszociációk fizikája szerint és gondolatkémia nélkül. Még az *emlékeket* is bevonzolja az érzelmi általánosítás. A gyűlölt, de presztizses ellenfél minden közömbös, elmúlt magaviseletét is gyanús-nak, a presztizses nagyember gyermekkorát is mindenáron kiválónak találjuk. Az *élmény-várákozás* hasonlóképp korlátozva van egy ítéletlehetőségre, jóízűt nevetünk a híres humorista minden együgyűségén, amelyet névtelenül egy valamirevaló vidéki lap sem merne leközozni, a presztizses szónokot taps fogadja, mikor a katedrára lép, mintegy jelezve, hogy az ítélet már kész; aligha képzelhető, hogy a közönség, amely tapsal *fogadott* valakit, bármily együgyűséget vagy közhelyet mondjon is kedvence, önmagára cáfol; előleges tapsa éppen azt jelenti, hogy ítélete készen van. A presztizses személlyel kapcsolatosan mindennek a kiinduló érdeklődéshez, hajlamhoz, ösztönhöz, vágyhoz simuló értéke van, *minden értékes* válogatás nélkül. Az irigyelt presztizsesnek még a nevét sem mondjuk ki szívesen, a félel-

metes presztizsesnek minden mozdulatától félünk, a király életéből a legtöbb embert egy apróság jobban érdekli, mint tizenkét tót munkás, aki alatt leszakadt az állvány. 1906 októberében 620 koronáért árverezték el azt a szolgálati bizonyítványt, melyet Beethoven sajátkezüleg állított ki egy cselédje számára, »jóval magasabb ár, teszi hozzá az esemény közlője, mint ama tiszteletdíj, melyet valaha ugyanez a Beethoven kapott Op. 6.-ért«. Berlin-West gazdag tőzsére, ki sohasem olvasta Nietzschet, minden apró tárgy iránt érdeklődik, mikor meglátogatja a szilv-máriai kis szállodaszobát. Az angol diplomata, ki nem átal 16 éves sihederekkel tenniszt játszani, valószínűleg mit sem értene abból az általánosításból, mellyel pl. Szilágyi Dezső politikai és szónoki presztizsét magunkkal vittük a terembe is, ahol vívott s a műcsarnokba is, ahol képeket vásárolt.

Ha összehasonlítjuk az egyénnek ugyanazt az ítéletét, ugyanarra vonatkozó magaviseletét presztizs előtt és presztizs közben, azt kell látnunk, hogy szó és tett mérhetetlenül vesztit észszerűségéből, a logikum elhomályosodik, az ítélet sorok sokszor fenekestől felfordulnak s a magaviselet indokai mintha kihullanának. A gyermek egészen másként, jobb hangsúlylyal, logikusabban, bátrabban, önállóbban mozog, felel, szaval a tanítók előtt, mintha a tanfelügyelő vagy iskolaszéki elnök jelen van, bárha osztályzata a tanítótól függ; a paraszt józanabbul, tömörebben adja elő a dolgokat a község házában, mint a törvényszéki elnök előtt, hol legtöbbször aprólékos szó bőséggel mindennek egysíkú fontosságot tulajdonít, vagy emlékezete hagyja cserben, akadozik és hiányos mondatcafatokban hebegi el otthon jól betanult mondókáját; az audienciákon az először megjelenők legnagyobb része nem bírja meg az uralkodó presztizsét, elpirul, majd meg elsápad s ritkán tudja elmondani, amit akar. Midőn a presztizs aktuális, az önálló gondolkodás élettana elakad, a szervezet valami minden vér cseppet átjáró pszichofizikai lojalitással viselkedik; a szív tevékenysége szélsőséges (»elállt a szívverése«), a lélegzés és érverés hasonló hullámzást mutat, az inak remegnek vagy megmerevednek, a hang felmondja a szolgálatot vagy mértékét veszti, a vér felnyomul az agyba, majd meg

hirtelen kitódul belőle, a némulás szószaporítással, a szem lesütése felragyogással változik: a szélsőségek gazdag skálája jelentkezik, ha a presztizs aktuális, csak az egyenletes erélyt, a higgadt komolyságot, az önérzet és tudatosság üde közvetetlenségét látjuk visszahúzódva a legkisebb térfogatra. A befogadó, ha szemközt kerül a presztizsessel, csak biztatásra közeledik, szívesebben hátrál, előadása hiányos, mintha minden adata másodkézből való volna és legjobb otthoni ötletei »lépcsőházi ötletek« maradnak. Újra meg újra eltökéli, hogy majd megmondja ennek és ennek a véleményét, hogy majd megpendíti előtte ezt és ezt az üzletet, de mikor szembekerül vele, mikor a presztizs aktuálissá válik, újra meg újra halogatja, amit mondani akar. Taine egykorú források nyomán írja le a tábornokok egy audienciáját Bonaparte előtt: »Bevezették a tábornokokat, de Bonaparte megvárakoztatta őket. Végre megjelenik, felcsatolja kardját, felteszi csákóját, elmagyarázza rendelkezéseit, kiadja parancsait és elbocsátja őket. Angereau néma marad; csak odakünn tér magához és találja meg szokott káromkodásait; megegyezik Massenával, hogy ez a kis tábornokocska raja ijesztett, nem érti a hatást, mellyel az első szempillantásra lenyűgözte«. Smith Ádámnál olvassuk a napkirályról: »A zavar, melyet azok éreztek, kik vele beszéltek, hízelgett ama titkos elégtételnek, melylyel saját felsőbbségét érezte. Egy öreg katonatiszt, aki zavarba jött és megakadt, midőn tőle valamely kegyet kért, nem tudván előadását befejezni, e szavakra fakadt: »Sire, remélem, felséged elhiszi nekem, hogy ellenségeinkkel szemközt nem reszketek így«. »Tudomány, munka, bátorság, teszi hozzá Smith, reszketek, meg voltak rendülve és elvesztették minden méltóságukat, ha szembekerültek vele.«

Hasonlóan jelentkezik a presztizs aktualitása akkor is, ha nem személlyel, hanem emlékkal vagy várassal áll szemben, mely a presztizses személyre vonatkozik. A közép-kor elvont gondolkodásában Arisztotelész (*iste sol erat*) presztizse uralkodik az emberek elméjén, »innét eredt Bayle szerint az a módszer, hogy minden tételt először is a tekintély által bizonyítottak s csak azután az okadatok által; a tekintély által való bizonyítás Arisztotelészről vett idézetek

alapján történt, az okadatok pedig azt igyekeztek kimutatni, hogy ezek az idézetek helyesen értelmezve ugyanazt állítják, mint amit a tétel állít«. Találóan mondja Lewes a humanizmusról, hogy a bölcsélet immár nem az egyház, hanem az ókor hűbérese.

Szembeszökő, hogy a presztizs hanyatló önkormányzatot jelent, az értelem hőcsökkenését az érzelem javára. A Marcus Aurélius korabeli lovagok és szenátorok, ha nem is tudnak görögül, otthagyják a színelőadást, hogy mámorosan tapsolhassanak Hadrianus rhetor görög szónoklatainak. Valóban felesleges volna keresni a modern analógiákat; kiki saját-tapasztalatából kiegészítheti a lelkesülés ily észszerűtlenségének példatárát. Ma sem korszerűtlen Seneca feljegyzése bizonyos Calvisius Sabinusról, aki, hogy műveltnek lássék, rabszolgáival magoltatta be a görög költőket, kiktől idézni akart.

De ismételjük: a presztizs nem ismeri a *perinde ac cadaver*-hatást. Ily engedelmségek csak a presztizsnél mélyebb mélységekből származhatnak: a presztizs a választóképeség öntudatát nem semmisíti meg. Azonban megghiúsítja a választóképeség értelmi differenciálódását, az akarat tényleges szabadságát. *Distingválni* a személy értékei között nem tud a presztizs. Az, aki a művészet *presztizse* alatt áll, a virtuózt aligha fogja kevesebbre értékeim, mint a művészt, egyformán megrendül Michel Angelo *bármelyik* alkotása előtt s ha esztétikailag még gyakorlatlan is, műkincshamisítók és kontár szélhámósok kedvelt martaléka. Az újkori imperializmus határvonalát, minden *csak-domesztikáció* felsikerét jellemzi egy európai órát csodáló malájnak az a kérdése, melyet Marsden örökített meg *History of Sumatra* című könyvében: »Nem illő dolog-e, úgymond, hogy a magamformájú ember rabszolgája legyen annak a törzsnek, mely oly okos, hogy ily csodás gépezetet kitaláljon s oly ügyes, hogy meg is csinálja?«

28. §. *Értékeink sorsa a presztizsben, a)* A fájdalom intenzitásán, melyet, mondjuk, valamely érzéktelenítés nélkül végezhető könnyebb operáció okoz, aminő egy daganat felmetszése vagy a foghúzás, aligha fog változtatni az a körülmény, hogy valamely presztizses professzorral, avagy egy

presztizstelen falusi doktorral végeztetjük, feltéve, hogy a művelet körüli eljárásuk pontosan ugyanaz. Mielőtt az operációokozta eszméletzavar megkezdődött, az orvos kiválasztásától addig a pillanatig, amíg az operációs karszékbe beültünk, lehet nyugtalanságunk kisebb, várakozásunk feszültebb, ha olyan orvost kerestünk fel, akinek presztizse van előttünk, de a beavatkozásokozta eszméletzavarban, öntudatunk kimaradása percében a fájdalom intenzitása aligha különbözik. Hasonlóképpen a kínzó éhség kielégülését az első kielégülés pillanatában aligha tölti el magasabb élvezettel az a körülmény, hogy a kielégülés tárgyát nem a megszokott szakácsnő, hanem az a *fashionable saladmaker* készítette, kinek presztizsét Brillat-Savarin örökítette meg. A presztizs hatása nyilván az öntudat, a választóképeség valamely minimumával merül fel. Ahol az öntudat, a választóképeség bizonyos irányokban paralizálva van, mondjuk a fájdalmasan felszisszenő szokásban, vagy a fajiban, ott a presztizs, mint mondtuk, mindaddig, amíg belső felbomlás nem jön létre, ebben az irányban felülkerekedni képtelen. A presztizs élete az értékelés *lehetőségével* kezdődik. A *captatio nolentiae* előidézésére ugyan a legrégebb időktől fogva alkalmasaknak bizonyultak a jóillatú és erősfüstű anyagok, egyhangú dallamok és varázsigék, tompított dobpergés, tamburin taktusos ütése, éppúgy a zavaros, rikoltó dallamok és varázsigék, cintányérok, csengők, üvöltések s az ordító és táncoló dervisek szentségi fokát az ordító- és táncmennyiség jelöli, melyet megbírnak, de nyilvánvaló, hogy itt vagy pusztá hipnózisról van szó, vagy már a választás előkészítéséről egy főképzet javára, hogy vagy elaltatni akarnak, vagy már *elterelni*.

b) Ha valakinek presztizséről beszélünk, az egészen más állítás, mintha mennyiségi vagy minőségi ítéletet mondunk. Ha egy államférfiuról, egy karrierről, egy bankcégről, egy klikkről, egy országról azt mondom, hogy presztizse van, ez valami egészen másfajta ítélet, mintha azt mondom valakiről, hogy alacsony, jó, becsületes, tekintélyes, igaz, szép. Úgy érezzük, a presztizsnek megvan a potencialitása, hogy a birtokosról szóló képzetünk minden érdekes részletébe beleártsa magát s átíttassa valamennyit. A presztizs valóban

csak absztraháltsága birtokosának, nem tulajdonsága. Van-
nak presztizses és nem presztizses emberek, de csak úgy,
amint vannak absztrahált és nem absztrahált tudattartalmak.
Amidőn valakinek presztizse alatt állok, nem megértés
megy végbe bennem, nem is célt tűzök ki akaratomnak;
bárha a presztizs állítás s a szóbanforgó személyt vagy cso-
portot megkülönbözteti mindazoktól, akiknek nincs presz-
tiszük, e megkülönböztetés csak érzelmi, megfoghatatlan
s az értelemmel külön élményhírt nem közöl. Kihat a sze-
mélyre vonatkozó értékítéleteinkre, és pedig annál heve-
sebben, minél közelebb esnek az értékek az érdeklődéshez,
hajlamhoz, ösztönhöz, vágyhoz, melyből a presztizs kiindult,
ám maga a presztizs az értelemnek mintegy belső, háztar-
tásbeli dolga.

c) A kelet-bengáli takácsokról feljegyezték, hogy csak
akkor hagyták abba ősapáik mesterségét, mikor az angol
textilbevétel már 30% éhenhalást idézett elő soraikban. Vad
népek faji lezártága a *gazdasági* értékítélet hasonló kor-
látozottságával szokott járni. A presztizs pedig felfogatja
az életigények rendjét és mértékét, az árfolyamokat, a keres-
let és kínálat arányait, a javak értékelését s a magán-
és közkölségvetésekben, a pályaválasztás körül s. í. t.,
mint látni fogjuk, oly észszerűtlen eltolódást támaszt,
mely az alakilag autonóm választást tartalmilag hetero-
nómnak mutatja. A gazdasági érték csak akkor lehet tisztán
gazdasági, ha nem személyképhez kapcsolva jelentkezik.

d) Az *erkölcsi* presztizs eléréséhez nem elégséges, hogy
valaki igaz, jó, becsületes legyen, hogy egy személy, csoport
vagy kör szabályait belső indítékainak egyezése folytán,
avagy e személy, csoport vagy kör helytelenítésétől félve,
kényszer nélkül megtartsa. Ennek ellenkezője sem vonja még
szükségképpen maga után az erkölcsi presztizs elvesztését. Aki
erkölcsi piesztizst akar, ne csak lelkiismerete legyen, sőt ne csak
magaviselete legyen objektíven szabályszerű, hanem lát-
szata is: akármilyen erkölcsös ő maga, ártani fog presztí-
zsének, ha a vele könnyen *asszociálhatók*: — ősei, rokonai közt
akad sok rosszhírű ember; ha baráti köréről erkölcstelenség
sül ki, bárha ő makulátlan marad is; ha rosszhírű utcában
lakik, bárha talán a szegénység kényszerítette oda; a presztizs-

jelölt még *tanúnak* se forduljon meg gyakran a törvényszéken, ügyelnie kell, hogy még a revolver-újságok se hurcolják meg, hogy ne folytasson olyan foglalkozást, melyet közönségesnek vagy megközelíthetőnek tartanak, hogy hibáján kívül se legyen szereplő valamely hangos botrányban. *Ártatlan* vádlott se legyen, *kapcsolatba* se lehessen hozni valamely pletykával: tisztességes asszony az, akiről egyáltalán nem beszélnek. A közvélemény kevés gyalázatosabb és kevés őszintébb vallomást tett, mint amikor szállóigébe foglalta, hogy nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. A figyelem központosítása arra, hogy *a haraszt ne zörögjön*, íme, ez az erkölcsi presztizs titka. Pórus jár, aki a törvény szakaszai és az iskolás erkölcs szabályzata szerint amúgy sallang nélkül, minden további óvatosság avagy kedvező véletlen híján kívánja erkölcsi presztizsét megőrizni. A társadalom nem áll szakbírákból és nevelőkből, általánosító, szimatok és hangulatok után csörtető közönség nézi erkölcsünket; ez erkölcs személyi képe a presztizses ember, mintegy reprezentatív képze az erkölcs fogalmának, lélektani követelményekkel: *noblesse oblige*. A hozzáférhetlenséget élesen hangsúlyozó, szemléletesen kiemelő jutalma az erkölcsi presztizs, mely a havasokat keresi, nem az etika mély humuszát. *Calumniare audacter semper aliquia haeret*: valóságos erkölcsi bukás nélkül is vége lehet a presztizsnek. S mindez áll a visszajáról is: az erkölcstelennek, hacsak a könnyen szembetűnöbe bele nem botlik, hacsak megfelelő társításai vannak s disszociálja vagy disszociáltak tőle a lélektanilag *kirívót*, ha fehér érzelmi szövedékbe van burkolva, mint hősín burnuszába a sivatag embere, már gondoskodott presztizséről.

e) A *logikai* presztizsben megint nem szükségképp valóságos logikai érték a követelmény, hanem a logikai formák szigorú és hatásos külsőségei, melyek annyira lebilincselik a közönség zömét; a súlyos irányban előadott közhelynek inkább van logikai presztizse, mint a könnyed mondatokba foglalt magvasságnak, a logikai fontoskodás biztosabb presztizseszköz, mint a logikai fontosság. A közönség nagyobb része a logikusságot sejtető rideg formákat várja, midőn logikusságot keres, bárha bizonytalannal nem egészen való érték-

megállapítás: a pontosság azonosítása a szárazsággal. A kategóriák e parazitái, e begombolkozott senkik: megfejthetetlen szfinksz-arcukkal, az értetlenek közt kihívóan, az értők közt óvatosan leadott ítéletükkel, melyek nem sértenek, de magtalanok, gyakran fokról-fokra emelkednek; idővel nagy ámulatára azoknak, akik ismerik őket, de nem ismerik az érvényesülés lélektanát, megjelennek az értelmi kivételesek porondján, mint akadémiai tagok, egyházfők, operaigazgatók, miniszterek, asszonyhódítók. Ha néha még megszólalnak — mert rendszerint hallgatók —, mondataik főlvé az előkelőség és faragottság, kerekded erkölcsi szentenciáik illedelmesek, tele vannak kegyelettel, s hacsak lehetséges, a gépipari kiállítást is egy Dante-idézzel nyitják meg; ha szavaikból hiányzik is az idegek finom vibrálása, az elemző láz, de simák, kifogástalanok és választékosak. Emlékeztetnek egy kicsit a maláji bennszülöttek babonájára, mely szerint az orangután (= erdei ember) is ember, de hallgat, hogy ne kelljen adót fizetnie.

f) Az *esztétikai* presztizs nyilván a fenséges körül ólálkodik s a »megszépítő messzeség» nyereszkedője. *Magnitúdo reverenda*-nak nevezi Kant a fenségest, »mely közeledésre csábít, de egyben elrettent, mivel attól félünk, hogy a vele való összehasonlításban saját becslésünk szerint eltűnünk«. A belső kényszerűségből, szükségképpen fenségesnek, aki nem tud egyéb lenni, mint fenséges, még nincs szükségképpen esztétikai presztizse is, a belső kényszerűségnek nincs kikényszerítő ereje s a közvélemény gyakran ítéli merevnek, kedélytelennek, nevetségesnek, akinek egyéniségén a fenség esztétikuma uralkodik. Nyilván mindezek a fenségesek nem hangsúlyozzák eléggé a látszati elemeket, a fenséges népszerű asszociációt, melyek az adott környezetben sikerrel járnak s az ellenkező motívumokat legyőzik vagy mérséklük. A terjedelem és fok szerint fenséges légtérjedékenyebb *asszociációit* nem szükségképp az esztétikailag legértékesebb momentumok keltik fel; hosszú sorban és cifra változatban látjuk a presztizs e faja körül a mindenfajta pozöröket s a »márványba vésett« jelentéktelent; az elvontság és távlat ügyes adminisztrátorait vagy az eltévedt véletlen távlatát, melyet belső üresség hazudtol meg. Aki mindenkivel szóba áll,

a nyájas és közlékeny; aki pajtáskodik a fehér asztalnál és beleizzad a labdarúgásba; a gesztustalan fenséges: nehezebben érvényesül a presztizs létharcában, mint ahogy számos »esztétikus« kortárs irtózott a »pórias« Petőfitől. Az *esztétikum* a befogadó lélek érdektelen megindulása, az esztétikai *presztizs* felemás: a gondolatmechanikai élv-
intenzitás elvét uralja, nem pedig a lehető legnagyobb organikus rend elvét. A műélvezet magva — Lange finom meghatározása szerint — a *tudatos* önámítás; a presztizs nem is szükségképp ámítás, mert fedheti a valóságot, de sohasem *tudatos* önámítás; ellentétben az esztétikummal, hiányzik a presztizsből az ámítás önkormányzata.

g) Az *erő* ősi *értékelését* a tömegesség és állandóság jelentkezésével az *erő presztizse* mindinkább sarokba szorítja. Kezdetben az egy fejjel kimagaslót, a birokban győztest, azt, aki fáradalmat, hideget, meleget nyugodtan eltűrt, az államok közül a legnagyobb tömegűt nevezik erősnek. Az erőnek ezt az ellenőrizhető becslését ma már csak a torna-
termekben és sporttéren látjuk viszont; künn az életben az erő képzete elbonyolódott s asszociációk után indul; amióta az erő objektív mérése elmarad s a legkülönbözőbb tömegek vélelemátlaga dönt: az erő *látszata* sokszor fontosabb, mint az erő maga, habár természetesen a kettő itt is együtt járhat. Az erő presztizse akkor legerősebb, ha az erő külön törvényeinek érvényesülését a legáltalánosabban észrevehető és legkevésbé megzavart pszichológiai hatékonyság egészíti ki vagy helyettesíti. Az erőt a tömeg nem az okság elve szerint méri; egyetlen, tárgyilag jelentéktelen zavar a nagy hadgyakorlaton, melyet egész Európa figyel, a hadsereg presztizsének egészen más arányokban árt, mint valószínű erejének; ezért a reprezentatív gyengeségeket a hadvezetőség sokszor súlyosabban értékeli, mint a belső korhadást. Egyénben és tömegben az erők presztizse azokat az erőket juttatja érvényre s e presztizs érdekében egyén és tömeg azokat az erőket kénytelen fejleszteni, melyek az abszolút biztonság *benyomását* keltik, amelyek azonban nem mindenkor energetikailag is legfontosabbak s egyenlő körülmények között elsősorban azok a gyengeségek veszélyesek, melyek érzelmi általánosítása a legnagyobb. A fegyelem belső

értékszempontjait messzire eltolják a fegyelem külső érték-szempontjai s a mérkőzéstől megóvott határozottság egészen más személyekre és csoportokra hat, mint hatna, ha mérkőznie kellene. Erélyesnek látszani könnyebb, mint erélyesen cselekedni s az akaraterő presztizse gyakran vált ki az emberekből olyan makacskodást, mely egyeniségöktől éppoly messzire esik egyébként, mint a tárgy fontosságától.

h) Az emberi értékek, mint láttuk, néha presztízzsel jelentkeznek, néha nem, a presztizst nem zárják ki, de nem is viszik szükségképp magukkal. A gazdaságilag értékes beérheti hasznossági érvényesülése maximumával, a presztizs még a lélektani összetéveszthetőséget is számba veszi. Az erkölcsös beérheti a lelkiismeret nyugalmával, a presztizses a meghurcoltatástól is fél, hogy kapcsolatba hozzák ezzel vagy azzal, vagy kihagyják ebből vagy abból. Amely gazdasági, erkölcsi, logikai, esztétikai, erőbeli stb. érték egyszerűen nem lélektani érték is, annak presztizse nincs s viszont a legkisebb tárgyilagos értéknek is kimagasló presztizse lehet, hacsak van elégséges lélektani értéke.

29. §. *A presztizs halála.* Mint ahogy a presztizs életének két változata az aktualitás és a lappangás, halálneme is kétféle. Van presztizs, amely hirtelen lapul össze, mint a felfújó hólyag ha megreped, és van presztizs, amelynek sorsa a lassú lejárás, az elkopás. Az aktuális presztizs, amely éppen érvényesülni akar, minden kis látszat elhajlásra vigyáz s közöttük — csatáról lévén szó — katonás fegyelmet tart, de még a szándékosság e megfeszített óvatossága mellett is: egy rosszul használt idegen szó, egy meghívás erőszakolása, egy kis közlékenységi többlet, egy megbotlás a tribün szőnyegében, egy köznevetséget okozó tánc, egyetlen felsülés a tanítványok előtt s az aktuális presztizsnek az adott körben vége van. A virtuális presztizst a diszszociáció elmosódása öli el, a presztizs úgy lazul meg, mint a fegyelem; elvegyülnek a szigorúan lezárt kép sajátos vonásai, közönséges lesz, útszéli; mint ahogy léte nem volt észszerű, halála sem az: mindent magával ránt, ártót és ártatlant asszociatív összefüggésük foka s nem oksági kapcsolatuk szerint.

XVI. Lajos presztizse csak epizódja a francia forradalom

lélektani katasztrófájának. De ez az epizód is jól szemlélteti az erkölcsi és logikai mag nélkül fentartott presztizs lélektani okságát. *1789-ben* a király megjelenik a versaillesi nemzetgyűlésen, trón várja ott és transzparens a következő felírással: »XVI. Lajos, a franciák atyja és egy szabad nép királya«. Paris város tanácsa a nemzetével együttérző király emlékére elhatározza, hogy szobrot emel neki a következő felírással: »XVI. Lajosnak, a nemzeti szabadság újjáélesztőjének, a szabadság helyreállítójának és a nép atyjának». A nemzetgyűlés kimondja a trón örökletességét és a király személyének sérthetetlenségét. Ugyanez év végén a nemzetgyűlés kényszeríti a királyt, hogy fogadja el az alkotmányt. *1790.* derekán a király elnököl a Bastille meghódításának emlékére tartott emlékünnepen. Liliomokkal hímzett trónon ül. A nemzetgyűlés elnöke a király balján ugyanily trónszerű széken, egy vonalban, egy magasságban a királlyal. Köröskörül képviselők. A képviselők mögött ül családjával a királyné, *1791-ben* a Saint-Cloudba utazó királyt megállítják; a tömeg összefut, feltartóztajta a kocsit s a királyi családot kényszeríti, hogy gyalogosan térjen vissza a Tuileriákba. Pár hóval ezután a király újból menekülni akar; a nemzetgyűlés elfogatja, »fogoly vagyok, nincs többé király«; a király kiszabadul, szentesíti az alkotmányt, a nemzetgyűlés elhatározza, hogy ülve hallgatja; a törvényhozógyűlés megszünteti a *sire és felség* címeket; *1792.* közepén a Tuileirákba betörő tömeggel a király fraternizál, maga is fejére húzza a vörös sapkát, hat héttel utóbb a tömeg elöl a nemzetgyűléshez menekül, hol leküldik az elnöki emelvényről és hosszas kísérletezés után végre egy újságírói páholyba helyezik. *1792* december 3-án már csak Capet Lajost ismernek s néhány héttel később lehull a király feje. A presztizs eleinte még fel-felvillan, mint az elboruló értelem, mint távozó viharfelleg: a benyomuló tömeget még megállítja egy percre a királyné presztizse; aztán mindennek vége. De nézzük a köztársasági Franciaországot, melyben a jakobinusok ivadékai annyi éven át büszkélkedtek a presztizs holdfényében. Politikai hitelök bukása az utolsó évtizedek pénzügyi és katonai botrányai nyomán: iskolai példája a presztizs hirtelen összeomlásának. Tudjuk, mennyire lefoglalt Francia-

országban minden érdeklődést a politika még pár évvel ez előtt is. A felocsudásnak és kiábrándulásnak ma ugyanolyan észszerűtlen szélsőségeit látjuk, mint előbb a tevőleges politikai varázs irányában. »Nem foglalkozni politikával, mondja Vial a mai francia középosztályról, az ő szemökben immár az előkelőség és intelligencia jele. A politikát lármás »karriér«-nek tekintik, amely nem valami tiszteletre méltó s amelyet legjobb is átengedni a cselszövőknek, az »újságíróknak« és a »déclassé«-knak. Az ő szemekben a politika nem eleven dráma, melyben akarva, nem akarva minden polgár szerepel: komédiánál, sőt bohózatnál nem igen nézik többnek.« »A középosztálynak ezt a politikai közömbösségét könnyű megállapítani a sajtóból. A francia sajtó nem politikai immár. Az ország dolgainál jobban érdekli a közönséget a törvényszék, színház, lóverseny. Egy futó pillantás az újságokra, megvilágítja az eltolódást. Még a politikaiaknak nevezett nagy lapokban is négy oldalból egy ha politikára esik. Egy »premier Paris«, egy második politikai cikk, külföldi újdonságok, rövid tudósítás a parlament gyűléséről, ime: úgyszólván ezekben foglalkozik a lap politikával. Az újság további háromnegyed részét irodalmi és művészeti tudósítások, különfélék, pénzügyi hírek, színházi szemlék, a társas élet mozzanatai, reklámok stb. foglalják el. . . « Angliában, Németországban, hol a politikának sohasem volt ennyire személyi íze, hol nem voltak a múltban sem túlnyomólag észszerűtlen presztizsszempontok, melyek a parlamenti fordulatokat irányították, ily egyetemes politikacsömör nincs és alig is képzelhető. De a francia Pálforduláshoz hasonló jelenségek láthatók Orosz- és Olaszországban, a Balkánon, Délamerikában és nálunk.

A presztizst halálának észszerűtlen infekciókörzete jellemzi alkonyatában. Feltéve, hogy a presztizs szándékolt (a véletlen presztizs pusztulása is véletlen), e szándék nem kapcsolódhatik oklánchoz s ezért az átlagpresztizs csupa kínzó bizonytalanság. Akiknek presztizse tudatos, azok legnagyobb része *fél*ti presztizsét s van e félelemben valami a vadakéból, akik a sivatag és az őserdő halálos véletlenei között tengetik életüket, a számvetés lehetőségei nélkül. Akinek egész értéke presztizsén fordul meg, aki ez egy lapra teszi fel mindenét,

aki a társadalom legmagasabb rétegeiből, ha presztizse elveszett, a legmélyebb kategóriába zuhan le, a leheletszerű homálytól is félti presztizsét, szerelemnél, szellemnél, becsületnél jobban. Mert mindezek csak lezárt osztályzatú, elszigetelt értékek, de akinek presztizse van, még minden lehet, Don Juan, miniszter, becsületbíró; a presztizsnek rengeteg terjedékenysége van s nem ismer pontos munkamegosztást. A presztizses ha presztizsének pusztulását érzi, a játék izgalomával figyel, minden lehetséges asszociációkedvezést felgyűjt s minden elképzelhető disszociációkedvezést kiélez, de igyeke vése nem éri el az ösztönit-; kapkod és nyugtalan; mindenáron színvonalon, *en vogue* akar maradni, sehonnan sem szabad hiányoznia, ahol egy kis presztizs felmarkolható és mindent gondosan kerül, ahol a varázst homály érhetné. Csak a zsidó és a néger presztizsféltésére gondoljunk, arra a kuruzslói gondosságra, melylyel pusztuló hatalmak, bukott asszonyok, divatjamúlt művészek mentik presztizsroncsaikat. Amily mechanikusan, észszerűtlenül jelentkezik a pusztulás félelme a presztizsben, oly mechanikus és észszerűtlen a pusztítás is, amelyet a presztizs halála okoz. Ghylippossal olyasfélét mondat Thukydides, hogy a presztizses, aki elvágódik, kevesebbet jelent előttünk, mintha sohasem lett volna megelőzőleg presztizse. De ez csak fenntartással áll meg. Mentől kisebb érték-maggal jön létre valamely presztizs, annál végzetesebb pusztulása. Mentől inkább halványodó asszociációk termelik a presztizst, mentől távolabb esik az érdeklődéstől, hajlamtól, vágytól, ösztöntől, mely eredetileg létrehozta, annál általánosítóbb, pusztulása is. I. Napóleonnak is volt presztizse, III. Napóleonnak is, de mily különböző a magával rántó erő útja a lelkekben, ha az egyik vagy a másik bukását nézzük! Amaz Beethovent és Heinét ihleti meg, amikor letörik. És III. Napoleon, a nagy névhódolat parazitája? »Egy időben egész Európa képes volt előtte hajlongani. Titokzatos, csalatkozhatatlan, emberfölötti bölcseséggel felruházott államférfiúnak tekintették. . . Mikor pedig elbukott, a világ szánakozva rázta bölcs fejét.« Ez a presztizs Bonaparte presztizsének önműködő folytatása. De mert már magja kihullott, mert a Bonaparte-presztizs erkölcsi alapja, logikai

kongruenciája, tragikus szépsége, melyet a *világ felismert*, mert *tapasztalni kényszerült*, III. Napóleonból hiányzik, e második bukást nem követi az a megindulás, mely Szent Ilona-szigetét még az ellenség részéről is körülvette. Valami olyas különbség van sorsukban, mint a virtuóz és a művész, mint az újság és a könyv között.

III. RÉSZ.

A presztizs eszközei.

30. §. *Presztizsszerzés, presztizsöröklés.* A presztizst megteremtheti a presztizses személy vagy kör szándékolt vagy véletlen magaviselete, szándékolt vagy véletlen helyzete a befogadóval szemben. Akár a szándék, akár a véletlen teremti meg így a presztizst, a presztizs valóságos birtokosa a személyi kiindulópont s kell, hogy e presztizses személyt valamely szempontból, bármily csekély mértékben is: értéknek nézzük. Az értékminimum (pl. érdeklődés) nélkül senkinek sincs presztizse. Ez eddigi fogalmazásunk a presztizsről. De a fogalom bővítésre szorul. Mi adta meg a szikrát, mondjuk, az egyénileg annyira jelentéktelen Garibaldi-fiúk presztizséhez? Egyáltalán, hogyan és miképpen támad a presztizs ott, ahol még érdeklődés sincs vagy csak éppen hogy van? Mi készíti a sznobot (nem a parvenüt, ki mások kedvéért teszi), hogy a hősök hálósipkáit is összegyűjtse? Bovary asszony mért nézi meghatottan az aggastyánt, ki hatvan év előtt szeretője volt a királynénak?

A presztizst értékelés, asszociációk és disszociációk teremtik meg. Ahol az asszociációk és disszociációk jelen vannak, ott még nem jön létre presztizs, ha előbb már értékelés is nem történt. Azonban a kész presztizs, hacsak az asszociációk és disszociációk jelen vannak: újabb értékelés híján is öröklődik. Beethovennak aligha volna presztizse az orosz muzsik vagy a kínai kuli előtt. Miért? Mert az asszociációk és disszociációk sohasem kapcsolódtak értékeléshez. De a sznob előtt még a levélborítéknak is van értéke, melyet Beethoven önkézével írt. Miért? Mert az asso-

ciációk és disszociációk *valamikor valakinél* értékkel kapcsolódtak egybe. De mért nem hat ez a *valamikor valaki* az orosz muzsikra is, mért csak a sznobra? Mert az orosz muzsik szemhatárán nincsenek Beethoven-értékelők, akiknek a muzsik előtt presztizsük volna; viszont azok, akiknek a sznob előtt a legnagyobb presztizsük van: Beethoven-értékelők. E folyamat visszája, mondjuk, a Garibaldi-fiuk presztizse. Pályájuk vajmi kevés önértéket mutat s valóban: elég gyorsan le is járták magukat. Mi szerzett számukra mindazáltal — önérték nélkül is — évekig eléli személy varázst? Apjuk presztizse. Mert a megszerzett presztizs tapad mindazokhoz, akik ugyanazon asszociációhoz tartoznak: a *személyi* asszociáció és disszociáció érzelmértéke szerint. A nevet azért viselik az emberek, hogy össze ne tévesszék őket. Ezért a névnek érzelmünkben személyi íze van, melyen foltnak esni, melyre árnyékot vetni nem szabad, amely a vadak névcsereitől a névmagyarosításig az asszociatív érzékenység hordozója. A presztizs örökölhető. De csak asszociációk útján. Ezekben az asszociációkban a *személyi izűek* a legértékesebbek; a presztizst ezek terjesztik legjobban, mint nedvesség a rozsdát. Nem oksági arányban, hanem az asszociációk személyhez tapadásának arányában örökletes a presztizs. A presztizses államférfiu *fia* a *Herbert* s nem esetleg sokkal befentesebb titkárja; de titkárjának presztizskilatásai is nyilván jobbak, mint ugyanazon rangsorú olyan tisztviselőké, kik a presztizses államférfiúval kevésbé álltak személyi viszonyban. A legtöbb ember szemében nagyobb súlya van annak az embernek, aki presztizses társaságba jár, mint annak, aki nem jár oda, a presztizs a logikátlanul fellépő merev kapcsolatokban terjed s egy korlátja van: hogy e merev kapcsolatok ugyanazon asszociációkat és disszociációkat ébresszék bennünk, mint aminőket a presztizses ébresztett. Bármily benső is a lakáj kapcsolata urához, presztizse vajmi kevés, mert nem tudjuk sem úgy asszociálni, sem úgy disszociálni, mint urát; ámde a lakájt, ki benső szolgálatokat végez, még mindig több presztizssugár éri, mint a külső személyzetet, az urasági kocsist több, mint az igáskocsist az urasági birtokon.

A presztizs friss értékelés nélkül is áterjed más személyekre a presztizsessel való személyszerű azonosíthatóságuk arányában, ameddig csak ez az azonosíthatóság lélektanilag egyáltalán lehetséges. Hogy valakinek presztizse lehessen, ahhoz nem feltétlenül szükséges, hogy megelőzőleg épen ugyanaz a személy részesüljön valamely értékelésben is, kiindulópontul elégséges, ha valamely megelőzőleg értékelt személyije vagy csoporttal asszociatíven azonosítható.

Ebből a presztizs belső életére is előkerül egy nevezetes következtetés. *A presztizs a személyképen belül is a személyszereőség arányában terjed. A presztizs nem ismer logikus munkamegosztást. A presztizses magaviselete oly mértékben részesül általánosító, érzelmi befogadásban, amennyire az a magaviselet személyszerű, nem pedig a magaviselet objektív odatartozásának arányában. Mindazok a magaviseletek, dolgok, tárgyak, amelyekről az a hangulatunk, hogy bennük a presztizses személyiségének is része van, kisebb-nagyobb mértékben osztályosai a presztizsnek. Csak így érthető meg pl. a rengeteg pénz- és időpazarlás, mely az autogrammgyűjtéssel jár s amely éppen nem párhuzamos az autogramm-gyűjtők kép-, szobor-, kotta-, könyv- stb. vásárlásaival; azok között, akik Röntgentől vagy Bergson-tól autogrammot kérnek, bizonyára sokan lesznek, akik csak hírből ismerik e tudósok munkálkodását és nem volnának hajlandók arra, hogy végigolvassák valamelyik értekezéseket. A presztizs belső terjedékenysége révén minden presztizs egy kicsit öröklött is, mert a kiinduló értéket még a szerzett presztizs is állandóan meghaladja s állhatatosan a személy egész képének meghódítására törekszik.-Ezt a tapadást, sokszor kihívó észszerűtlenségét pompásan gúnyolja Platón abban a párbeszédben, melyet Szókratész folytat Ion rhapszodossal: »Szókratész: Hát a te nézeted szerint azt, hogy miféle beszéd illik egy pásztorhoz, amikor a megvadult marhákhoz szól, a rhapszodosz fogja tudni és nem a pásztor? Ion: Korántsem. Szókratész: Hanem bizonyára azt, amit egy munkásnő mondhat a gyapjú feldolgozásáról? Ion: Azt sem . . . Szókratész: Mit gondolsz, egy-e a rhapszodosz — és a hadvezéri tudomány, vagy kettő? Ion: Én egynek tartom. Szókratész:*

Eszerint aki jó rhapszodosz, az egyúttal jó hadvezér is lehet?

Ion: Minden bizonnyal, Szókratész. *Szókratész:* Tehát aki jó hadvezér, az egyúttal jó rhapszodosz is! *Ion:* így, megfordítva, nem gondolom. *Szókratész:* Hanem csak azt hiszed ugyebár, hogy aki jó rhapszodosz, az jó hadvezér is? *Ion:* Ugy van. *Szókratész:* S a hellének közt te vagy a legkiválóbb rhapszodosz? *Ion:* Mindenesetre, Szókratész. *Szókratész:* Tehát a legkiválóbb hadvezér is vagy...«

A presztizs terjedése nesztelen, mint a folyam csön-des hullámozása, mint észrevétlen, gazdag szivárgás. Ezért, valahol csak szándék teremt presztizst, amennyire lehet: régi presztizs-vitorlákat von fel. Nem ront be: — besurran.

31. §. *Példák a régi presztizsek felhasználására.*

Az emberi lét rövidege, a viszonyok bonyolódottsága s a könnyebb révbeérés aránytalanul gazdagabb presztizsforrásul jelöli úgy a szándékosság, mint a véletlen számára a már meglévő régi presztizsek mögé való besurranást, mint új presztizs teremtését. Az új presztizsszerzéshez kivételesen kedvező lelki feltételek vagy kivételes lélektani készség szükséges. A jövevény, ki presztizst óhajt szerezni, az erősgyökerű, régi presztizsnek elemi, konkrét, egyszerű asszociációiba kapaszkodik s ugyanily disszociációkat igyekszik magáévá tenni. Minthogy érzelmet kelteni, öntávlatot szerezni képtelen, azonosságot színlel azokkal, akiknek ily érzelmi hatásuk, ily távlatuk van. így okoskodnak a régi római imperialisták, amikor a barbároknak meghagyják istenségeiket, a kínaiak, akik Tibet kormányzását alakilag meghagyják a Dalai-Láma és a Pansen-Láma kezében, míg a valóságos vezetés a Lhassában székelő két kínai törzstiszt kezére siklott át, az Indiát kormányzó angolok, amikor a bennszülöttek maharadsáinak és brahmánjainak presztizse mögé rejtőznek; s az afrikai német gyarmatokon is ezért marad egy ideig a behódolt főnökök kezében a bennszülöttek jogszolgáltatása. Új foglalkozások régi presztizsek mögött szokták eltölteni gyermekségük évszázait. Ismeretes a foglalkozások vallásszerű jellege a primitíveknél. (Howitt.) A kovácmester, ki presztizs nélkül a primitíveknél általában megvetésben részesült, egyes helyeken »mint arisztokrata és varázsló jelentkezik, mint

a természet minden titkának letéteményese, mint zenész, gyakran mint orvos is«, a mészáros Madagaszkárban való-
ságos pap; Afrika-szerte az ipari titkok letéteményese a
mágus, másutt a király és a pap. A kínai kereskedőcéhek
szent kultuszokban tömörülnek; istenek védik az egyptomi, görög és római kereskedőt. A görög Asclepiadai »fiktív
módon kapcsolják származásukat az első orvos-istenhez«. A pythiai Apolló-templomban homályos és zavarkeltő jós-
latok, a földhasadékból kiáradó gázok ködében alakul ki
az ógörög államok első bankszerű kincstára. Az Apolló-
templom díszes *peribolosz*-ában a legtöbb görög, sőt néhány
idegen állam is valami *safe-deposit*-félét tart; midőn pedig
pénzt is kezdenek onnan kikölcsönözni s tőzsdeszerű élet
pezsdül fel a szent falak körül, egy theokratikus nemzeti
bank körvonalai rajzolódnak a kései képzelet elé. Az észak-
földi középkorban a *gilde-k* adtak presztizst iparnak, keres-
kedelemnek. Minden germán *gilde-nek* voltak magánjogi,
politikai és vallásos céljai, de a *vallásos gilde-k* — rend-
szerint *brüderschaft-ok* — a középkorban különösen nagy-
számuak. Minden ilyen *gilde-nek* megvan a maga védő-
szentje, kiről elnevezték, kire esküdtek, van külön oltára,
vallásos, pogány-keresztény jellegű lakomája. Nálunk a
céhek, ha nem is azonos, de a *gildekre* emlékeztető presztizs-
szerző szövetségek voltak. Az újabb korban a *sordidae*
artes, a kereskedelem és pénzüzet igyekszik magának a
régii presztizsek távlatát asszociációk és disszociációk út-
ján megszerezni. Minthogy mindkét foglalkozás a régebbi
foglalkozás magaviseletétől elütő üzleti mozgékonytágot
követel, a kereskedők és bankárok személyes szokásaikkal
és modorukkal, bizonyos összeköttetések hangsúlyo-
zásával vagy eltakarásával, külső megkülönböztetések haj-
szolásával, s. í. t. igyekeznek az ősi presztizsek szekerére
felkapaszkodni. Scott Walter *Guy Mannering*-jében Glossin
ügynök, midőn egy Ellangowan nevű jószág átvételét végzi,
mindenképpen arra törekszik, hogy vidéki nemesnek nézzék
s egy koldusnak azért ad egy fél koronát, mert a ravasz
naplopó Ellangowanak szólítja »ama régi skót szokás-
hoz képest, mely szerint a földesúr kizárólagos joga, hogy
jószágá nevével viselje». Egy XVII. századbeli hamburgi

imakönyvecske címlapja a börze képét tünteti fel tőzsdelátogatókkal (Baasch), ahol pedig már az egyház és a pap-ság ily presztizsfelhasználása nem lehetséges, ott a kereskedelem és a bank: uralkodók, főnemesek, régi nevek, politikai kiválóságok presztizse mögé vonul, mint az ódon sáncok mögül tüzelő modern üteg. Ez a csatlakozás gyakran kirívó és félszeg, mert a besurranás, mint ahogy Smith mondja: *with a very superfluous attention* szokott asszociációkat és disszociációkat keresni, de a presztizskeresés annyira életkérdés, hogy sikertelenség, gúny, megalázás csak új és új próbálkozásra serkent. A modern kereskedő és bankár első dolga, hogy ingatlant vásároljon és oly nemességet, olyan kitüntetésekkel szerezzen, melyekről a nagy tömeg régi foglalkozásokra, ősi szintézisekre gondol. Előkelő nyugalmat parancsol izgékony temperamentumára, összeházasodni, barátokozni igyekszik régi családokkal, ha amerikai milliárdos vagy európai parvenü: angol, francia és magyar arisztokratákkal. Mikor részvénytársaságot alakít, oly nevekkal rakja meg az igazgatóságot, melyek nem szakértelmet, pénzt vagy üzleti köteléket, hanem távolságot jelentenek. Escott, — megfigyelései valószínűleg pontosabbak, mint Ruskinnek a kereskedőkről szóló fellengzős körmondatai — midőn arról beszél, mily előnyösen különbözteti meg Anglia közvéleménye a kereskedőt a tőzsdeügynöktől, ezt a megkülönböztetést egyebek közt így indokolja: »A kereskedők emlékezetet meghaladó idők óta barátai és támogatói voltak a fejedelmeknek, helyük volt a törvényhozás népies kamarájában, kiváló helyekre emelkedtek fel az ország címzetes arisztokráciája közt. Voltak nemcsak kereskedő fejedelmek, de kereskedő főuraink és kereskedő államférfiaink is ... A brit kereskedő könnyen lehet tagja a parlamentnek, de annak példáit, hogy napjainkban tőzsdeügynökök bejutottak a parlamentbe, egyik kezünk ujjain is megszámlálhatjuk ... A tőzsdeügynöknek. . . vannak ismeretségei a legmagasabb körökben és azzal hízeleg magának, hogy benn van a társaságban. De ebben a jóleső tapasztalatban a felesége nem részesül. . .« Escott történelmi okait is adja e megkülönböztető elbánásnak, de maga is kénytelen beismerni, hogy az okozatok maguk váltak

immár okokká. A mozgatóke embere sportokat és mulatóságokat erőszakol magára, melyekhez semmi kedve, melyekben a presztizsszerzésen kívül semmi öröme. De vadászruhájának gondos szabása, estélyei szertartásossága, a junckeres és dzsentris szólamok és modorosságok hajszolása gyakran juttatja a szemlélő eszébe Mikszáth, Scott és Thackeray finom iróniáját. — A politika, mely valamely alakulás számára hirtelen kénytelen presztizst termelni, éppily kevésbé lehet válogatós az eszközökben. Harden írja Caprivi kineveztetéséről: »Nem tudtak volna elképzelni olyan kancellárt, aki nem hord uniformist«. Még oly férfiúról is, mint Disraeli, az eléggé tárgyilagos Mc. Carthy ily jellemzést ad: »Születésére, neveltetésére, külsejére, a dolgok felőli ösztönszerű felfogására nézve egészen és tökéletesen idegen volt az angol társadalomban. Az egész angol társadalom valamennyi osztálya közül az, melyhez értelménél, vérmérsékleténél és nevelkedésénél fogva legkevesebb rokonszenvet lehetett benne feltenni, éppen az angol földbirtokososztály vala. És mégis, úgy látszik, abban találta büszkeségét, hogy angol földbirtokosnak tartsák, helyesebben, hogy összetévezzék az angol földbirtokossal«. Low Sidney, az angol demokrácia határaitól szólva, leleplezi a presztizssúlyokat, amelyeket minden pártbeli kabinet kénytelen kormányra ültetni. A kabinet zöme rendszerint az úgynevezett társaságból kerül ki. A képviselők amaz osztálya, amelyből a kabinet tagjait túlnyomó számban választják, »magában foglalja a főnemesiség jelentékeny százalékát, amaz ősi vidéki családok bizonyos számú tagja mellett, akik elég gazdagok, hogy Londonban nagy házat vezethessenek és stílszerűen élhessenek . . .«. »A kormányzó klikkek képesek kormányozni, hisz naponta látják egymást, állandóan járnak egymáshoz, együtt reggeliznek vagy ebédelnek, találkoznak társaságokban, egyazon iskolába vagy *college*be jártak; célba lőttek, vadásztak, yachtoztak együtt; ugyanazokat a falusi kastélyokat keresik fel, ha elhagyják azt a pár utcát és teret, amelyet Londonban valamennyien meglaknak; körülbelül felerészök többé-kevésbé benső viszonyban van egymással vérrokonság vagy házasság révén.« S miképpen

cseppen mégis néhány *outsider* a kabinetbe? Még a legkiválóbb és legjellemesebb *outsidernek*, is rendszerint csak úgy lesz sikere, ha »vagy beleházasodott ebbe a körbe, vagy elegendő vagyont és társadalmi presztizst szerzett, hogy beolvadjon.« A XIX. század angol miniszterelnökei közül a többség főrend volt, vagy főrendi családokkal közel rokon, mint Grenville, Portland, Liverpool, Grey, Melbourne, John Russel, Aberdeen, Palmerston, Derby és Salisbury, kettő gazdag patríciuscsaládból származott s a három polgári eredetű közül is Addington atyja uradalmi orvosa volt Chatham grófjának s az ő hatalmas támogatásával jutott be a parlamentbe. Nincs alkotmányos szabály vagy rendelkezés, amely előírná, hogy a minisztereket ebből a csapatból kell kinevezni; de a körülmények kényszere alatt rendszeren mégis onnan nevezik ki őket.

A vezérpolitikus, még ha a polgárságból kizárta nagyság is, még ha belsőleg megvet is minden előítéletet, »hogy boldogulni tudjon, nem érintkezhetik oly emberekkel, akik szegények, ismeretlenek és társadalmilag jelentéktelenek«. S ez a presztizsszempontra felül áll pártokon, irányokon. Szemléltetésül Low egymás mellé állítja Lord Salisbury 1895. tory és Lord Rosebery 1894—5-iki liberális kabinetjének névsorát. A 18 miniszter közül a torykabinetben 12 főnemes van, a liberális kabinet 16 tagja közül 12 arisztokrata és dzsentri. A mai magyar parlament 413 képviselője közül 58 arisztokrata, a többi túlnyomó részben régi nemes. Akik ismerik a hazai pártszervezés mértékadó szempontjait, tudják, hogy a presztizskérdések ily mértékű figyelembevételével a jelölések körül oly kénytelenség, melynek elhanyagolása bármely párton megbosszulná magát. Különösen az újonnan alakult népszerűtlen és presztizstelen pártok kénytelenek lélektani engedményeket tenni. Alacsonyabb kulturfokon durvább az ily felhasználás; Theodoros császár annyira érezte az egyház presztizssegtségének hiányát, hogy Rohlf's szerint pisztolyt szegzett a pátriárka mellé e szavakkal: »Atyai áldásodat kérem, szent atyám!« Több ízben vissza kell még térnünk a világi hatalmak és az egyház presztizs-viszonyára. Ha az egyház-

nak már presztizse van valamely törzsnél vagy néprétegnél, a későbbben jelentkező világi hatalom az egyház régi presztizsét hívja segítségül. Viszont valahányszor az egyház már kialakult hatalmi szervezetbe akar behatolni, a világi hatalom régi presztizsére fogódzik s hittérítőit előbb a királyokhoz küldi. A kikölcsönzött presztizs biztosabbnak látszik, mint a valakitől elhódított presztizs; mentől kevesebb zajt ütöttek érte, annál jobb. Már Justinianus sūrgeti hatodik novellájában a királyság és papság összhangját. A középkor e törekvések klasszikus kora. Eseményei közismertek. A cárt nemcsak uralkodóvá, hanem főpappá is felkenik. A szent szinódus összes tagjai számára előírt esküformula így hangzik: »Esküszöm, hogy a minden oroszok cáriját a legfőbb bírónak ismerem el a szent szinódus felett«. A magyar klerikalizmus hivatalos lapja írja Bülow 1908. római látogatása alkalmával: »Ma az államok belátják, hogy az egyház erkölcsi hatalmára vannak utalva. Jog, törvény, fegyver, törvényhatalom, mind gyöngének bizonyul ott, a hol nincs a társadalomban, a polgároknak erkölcsi erő s az erkölcsi hatalom tisztelete. Ezt az erkölcsi hatalmat pedig legnagyobb mértékben az egyház bírja«. Visszajáról hasonló presztizsszerzést látnunk minden vallásújítás körül. Az afrikai Riamba-vallás elterjedését Kalamba király kivételes presztizsének köszönheti. Buddha fellépéséről ezeket írja Bousset tanár: »Sikerül neki barátul és támogatóul megnyerni a leghatalmasabb fejedelmek egyikét, aki neki és társainak az esős idősakra fővárosa közelében egy bambuszligetet jelöl ki. Ettől az időponttól kezdve a hitújító híre és dicsősége szilárdul áll«. Legidősebb tanítványa, Sanita így írja le Buddhához való csatlakozását: »Alacsony nemzetségből származtam, szegény valék és szűkölködő. Alacsonyrendű volt a munka, melyet végeztem: fonnyadt virágokat szoktam eltakarítani. Az emberek megvetettek, semmibe se vettek, szidalmaztak . . . Ekkor megláttam Buddhát szerzetescsapatával, amint bement a nagy hős a Magadha legelőkelőbb városába. Erre eldobtam terhemet, odaléptem hozzá, és hódolattal hajoltam meg előtte«. Avagy annak családfáját, ki forradalommal és vértanusággal küzdött a presztizsferdeségek ellen, nem vezet-e vissza mindjárt az Evangéliom

első fejezete Dávid királyra? »Annakokáért az egész nemzetség, Ábrahámától fogva Dávidig tizennégy nemzetség: és Dávidtól fogva a babilóniai fogságba hurcolás idejéig tizennégy nemzetség: és a babilóniai fogságba viteltől fogva a Krisztusig, tizennégy nemzetség.« (Máté Év. I. 17.). A szervezkedő hatalmak utóbb kölcsönösen kísérik egymást presztízzsel. Midőn az ifjabb Pipin, »nem elégedvén meg a királyi hatalom lényegével, annak nevére is vágyott,« szüksége volt felsőbb szentesítésre: a pápa megadta neki. Ennek fejében aztán a pápát, »Istennek szent egyházát és köztársaságát« védi a lombardok ellen. S a kölcsönös presztíziszövetség e vezérfonala átvonul a középkor egész történelmén és sajátos lélektani ízt ad a német-római császárok középkori diplomáciájának. De legélesebb képet Napóleon rajzolt a gazdag sorozatba, midőn 1804. dec. 2-ára VII. Pius pápát meghívja, hogy a franciák örökös császárává koronáztassa magát. Hogy saját presztízse a főcél, nem az egyházfő előtti vallásos hódolás, bizonyítja magaviselete a koronázás alatt, melynek kirívó pontjai: *a)* előbb Parisban harmadfél hónapig, utóbb a koronázás napján a Notre-Dame-ban másfél óráig várakoztatja meg VII. Pius; *b)* a pápa Napóleon oldalára köti a szentelt kardot, kezébe adja a kormánypalcát, de a koronát már Napóleon önmaga tette fel fejére s ugyanő koronázta meg nejét; *c)* miután ásitozva végighallgatta a szentmisét, még egyszer megkoronáztatja magát a Marsmezőn. Nem csoda, hogy midőn Párist ajánlja fel székhelyül a pápának, ez így felel: »Párisban nem marad más a pápából, mint egy szegény, hétköznapi szerzetes«. Valóban, az idegen presztízsnak aligha volt még egy oly ridegen számító, shylocki kiuzsorázója, mint Bonaparte! De az egyházi és világi hatalom e presztízszövetsége újabb és újabb, közeli és exotikus indákat hajt azóta is, mióta e hálátlan imperátor elfogatta presztízshitelezőjét. Ratzel szerint a hittérítők általában csak ott működhetnek tartós sikerrel, ahol bennszülött hatalmas uralkodókra támaszkodhatnak. Az oly sok reménnyel megkezdett osztrák misszió Gondokorban tönkrement, mert az ott uralkodó osztály — rabszolgakereskedő lévén — rossz szemmel nézte törekvéseit. A római császárok a görög retorika presztízst hasznosítják,

a középkori teológia Arisztotelész presztizse mögé vonul és Bonaparte nem érzi trónja alatt szilárdnak a talajt, amíg 1810-ben a habsburgi főhercegnőt, *húsz császár ivadékát* nőül nem veszi.

Ha az élet ezer és ezer változatában számító haditervvel, majd öntudatlan intuícióval kergetett másodkézpresztizsen végigpillantunk, azt az egységes vonást észleljük, hogy lélektani és nem logikai, erkölcsi, esztétikai csatlakozásról van következetesen szó. A régi presztizsek legasszociatívabb, érzelmileg légértékesíthetőbb pontjait igyekeznek a jövővény átvenni; a leghatásosabbat, a legmeglátszóbbat, a legaktuálisabbat, a legszemélyszerűbbet. Hasonlóképpen igyekezni fog elsősorban a legfeltűnőbb, a legkirívóbb eltérések disszociációjára. Egyetlen szempontja, hogy azonosítsák a régi presztizssel. Mikor a jezsuiták megjelentek a malabári nairoknál, nyugati brahmanoknak nevezik magukat, brahman módon étkeznek és ruházkodnak, undort mutatnak minden iránt, amitől a brahmanok undorodnak, átveszik a brahman szokásokat és gyakorlatokat, úgy tesznek, mintha felsőbb- és alsóbbangú jezsuitákra tagolódnának s ha nádszéken vitt jezsuita gyalogmenő jezsuitával találkozik, mintha nem ismernék egymást. Tanításaikat brahman színekkel vonják be, ötödik könyvet szerkesztenek a Védákhoz, amely, mintegy véletlenül, magában foglalja az egész keresztény kinyilatkoztatást. Ehhez az eljáráshoz szó férhet a katolicizmusnak éppen lélektani szempontjából s a dominikánusok el is ítélik a jezsuiták ily eljárását, de annyi mindenképpen világos, hogy a jezsuiták közeledése a malabáriakhoz nem logikai és nem erkölcsi engedmény, hanem *kizárólag lélektani*. A dominikánusok ellenvéleménye két feltevésből indulhat ki. Az első az a feltételezés, hogy a hittérítő ily esetekben — melyek másutt is sűrűn ismétlődtek — a logikai, erkölcsi és vallásérzelmi meghódításra törekedjék, presztizs igénybevétele nélkül. A primitívekkel szemben első meggondolásra s a kísérletek tanúsága szerint is oly reménytelennek látszik minden ilyen próbálkozás, de meg másfelől a dominikánusok is annyi világtörténelmi jelét adták a presztizs helyes értékelésének, hogy ezt az első feltevést bátran cserbenhagy-

hatjuk. Maradna a másik: vadonatúj, a pogánytól szűz presztizs teremtése s ennek diadalrajuttatása a régi barbár presztizs felett. Eszményi presztizsnek valóban csak az ily *generatio aequivoca* útján létrejöttét nézhetjük. De a presztizskereső itt megdönthetetlen, ősi akadályokat látott. A barbár lélekre kiirthatatlan erővel nehezedett apáinak, régi bölcsei-nek, ősi kasztjainak varázsa. Ez a barbár presztizs rég megszűnt eszközökkel dolgozni, már *feltételei* voltak, már működött magától. A jezsuiták nyilván számot vetettek a logikai és erkölcsi veszélyekkel, melyeket az idegen asszociációk hibaforrása rejt magában. De számot vetettek lélektani erejük aránytalanságával is és végiggondolták eszközeik szegénységét s az ódon presztizs *adott*, gazdag feltételeit. Ezért választották a besurranó presztizsöröklést a presztizsteremtés reménytelensége helyett.

32. §. *A presztizs aktuális és virtuális eszközeiről.*
 A presztizs személyre vagy csoportra vonatkozó érzelmi általánosítás. Aktuálisan a presztizs egy lélektanilag erős, személyi érzélem megütése a befogadó lelkében. »Totalítások és általánosítások, mondja Höffding, vagy a tapasztalás gondolati feldolgozásából származnak, vagy egyetlen tapasztalatnak, illetve a tapasztalás egyetlen nemének mint döntőnek és mindent meghatározónak önkéntelen kiemeléséből.«
 »Az érzélem természetében rejlik, hogy egyetlenegy esemény által felkeltve az egész tudatra kiterjedni és minden más elemmel saját színezetét közölni törekszik, akár kapcsolatban vannak ezek az elemek amaz eseménnyel, akár nem.«
 »Az érzélem ily szétterjedése folytán oly belső állapotok, melyeknek magukbanvéve semmi közük egymáshoz, közös veretét nyerhetnek és *a belső élmények sorozatából egy egész keletkezhetik, ha az a sorozat magábanvéve nem is nyert való-ságos kifejezést.*«
 »Minden felmerülő tudatelemet eleinte önkéntelenül érvényesnek, a valóságos kifejezésének veszünk, úgyszólván létminőséggel (*Existenzqualität*) jelentkezik, mely csak akkor rendül meg, ha ellentmondó elemek hasonlóképp létminőségükkel jelentkeznek.«
 Az aktuális presztizs a személyi érzélemnek, a gondolatmechanikai hedonizmusnak érdeklődéssel, hajlammal, ösztönnel, vággyal való találkozásából támad és mindenre kiterjed, ami személy-

szerű asszociáció. Azonban az aktuális presztizs magábanvéve csak feltartóztatni képes; idő- és térköre, eszközcsoportja szűkkörű, bár intenzitása heves; automatizmusra, állandóságra — egymagában — nem alkalmas. Minden lehetőségre kész általánosságot csak a virtuális forma termel a maga *akkumulátorszerű eszközeivel*; ezért az aktuális presztizsek közül is általános és állandó, társadalmi fontosságuk valóban csak azoknak van, melyek az aktuális fellobbanás után zsarátnokszerűen, virtualitásban égnék tovább. A presztizs társadalmi jelentősége *készletszerűségében* rejlik, abban, hogy *nem mérkőzés*; mint a csirasejtben az élet, mint az agykéregben a gondolat, úgy gyűlnek össze a presztizsben a befogadók magaviseletmotívumai. A lappangó presztizs csak *lehetséges* aktualitás, az is lehetséges, hogy sohasem kerül rá a sor, mint ahogy a fegyveres béke még nem jelenti szükségképp a háború közelségét.

33. §. *Az aktuális presztizs eszközeinek szűkhatárúsága.* Az a vágy, hogy az egyszer nyert tekintély állandósuljon, hogy ne kövesse mindannak törvényét, ami él és elhervadni kényszerül, egy és más alakban elég kezdetleges fokon jelentkezik. A tekintélyes ember — az önfenntartás ösztönét követve — nem szívesen éri be az általa teremtett, elvégzett, rendezett megfelelő értékelésével azok részéről, akiknek ösztönét vagy érdekét ama teremtés, elvégzés, rendezés szolgálta. Mint-hogy az értékelés időtartama alatt és térbeli kiterjedéséig a tekintélyes ember önérzetének és hiúságának hízelgett, ön- és fajfenntartási ösztönének kedvezett az az értékelés, melyben a horda vagy törzs többi tagjai részesítették, ösztönszerűen igyekezett, hogy a tekintélyt kiterjessze a térben és fenntartsa az időben.

Az ily általánosításra és önműködtetésre irányuló törekvések között a legkorábbi a közvetlen érzéki hatás révén létrehozott megdöbbenés, félelemkeltés, lenyügözés, s. í. t. amely eszközök szűkkörű és rövidtartamú tekintélyhosszabulást vagy tekintélytágulást okoznak. Azonban a közvetlen érzéki hatások aránytalan erőpazarlást igényelnek (1. pl. a leipzig-i Grassi-múzeum japán lovaskatonáját, aki még 1867-ben is a roskadásig meg van rakva a félelemkeltés cifraságaival) és csak felette kisszámú egyénre terjedhetnek ki. Továbbá

a befogadó lelki rugalmasságát kiküszöbölik, narkotizmust termelnek, nem quietivumot.

A mesterséges elferdítésekről szólva írja Topinard: »A homloknak meglapultságát, midőn néha a homlok fel-tűnően hátfelé futó s ami az aztékekre jellemző, némely népeknél a *bátorsági átalakításnak* nevezik«. »A homlok rendesen igen keskeny, sokkal alacsonyabb és hosszabb, mint a rendes koponyánál; egyik következménye, hogy a homlokon gyakorolt nyomások következtében a szemgödrök felülről lefelé meglapulnak, ennek következtében a szemgolyók jobban kidüllednek (ez utóbbi mozzanaton alapul a »bátorsági« epitheton).« Lubbocknál olvassuk a nootka-kolumbiaiakról, hogy köztük általános szokás volt a fej mesterséges ellaposítása. A teknőben vagy bölcsőben fekvő csecsemő homlokára szorosan odakötöztek egy falemezt s míg csak járni nem tudott, ezzel nyomorgatták a gyermek koponyáját. Szemei keresztben állottak, szemgolyói kidülledtek és felfelé meredtek. Számos népnél, mondja Lubbock, csak a fiúgyermekek részesültek ebben a torzításban. Az ősrégi Peruban valószínűsítő osztály tagozódás jött létre e koponya-átalakítások útján. A szudáni Vadai lakóiról közli Nachtigall, hogy a férfi főekességének tekintették a megfelelő anyagokkal bedörzsölt bőr kiduzzadását a fül és nyak között, ami — a vadavák meggyőződése szerint — a harciasság és bátorság jele. Az északnyugati indiánoknál a kizárólag nők által viselt faék, mely ajkukat annyira eltorzítja, a társadalmi rang és megkülönböztetés jele, az új-guineabeliek pedig fülük mesterséges megnyújtásával kívánják félelmetességüket növelni. A fejforma mesterséges átalakítása, mely a kolumbiai indiánoknál általános és nagybecsült szokás, rabszolgáiknak tilos, ezek normális fejformája rabszolgaságuk bélyege. De mind e félelmelekonzerváló mesterkedések jelentőségét messze fölülmúlja a szervezetileg adott konzerváló látszatok jelentősége már a legkezdetlegesebb fokon is. Tömérdék mérkőzés marad el a primitív emberhordában is a természetesség, a harsogó hang feltartóztató hatása folytán. Ehhez járul utóbb a nyers tömegesség, melynek ellentállni vajmi nehéz. Azonban mindezek a fel-tételek legfeljebb felszínes okságok felállítására, köny-

nyelmű valószínűségi számításokra vezettek. S amennyiben észszerű követésről nem lehet szó, az ily érzéki félelemkonzerválás mindig csak *feltartóztató erejű* tud lenni; más érzelmek nyomulnak a tudatba és kiszorítják a presztizst. A király, aki »egy fejvel kimagaslott« a tömegből, a vezér, akinek sápasztó kiáltása minden ellentmondást elhallgatott, nem idegen az emberiség életének aránytalanul magasabb szintjén sem. A paraszt még mindig elsősorban azt dicséri a szónokló politikuson, a megválasztandó papon, hogy »szép szál ember«, »derék egy ember«, a megyeházán és a népgyűlésen, az iskolában és a csatatéren a hangerőben megnyilatkozó határozottság nem egyszer döntő fontosságú, de az ily érzéki feltételek konzerváló ereje vajmi szűkkörű, sem a szemtől-szembe mérközést nem küszöböli ki, sem önműködés teremtésére nem képes. A megdöbbenés, a megrendülés paralizál, nem quietizál s hatása hiányosan terjed túl az aktuálison, csak kivételesen a megdöbbsent, a megrendült egyénen.

Egy hatalmas lépéssel tovább jut a hatalom konzerváló törekvése akkor, amikor az általánosításon és az önműködésen van az érzéki hatás hangsúlya, amikor az öntudatot nem megölni, hanem céljaira felhasználni igyekszik. Nem feltartóztató erejű itt az érzéki hatás, hanem *visszafortó*, már valamivel tágabb körű s osztályképződésre vezethet, aminthogy már Herodotos mondja a trákokról, hogy közöttük a tetovált ember előkelő, a nem tetovált nemtelen. Starcke amerikai vadakról szólva szembeállítja egymással az integráló és differenciáló tetoválást. A klánok széthulló részeit már csak a vadaknál annyira elterjedt tetoválás, befestés és kidíszítés tartja össze, aminek segítségével »a képzelet térbeli jelképeket őriz meg, hogy hatásuknak akarát nélkül és tökéletesen odavesse magát«. A tetováltságról ismeri meg a vad messze földön is elvetődött törzstársát és ez az ismertetőjel oly hatalmat gyakorol a kedélyre, hogy hasonlóan tetováltak nem harcolnak egymás ellen. Ezzel szemközt a *törzson belül* Starcke szerint is alkalmas a tetoválás arra, hogy differenciáljon, távolságokat teremtsen, feltűnő és állandó kiemelések útján »osztály«-képződésre vezessen. A gnyakuruknál ily módon alakult ki

a nemesség. A férfiakat és nőket általában eltérően tetoválják, a magasabb rangot rendszerint gazdagabban. Hasonló adatokat közöl Mc. Gee a szeri-indiánokról. De mindezek az észlelhető jelek szűkkörűek és mégis túlságosan közönségesek; a megkülönböztetés felismerhető belőlük, ám tagolódásra, megfinomulásra képtelenek és kirívóan alkalmazatlanok a klánoknál és titkos szövetségeknél szélesebb körzetek érzelmi meghódítására. Valami egyhangú laposság van ez integráló és differenciáló testrajzokban, anyagszerű merevség s hiányzik belőlük minden képesség a fejlődésre. A társadalom, amint tömegesül, állandósul, tagolódik, egyre csekélyebb teret enged a pillanatnyi fellobbanás presztizsének. Az aktuális presztizs eszközeit gyorsan elnyűvik, a disszociációkat, melyeket teremt, egy-kettőre utoléri s a város, az újság, a távíró hamarosan végére jár. Az ipar fejlődésével az ősi csillogás tetszés szerint utánosztható és előállítható, a libertinusokat, emancipáltakat, kurtizánokat már csak a törvény szigora tartja vissza ideig-óráig, hogy úgy ne öltözködjének, úgy ne páválkodjanak, mint a régi presztizsesek. A pompázó különbségtevés állandóan sarkában van a presztizsnek s nem is sikerült belőle egy szemernyit sem elszigetelni, úri jogon lefoglalni. Egyfelől a fogalmazás, másfelől az utánzás állandóan leleskedik e presztizsre, erre az érzelmi kihívásra, hogy személyi íztől megfossa és anyagszerűvé tegye, hogy a valakiből akárkit csináljon. Épen mert oly demokratikus lehetőség, épen mert mindenki akarhatja: nem alkalmas a demokrácia, a mindenki meghódítására. A bakon ülő huszár, a selyemharisnyás lakájsereg, a drágaköves ékszerek, a hintókba befogott telivérek, a színpompás ruhák elvesztették presztizstermő erejüket, mióta mindenki tudja a cselédszerzőt, az ékszerboltot, a lókereskedőt, a szabómestert s. í. t., ahonnan előkerültek, mióta megfogalmazhatók, felbecsülhetek s pénzben, munkanapban fejezhető ki a távolság, mely a csillogás urát a presztizsbefogadótól elválasztja. A vagyonos ős-kolumbiai fényes lakomákban csillogtatja gazdagságát, hogy a káprázattal állandóbbá tegye. A primitív harcos és a vadnépek asszonya minden színes lim-lomot magára aggat és arcát-testét kifesti, hogy különleges helye legyen a köztudatban. A spa-

nyolc Habsburgok 130.000 aranyat költenek egy-egy évben livrére. Minden hiába. Az élet észreveszi az anyagszerűt és utoléri játszva.

34. §. *Szó és hallgatás.* Az állandó és tömeges társadalmakat a nyelv, a gondolat kifejezés szervesen nőtt egysége tartja össze *belülről*, mikor már a társadalomhatár a szimathatárt meghaladta. A presztizs — a szó lévén a hatékonyság legmesszebbható és legsimulékonyabb eszköze — kezdettől hasznára fordítja. A primitíveknél a szókincs főnökséget, elmaradt országokban és tömegeknél politikai vezérséget szerez s a paraszt, ha úri társaságban presztizst akar magának szerezni, szószátyárkodik. De a különbség már itt is nyilvánvaló. A törzsfőnök, aki jelesen bánik a szóval, szemtől-szembe áll a többi törzstagokkal, mintegy mérkőzik velők, akár szópárbajaikban az eszkimók; ha csak nem hipnotizálja őket, kénytelen lesz simulni a hallgatók véleményéhez, türelméhez, kezdőfokon bárki felállhat és ellentmondhat neki. Szavaitól talán babonás hatást, vagy a törzsi életre fontos közléseket és egybeforrasztó érzelmeket vár a törzstag; a szónokló főnök valószínűleg csak világosabban fejezi ki, ami a többiekben is homályosan lappang, mert, ha nem ezt fejezi ki, bármelyik a tanácskozásokban résztvevő törzstag ellentmondhat neki. Már a politikai vezér s a szószátyár paraszt egészen más lélektani törvények szerint szónokol. Emez nem tudja, kikhez beszél, de azért a maga feje szerint hatni akar, érvényesülni s minthogy úr = sok szó: a paraszt szóözönnel igyekszik hasonlónak lenni azokhoz, akiket nem is igen ismer másból, mint politikai, ügyvédi és újságírói szóözönükből. A paraszt presztizst akar szerezni a szóval, mert látnia kell, hogy aki életalkonyig szántja a földet, neveli a jószágot, nyesi a venyigét, abból válhatik ugyan módos gazda, de csak azokból, akiknek szókincsük van, kerülnek ki — megfoghatatlan varázs révén — azok a »kabátosok«, akik neki parancsolnak s akikkel a király is szóba áll. A politikusban megtestesül, pozitív alakot ölt ez a parasztsejtelelem. A politikus érzi, hogy két ember között a szó csak tudatközi *lehetőséget* jelent, nem *szükségképpen* bekövetkező megértést, érzi, hogy nemcsak *pusztában kiáltott* szó, nemcsak

holt betű van, hanem a másik határon *visszhang* is s a betű nemcsak életre támad, hanem *ölni* is tud. A nyelv jelentősége kettős. Megadja az embernek, »amit a természet megtagadott tőle, egyenlő jeleket ad rendszeres kapcsolatban félig egyező, félig változó észrevételeinkhez« és ezzel gondolkodásunk végtelenül behatóbb és egyben átfogóbb uralomhoz jut a dolgok felett«. De a nyelv társadalmi jelentősége elhajlást mutat. A nyelvnek itt *szóba kell állnia*, a szavak már nem a könny és verejték kényszerűségével hullanak, hanem felkészülnek és amennyire csak lehet, az idegen tudathoz simulnak. S mentől jobban nő a távolság s elbogozódik a tudatkülönbözet, annál kényszeredettebb vagy öncélúbb a szó. A taglejtés, a mozdulatok, az arcjáték közvetlensége a leírt és nyomtatott szóból elmarad; a szavak elfáradnak az aránytalan versenyfutásban s még ha nem öncélnak szánták is őket, már csak lélekszakadva érnek céljukhoz, színök és zamatok elveszett; szólam és közhely pora lepi el a gondolkodást. Elmálló, jelentőségben ingadozó szavak, járkáló, csavargó és csapodár szavak cáfolnak reá óriási tömegekben Leibniz meghatározására, ki az értelem tükrének mondta őket. A szó már úgysis az *egyéni* lélek óriási megalázkodása, a legnagyobb demokratikus kísérlet az embertörzs életében, *mások* keresése, simulás a máshoz és a többhöz, színek és árnyalatok megáldozása, lélekfinomságok szürke redukciója a beszélő- és halló-szervek nyers mozgásaira; az ember sohasem oly mélységesen opportunistá, mint amikor először megszólal. Hát még amikor a szó már elszakad magvától, amikor a szavak már nem is élményeinket tördelik formába, hanem az időt, az unalmat; odavetett, aláhúzott, becsempészett, hízelgő, magolt és elterelő szavak szintaxisa, *meg nem értés* és *félreértés* nyelve, mennyire befelhőzted immár emberszemléletünket! A nyelv mindinkább csak negatívumokat szolgáltat a széles és állandó embertömegek számára *s ez a védelmi állás jellemzi a nyelv szerepét a presztizs eszközei között*. Mindaz, ami nem *személyi*, amivel szemben jogos az a várakozásunk, hogy a jövő pusztá ismétlése lesz a múltnak, a szóban integráló eszközhöz jut; de mindaz, ami személyi, aminek jövőjéről nem vagyunk képesek feltételezni,

hogy a múlt pusztá ismétlése lesz, a szóban természetesen és mesterségesen differenciálódik és elkülönül. Ez a második, *védelmi* állás két ellenkező szélsőségben jelentkezik, melyeknek talán nem rossz példái a bőbeszédű politikus és a hallgatag diplomata, a francia fecsegés és az angol zárkózottság.

a) A presztizsben készen adott az abstrakció; a szó ezt az abstrakciót kitermelheti a) nyersen, tömegileg: a szózápor, a szellemeskedés, a virágos szólam csak durva és könnyen általánosuló presztizseszköz, mely elkábításnál, pillanatnyi porhintésnél többre nem képes; az egyszerűbb emberek ily szózáporral szemben rendszerint annak adnak igazat, *aki éppen beszél*; az automatikus presztizsújulás tökéletesen hiányzik. Ámde a szó β) tartósabb presztizslekötésekre is képes, amikor — akár a gondolatot — a személyt is össze nem téveszthető szójelhez: névhez köti; ismeretes az a tökéletes azonosítás, mellyel a vadak szinte életet oltanak a névbe, ami nem csoda: a névben hat rajok a törzs, az egyén sajátlagosan, nem úgy, mint a tárgyak, a név számukra a megfogalmazhatatlan reprezentáló képzete; s e viselkedés fejlettebb mása az újkori névkultusz. Csak utalhatunk a névtabu jelentőségére alacsony fokon, a nyelvváltozásokra, melyek a király trónraléptét vagy halálát helyenkint kisérni szokták, amennyiben a barbár nyelv mindazon szavait, melyek a király nevére emlékeztetnek, másokkal pótolják s ha nem is tartanak indokoltnak az oly nagyon is észszerű magyarázatot, mintha mindezek az intézkedések az elkülönülés *raffinement*-jához tartoznának, presztizs *termelésében* szándék nélkül is szerepelniük kellett. Végül γ) presztizst teremt a szóbaállítás nyelvi akadályozottsága is, ha erre a szóbaállásra vágyakozunk: a megszólítás tilalmaiban, melyek a pápua sógorságtól a némán felszolgáló lakájokig elérnek, a tegeződés, köszönés, címzés ismert árnyalataiban, a nemek, hódítónépek, papok, felsőbb osztályok szent nyelvében, melynek utolsó korcsajtása a kaszinói zsargon s a félműveltek szellemeskedő tolvajnyelve; idevágnek mindazok a nyelvi erő kifejtések, *melyek célja vagy eredménye nem a megértés, hanem a meg nem értés*.

b) De mindez az elzárkózás tartós presztizsérlelésre képesnek nem látszik. »Sire, — így szól XVI. Lajoshoz

Richelieu tábornagy, aki három király uralkodását látta — XIV. Lajos alatt senkisémet mert egy szót sem szólani, XV. Lajos alatt egész halkán, felséged alatt már hangosan beszélnek.« Az ismeretek szétterjedése demokráciát erőltet a nyelvre s csak a vallás kiragyogó, magányos misztikuma tűri a nyelvkülönbséget; a többi sorra-rendre megtanulhatónak, utánozhatónak, megvásárolhatónak bizonyul. Az elkülönülés hajszája itt is kénytelen megteremteni a paradoxont: a presztizs a szótól a hallgatáshoz menekül.

Mindannyiunkban él a fogyatkozásaink felismerésétől való lappangó aggódás; egy csomó kérdés, amelyre nincs feleletünk s amelynek feltevésétől félünk, egy csomó mozgás és izgalom, amelynek nem tudjuk okát adni. A hallgató ember rejtett fogyatkozásaink felismerésének lehetősége; szavait, mozgását nem vegyíti el a mienkkel s ezért úgy érezzük, mintha nem is volna velünk, mintha nem is vegyülne közénk. A hallgató ember érintkezése a beszédessel a rangkülönbség hangulatát kelti emebben: beszélni, izegni-mozogni nem a biztonság szokott, hanem a védekezés és küzdelem. A diplomácia, melynek hivatása a biztonság szuggerálása, részben azért alkalmaz minden országban arisztokratákat. A hallgatás a határtalan lehetőségek viaszpuhaságával hat; aki hallgat, a marsallbotot még tarso-lyában hordja.

Csak megint óvakodni kell a csábítóan észszerű magyarázatoktól. Ha a nő bizonyos vadaknál a házasság megtörténte után egy ideig hallgatni tartozik, ennek sokféle primitíven talált oka lehet. Ha az aleut varázslók novíciusait hallgatásra nevelik («a többiek fecseghetnek, írja róluk Reclus Elie, csak ő hallgat, amint jóshoz és prófétához illik»), ennek valláspedagógiai okai lehettek. Gonzagai Szent Lajosról olvassuk, hogy már nem is veszi észre környezetét; az ily magaviseletet misztikus indíték sugallja, nem presztizsremény; mindazonáltal tagadhatatlan az ily magaviselet presztizstermő ereje. Szent Józsefről olvassuk, hogy »ajkát alig hagyja el szó; hallgatása hasonlít a hódolathoz, melyet a kimondhatatlan iránt érzünk; lemondás volt az a beszédre a kifürkészhetetlen és megmérhetetlen előtt»; de azért e jámbor szavakból is kitet-

szik, hogy »ez a hallgatásba burkolódzott ember« presztizst teremt magának a késői életíró előtt is. A szenátus és főrendiház hallgatagsága, a jól nevelt társaságok tompított beszéde bizonyára az idegek megfinomodásával járó érzékenység következménye, de kifelé akarva-akaratlan valami szfinkszyszerűséget mutat. Az angolok hallgatagsága valószínűleg vérmérséklet és történelmi véletlen eredménye; de nincsen-e a hallgatagságból származó évszázados presztizse a némák e népének, mint ahogy Carlyle nevezi honfitársait? A hallgatás lehet egyéni átszellemlés, idegfinomság, hanyatlás jele (»gyűlölöm, mondja magáról Baudelairenél a Szépség, a mozgást, mely a vonalat zavarja és nem sírok soha és nem nevetek soha«), de e hallgatagságból önkéntelenül a *malefium taciturnitatis* középkori presztizse pillant felénk, ha félelmetes árnyalat nélkül is.

A hallgatás szürkületébe menekül a presztizs, minekutána a szó mögé elrejtőzni nem tudott. Ezzel a hallgatás differenciáló ereje, kimeríthetetlen varázsa nyomul be a presztizs eszköztanába.

35. §. *Hallgatás és titok.* A hallgatást élesen el kell választanunk a titoktól, mely a beavatottak és kizártak szétválását idézi elő. (Simmel.) A titoknak élesen megjelölt köre van, nem mérhetetlen lehetőség, hatása kihívó és koncentráló; eredménye motívum és nem quietívum. A titok tárgyilag lokalizált, helyhez kötött hallgatás, a hallgatás személyileg lokalizált, ezért beláthatatlan mélységű titok. A titok is vonatkozhatik egész személyre vagy körre, mint az afrikai fejedelem függöny mögé vonulása, mikor idegennel beszél, de ez esetben az eltávolítás megint csak lokalizált, tapintható, mérhető; csak mikor — mint a vadak némely titkos szövetségében — a kiszámíthatatlan, elemezhetetlen érzelme göngyöli be a titkot: akkor mélyül beláthatatlanná és más tudattartalmak immár széjjelbontani képtelenek.

36. §. *Presztizses nevelés, a) A családi nevelés.* Szólunk már a gyermekevek *spontán* hiszékenységről. »Spontán függést állapíthatunk meg — Baldwin szerint — általában a gyermekeknél. Különböző néven nevezték aszerint, amint különböző utakon közeledtek hozzá. Bain valami kezdetleges hiszékenységet talál a gyer-

mekben; a költők a gyermek gyönyörű bizalmáról beszélnek; a szülők, ha felelőségekkel tisztában vannak, érzik annak súlyát, hogy a gyermek atyját és anyját istenné avatja.«

»Az apa rendesen első istensége, minthogy nincsen oly állandóan kiteve a gyermek fürkészésének.« Baldwin e második mondatában az apa kivételes lélektani helyzetéről beszél (Herbart értelmi okokkal magyarázza) s adatait a tények egész tömege támogatja. Valóban: — még a matriarkátus is a presztizst rendszerint az atyánál kénytelen meghagyni. A matriarkátus azt jelenti Westermarck szerint, hogy a gyermeket az anya, nem pedig az apa után nevezik el, hogy továbbá birtok és rang kizárólag anyai ágon öröklődik; de ez még bizonyára nem jelenti az apai jogok tagadását. Azoknál az ausztráliai törzseknél, melyek az anyaági öröklés alapján állnak, az atya mindazáltal gyermekei korlátlan ura. Hasonló adataink vannak Melanéziából, az irokézekről, Madagaszkárról s. í. t. Az atya az egyetlen személy, akivel szemben a gyermek személykultusza presztizs-szerű, mert közös érzelmi foglalatban vannak, anélkül, hogy az atya nevelőül vesződne vagy pajtásul játszanék vele. A kínai öskultuszról mondja Farjenel, hogy az apáknak úgyszólván szent jelleget biztosít az emberek képzeletében és a gyermekek szemében jövő istenekké teszi őket. Az izlám minden országában különleges presztizse van az apának. Marokkóban, írja Westermarck, felette különös látvány, amint még felnőtt fiúk is elurrannak, mihelyt atyjuk lépteit hallják. A kezdetleges római családot kis monarchiához hasonlítja Ferrero, melynek élén az atya áll, mint korlátlan úr: egyedül neki lehetett tulajdona, csak ő adhatott, vásárolhatott és köthetett szerződéseket. Fiától — akár szolgájától — feltétlen engedelmességet követelhetett, nem véve számba a fiú korát, vagy a hivatal, melyet elfoglalt. Az ellenszegülő fiúval kíméletlenül éreztethette hatalmát, bár az ellenszegülés e szolgai jogállapot presztizsgyökere folytán még súlyos megaláztatásokkal szemben is felette ritka. »Az ellenszegülő fiút a római atya elkergethette, nyomorba taszíthatta, rabszolgául adhatta el, szolgásra ítélhette; a hadsereg felett parancsnokló konzult is, ha visszatért szülőházába, jogában állt kényszeríteni, hogy mint gyer-

mek engedelmeskedjék. Ő volt bírása nejének, gyermekeinek, unokájának, rabszolgáinak s bizonyos esetekben halálra ítéltette őket.«

Az atya lélektani helyzete magábanvéve ily hatalmat — párját találjuk a régi germánoknál — nem tesz értethetővé. Itt is, mint a kínaiaknál, vallásos öskultuszt s az állam jóindulatú passzivitását kell feltételeznünk. »Az arisztokratikus köztársaság, mondja Ferrero, e régi időkből évelő kis monarchiákat engedte tovább élni, miközben fennhatósága alá s céljai szolgálatába helyezte őket, mert ami az erkölcsi és politikai rend érdekében szükséges volt, sokkal könnyebben vihette keresztül a család kebelében az atyák útján, mint az államban a hivatalnokok útján. Másfelől nagy hatalmuk révén az atyák hosszú időn át könnyen elnyomták a serdülő nemzedéknek azt az újításvágyát, mely minden korban a haladást az erkölcsök elfajulásával kapcsolta egybe. Ügy a fiukba, mint a leányokba rendíthetetlen ragaszkodást oltottak így be a hagyományok s a régi szokások iránt.« Az állam számító szemethuny ása teszi lehetővé szelidebb erkölcsű korokban a *patria potestas* korlátlan hatalmát és valóban: intézményesen csak azok a római császárok szabadítják fel a gyermeket, akik alatt a bürokrácia már teljes pompájában kialakult.

A gyermek spontán magaviseletei között mint magányos sziklafok emelkedik ki az apa presztizse, az egyetlen fix pont az érzelmek spontán folyamában. Az öskultusz szétesése, az állami bürokrácia kialakulása nyomán a *patria potestas*-nak már csak megfinomult lélektani elemeit örököltük; de ezek az elemek így annál tisztábban vehetők vizsgálat alá. Mondottuk, hogy az atya *érzelmi* házközösségben él gyermekével; már Herbart kiemeli, mennyire központja az atya az egész család érdeklődésének, Bain és Baldwin pedig az atya képének disszociáltságát emeli ki. A gyermeknél a presztizsképződést általában az akadályozza meg, hogy öncélja, tiszta emberisége még szűz, autonóm: amihez ösztön vagy megértés fűzi, ahhoz szeretettel közeledik, simul hozzá, barátkozik vele, viselkedése éppen ott a legtermészetesebb, éppen ott éri el vonzalma delelőjét, ahova a hasonlóság sejtelve vagy felismerése legjobban hajtja. Apró kis művészek

ők, finomösztönű költők, de vajmi kevés szolgálai van bennök. Ahova pedig szíve nem kergeti a gyermeket, a disszociáltsággal szemben közömbösen vagy idegenkedve viselkedik. Az atya személye az egyetlen, amely a gyermek számára — hogy úgy mondjuk — ekklektikusan viselkedik, a két szélsőség: érzelmi általánosítás és fogalomszerű elvontság első találkozására. Minthogy egyetlen presztizs, verseny nem szorítja meg, főleg alacsony (törzsi és barbár) fokon az atya varázsa valóban az első fix pont, mely körül a gyermek érzelmei presztizsszerűen gyűlnek meg. A kezdetleges főnöki és állami hatalom, nem lévén a fiataloknál önpresztizse, mint láttuk: szakasztott azon módon köt szövetséget a *patria potestas*-szal, mint másutt, vagy később az öregekkel és mágusokkal.

b) *Az öregség.* Régebbi írók úgy beszéltek az öregségről, mintha annak mindent lenyűgöző varázsa a primitív törzsi élet vezér jelensége lett volna. Ezzel szemben, újabb kutatások, jelesül Spencer és Gillen, valamint Howitt rendkívül alapos ausztráliai felvételei bebizonyították, hogy primitív fokon legfeljebb az öregek tekintélyéről lehet beszélni, de presztizsről szó sincs s hogy az öregség presztizse nyilván későbbi fejlemény. Közép-Ausztrália törzseitől közli Spencer és Gillen, hogy a csoportfő, az *alatunja* öregkora egymagában véve még nem jelent számára külön disztinkciót, csak ha jelességekkel párosul. Bárha ugyanaz az *alatunja* letéteményese a totem öregjei titkainak s bárha az *ertnatulungához*, a csoport szentélyéhez, melyet őriz, halálbüntetés terhe alatt nem szabad közelednie sem nőnek, sem gyermeknek, sem avatatlannak, e jelenség nyilván tisztán vallási természetű, mert a titkok letéteményeseire nem terjed át a varázs. Délkelet-Ausztrália egyes törzseinél a totem legöregebb tagja a *pinnaru*, vagyis főnök. De ennek a főnöknek személyileg csupán tekintélye van, mely saját csoportjának határán véget ér. Howitt, e törzsek legpontosabb ismerője, Lake-Hope-ban tapasztalta, hogy a *pinnaru*, kit öregsége miatt egyik totem főnökévé tettek meg, egyebekben csak felette szerény személyes befolyásra volt képes szert tenni, mivelhogy sem mint hős, sem mint orvos, sem mint szónok nem vált ki. Még ott is, ahol babona vagy egyéb

okságok bizonyos mértékű presztizst adnak a vadnépek öregjeinek, ez csak mesterséges úton állítható elő, titkok és ünnepek segítségével, melyeknek azonban a többi törzstagok felszított kíváncsisága csakhamar végére jár. Egy ily presztizszuhanásról olvasunk Codringtonnál, aki ezeket írja a floridai öregek varázsáról: »Évek óta nem tartottak már *matambala*-ünnepet; a fiatalság már tudta, hogy s miképp áll a dolog, ámbár az öregek nem adták fel hitüket és megmaradtak ama nézetük mellett, hogy valami természetfölötti is van a dologban. Midőn végül a szövetség főszemélye is kikeresztelkedett, mindenki félelem nélkül lépett be a szent határok közé, a bálványfákból gyermekjátékok lettek és csak az öreg férfiak ültek ott, siratva a szentségtörést és hatalmuk meg előjogaik elvesztését«. Westermarck is kénytelen megvallani, hogy az öregség varázsa menten megszűnik, ha az öreg annyira elgyengül, hogy a horda vagy törzs nem képes továbbszállítani vagy eltartani és az esetben is, ha szellemi képességei szembetűnően megfogytakoznak.

Mínhogy éppen a legalacsonyabb fokon nem találkozzunk az öregek *presztizsével*, hanem csupán *tekintélyével*, joggal tehetjük fel, hogy az a gyermeki lélekben sem jelenik meg azzal a spontán szükségérzettel, mint az atya presztizse, hogy a gyermek neveléséhez az öregség *adott, természetes presztizsének* hiába keressük nyomát.

Az a tisztelet és csodálat, melyben az öregeknek a törzsi és barbár életfokon részök van, még legkevésbé a gyermekeken hagy nyomot, de sehol sem szorítkozik éppen csak a gyermekekre. E jelenségnek különben is részint tekintélyi, részint vallási jellege van. Az öregségnek, mondja felette találóan Westermarck, ritkasági becse van a vadaknál, mint-hogy az átlagos életkor igen alacsony náluk s az öregek nagy számát kénytelenek elhagyni vagy megölni. Továbbá ugyancsak a kezdetleges fokon, de a dolog természeténél fogva legkevésbé a gyermekek lelkében, az öregség ismeretkincse is tekintélyt szerez: a törzshagyományokat, szertartásokat, a térbe és időbe elnyúló tapasztalatokat csak hosszú élet-tartam árán lehet megszerezni ott, ahol széles és mély közvélemény nincs. Ez a tisztelet azonban tekintély, nem presztizs. S ahogy e tekintélyhez hozzágondoljuk a primitívek

félelmét a halottaktól s az öregség halálszomszédságát: az öregség vallásos kultuszáig jutottunk. De a társadalmi fejlődés presztizsakadályok nélkül teremti meg utóbb a *gyermek-királyok* és *öreg* szolgák típusát. Amennyire kívánatos, hogy az öregség megbecsülése a szentkönyvekből végre az életbe is kikerüljön, annyira világos, hogy az öregség misztikus varázsáról szóló híradások éppen a kezdetleges fokon nem felelnek meg a tényeknek. Az öregségnek a gyermeklélekre lehet szellemi és erkölcsi hatása, misztikus varázsa, presztizse nincs.

c) A gyermek közvetlen őszintesége lélektanilag meggátolja a mindenkori hatalmasok presztizsének beoltását a gyermeki lélekbe, amely beoltással az »osztálypedagógiát« vádolni szokták. A presztizsek csak későbbben keletkeznek, de többnyire oly észrevétlenül, hogy amikor már megvannak, beszivárgásukat a gyermekkor öntudatlan éveire fogjuk. A gyermekbe bele lehet verni bizonyos presztizsre emlékeztető szokásokat (gépies köszöntés, szemlesütés s. i. t.), de a *lelki állapot* ezzel még nem vált presztizssé s a gyermek azontúl is époly csodálattal nézi a favágó erőlködését, a lakatos ügyességét, mint a földesúr cifra hintáját.

Azonban, ha a nevelés képtelen is arra, hogy a gyermekkel *befogadtassa* a presztizst, a presztizs *birtoklását* előkészítheti. A nevelés egyik főfeladata minden idők hatalmasainál a többi osztályoktól megkülönböztető ismeretek, mozdulatok, szavak, modor betanítása s a leányok mai nevelésének egyik be nem vallott sarkkérdése: a presztizstermelés a férfival szemben. A megkülönböztetett ifjú külön nyelvet tanul, melyet a póriások nem értenek; a tudás brahman-monopólium Hindosztánban, mágusok misztikuma Perzsiában stb. A görög nevelő-eszmény közvetlenebb, egyszerűbb férfiasabb. De már Lukianosz maró gúnnyal jellemzi a presztizshajhászásba merült nevelést. »Ne várj tőlem, így szólaltatja meg a csillogni akaró ifjak retorát, semmi olyat, amit ezzel vagy azzal össze lehetne hasonlítani, mert az én dolgom természetfeletti és bámulatos.« »Legyen öblös hangod, arcátlan modorod és olyan járásod, mint az enyém; mindez nagyon szükséges, sőt néha magában is elégséges.« »Mindig járj sokadmagaddal s mindig legyen

nálad könyv. Mindenekelőtt kiváló gondod legyen külső megjelenésdre és ízléses öltözetekre.« »Hordj össze ért-
 hetetlen, idegenszerű és a régieknél ritkán előforduló ki-
 fejezéseket . . . ekkor a nagy tömeg meg fog becsülni s
 meg fogja csodálni kiváló műveltségedet.« (Fináczy ford.)
 Ily keserű gúnyt vált ki a presztizs eszközgyárainak,
 a retoriskoláknak csillogó álbölcsésége Lukianoszból. A fej-
 lődés ugyancsak messzire elszakadt, miközben a presztizst
 hajszolta, a sokrateszi életeszménytől: a filozófusok és
 királyok személyazonosságától.

A nevelés cselédül szegődik be a presztizshoz. A kései görög
 iskola egyre kevésbé azért tanít, hogy aktuálisra tegye a gyer-
 mek legnemesebb képességeit, hogy a gyermek világos, jó
 és tiszta életét a puha lehetőségek éveiben meggazdagítsa.
 A platonai gondolateszmény hatásvadászó presztizsszer-
 számmá fajul; már nem azok a legkeresettebb tanítók,
 akik legbölcsebbek és ismeretekben leggazdagabbak, hanem
 azok, akik a legtökéletesebb reprezentálásra képesek az ifja-
 kat kioktatni.

A kép — a politika előnyomulása folytán — színeiben
 megsötétedik, ha a császári Róma görögös kultúréletébe
 pillantunk. Már a köztársaság idejéről mondja Tacitus,
 hogy szókincs nélkül senki sem jutott nagy hatalomhoz.
 Még a császárság idején is nemcsak az ügyvédnek és tanító-
 nak, de a magasabb tisztnek és hivatalnoknak, a szenátor-
 nak és államférfinak is, általában mindazoknak, akik sokra
 akarták vinni, szónoki képességre van szükségük. Az első
 nyilvános tanszékek, melyeket a császárok Rómában felállítot-
 tak, a görög szónokláséi voltak; az egyébként gyakorlati és fu-
 kar Vespasianus állítja be a költségvetésbe e tételt (100.000 s.).
 A retorikán túl alig tanulnak egyebet valamelyes geomet-
 riánál és zenénél, de azért Itália és a provinciák számos
 kisebb városa is felállítja a szónoklati tanszéket. Ezekről a
 drága tanszékekről a *representative man* — és a hódító Rómá-
 nak ilyenekből álló nagytömegű vezérkarra volt szüksége —
 egész gyakorlati lélektanát s benne mint vezérmotívumot:
 a presztizselnyerés művészetét tanították boldognak-boldog-
 talannak. Még Quintilianus is, aki pedig junktimot állít fel
 erkölcs és szókincs között s követeli, hogy a *rhetor bonus vir*

bonus is legyen, a szónoknak nemcsak taglejtésről, hang-ökonómiáról, modulációról ad beható tanácsokat, hanem részletekig menő útmutatásokat nyújt egész külső megjelenésére és öltözködésére; szerinte ne csak a zenész tanítsa a szónokot, hanem a színész is. A műveltség alárendeltsége a presztizscélok alá oly általános és gyökerig menő, hogy erkölcsi züllöttség eltakarására is felhasználják és Tacitus szerint Néro dilettantizmusaival akarja elterelni a figyelmet jellemhibáiról. A nevelés nagyszerű görög módszerét, az erők nyilvános mérkőzését s az ekként megszerzett palmaágot és borostyánt a csillogó áltudás és hatásos fitogtatás versengése váltja fel, a költői koszorúk már aranyból készülnek és szívesen fonják őket bele a mégoly tehetségtelen imperátor koronájába. A retorikát sokan kívánják megtanulni wészint jogvédelem, részint dicsőség okából«. A grammatikai és retorikai kiképztetés hozzátartozik a *bon ton*-hoz s ami az iskolát otthon, az előkelő római házban megelőzi, a Senecától annyira megrótt *educatio mollis et blanda*, a presztizshajhászás melegágya. Immár csak megfakult neveléstani anakronizmus e szószátyár századokban Cicero híres jelmondata: *virtutis enim laus omnis in actione consistit*.

A presztizs elemzője számára alig van tanulságosabb forrás, mint a két nevelési eszmény, a görög és a római egybevetése a legmagasabb törekvések, az etika szempontjából. A görög ambíció a testi szervezet, az erkölcsösség és a szemlélet gyökereiből tör napvilágra, a fiatal testnek, üde összhangnak és világos logikának mérkőzését látjuk az olimpiai versenyeken, a közpályán, a bölcselők iskoláiban. A győzelem, a tetszés, a tisztelet, melyre Spárta és Athén ifjai feszülő izmokkal és komoly szemmel készültek s melyet a borostyános győző az érdeklődő, de egyben értelmes közönség előtt aratott, nem szakadt el a fizikumtól, az erkölcsi, esztétikai és logikai alaptól. Az üvegházi babért, a téliekertek palmaóriásait nem ismerte a klasszikus görög nevelés. Az elérhető megtiszteltetések csúcspontján ott áll Athén fénykorában a demokratikusan ellenőrizhető, mert megértett *tekintély*. *A görögöknél a mérkőzés, a rómaiaknál a hatás* a főelv, Athén és Spárta nevelésében a tekintély a cél, melyet fáradsággal kell megszerezni, — Róma retoriskoláiban s előkelő házai-

ban az ügyességgel megkaparintható személyi disztinkció, a külszín, a presztizs kerekedik felül s válik utóbb öncéllá. Pedig egészen a legújabb korig nevelő- s főleg oktató-rendszerünk gerincét — bizonyos egészséges rostokkal együtt — Rómától örököltük és pedig nem csupán Cicerótól, hanem a hanyatlás és öncélú retorika presztizsszázadai-ból is. Ám Rómában e hatásvadászat elég hosszú korszakon át államalkotó erő, imperialista szükséglet, a barbárokkal szemben politikai kénytelenség. Csakhogy Róma elmúlt s a hatásvadászat pedagógiája ránk maradt. Az emberek tovább pózoltak és szavaltak a *duodec* államocskákban s a megyegyűlésen, az iskolákban és a fórumon, mintha közben semmisenem történt volna; tovább alkalmazkodtak a rég tönkrement világbirodalom akusztikájához. A pózt hajlandók vagyunk még ma is legfeljebb ízléstelenségnek tekinteni, esztétikai hibának, melynek mélyebb erkölcsi vonatkozása nincs, s melynek büntetésére a szelid gúny elegendő. Pedig el fog jönni az idő, amikor a történelem legkeserűbb szarkazmusa fogja kikeresni a póznak azt a cifra vakolatát, melyet a hanyatló Róma rakott a görög derű s a jézusi egyszerűség oszlopszatára, amikor szemrehányóan fognak végigpillantani kétezer éven, melyet a régi Róma segített a presztizst öncéllá emelő pozőrökkel, az irodalom, tudomány, bölcelet, jog, politika szemfényvesztőivel meg-rakni. A másolásra és külszínre menő nevelés a hanyatló Róma öröké; egyetlen célja: elkülönbözni a tömegtől és tapsot aratni; viszonyát a való tudáshoz Bruno szava jellemzi, melyet Oxfordra faragott: *la vedova di buone lettere*.

37. §. *A presztizs a névtelen közvéleményben.* A felnőtt embert régebben a tömeg, a piac, a fórum, a modern felnőttet — mindig átlagot értve — az újság neveli. A tömeg, a piac, a fórum inkább az aktuális presztizs eszköze, az újság inkább a virtuálisé. Az ipari és szellemi fejlődés ez eszközcsomót is egyre jobban negatívumokba hajszolja. Közönsége és újságja válogatja. Ma már a kommunikék és vezércikk jelzők kirívó fajtái éppen a döntő fontosságú értelmesebbek szemében inkább ártanak, mint használnak a politikus, a bankár, az író presztizsének; mióta a közlemény és hirdetés határvonalai meglazultak, mióta a kiadóhivatal

nagyon is közelébe került a szerkesztőségnek s kivált mióta e szomszédság átment a köztudatba: az előkelőbb újságok presztizsteremtése két negatívumba kénytelen visszahúzódni. Az egyik, hogy agyonhallgat embereket s ezzel megakadályozza a pusztá névasszociációt, az érzelem kiindulópontját. A másik, hogy disszociálni segít, hogy személyekről, körökről, osztályokról, országokról elhallgat oly híreket, melyek a közvélemény előtt ama személyeket, köröket, osztályokat, országokat értelmien elemezhetőkné mutatná be. E negatív presztizsteremtésben ma is alig felbecsülhető hatalom az újság. Csak a *boulevard-lapok* aktualitásszomjas közönségére áll még Bismarck szava a nyomtatott betű presztizséről (mindenki, úgymond, aki csak a hivatalos lapot olvasta falun, a bibliáról és zsoltárkönyvről nem is szólva, a nyomtatott betűt igaznak tartotta, *mert nyomtatva van*). A presztizst a modern, nagy újság nem annyira teremti, mint inkább konzerválja; jeleztük a kiadó hivatali zamat inkább kártékony hatását éppen a húzódozó ítéletekre. Az a tekintély, amelyet az újság tárgyi okokból, a személy egyéni súlyánál fogva kénytelen sűrűn emlegetni vagy általánossághoz segíteni, ment marad az erőszakolt reklám külszínétől; az a kezdő, akit az újság agyonhallgat, presztizsszerzésre képtelen; az a presztizses, akit az újság agyondicsér, egyre szélesebb körben kelt gyanút és elemző figyelmet; végül a presztizs automatizmusát szolgálja az újság, amikor — bárminő indítékkal — hallgat arról, ami a személyben útszéli, félszeg, nevetséges, amikor »megkeféli« a politikus közhelyes pohárköszöntőjét és nem »írja ki« mindazt, ami a személyivel szemben előítéletet támaszthatna, vagy ami a személyinek fogalommá elemzését megkönnyítené. A *Temps* bizonyly sokkal inkább szorítkozik negatívumra, presztizskonzerválásra, mint a Boulangerit istenítő *boulevard-lapok*, az *Osservatore Romano* valószínűleg nemesebb formákban, tartózkodóbban cikkezik a pápa nevenapján, mint a plébánosáról író vidéki lap, a Rothschild-ház presztizsét kétségtelenül egészen más irodalmi eszközök emelik, mint aminőket az a bankház használhat, amely osztályorsjegyeit óhajtja elhelyezni. A legmagasabbrendű presztizssegítséget akkor nyújtja az újság, amikor

még a negatívumból is hiányzik a rikító célzatosság, amikor az emberek nem vehetik észre a közlemény vagy cikksorozat személyi rendeltetését.

38. §. *A presztizskonzerválás fokozódó fontossága.* Finomodó érzékenység mellett, amikor már, mint Tarde mondja, a tömeg közönséggé alakult s a figyelem koncentráltabb: a vadonatúj presztizsteremtés, mint spontán érzelmi *csatlakozás*, egyre nehezebb és valószínűtlenebb. A presztizsteremtődés könnyelműsége deklarációját a városi csőcseléknél érte el; ámde már az efajta presztizsben is van valami anyagszerű, valami kihívóan közönséges; a személyi megkülönböztetés minimumra csökken s a budapesti utca népe éppúgy összeverődik és bámészkodik, ha a mentők kocsija csenget, vagy egy vízvezetéki cső megreped, mint amikor a díszmagyaros nagyurakat vagy a főhercegi fogatot csodálja. Az újkori imperializmust is, a presztizsnek ezt az egyik legnehezebb, legművészebb feladatát: a radsák és maharadsák pompájának utánzása magábanvéve aligha oldaná meg; az imperializmus lélektani sikerének titka nem abban csúcsosodik, hogy mit tesz és mit mond az európai, hanem abban, hogy mit nem tesz és mit nem mond, hogy mennyire tudja távoltartani személyét az előítéletek felzúdulásától éppúgy, mint attól a közönytől, mely az útszélességgel jár. Minthogy az újkori imperializmusnak, ha élni akar, presztizsre van szüksége, bizonyára jól teszi, ha higgadt, tartózkodó, élesszemű és a bennszülöttek lélektanát annyiramennyire ismerő tisztviselőket küld a gyarmatokba s az angolok gyarmatosító sikereiben ennek az erősen kifejlett lélektani minőségüknek is része lehet, aminthogy a német gyarmatok kormányzati bajait nagyrészt egyes főtisztviselők könnyelmű presztizsgazdálkodása okozta.

39. §. *Tömeg, közönség, társaság.* A tömegben a presztizskereső közvetlenül érintkezik a befogadóval; a közönségben a közvetlen érintkezés nem szükségszerű s rendszerint nem is azok írják az újságot, akiknek presztizsét konzerválja. A tömeg, mint láttuk, állandó és általános presztizsteremtésre alkalmatlan; még a tömegek között is a nyugalom és fegyelmezettség, a *közönségszerű* magatartás szerint teszünk különbséget, aszerint, mily adag fogalomra emlé-

keztető nyugodtságot mutatnak, mert a fegyelmezett tömeg már nem a pillanat, nem a véletlen terméke: a presztízs, melyet biztosít, önműködően újuló, társadalmi jelentőségű lehet. A közönség, mely a képviselőház, az irodalom, a művészet híreit olvassa, már csak félig tömeg, amíg az ítélet (bemutatóelőadáson, vernisszázson, futtatáson) ki nem alakult s az értékelés az utánzás révén el nem terjedt. A »közvélemény«, helyesebben: *közhangulat* e kialakulása után a közönséggel szemben a *megőrzés* a feladat; az érzelmi általánosítás megvan, most már csak távol kell tartani mindent, ami *nem presztízs*; az író, kinek sikere van, ha presztízzsel akarja tetézni, aligha megy vidéki körútra, hol az emberek észreveszik, hogy e misztikus lénynek rossz frakkja, rezes orra és kellemetlen hangja van s hogy az a különbség, melyet a nyomtatott tárca olvasása és az író személyes előadása között sejtettek, aligha éri meg azt az 500 koronát, mellyel e különbséget megfizették. Az *épater le bourgeois* presztízssereje úgyis rég túl van deledőjén. A közönség zöme rájött arra, hogy e nagyhajú különcökédek tetszés szerint előállíthatók s ha ma hosszú sörényt látsz karbonáriköppennyel, inkább rajztanárt sejtethsz mögötte, mint művészt. Bizonyos tartózkodás, reklámtalanság, magától értetődő nyugalom őrzi meg a presztízst a ma közönsége előtt a politikusról szóló hírekben éppúgy, mint az arisztokrata bálokon; mentői kevesebb tolakodás, plakát-szerűség, versenykihívás, képiesség, annál jobb; a presztízsből a képek korát a szobrok kora váltotta fel s nem a kitért karú szavalóké, hanem a derűs, nyugodt bronzarcoké; a közönség kezdi már érezni, hogy szavalni mindenki mer, egyszerűen beszélni csak kevesen. De a pozitív presztízst, melyet a társadalmi hajsza így egyre jobban reákenyszerít a nemleges taktikára, nem adja fel egykönnyen a régi játszmat sem, hanem mint valami rejtett kártyaszobába: a »társaság«-ba vonul. A társaság szűk köre egyesíti a tömeg közvetlenségét a közönség állandóságával, hogy úgy mondjuk: *törzstömeg* a társaság, mely üvegházban termeli a künn már elfogyó pálmát. Ám a figyelő csakhamar észre fogja venni a lélektani feloszlás jeleit e »társaságbeli« életben is, kifelé a titok izgató és elemzésre készítő lokali-

záltága van bennök, belül az utánozhatóság és megtanulhatóság öreges monotóniája. Már csak a csöndet ambicionálják, a nem-et; mióta a pincérek pontosabban tudják az angol étkezés szabályait, mint a főhercegek, mióta a táncmesterek tökéletesebben mozognak, mint a Don Juanok, mióta minden divatárusegéd egy-egy Brummel George, akit a futtatásokon megrendelőitől vajmi nehéz megkülönböztetni, mióta a finom éttermeket ellepik a City Brillat-Savarinjei, mióta a lakájok finomabban mosolyognak, mint a diplomaták: azóta a kivételes megkülönböztetés mind negatívabb és negatívabb árnyalatokig húzódik össze.

IV. RÉSZ.

40. §. *A presztizs hanyatlása.* A presztizs egyes pontokról, hol a pusztá negatívummal boldogulni nem tud, szemmel láthatóan kezd leszorulni. Ennek a térvésztesnek a tárgyias szemlélő előtt megvannak a maga gazdag értékei, de nemcsak érték, ami a presztizs e kihullásával érvényesüléshez jut. Bizonyára sok erő, tömérdek derekasság érvényesül, ha a presztizs x-e nem hatványoz és nem von gyököt. A presztizsek végtelen sorát látjuk meghalványodni az erkölcsi világrend egyidejű gazdagodása mellett. Ezer és ezer ponton válik a munka tervszerűbbé, rendszeresebbé, emberibbé, amint a presztizs ereje fogyni kezd. Sok pazarlást beszüntetnek, sok letiport gondolat- és érzelemérték szabadul fel, ahogy egy-egy presztizs lejárja magát. Mint hirtelen kigyúló lámpasor: ezer és ezer szellemes és fiatal szem ragyog fel, amint egyik-másik presztizs lealkonyul. De a presztizs nem arisztokratikus elv, az értékes éppen úgy rászorul a presztizsre, mint az értéktelen s a presztizs igazi oka nem annak birtokosa, hanem a befogadó, a *demosz*. Nem vesz-e e térvésztesével némely életponton az értékes is, boldogulhat-e a lelkiismeretesség, a kiválóság, az egyéniség, a való életérték is, ha a távlatokat tönkretettük? A ki-kihulló presztizsek nyomán minden ponton valami jobb, tisztultabb, nemesebb várható-e attól a tömegtől, attól a közönségtől, mely maga nem változott? Eléggé gyakorlati érték-e a presztizstelen tekintély?

Mert vannak ma is a társadalomnak pontjai, ahol a gépszerűség még a legtöbbet ér, amit az egyén a köz szempontjából ama pontokon egyáltalán elérhet; a presztizs fogalompótlékot is teremtett, nem egyszer csak *ürességet* töltött ki, magyarázatot nyújtott oly korokban és helyzetekben is, melyek e fogalompótlék nélkül megsemmisültek volna. Sem az őserdő, sem a gyermek, sem a vadember, látuk, nem szíveli a presztizst. De amint a tömeges és állandó letelepülés kényszerűsége jelentkezik: e tömegesség és állandóság lélektani kétélűségét éppúgy vállalni kellett, mint előbb a szabadság kétélűségét. A személyi uralma mérhetetlen nyomorhoz vezetett, akár az őserdei véletlen, de oly szomorúság mind a kettő, amelynek — tagadhatatlanul — voltak gyümölcsei is.

Az új idők diadalmámorában nem népszerű hang a kétely e szava; de amely pillanatban megláttuk a presztizs *kétélűségét*, fel kell vetnünk a logikus kérdést: a kicsorduló motívumok mellett honnan merítjük presztizs nélkül a még nélkülözhetetlen quietívumokat? Fogalom nyomult-e minden ponton a letöredező presztizs helyére? Abban az óriási és ismeretlen tömegben, melyet a kollektívizmus egybeszorít, abban az emberrengetegben, melyet a világ alkot s melynek atomjai nem ismerik, nem ellenőrzik egymást, nem mérkőznek egymással, miképpen fogunk ezután rendet és türelmet termelni ott is, ahol a célokat még nem sikerült közös nevezőre hozni?

Az anarchizmus válaszul a tömeg értelmi meggazdagodását fogja hangsúlyozni. A szegény ember megindító és erélyes érdeklődését az igazság és a szépség iránt. De vajjon az a munkás, aki France-t értékelni tudja, mert vele tart, Lemaître-t is tudja-e értékelni, ha nem tart is vele? Csak így mernénk hinni azokban a szólamokban, melyek a tömeg autonómiájáról regélnek. *Meg tudod-e becsülni azt is, aki ellened van, ha csak értékes, tudsz-e tárgyilagos lenni? mert ezen fordul meg minden.* Ezt a kérdést kellene émelvítő hízelgések helyett minden demokratának a tömeghez intézni. A presztizs mögé rejtőzködő tunyaság és tehetetlenség — ha a presztizs elhal — elveszti érzelmi értékét, hazug életjogát. De ez a nyereség, bármily hatalmas, csak negatív. *Mi haszna lehetetlenné tenni az uralmat, ha a szolgaságot nem tudtuk lehe-*

tetlenné tenni? Mi lesz egyéb értékeinkkel, melyeket eddig a lélektani mechanizmus őrzött? hol találjuk a valóságos tömegi motívumok között a depozitárius hűségét, mely nélkül értelmi vagy erkölcsi kollektívizmus el nem képzelhető? *Megfér-e egyáltalán a tömeges állandóság a racionalizmussal?* Ez a kérdés vejeje. Erre próbáljunk még válaszolni.

41. §. *Az erkölcs autonómiája és a nyilvánosság.* »A *tisztelet*, mondja Kant a gyakorlati ész bírálatában, mindenkor csak személyekre vonatkozik, sohasem dolgokra.« »Az utóbbiak, úgymond, *hajlandóságot* ébreszthetnek bennünk s ha állatok (pl. lovak, kutyák stb.) még *szereetet* vagy *félelmet* is, mint a tenger, a tűzhányó, a ragadozó állat, de sohasem képesek bennünk *tiszteletet* ébreszteni. Valamivel közelebb áll ehhez az érzéshez a csodálkozás és ez mint a megbámulás affektusa, dolgokra is vonatkozhatik, pl. égbenyúló hegyekre, az égitestek nagyságára, tömegére és távolságára, némely állat ereje és gyorsaságára stb. De mindez nem *tisztelet*. Ember is lehet szeretetem, félelmem, sőt bámulatig menő csodálatom tárgya, anélkül, hogy *tiszteletem* tárgya is volna. Tréfás kedve, bátorsága és ereje, hatalma, rangja, mellyel mások között rendelkezik, ilyesféle érzelmeket kelthet bennem, de még mindig hiányzik belőlem az iránta való benső *tisztelet*. Fontenelle mondja: az előkelő előtt meghajlom, de szellemem nem hajlik meg. Én pedig hozzátehetem: alacsonyrendű, egyszerű polgárember előtt, akin a jellem becsületességét oly mértékben veszem észre, amennyiről önmagámra vonatkozóan nincs tudomásom, *meghajlik szellemem*, ha akarom, ha nem . . .« így választja el Kant az erkölcsösség belső, lelkiismereti kényszerét a presztizstől; az erkölcstan és a jog előtt meghajló politika az ő eszménye s e nemes és elkerülhetetlen kapcsot Kant szerint a politikai cselekvés nyilvánosságáról lehet felismerni. »*Igazságtalan minden cselekvés, amely embertársunk jogára olyképp vonatkozik, hogy nem tűri el a nyilvánosságot.*« Fichte a tekintély súlya alatt végbemenő heteronóm cselekvést egyenest lelkiismeretlennek nevezi s csakúgy, mint Kant: az egyén önálló részvételének arányában tekinti a cselekedetet erkölcsi értéknek.

A nyilvánosság ez ismeretes föelvé, melyet Kant a politika számára felállított, nem látszik rossz kiindulópontnak. Gyakorlati keresztülvitele már aggályosabb. Miként vihető keresztül a nyilvánosság föelvének ellenőrzése negyven millió együttlakó ember között? Miként közelíthető meg ez a magábanvéve helyes erkölcsi mérték olyanok között, akik nem értik egymást, avagy csak egyikök érti a másikat? Hogyan és miképp viszonylik az előkelő előtt való meghajlás jelentősége a szellemileg meg nem hajlás jelentőségéhez, amikor az előbbi az, amit az emberek gyermekkoruktól kezdve észrevesznek és utánoznak? Az erkölcs önkormányzatát elfogadva föelvének, alapértéknek: mi sors vár e föelvre, ez alapértékre az *állandóan tömeges*, az egymást nem ismerő negyven millió erkölcsös között? Az idegen akarat elhanyagolása nem az önhittség, hanem az erkölcsi autonómia javára: gyönyörű fix pont, de az állandó tömegesség erkölcsi sarkkérdéseit meg nem oldja. Az anarchista társadalombölcselet éppen e tanítás gyakorlatiatlanságán szenved hajótörést.

42. §. *A tekintély mint »előakarat«.* »Az a megszokott ítéletet, melyet előzetes vizsgálat nélkül alkalmazunk egy új esetre, nevezzük *előítéletnek*. Ki ne ismerné annak rettenetes hatalmát? Ritkábban gondolunk arra, mily fontosá és hasznossá is válhatik az előítélet. Mint ahogy senki sem élhetne meg fizikailag, ha teste vérkeringését, lélegzését, emésztését önkényes, előre megfontolt cselekvésekkel kellene bevezetnie és fenntartania, éppúgy értelmileg sem élhetne meg senki, ha kényszerítenek arra, hogy mindent, ami előfordul, megítéljen anélkül, hogy gyakran előítélettől ne vezetné magát. Az előítélet a reflexmozgás egy neme az értelem terén«. Mach e finom meggondolásához fűzi Stein tanár több helyen fejtegetett, de ki sehol sem fejtett tanát az előakarratról, aminek a tekintélyt nézi. Szerinte a tekintély biológiai szükségesség, akaratmotívumok rövidítése, rövidített bizalom. A tekintély akaratökonómia, akár a nyelvtan és a logika, erőmegtakarítás, lélektani kategória.

E tetszetős bölcseletnek egy nagy hibája van. Nem veszi észre a gyökeres különbséget *előítélet* és *előakarat* között. Az *előítélet* szuverén; meggyült, felhalmozódott auto-

nómia, ami át tudott menni a vérbe; az előítélet a legtökéletesebb szubjektivitás, a szíve szerint beszélő én, őseink és multunk szókimondása. Ezzel szemben az *előakarathnak* nevezett tekintély heteronóm, az ember az *előakamban* nem önmaga akar, nem önmaga tűz célt, hanem *valaki más*; az előítéletben saját őseink szólalnak meg, az előakarathban mások ősei és tegnapijai is, nemcsak a mieink; az előítélet szükségképp saját biológiai megtakarításunk, az előakarathozozta biológiai megtakarítás ellenben nem szolgálja szükségképpen a mi javunkat. Csak, ha a tekintélyt elkülönítjük a presztizstől is, az előítélet összuverén parancsaitól is s értelmileg le nem vezetett, de értelmivé áttehető többlet-érzelemnek tekintjük, akkor nyerhet a tekintély akarathökonómiai minőséget. Mach gondolata, mely azonban megmarad az én biológiai érdekénél, nyilván megtévesztette Steint, aki így az előakarathnak az emberiség történetében ugyanolyan háztartásszerű jelentőséget tulajdonít, mint Mach az előítéletnek. Nem, az a tekintély, amelyet Stein annak nevez, lehet a legnagyobb biológiai pazarlás az énré nézve, hiszen a tömeg a spontán előítéleten túl már csak a gondolatmechanikai *hedonizmus* nyomát, nem pedig a gondolatökonómia becslési értékeléseit követi.

43. §. *A gondolatmechanikai hedonizmus a -presztizs hanyatlása után.* Azokon az élvonalakon, ahol a presztizs meglazulása előrelátható vagy már bekövetkezett, az egészséges fejlődésnek a társadalmi egyszerűsítés irányában kell előrehaladnia. Minthogy a látszat uralmát az állandó tömegesség okozza — hiszen sem az őserdő, sem a horda, sem a gyermekszoba nem ismeri — ez állandóság és tömegesség *létférféjára* szorítkozása kívánatos, a lehető legtöbb akadály elhárítása a kant-fichte-i erkölcseszmeny újából.

44. §. *Az egyéniség.* A társadalmi siker öfenntartási ösztönünknék csak egyik dimenziója. A lelkiismeret összhangot, egyensúlyi nyugalmat jelent valamennyi dimenzió között. Az ég kékje, a gyermek szeme, Szókratész derűje pillant ki belőle. Az *érvényesülés* lélektani gondjai alatt legtöbbször nem látjuk tisztán. De azért van. Olykor megmegszólal, másszor virtuális, szunnyadó. A kulit, a páriát, a jobbágyot, a szibaritát, a kéjencet, a prostituáltat néha-

néha megállítja még s a napsugár demokráciájával pillant be minden ablakon. Ám arra kér mindnyájunkat, hogy őt, az egyszerű emberit ne nézzük valami metafizikai csodának. Figyeljük meg a társadalmi embert, ha maradékenergiáját játékon költi el. Figyeljük meg gyermekül. A felnőttet séta közben, barátai közt, a tennisgroundon, vagy ha mesél, íme: az ott lord Rosebery, amott Kitchener tábornagy: délutánonkint megjelenik a golf gyepen s otthonhagyja a személyére vonatkozó kivételes asszociációkat; semmi sem bántaná meg jobban, mint ha a játék egyszerű közvetlenségében éreztetnék vele, hogy államférfiu és lord, vagy hős és politikus; napfényes kertekben tízéves fiuk, a meleg tengerfövényben rózsás arcú öregek sétálnak; evezősök indulnak csónakversenyre s a legjobb evezősre derűsen figyelnek; a tornateremben a félszeg, ügyetlen első eminens ugyan senkinek sem imponál; nem fontoskodik a sokat dolgozó ember, csöndesen hazamegy és gyermekével játszik; valami tömegtelen, üde egyformasággal fogadja az arisztokrata hölgy és a falusi tanítókisasszony a májusi reggelt, a kis gyermekek éneklő köszönését, vagy a zongorán elsőhajtott fejedelmi szonátát; csillognak-csillognak a karácsonyfa gyertyái és aranydiói és ezren meg ezren állítják fel, akik sohasem élnek általános szavazat jogukkal; — azokról a pillanatokról, negyedóráról, napokról, melyeken erőfeleslegők van az embereknek, olvashatjuk le *az önfenntartási dimenziók természetes arányszámát*, láthatjuk meg: nem az anyagszerűen viselkedőt, nem az őserdő állatját, nem a társadalom atomját, hanem az egyént, emberül, aki választhat és akárhova mehet, akinek jövője nem szükségképp pusztá ismétlése és utánzása a múltnak. Ilyenkor el kell hinnünk, hogy minden életnek van egy begöngyölt zászlaja, hogy az emberek minden társadalmi takaró alatt alapjában egyformán közvetlenek, derűsek, nyíltszívűek, egyszerűek: alig van ember, aki rosszkedvű, rosszindulatú, mikor közönség és érdek nélkül játszik. Ha volna erőnk az *overflow of energy* egyszerű derűjét a sportterekről bevinni a képviselőházba, a műhelybe, az íróasztalhoz, a vakáció közvetlenségét bevinni az iskolába; ha volna erőnk a labdázás hangulatát a kötelességteljesítés hangulatává tenni; ha a tudósok úgy

mernének beszélni, mint a költők s a költők, mint a gyermekek: akkor a lelkiismeret és az egyén a társadalom íőelve tudna lenni a lélektani, a látszati helyett. Mivel azonban a nyíltság és közvetlenség úrrá az állandóság és általánosság céljai felett nem lehet, *igyekezzünk legalább e célok keretében a nyíltság és közvetlenség lehetséges maximumára*. Ha már a társadalomban nem lehetünk sokrateszien értelmiek, legalább *egyszerűek* legyünk; ha már logikai sémáink felmondják a szolgálatot, legalább *takarékoskodjunk*, amennyire rajtunk áll: az *emberekről* szóló érthetlennel, mert a szürkeséget és zavart ez teremti, nem az istenről szóló érthetetlen, nem a *pártatlan* irracionizmus, nem a vallás. Azt a szót, hogy *proletár*, úgy kell értelmeznünk, hogy *legkevésbbégyermek*, minden felnőtt között a *legkevésbbégyermek*. Amit elvettek tőle, végső elemzésben: a gyermekiség létminimuma. Adjuk vissza neki azt a szemléletet, spontaneitást, derűt, őszinteséget, amit a *gyermeki* jelent, és kisajátítottuk számára nem az avar levélhulladékát, nem a tűzre menő rózsét, hanem az egyéniség gyökerét. És minden értékelésünket és minden mondatunkat megfeszített erővel redukáljuk a *gyermeki-től* való távolságminimumra. Csak annyit távolodjunk az isteni terv ez *alfa-jától*, amennyi elkerülhetetlen. Konfu-cse, Gautama, Jézus, mikor a presztizs ellen megkezdtek tragikus háborújukat, a gyermekre gondoltak s fáradt hadaikat a gyermek felé vezették. Minden feltétel és eszköz értékes, ami ezt a kezdetleges célt szolgálja. Minden feltétel és eszköz elvetendő, ami ettől a céltől még jobban eltávolít. A gyermek mindennek mértéke.

HARMADIK KÖNYV.

Presztizs-fejezetek.

45. §. *Bevezetés.* A fejezetek, melyeket a presztizs-tünemények végtelen változatából íme kiszakítunk, nem akarhatnak *igazolni* valamely törvényt, csupán *illusztrálni* kívánnak. Nem tudósoknak, hanem gondolkodóknak, hogy tovább gondolkodjanak, igyekeztünk a merev emberkapcsolatok lélektanát felvázolni. Mért, számokba foglalni nem akartunk, nem tudtunk, nem is lehet. Ha még az állandó és tömeges együttmaradás egy-egy tüneménycsoportját átpillantani is próbáljuk, nem bizonyítani akarunk vele, csak figyelmeztetni. Mindazáltal a figyelmeztetőnek is, amennyire csak telik tőle, igyekeznie kell, hogy tetszetős valószínűségektől el ne csábítsa magát, hogy a *bizonyító gondosságával figyelmeztessen.* Ezért a kínálkozó rengeteg kútforrásokból csak a legmegrostáltabb anyagot használtuk, mint a gazda a magvetéshez; a könnyelműbb, régi következtetéseket és általánosításokat, az emberi és személyi szuppozíciókat, amennyire erőnktől tellett, kiküszöböltük. Mindenütt igyekeztünk megtalálni a *kivételt*, aki nem *kivételes*, az *elemezhetetlent*, amely nem *közömbös.* A tünemények zömét éppen csak hogy érinthettük, a részletes következtetésekre nem volt okunk, terünk, ismeretünk.

Az itt következő fejezetek legjobban megmutatják, hogy kitűzött problémánknak e könyv nem megoldása, csak felvetője. *Mi marasztja együtt állandóan és tömegesen az embereket ottan is, ahol sem szokás, sem elfogultság, sem fogalom ez együttmar adást nem indokolja meg? Mi a lélektani különbség a Más és az Elütő, a presztizs és az előítélet*

között? És miként hajlítja el a presztizs értékeinket? E súlyos kérdések megfogalmazása után gyakorlati jelentkezésük vizsgálatához fogunk. De igazolásunkat nem e fejezetekben látjuk, hanem azok gondolatakarásában, akik majd utánunk jönnek. Hiszünk abban, hogy a nagy probléma teremtő-ereje helyesebben kérdezőket és szerencsésebben válaszolókat fog magához csábítani.

I. RÉSZ.

Presztizs és szerelem.

»... and she after a while,
fell in love with him, because she
could not understand him.«

(Kipling.)

A szerelemben a presztizs feladata, hogy *a)* emelje a nemi küzdelem feszültségét, *b)* megőrizze a szüzességet az érettség koráig és *c)* konzerválja a szerelmi hűséget a nemi gerjedelem kielégítése után is. »A nő és férfi — mondja Crawley *The Mystic Rose* című könyvében — különböznek egymástól, s e különbségnek ugyanolyan vallásos következményei vannak, mint mindennek, amit az ember nem ért.«

Minthogy pedig a szerelem ősválasztása, az odaadás önfeledtsége oly magaviseletet eredményezhet, mely a választó vagy odaadó presztizsére visszahat, nemcsak a presztizsnek jut szerepe a szerelemben, hanem a szerelemnek is a presztizsben.

46. §. *Exogámia és koedukció.* Aligha volna helyes az exogámiát a maga egészében presztizsre visszavezetni, bárha a távoli, ismeretlen nő varázsa közrejátszhat, hogy e sok tekintetben kényelmetlen, nem egyszer nehezen keresztülvihető szabályt általánosan és állandóan megtartják. A vérfertőzéstől való irtózás tudvalevően majdnem általános s csupán a legvadabb és legerkölcstelenebb törzseknél találunk egyes kivételeket. A vérrokonság oly fokaira is, melyek a mi felfogásunk szerint házasságképesek, az alacsonyrendű vadak és barbárok gyakran halálbüntetéssel

sújtják és utálattal tárgyalják a nemi érintkezést. Sőt a vérfertőzés tilalma igen sokszor egész klanokra, törzsekre s. í. t. kiterjed. Ausztráliából, hol a nemi érintkezés engedelme és tilalma egyképpen széles és szigorú határookra terjed, azt olvassuk Spencer és Gillen megállapításai között, hogy a tilalmas csoport nőtagjaival való nemi érintkezést súlyos bűnnek tekintik, melyért halál vagy más legsúlyosabb büntetés jár. De magasabb barbároknál is találunk hasonló tilalmakat. Westermarck az exogámia e következetes szigorának magyarázatául több helyen rámutat az együttlakás, a közelség szerelemölő momentumára, mely a törzsi szabályokban visszatükröződik: gyakran akadunk oly exogámikus előírásokra, melyek az egyhelységbeliekre, egy fedél alatt lakókra állapítják meg a vérfertőző tilalmat, nem pedig a rokonságra. Mindazáltal a vérfertőzés oly szigorú elfojtására, mint aminővel néha még a legkezdetlegesebb törzseknél is találkozunk, nem elégít ki az a magyarázat, hogy a távolinak varázsa van, a közelség pedig megtöri a varázst, előli a vágyat. Az exogámia keletkezését helyesebb akként magyarázni, hogy a vadak a vérfertőzés ivadékaiban gyorsabban szemlélhetik a degeneráció példaadását, mint a civilizáltak (Westermarck). De talán szabad hozzáfűznünk e valószínűséghez, hogy az exogámia aligha vált volna automatikusan megtartott, szinte népszerű szabállyá, ha a *távoli* nőt s a szigorúan *lezárt* női csoportot a megszépítő messzeség, a küzdelem varázsa körül nem veszi.

Ugyane vonalon érintjük a koedukció kérdését. »Úgy vélem — mondja Westermarck, e kérdés egyik legfinomabb méltatója —, hogy a szerelem egy férfi és nevelt leánya között majdnem éppannyira rendkívüli valami, mint valóságos apa és leánya között, és számos nép rosszal és megtilt házasságokat nem rokon személyek között is, ha ugyanabban a családban együttnevelkedtek, vagy ugyanazon helyi csoporthoz tartoznak. Még oly ifjak és leányok között is, akik közös iskolázásban részesültek, az erotikus érzelmek feltűnő hiánya figyelhető meg. Hayman Lucina asszonyt, aki Finnországban számos éven át vezetett egy vegyes iskolát, egy fiatalember biztosította, hogy sem neki, sem bármelyik barátjának nem jutna eszébe valamelyik egykori iskola-

társnőjét feleségül venni. Magam is hallottam egy fiúról, aki éles különbséget tett iskolatársnői és más leányok között, utóbbiakat nevezte *igazi lányoknak*.«

47. §. *Szüzesség*. A férfi és nő nemi viszonyában a legrejtelmesebb, adott távolságmomentum, oly »presztizs«, melyet a természet alkotott: a szüzesség. De a szüzességnek az *emberektől* felvetett távlatkérdései is vannak. A szüzesség dicséretessége, a hangsúlyozottan értékelt hamvasság Sutherland szerint a vadak középfajlett társadalmában jelentkezik először, de világos élességgel csak a barbár fokon. A szüzesség presztizse — vallásos momentum híján — csak a pubertás koráig terjed s ennek elmúltával nagyhirtelen előítéletté torzul a presztizs: a tegnap varázsát elítélik, lemosolyogják. A vadaknál érett korban általában megkövetelik a házasságot. Sir Raffles Stamford szerint a javai malájok között is kuriózum a vén leány. Manu (IX. 88.) gyaláznak minősíti, ha egy leány tizenkétéves koráig nem megy férjhez. Az összes árjak között a vén leánynak általán lenezésben van része. Oly véleményváltozások, melyek — nem is szólva a férfi és nő szüzességének becslés különbségéről — inkább erkölcsi értéknek, mint valóságos presztizsnek sejtetik a szüzesség öskultuszát.

48. §. *Házasság*. A házasság intézményének két gyökere, a vásárlás és rablás közül az utóbbi nagyobb mértékben kedvezhetett a nő misztikus varázsának, míg a vásárlás révén oly asszociációk fűződnek a szűz képzetéhez, melyek a hétköznapi, megfogalmazott forgalom tárgyaira emlékeztetnek. A férfi és a nő viszonyának zavartalanságát az erkölcsi értékelésen innen is megóvjá, ha gondosan elkerülik, hogy a kettőjük közt organikusan kialakult lelki különbség ne nivellálódjék teljesen, ha vigyáznak arra, amit Simmel a házasság lélektani tartalékának nevez. Hogy mily becsben tartják már a primitívek is a két nem távlatosságát, hogy mily lélektani fontosságot tulajdonítanak az elérendő nő lezártágának, akadályozott, mindenképpen megnehezített hozzáférhetőségének, oly példák is gazdagon igazolják, melyekbe a szüzesség észszerű védelme bele nem magyarázható, így — Darinszky szerint — Kaukázusban az új férj

nem közeledhetik feleségéhez, csak éjszakai rabló módjára; néha egy, sőt másfél évig is elkülönítve kell élnie a házasság után is. Az összes indogermán népeknél a távlatos női védekezés jelei a rablásos házasságból oly időkbe is átszármaznak, midőn a rablásnak már nyoma sincs. Ily szokások: a fiatal asszony áttemelése a nászház küszöbén, az esküvőt megelőző jajveszéklés, a menyasszonyi fátyol (valószínűen a rablásnál szükséges arceltakarás lélektanilag használható maradványa) s. í. t. Több indogermán népnél, mondja Schrader tanár, tiltva van, hogy a menyasszony a nász-ágyba önként befeküdjék; ellenkezőleg: a lakodalmások *bekergetik* a nászszobába s a férj ágyába *bedobják*. Rómában a menyasszonyt a lakodalmi menet elindulásakor erőszakkal kellett anyja öléből, hova menekült, kiszakítani. A szlávoknál a menyasszonynak éberem ellenőrzött siránkozásokkal és gyászénekekkel kell eljegyzéstől esküvőig a házat felvernie. Röviden, mondja Schrader, minden odairányul, hogy olyan erőszakot jelezen, amelyet csak a nőrablás korában lehetett volna komolyan venni és megérteni. A házasság a szerelem presztizses vagy erkölcsi (értékelő) konzerválását kívánja a kielégülés után is. A szerelem parancsoló, elsődleges ösztön, melynek csapongását néha az értékelő erkölcsnél jobban megszorítja a presztizs. Egyetértést prédikálnak az esküvőkön a házasan-dóknak. Pedig azért kellene könyörögni, hogy *teljesen meg ne értsék egymást*, hogy maradjon mindkét félben valami, ami még nem volt élmény. A szerelemre talán mindennél inkább illik Sidgwick szép szava az örömről, melyek csak akkor érhetők el igazán, ha megfeledkezünk róluk.

49. §. *Szerelem és vallás*. Főleg a barbár társadalmak jelentkezésével mutatkozik a vallás kapcsolatba hozása a szüzességgel. Mint Schrader az indogermánokról szóló könyvében kiemeli, az etimológia arrafelé mutat, hogy a szüzesség egyáltalán vallásformákban nyer először társadalmi jelentőséget. A német *keusch* (chuski) valószínűleg ugyanannyit jelent, mint a latin *castus* — »tiszta az áldozatra« s az orosz *cêlomádrennyj*, szűz, a szláv egyházi nyelvből származik. A vallással akart vagy akaratlan presztizsképessegek járnak; távlatok támadnak, puhán süppedő misztikum,

melyben a szerelem is meg tud húzódni a múltó pillanat tarkasága elől. A vallás már a barbároknál általában a szerelem konzerválását pártfogolja s eszményül sok helyütt a szüzességet állítja fel. De a feleséges ember Zarathustra szerint magasan áll a tartózkodó felett; akinek háztartása van, magasan meghaladja azt, akinek nincs háztartása; akinek gyermeke van, sokkal több ember, mint akinek nincs gyermeke. A házasság presztizsét segíti a vallás az esketőszerzőtársaságokkal, melyek érzelmi homállyal veszik körül a férfi és nő egyesülését s a válás és házasságtörés vallás-tilalmi ugyancsak a házasságnak ezt a hozzáférhetetlen, lezárt személyiségét hangsúlyozzák. A szerelem besurran az egyház presztizse mögé, öröklí az egyház varázsát s így ott is állandó és hozzáférhetetlen tud maradni, ahol az észszerű erkölcs boldogulni nem tudott volna. A vallás e presztizstámogatását nem lehet eléggé értékelni. Bizonyára vannak hibás és félszeg eredményei is e támogatásnak, bizonyára szenvedésekkel és méltatlanságokkal is jár a vallásos házasság minden fejlődésfokon. De ha a szerelem presztizse csak vallással menthető meg, még mindig jobb a vallástól megszentelt, mint a prostitúcióvá aljasult szerelem. Minden társadalom rothadásnak indul, melyben a szerelemből kihullott a távlat, az a finom, ősrégi homály, amely nélkül állandóság és civilizáció nem képzelhető; *szüzesség nélkül nincs társadalom*. A becsuánok el tudnak lenni anélkül, hogy külön kifejezésök legyen hajadon és asszony számára, az új-zeelandiek vagy a cree-indiánok, a kafferek, a kamsaládok, a trákok és egyes szláv törzsek anélkül, hogy a még férjhez nem ment nők szüzességét erénynek tartanák, de nem a virágzó, szilárdalapú, átszellemült társadalmak, nem az inkák, és nem a hinduk, nem a zsidók és nem az ősgermánok, nem a rómaiak és nem az angolok. Ezért a vallás szolgálai a legkülönbözőbb kulturfokokon szolgálják egyben a szüzesség presztizsét is. A középkori kereszténység aszkétizmusa bizonyára sok esetben vezetett ellenkező végletekhez. De aki tárgyilagosan nézi a kereszténység morális eredményeit, kénytelen lesz megvallani, hogy miként a Buddha anyjáról szóló szüzességlegenda, úgy a Madonna-kultusz is számos oly néprétegbe vitte el a hamvas erénynek

és tavaszi tartózkodásnak egy-egy érzelemsugarát, ahova ily irányú megfontolás és tilalom másképpen nem hatott volna el.

50. §. *Egyháziak szüzessége.* Ám az éremnek két oldala van. Minden idők egyházi rendje eszközül is élt s mondhatjuk, általában főképpen eszközi célzattal, szüzi életet. Szüzek a patagon varázslók, szüzek a tlinkit sámánok. Ős-Mexikó és Ős-Peru papnői szüzen áldoztak a napnak csakúgy, mint a régi Perzsia napimádó apácái. Észak-Európa őskorából Strabo beszél a nőkerülő trákokról, akiket nemi tisztaságuk miatt szenteknek tartottak, Pomponius Mela említi az Atlanti-óceán szigetlakó kilenc örök szüzét. Görögországban számos helyen szüzesség ékesítette a papnői rendet. Rómában a Veszta-szüzek 30 esztendei szeplőtleniséget fogadnak, Tibetben és Ceylon szigetén, Kínában nőtlenek Buddha papjai. VII. Gergely nevéhez fűződik a cölibátus kihirdetése: »Papoknak, diakónusoknak és szubdiakónusoknak, akik fajtalanságban élnek, megtiltjuk a mindenható isten nevében és Szent Péter hatalmával, hogy amíg nem vezekeltek és meg nem javultak, átlépjék a templom küszöbét. Ha pedig akadna közöttük, aki állhatatos marad a vétkezésben, senki se merészkedjék az ilyennek istentiszteletén résztvenni, mert áldásuk átokká, imádságuk vétékké válik . . .« Azonban a cölibátus kihirdetése már csak következménye a kereszténység szüzességdicsőítő ősszellemének, mely a Megváltó, a próféták és apostolok számos kijelentéséhez és példaadásához simult.

De mit óhajtunk jelezni azzal, hogy a szüzesség egybe-kapcsolása a vallás szolgálatával — a szüzesség nimbuszának ragyogó emelésén kívül — minden időben eszközi jelentőségű is? Nyilván az egyházi rend, a papnő és szerzetes megítélésének perspektíváját örzi ez a tilalom. A házassági tilalom különös hangsúlyozása a szüzességi parancs mellett: élesen jelzi ezt az eszközi szerepet. Az elvonás attól a viszonytól, a kirekesztés abból az intézményből, mely az egyént legnagyobb mértékben ismertté, hozzáférhetővé, analizálhatóvá, közönségesse teszi, mely mindennél inkább alkalmas arra — viharos kitöréseinél és családi terheinél fogva —, hogy elfelejttesse velünk, hogy az az egyén *más*, mint mi,

a papi és papnői cölibátus tudatos vagy öntudatlan rendeltetése. Szent Ambrus szerint a szűzi Theklát még az éhes oroszlánok is tisztelték és reápillantani sem merészeltek! A szüzesség feláldozása, még inkább a cölibátus megtörése a távolság megtörését jelenti, a mindennapi emberi viszonylatokba való bekapcsolódást, pedig a vallásnak misztikus varázsához, társadalomrendező erejéhez hozzáférhetetlen, intakt papokra van szüksége; olyanokra, akik különböznek a tömegtől anélkül, hogy ezt felháborítanák.

51. §. *Vallás és nemi kicsapongás.* Amíg egyfelől a szüzesség a papság presztizsének emelésére szolgál, addig másfelől a kiváltságosok a vallás presztizsét sűrűn használták fel a nemi kicsapongások kivetítésére, misztikus varázsba burkolva a fajtalankodásokat, elvonatkoztatva közönséges erkölcsi értékjegyöktől a legféktelenebb orgiákat, liliomtiprást és *jus primae noctis*. Babiloniában és Asszíriában a női fajtalankodás különös Istar-tiszteletnek szolgált alapjául, mert Istar, a szerelem istennője egyúttal a prostituáltak védistennője is volt és nem ritkán találjuk az istennőt e védenicei körében. Éppen ezért ezeket nemcsak »samhati«-nak, azaz örömléánynak, hanem »hari-mati«-nak is nevezték (Mahler.) Reclus Elie az ősi Napkelet templomait, szentélyeit parfümös budoárhoz hasonlítja. Az eleusisi főpap szívesen szolgáltatta ki magát hieroduljaival és bajadérjaival. Mekka szent városa még ma is tele van félvilági nőkkel, akik a serifnek adót fizetnek. A krónikák beszélik, hogy a buddhizmus alapítóját egyik hindu városban a kurtizánok főúrnője fogadta. A brahman papok is bajadérokat nevelnek pagodáikban, akiket énekre és zenére tanítanak s kik azután eladják magukat. Az ősi Kis-Ázsiának megszentelt prostitúciója volt. A heterizmus az oltárok árnyékában fejlődik ki, s az abidosi Aphrodité *Porné*-nek. nevezik. Juvenális felveti a kérdést: hol van az a templom, hol a nők nem prostituálódtak? Nikaraguában a leány nem megy férjhez, amíg legalább egy éjt nem töltött a pappal. Egyes pagodákban is a legnyilvánosabb vallásos prostitúció folyik. Egy előkelő nair közrendű asszonnyal nem kezd viszonyt, de a pap ez előítéletlen felülemelkedik. Siva utazó papjai rendszerint nőtlenek.

Mikor valamelyikük egyik hívének házába lép, a ház összes férfitagjai elhagyják a házat és máshova kötelesek költözöködni, otthagyva családjuk nőtagjait a szent személyeknek. Az előkelő birmán családok házasság előtt a lelkiatyához küldik a leányt, hogy »a szüzesség elvételének tisztességében részesüljön«. Az első éj joga megilleti a kambodsi papokat is, kik ezért még ajándékot is kapnak. A római császárság idején az előkelő nők a félisteneknek képzelt és raffinált thaumaturgokat tüntetik ki. (Reclus.) Hindu öskönyveket összefoglalóan Vatsyayama *Kamasutram-ja*, »a hindu *Ars Amatoria*«, részletes utasításokat tartalmaz a brahmanok számára, hogy s miképp ügyeljenek nemi kicsapongásaik közepette presztizsökre. Eunuchszerelemnek nevezi, ha valaki egy alacsonyabbrendű vízholdnővel vagy szolgálóval a *kielégülésig* egyesül; ily viszonyoknál azt tanácsolja, tartózkodjék a férfi az előzetes körülrajongásoktól, udvarlástól, minthogy itt — így szól a kommentár — csak a pillanatnyi felhevülés csillapításáról, nem pedig gyönyörrel van szó. A hetérának azt az utasítást adja, hogy a paraszttal folytatott viszonyban hasonlóképp tartózkodjék a bizalmaskodástól és teljes odaadástól. Eltiltja a brahmanokat és királyi tisztviselőket a félvilági perverzítások presztizsrontó változataitól: »neque vero auaristakum illud brahmanus sapiens vel socius et administer consiliorum regis vel qui fiducia utitur sibi fieri permittat«. De nem erkölcsi vagy esztétikai természetű az aggodás, hanem — mint Yásodhara kommentárjából látjuk — csak lélektani: »qui si apud illas feminas auaristakum sibi fieri permittunt, gloria qua apud homines utuntur, et auctoritas dirimuntur. Itaque vitiosam oris contactationem evitent.« Ha az erkölcsi érzékenység megfinomodásával az ilyen nyers szókimondás már szokatlanná válik is, annyi kétségtelen, hogy a papság nemi tartózkodásában minden időben a presztizs megőrzésének gondja is szerepet játszik. — Jellemző e tekintetben Burchardus Joannes, IV. Sixtus pápa titkos jegyzőjének finom különböztetése *meretrices* és *cortesanae honestae* között: utóbbiak a főpapok és követek kedveltjei.

52. §. *A szerelem és a többi presztizsek.* Mindenfajta presztizs belekontárkodik a szerelem östörvényeibe. »A nőket,

mondja Lanes *The Aborigines of Australia* című művében, rendszeresen az öregek és hatalmasok tulajdonítják el s ezek közül némelyiknek négy, sőt hét felesége van; ellenben a fiatalok csak akkor kapnak asszonyt, ha nővérök van, kit érte cserébe adjanak, vagy pedig ha elég erősek és bátrak megakadályozni, hogy nővéroket csere nélkül vegyék el.« A *jus primae noctis* nem csupán a középkor durva szokásjogában él, hanem még inkább a nemi érintkezés titkos motívumai között. »Nem könnyebben »választják«-e ki, kérdi Gross tanár, a katonát nyalka egyenruhájában, mint ugyanazt a férfit durva munkászubbonyban? Nem arat-e könnyebb sikert a tornász vagy énekes, ki éppen kitüntette magát, mint ugyanaz a férfi, a köznapi életben?» A nemi kiválasztás természetes biztosítékainak világtörténelmi megszorítása egy presztizs javára, amikor valamely uralkodóház mediatizáltaknak pl. csak azokat a családokat tekinti, amelyek közvetlenül hozzátartoztak a római szent birodalomhoz s amelyeknek ülésök és szavazatuk volt a főrendek között az országgyűlésben. Talán amikor a morgantikusán vagy balkézről házasodó királyi herceget, felesége és gyermekei terhére lemondani látjuk a családi címerről, a szuverén előjogokról s a hitbizományról, fogalmat alkothatunk magunknak a távolság rengeteg erőforrásáról, melynek érdekében ily férji és apai áldozatokat hoznak. Amidőn látjuk, hogy az amerikai milliárdosok leányait összesodorja Európa arisztokráciájával a presztizs és a vagyon egymásra utaltsága, amikor látjuk a név, a pozíció, a zártkörűség, az exotikum bomlasztó delejességét feltörekvő vagy elzúlló fajok és osztályok nemi érdeklődésében, kissé enyhébben fogjuk megítélni az ó- és középkor fejedelmeinek és főurainak szerelmi abszolutizmusát, mely elé annyi előzékenység járult a másik oldalról. A nemi vágy szerelem nélkül is gyakran eléri a teljesülést a) erőszak útján, b) fenyegetések útján, c) látens fenyegetésekkel (tekintély, hivatalos hatalom, *jus primae noctis*, barbár férj-hatalom s. í. t.) és d) kicsikarás és kényszerítés nélkül, a vágyódó presztizs révén. A presztizsnek a nemi választásban sokkal jelentősebb szerepe van, mint általában hiszik. A tevélegyes kiválasztás-hibákat bizonyára meghaladja súlyban az a kártétel, melyet a presztizsbeleszólás tilalmak és korláto-

zások formájában csempészett bele az őserdő nemi létharcába. Történetírók, költők, etnográfusok bőven leírták azokat a drámai összeütközéseket, melyek szerelem és presztizs között játszódnak le. De hogy ez összeütközések oka a távolság megőrzésének vágya, nem pedig valamely eugenetikai belátás, jól szemlélteti a következő példa e drámák legmerevebb miliójéből, Indiából, hol a *varnasamkara*, a kasztkeveredés búnszámba megy. Mint-hogy az élet gondoskodott e bűn tömeges elkövetéséről, szükségessé vált a *keverékkasztok* intézményének megteremtése. E keverékkasztok rangsorát az anya és apa kasztjának egymástól való *távolsága* szerint állapították meg. Mentől magasabb az anya kasztja és mentől alacsonyabb az apáé, annál alacsonyabb a keverékkaszt, melybe az utódot besorozták. Legalacsonyabb és legmegvetettebb kaszt a *candala*, *egy sudra férfi és egy brahman nő utódaiból*; hóhéroknek és halottvivőknek használták őket. Igaz ugyan, hogy a hindu hit szerint a gyermekek nemzésében az apa befolyása a túlnyomó, mindazonáltal felmerül a kérdés: miért nem tekintik még alacsonyabb rendűnek azt a sudra férfit, akinek egy sudra nőtől van gyermeke? A sudra-brahman keresztezést, még ha az apa átörököltőségének túlnyomó fontosságot tulajdonítottak is, mért tekintik aljasabbnak még a telivér sudránál is? A háziállatainknál szokásos keresztezéseknél a jobb fajtából eredő minden vércsepptöbblet értékesebbé teszi az ivadékot, az angol félvér értékesebb, mint az angol negyedvér s. í. t.; mily okokból nőtt ki ezzel szemközt a torz kaszt-eugenetika, mely csak klasszikus minta a maga nemében, nem kivétel? Szembeszökően a távolságot védik itt, nem a fajt, a presztizst, nem a vért. Nem szükséges Indiánál vesztegelnünk. A főúr, aki szegény köznemeshez vagy polgárhoz menő leányának ajtót mutat, lelki szemrehányás nélkül ejti teherbe a pusztai cselédleányt, s a császári Róma szenátusi tilalakkal kénytelen úrasszonyai szerelmeskedéseit korlátozni azokkal a rab-szolgákkal és hisztriókkal szemben, akiket egyébként alig tekintettek embereknek.

53. §. *Presztizs a prostitúcióban.* A presztizs szerepe négyirányú a prostitúcióban: a) a »tisztesseges« asszony

és a prostituált presztizskülönbözete; *b)* a prostituált presztizses származása; *c)* a prostitúció presztizsfokozatai; *d)* prostitúció a presztizs eszközeinek megszerzésére.

a) Oly társadalmakban, melyek a mellék- vagy kiegészítő feleséggel oldották meg erkölcsi lazaságukat, gondos aprólékossággal ügyelnek a távolságra feleség és konkubinák között. A kínai kiegészítő feleségnek nem járnak ki a presztizs jelei. Bevonulása ridegen egyszerű, ellentétben az igazi feleség bevonulásával, tűzijáték, zene, kíséret nélkül lépi át az új otthon küszöbét. Bárha a végre vették el, hogy a meddő feleség helyett gyermeket szüljön urának, cseléd-sor vár rá. Egy évig gyászt visel, ha az igazi feleség meghal, míg az igazi feleség nem visel gyászt ő érte. Nem közeledhetik urához, csak legfeljebb minden ötödik nap és elébb kívül és belül meg kell tisztulnia fürdés és böjt útján, szóval mindent meg kell tennie, amit megtesz a kínai, midőn szent dologba fog. A kiegészítő feleség nem nevezi a férjet *Csang-fu*-nak (férjnek), hanem *Kia Csang*-nak (családfőnek), az igazi feleséget pedig *Kia-csu-mu*-nak (a család anyakirálynőjének). Ahol a fennálló családi rendet prostitúcióval védik a felbomlás elől, ott merev távolságokat teremtenek a nagyvilág és a félvilág között, az asszociációkat, az egymásra emlékeztető külsőségeket lehetőleg kiküszöböli a »tisztes« asszony presztizsét féltő gond, hogy ezek helyett az erősen disszociatív különbségeket hangsúlyozza és szaporítsa. A *meretrix*-eket túrik Rómában, de *infamia* sújtja őket, törvény előtt tanúságot nem tehetnek, *stolát* nem viselhetnek, csak rövid *tunicát*, arcuk, karjuk, nyakuk, válluk — ellentétben a matrónákkal — meztelen s. í. t. A »tisztes« asszony elébb ragyogó toaletttekkel, utóbb — minthogy a feltűnésebből élő nők e fényt könnyen utánozhatják — puritán »matrónás« és »ladylike« egyszerűséggel, az öltözködés és magaviselet *nem-kihívó* változataival különbözteti el magát azoktól, akik abból élnek, hogy kihívók.

b) A prostituáltak sorában a kereslet egyik legnevezetesebb hatványozója a presztizses származás. A megelőző hozzáférhetetlenség nagyobb mérve, az igazi »uriasszony« varázsa a prostitúció szomorú berkeiben, a ledér színésznő

presztizssikere Bábeltől Parisig a színpad nélkül prostituált mellett, a *high-life* egy-egy lezüllött csillagának dédelgetése a félvilági mulatóhelyek aranyifjúságánál, — jelzi a presztizs kóválygását az élet mélységeiben. A távoli, az ismeretlen varázsát a prostitúció művészei és hiénái jól ismerték minden időben. A régi Róma prostitúciójának *élite*-je messze idegenből jött s csak a tömeg, a félvilág *unskilled*-jei voltak bennszülöttek. A fuvolásnők (*tibicinae*) Kis-Azsiából és az ióni szigetekről, a táncosnők (*ambubaiae*) Spanyolországból és Szíriából sereglenek Rómába. Megfoghatatlan, félig erotikai, félig lélektani varázsukat élesen fejezi ki a római hatóságok azon eljárása, hogy már nem is számítják őket a tulajdonképpeni prostitúcióhoz. Krausz F. S. közli *Antropophyteia*-jában, hogy a horvát örömháztulajdonosok (Bosznia, Hercegovina, Dalmácia kicsapongásaikról hírhedt nyilvános házai túlnyomóan az ő kezökben vannak) »saját honfitársnőiket legszívesebben Német-Ausztriába adják el, oly városokba, ahol nagy helyőrség van, mert saját hazájában, valamint szerbek és bolgárok között a horvát leánynak kevés a vonzóereje«. Nem lehetetlen, hogy az országunk gyalázatára mindenkor eredményes *hungara*-kereslet, valamint a zsidó proletariátus nagy szerepe a prostitúcióban, részben az elszigetelt rokotalanságnak, az ismeretlen, exotikus faj varázsának tudható be. Miközben a német pedagógusok zavartalan biztonsággal hitték, hogy szüzeik férfieszménye Apolló, Szigfrid és a legrosszabb esetben Goethe: száz és száz fiatal porosz leány folytatott szerelmi levelezést délafrikai négekkel.

c) Bajos meghatottság nélkül végigpillantani azon a fuldokló marakodáson, melyben a prostituáltak különböző rétegei igyekeznek maguknak az utolsó distánciahulladékokat megkaparintani. A hozzáférhetetlenség varázsa sehol sem oly erős, mint a *pur et simple* érzékiségben. A szerelem zsoldos hada napról-napra érzi ezt s ösztönszerűen vigyáz, hogy ha minden hidat felégetett, egy-egy kis lélektani gázló azért maradjon, amelyen talán-talán vissza lehet egyszer még térni, nemcsak a valóságban, hanem önmaga és ismerősei ítélete előtt is, legalább a feleségek és anyák közé. A tévedt nő, mikor már minden elveszett, elbukott, elkallódott,

sokszor beteg fájdalommal veti rá magát egy kis távolság megmentésére, egy parányi distinkció kierőszakolására. A kéjkereső férfi jelöli meg számára az elkésett ambíció útirányát. A hozzáférhetetlenség arányában nő a prostituált presztizse az átlagférfi előtt. Akit kevés pénzen megvehet, alig érdekli. A drága perdita már valamivel jobban. A titkos találkahelyek szerelmi zsákmánya inkább, mint a bordélyházé és az utcáé. Az, aki csak ajándékot, vagy egy színházzal kapcsolatos vacsorát fogad el kegyeiért, egyenlő feltételek mellett nagyobb gyönyöröket képes szuggerálni, mint a pénzért kapható. A kurtizán a legtöbb férfi ösztönében egy halovány fokkal közelebb áll a szűzhöz, mint a kokott. A régi Hellasz élesen elkülöníti a nyilvános *dikterion* kéj hölgyeit, akik törvényileg meghatározott obulusért kaphatók, az *auletridák*-tól, akiknek nem egyszer felszínre tola-kodó kapzsisága kiszámíthatatlan és kalandos, mint egy-egy modern orfeumcsillagé. A hetérák jelzik a félvilági presztizs legmagasabb fokát, befolyásuk, pénzük, igényük az érzelmi világ mérhetetlen, szédületes lehetőségei felé hajlott s alig is volt már pozíciójukban bármi árúszerű is. Ellenkezőleg: azáltal, hogy a házi nyugösségektől, a mindennapisággal járó közömbösítéstől, a hétköznap súrlódásaitól és kicsinyességétől mentesen látta őket a görög férfi, mintegy absztrahált feleségek voltak ők. Rómában a cirkuszkeringések körül olcsó pénzen megvásárolható *diobolák*-tól a metresszekig (*delicatae*) s a fuvolásnők és táncosnők áttetsző selymekbe, aranyba, drágakövekbe, bíborba göngyölt szerelméig, a két obulustól az anyagi romlásig, a tízperces látogatástól az éveken át tartó liezónokig s a halálos szerelemig gazdag belső távlatkülönbséget látunk. Az árútól a személyhez, az útszélitől az alig hozzáférhető-höz, a fogalomtól a misztikumhoz, az objektumtól a szubjektumhoz emelkedik a presztizskivirágzás és az alacsonyra szorult rétegekben is rábukkanunk a személyiség önvédelmének gyöngyeire. E védekezés a prostitúció legszűkebb körein belül is a szellemes és maliciózus, körmönfont és erőszakolt cselszövényekben és jogfenntartásokban (bizonyos modor, hang, ruházkodás gondos kerülésében, közönséges férfiak elutasításában s. í. t.) nyilatkozik meg. A legalacso-

nyabb fajta párisi utcaleányokat, a *fille des barrières*t és *pierreuset* vagy *femme de terrain*-t, akik az utca szennyében élnek és üres telkeken, építőállványok és hidak mögé rejtözve mindenkinek odaadják magukat, mint a barmok, mélységesen lenézi a nyilvános ház prostituáltja, a *fille de maison*, de nem jobban, mint ezt megint a *fille isolée*. (Parent Duchatelet.)

d) A prostitúciót a bukott nő gyakran tekinti átmeneti eszköznek a presztizs megszerzésére. A Kopenhágában, Mannheimban és egyebütt összegyűjtött prostituáltbűdzsék bizonyítják, hogy a kéjnő szomorú foglalkozásában gyakran csak azért igyekszik pénzt gyűjteni, hogy a presztizs költségeit megszerezze magának. De minden nagyváros rendőrsége ismeri az »előkelő« találkahelyek »társaságbeli« asszonyait is, akiket *majdnem kivétel nélkül* nem a megélhetés és családfenntartás, hanem kizárólag a presztizs-költségek, öltözék, szalon, páholy s. í. t., megszerzésének gondja visz a bűn útjára. Hogy ami rajtok külső, látszati: megkülönböztetett, *disztinvált* maradhasson, *válogatás nélkül* dobják oda magukból éppen a lényegit, az egyéniséget.

II. RÉSZ.

A presztizs a gazdasági életben.

54. §. *Foglalkozás.* Könyvtárakat írtak már össze a munkamegosztás külső okairól. Emlegetik a gazdasági »fejlődést«, a letelepülés és a *terra libera* összefüggését, a találmányokat, a kereslet megfinomodását, s. í. t. Mindezeknek az okoknak motívummá szellemülésére rendszerint valami belátásfélét sejtetnek. Pedig ahogy a munkamegosztás az élet valóságában személy szerint lejátszódik: a *munkamegosztás, mint pályaválasztás*, éppen nem tükrözi vissza azt a logikus rendet, amelyről az okok és motívumok azonosítói ábrándoznak. A munkamegosztás külső okcsomója csak a tárgyilag kedvező feltételekre figyelmeztet és a lehető legtöbb neki ellentmondó egzisztenciát kiküszöbölni igyekszik. De gazdasági rendünk egyik sarokhibája éppen az az elhajlás,

mely a munkamegosztás ökonómiai és a pályaválasztás lélektani kategóriáit egymástól elválasztja. Ez az elhajlás nehezebben mérhető, mint első nézésre látszik. Aligha volna kívánatos a munkamegosztás *pur et simple* igazodása a gazdasági okok szerint. A logikai érzelem, az erkölcsi nemesség, az esztétikai örömök olyan külön és magasabb rendű motívumok, melyek leszorítása a pusztán gazdasági motívumok alá nem válnék javára még a gazdasági rend kohéziójának és finomabb árnyalódásainak sem. A laboratóriumok pontosságát, a klinikák türelmét, a hittérítők önzetlenségét, »az egyenlőség nagy apostola«: a pénz motiválni éppoly kevésbé képes, mint meghálálni, de azért az ily *megtanulhatatlan* szakmák értékesebbek az emberiség számára, mint akár a *tanulatlan*, akár a *tanult* szakma. Azonban a pályaválasztás indítékai az átlagembernél éppoly kevésbé ily nemességi értékelések, mint ahogy nem is tisztán a gazdasági hasznosság becslései. Az emberek túlnyomó része a pályát, a munkakört látszati szempontokból is megváltgatja. Ne feledjük, hogy a pályaválasztás rendszerint csak egy munkakörhöz való csatlakozást jelent, nem ama munkakör lemért és tudatos vállalását. A pályaválasztás nem jelent szükségképp egyszersmind munkaválasztást is s egy-egy szép pálya végighenyélésében az organikus hedonizmus békét köthet a gondolatmechanikai hedonizmussal. De még a kényszerűségek mögött is mindenkor ott bujkál a lélektani momentum; valahol csak lehet, élet jelt ad magáról, valahol egy kis távlatot ki tud csikarni magának, a látszatnapszámos odatódul és a legalacsonyabb fizetés, ha egy kis presztízzsel megtoldják, többet ér, mintha bizonyos mértékű fizetésjavítással toldanák meg. Millió és millió munkaszegődés körül a presztízsnak oly szerep jut, mint a tót napszámos fizetésében a pálinkának, minden egyéb rekompenzációról csak ezt követőleg esik szó. Az erkölcsi vagy esztétikai visszariadást a presztízses tartózkodással ne zavarjuk össze. Guyaunak igaza van, hogy semmiféle pénzbeli ellenszolgáltatás nem képes az emberek legnagyobb részét a hóhéri pályára csábítani, és hogy nagy vagyoni kilátások sem volnának képesek akárhány embert arra bírni, hogy mészárosoknak menjenek. De valóban csak ily erkölcsi-

leg és esztétikailag megmagyarázható pályakerülések esnek-e meg? A bukolikus költészet, a francia pásztorjátékok, az újkori népiesség esztétikai rokonszenyvnyilvánításai rábírnák-e e rokonszenvezőket arra is, hogy megfogják az eke szarvát és kiséperjék a házudvart? Magában a munkásosztályban is nem találunk-e tisztán lélektani indítékokat is a munkapiaci elhatározások mögött, oly indítékokat, amelyek sem logikai, sem erkölcsi, sem esztétikai indítékok, hanem kizárólag az asszociációktól vagy disszociációktól való őrizkedés motívumai? A munkapiac nem egy táton-gását, nem egy zsúfoltságát, a kereslet és kínálat hajcsöves-ségének számos zavarát lehet-e mással, mint ily észszerüt-lenséggel megmagyaráznunk? »Nemcsak az uralkodóosztály, de számtalanszor még a más szakmában dolgozó munkás-társai is ignorálják a »parasztot«, panaszkodik Csizmadia Sándor, a parasztszocialisták paraszti vezére. Esztétikai lenezés volna ez? Alig hihető. A gyári üzem, a bérkaszánya, az ágyrajárás, a külvárosi korcsma: személyekben és hely-zetekben annyi esztétikaellenest termel, hogy az esztétikai különbözet — nem egyes egyénekről, hanem a foglalkozás-közi esztétikáról szólva — nem igen állhat elő. Ezért a munkapiac törvényei közé az asszociáció és disszociáció határozásmotívumát éppúgy be kell iktatnunk, mint ahogy beiktatta Brown-Pope, a georgiai gazdaegylet elnöke, ami-kor az *Industrial Commission* előtt keservesen panaszkodik, hogy a négerék mezőgazdasági napszámmunkája óta a fehérek kezdik lebecsülni a farmmunkát és immár szívesebben élnek *on air and water* a városokban, mint fix fizetéssel a farmon.

Alig tagadható, hogy bizonyos pályák, bizonyos szak-mák túlságos zsúfoltságának ama pályák, ama szakmák lélektani választékossága az oka. Mivel a presztizs koncent-rált, figyelmes, erélyes cselekvésláncolatot nem képes vezé-nyelni, szerepe a pályaválasztásban túlnyomóan negatív volna. Azonban, mint mondtuk, a pályaválasztás nem azonos a munkaválasztással, a pályaválasztás egy elhatáro-zás, sokszor egyetlen pillanat, egyetlen nekibuzdulás, egyet-len benyomás eredménye; mikor pályát választ, minden ifjú egy-egy idegen-légióba lép, túlnyomóan ismeretlen felada-

tokkal és kilátásokkal, ezért a pályaválasztás körül a presztízis tevőleges irányban is döntő nyomást gyakorolhat.

Valahol újfent foglalkozás kezd lábrakapni, avagy ősi munkakör megbénnulni, elmerülni készül, görcsös erővel, észszerűtlen áldozatokkal igyekszik magának presztízist teremteni, szerezni vagy megőrizni. Az égő házból nem viheti ki aggodalmasabban az anya gyermekét, mint ahogy a pusztuló hivatások igyeksenek, ha egyebet nem, presztízisüket megmenteni. »Nincs nehezebb, írja Goldziher, mint a sivatag lakóit földművelő életre bírni; egyes basák ebbéli törekvéseit meghiusítja a beduin ember büszkesége, aki megvetendő állapotnak, súlyedésnek tekinti a városi életet. Gúny és megvetés tárgya az ő szemében az a beduintörzs, mely odahagyja a sivatag nélkülözéseit a városi élet kényelméért.« Amidőn ily éles előítélettel találkozunk az új foglalkozás, hogyan víja ki helyét a régi mellett avagy a régi fölött? Talán az ősi ítélet, a logikai és erkölcsi gépiesség lassú kiszorításával? Reménytelen vállalkozás! Csak ha távlat, csak ha érzelmi hatvány támogatja a logikai és etikai rábeszélést, lehet remény az új munkakör gyors élet képességére vagy felülkerekedésére.

Mert a régi foglalkozások választása is túlnyomóan alogikus és anetikus motívumokból megy végbe. A pályaválasztás éppoly zárt, mint amilyen automatikus. A hinduknál a ruhaszakmában a turbánkészítők tudni sem akarnak az övkészítőkről és nem látni egyazon embert szántani és legeltetni. A kuli, aki egy terhet visz fején, nem vállalkoznék arra, hogy ugyanazt a terhet vállán vigye. A ragaszkodás a régi foglalkozáshoz — pl. a keletbengáli takácsoknál, — sokszor az éhínségig elnyúlik. Ez észszerűtlenségekkel szemben a tragikus gyorsasággal szükségelt ellenhatást rendszerint csak másik észszerűtlenség, a szokást a presztízis, a közelinek, az ismétlődőnek, a hétköznapiak mechanizáló erejét, a távolinak, a másnak, a lezártnak mechanizáló ereje egyenlítheti ki. Az első kereskedő legtöbbször a pap, aki amuletteket árulva egyúttal iparcikkeket is kezd venni és eladni. Polinéziában a kereskedelmi egyedáruságot a főpappal tartják fenn s mentői általánosabb a megvetés és előítélet az új foglalkozással szemben, annál természetesebb és szívó-

sabb a kereskedők és iparosok bemenekülése valamely presztizs alá, körmönfont és bonyolódott presztizshajhászásuk, mely a gildek és céhek misztikus elzárkózásában éri el csúcspontját. Az új foglalkozások nem érhetik be az adóval megvámolt fejedelmi és várúri védelemmel: lélektani védelemmel is kénytelenek magukat körülvenni. Mentől többet érintkeznek telephelyöktől távoleső emberekkel, mentői aprólékosabb és közvetlenebb viszonylatokba kerülnek a fogyasztók ezreivel, annál kevésbé érhetik be a fejedelmek és várurak csak helyben hatékony és inkább csak élet-halálra szóló segítség-nyújtásával. Lélektani, akkumulátorszerűen elvihető, önműködően újuló és terjedő védelemre is szüksége van az új foglalkozásnak: ezért sokasodnak meg szertelenül a sznobok, parvenük és stréberek is, valahányszor új foglalkozási ág kíván magának a régiek közt helyet vájni.

Az emberek általában nem a foglalkozást értékelik, hanem a *vele foglalkozókat*. Antiszthenesz, midőn hallotta, hogy Iszmeniosz kitűnő fuvolás, így szólt: »de hitvány ember, mert különben nem volna oly kitűnő fuvolás«. Fülöp pedig, teszi hozzá Plutarchosz, fiának, aki egy lakoma alatt kellemesen és ügyesen citerázott, ezt monda: »Nem szégyenlesz ily szépen citerázni?« Az új foglalkozások iránt érzett ellenszenv, ha nem gazdasági féltékenység eredménye, rendszerint az idegen benyomulóval szemben érzett ellenszenvvel esik egybe. Ha ily előítélet vagy felháborodás nem forog fenn, éppenséggel misztikus varázs veszi körül az új pályaválasztót. Viszont az új földesurat, bárha foglalkozása régi, előítélet és felháborodás fogadja, míg Hamburg kereskedőit — úgyszólván a középkori kezdetől fogva — presztizs veszi körül Németországszerte. Az az új pályát választó, aki *közülünk* való, aki csak foglalkozásának újságával különbözik tőlünk, nem hagyományaival, összeköttetéseivel, izlésével, az az új kereskedő és iparos, aki *közülünk* származik *ki*, anélkül, hogy összetéveszthetővé várnék olyanokkal, akiket előítélettel elutasítottunk, vagy könnyen megfogalmazunk, hacsak képesek vagyunk minden felháborítótól és közönségestől disszociálni: presztizsben részesül, nem előítéletben. Hegedűs Sándor közgazdasági

tevékenységéről írja Mikszáth: »Akkor (a hetvenes években) kezdett átfordulni a magyar politikai tevékenység erre a térre. Csakhogy az volt a baj, kevesen értettek hozzá. Lónyay Menyhérttel és az ifjú Széli Kálmánnal úgyszólván kimerült a névsor. S ezeket is úgy nézték társaik, mint valami kivételessodalényeket, akik be vannak avatva megfoghatatlan misztériumokba«. Ezek már mind bent voltak eredetileg is a régiek között, ingatlan alapon, homlokukon az ősiség napsugara. Nem közeledtek, nem furakodtak be, nem háborítottak fel senkit. De nem is kerültek oly mértékben az emberek szomszédságába, hogy személyi varázsukat elnyűtték volna, mint ahogy csorbát ejtett volna egy ősi név szeplőtelenységén *Károlyi Gábor gróf csizmadiamester* cégtáblája.

A pusztá személyválogatást maga a foglalkozás lélektani értékelése csak két esetben előzi meg. Az egyik megelőzés az előítélet, a szervezet legyőzhetetlen utálata bizonyos foglalkozások iránt, amit Guyau megjegyzésével kapcsolatban már érintettünk. A másik megelőzés, mint láttuk, az új foglalkozás közönségessége, a vele szükségképpen asszociálódó áruszerűség és összetéveszthetőség. Ilyen presztizsakadályok: a testi munka, ilyen a pénzzel való üzérkedés: *a sordidae artes*.

55. §. *A testi munka*. Az izommunka térben kiterjedő s anyagilag kipótolható erők fogyasztása, a kvalitatív munka az időben kiterjedő, fejlődésileg felhalmozott, anyagilag kipótolhatatlan erőket használ fel. A mechanizmusnak nincs személyisége, fogalmazható, értékelhető, tetszés szerint hozzáférhető. A szellemi munkán személyi bélyeg van,, értékelése, fogalmazása egy bizonyos határon túl lehetetlen; minden, amit mondhatunk róla, hozzávetőleges; minden, amit látunk belőle, mértékhijas, oszthatatlan, lezárt. Nem hatványozhatja presztizsesen érzelmeinket az oly foglalkozásról nyert tudattartalom, melynek teljesítménye lóerőkkel és kalóriákkal mérhető, amelynek munkaköre ökor- és lófogattal, gőzzel, dinamóval, szántó-, arató-, cséplő-, Írógépekkel, automatákkal tökéletesebben helyettesíthető. A bizonytalanság e foglalkozások útszélsőségének csak egyik — közgazdasági — következménye. E bizony-

talanságban jelentkezik fizikailag a gyakoriság értéktelenítő hatása. De oly esetekben is, midőn a szellemi munkánál a testi munka ritkább, keresettebb, biztosabb, a tőle való lélektani húzódozás alig vesz erejéből. Soha drámaiban, mert soha elvontabban a szellem presztizsének küzdelme a testi munka hasznossági értékelésével nem látszott meg, mint a kereszténység első századaiban. A IV. század folyamán Észak-Afrika felvirágzó kolostoraiban az a nézet kezd lábrakapni, hogy az aszkétikus foglalkozás, mely teljesen istenhez rendeli az embert, kizárja a testi munkát. Ez a nemességi értékelés álarcában pathetizáló presztizs: — máig üde tiltakozást vált ki Szent Ágostonból. Igaz ugyan, úgy mond *De opere monachorum* című könyvében, hogy a keresztény ember minden tevékenységének végcélja és való jutalma szellemi. De ha megkérdezzük, hogy Pál apostol, a keresztény szellemség e mintaképe megvetette-e a testi munkát, nem kell-e a leghatározottabb *nem*-mel felelnünk az afrikai aszkéták érveire? »Egyet tudok, mondja Szent Ágoston, Pál apostol nem volt tolvaj, nem betörő és rabló, nem versenyfutó, gladiátor vagy komédiás, sem piszkos üzér, becsülettel és tisztelen folytatott oly foglalkozást, mely az emberi élet szokásaiban hasznos, mint aminő pl. a kovácsok, ácsok, cipészek, földművesek stb. foglalkozása. Mert az *igazi előkelőség* nem ütközik meg azon, amit az *ügynevezett*, de nem igazi előkelők gőgje lenéz. Az apostol nem tartotta volna méltatlannak magához, hogy paraszti munkába fogjon vagy kézművességgel vesződjék. Ha egy helyen azt mondja: »kerüljetek, mindent, ami a zsidókat és görögöket és isten egyházát megbotránkoztatná,« akkor nem tudom, ki előtt kellett volna ily munka miatt restelkedni. Nem a zsidók előtt, mert a pátriárkák is őrizték nyájaikat. Nem a görögök előtt . . . cipésmesteri sorban híres bölcselők voltak. Nem az egyház előtt, hisz amaz igaz ember, Mária jegyese . . . ácsmester volt.«

Ám a *sordidae artes* lekicsinylése, ami különben is csak a szellemi munka presztizsének, puha távlatlehetőségeinek közvetett okozata, sokkal általánosabb és egyetemesebb már e korban, semhogy ily bölcs szavak is árthattak volna neki. A mindenfajta hatalomnak pompás haszonvételi

eszközül szolgált a szellemi munka lemérhetetlensége a lemérhető testi munkával szemben, a *tertium comparationis* s így a tárgyilagos szembeállítás hiánya szellemi és fizikai teljesítés között, a testi erő világos szókimondása szemben a szellemi sejtetőképességével, lélektani beállításra való rugalmasabb rátermettségével. Míg a testi munkateljesítmény átlátszó, mint az ablaküveg, a szellemiben van valami opaleszcens, valami homállyal váltakozó csillogás. Ezért az érzelmi választás a pályák közül a rejtelmesebb lehetőségeket sejtető szellemi felé tódul s a tömeg a szellemi pályát, a valamely ponton elemezhetetlen hivatást egyenlő körülmények között mindig kevésbé képes megfogalmazni, értékkeé átvetni, mint az izommunkát. A szellemi pálya el tudja felejtetni, hogy a megélhetés eszköze, mintegy célt sejtet, anélkül, hogy a célt ki is tűzné. De ugyanez okból felelőtlenebb is a szellemi munkakör s csak a tömegben lehet oly felelőtlenül lappangani, mint a szellemi pályákon.

A verseny és az utánzás lehetőségének felismerésével fokozatosan elhal a szellemi munka presztizse: megfakul, lejárja magát. Az általánosítás és állandósítás a fogalmazás térhódításával arányosan gyengül. Nem rossz példáját látjuk a szellemi ez elhaló presztizsének korunk munkásmozgalmában. Amint a mechanikus pártszervezés előtérbe nyomul, amint a tanult elem ismert és útszéli munkakört kezd végezni, egyre kevesebb munkást rémit el Turati híres mondása a magukra maradt analfabétákról. Szent Ágoston ódon tiltakozása a modern munkásmozgalmában exotikusan elevenül meg, amikor az izommunkás a puritánok kesernyés ridegségével tiltakozik az *intellectuel*-ek vezérsége ellen.

56. §. *A fizetés és a nobile officium.* Ott, ahol talán legfinomabb volt az érzékenység a foglalkozások presztizsével szemben, Görögországban, mintha a pénz lélektani szerepe körül ellentmondás mutatkoznék. »Az ember vagyonsága, mondja Kefalosz Platón *Allam*-ában, nagy mértékben elősegíti, hogy az illetőnek, mikor a halállal kerül szembe, nem kell azon törni a fejét, becsapott, vagy kijátszott-e valakit, ha csak akaratlanul is, nem kell azon búsulnia, hogy egyetlen istenségnek is áldozattal, vagy akár egy embernek is pénzével adója maradt.« Ezzel homlokegyenest ellenkezően

a *pénzszerzést*, a szellemi foglalkozás pénzért üzését lealacsonyítónak tekintik. Arisztotelész azért sorolja a szofisták közé cyrenei Arisztipposzt, mert az oktatásért pénzt fogad el. Rómában is még a *lex Cincia* (204. Kr. e.) kimondja: *ne quis ob causam orandam donum munisve caperet*; e tilalmat Augustus megújítja; végül Trajanusz idejében megesketik a feleket, hogy nem díjazták és ígéretekkel nem biztatták az ügyvédet s csak a per befejeztével igényelhetett az ügyvéd szabott tiszteletdíjat. Az eszményi cél az ügyvédség erkölcsi szintjének emelése, nemességi értékelés, az ügyvéd magaviseletének elvonása a pénzzel felszítható motívumoktól és hozzáfűzése tárgyiasabb és erkölcsibb szempontokhoz. De vajjon a megélhetés minő titokzatos forrásait tetelezi fel ez a nemességi értékelés, amikor a görög-római szónoktól és ügyvédtől rossz néven veszi, ha munkájáért pénzt fogad el? Annyi évszázad észszerüsítő fejlődése után is mi készíti az angol *banistert*, hogy a tiszteletdíj pusztá fel- említését is *unfair*-nek tartsa, nem is szólva a tiszteletdíj perléséről, mely egyenest erkölcstelenségszámba megy? A presztizses észszerűtlenség, melynél a főszempont az érzelem.

Eszerint a vagyon presztizsképes volna, a pénzszerzés nem? A különbség nyilván lélektani, nem logikai, nem erkölcsi, még csak nem is esztétikai. A vagyonos embert oly tisztelet veszi körül, melyet nem — mint ahogy a legtöbben vélik — az anyagi függetlenséggel járó magaviseleti függetlenség vált ki. A vagyonos politikus, megyebizottsági tag s. i. t. époly kevésbé független, mint a szegény, csakhogy amaz saját vagyonától, emez másokétól függ. Egy demokratikus párt elhatározásaiban pl. függetlenebbül vehet részt a vagyon- talan párttag, mint a vagyonos; nem gazdag újságkiadók, hanem szegény újságírók szokták magukat egy-egy vélt igazság megírásával hónapokra becsukatni; még az is, aki cinikusan nézi a dolgokat, aligha állapíthat meg egyebet, mint hogy a gazdag politikus hallgatásának motívumai az esetek legnagyobb részében épen nem erkölcsösebbek, mint a szegény politikus lármájának motívumai, csakhogy a közélet szegény lovagjának botlása szembeszökő, a gazdagnak esetleg époly erkölcstelen konzervativizmusa

nem. Az »anyagi függetlenség« fogalmába már csak a presztízis kevert bele erkölcsi mellékízt. A *meglevő* vagyonnak már nincs *pénzsza*, a verejték, mellyel szerezték, felszáradt, a cselszövények fölé felejtés füve nőtt, a nehéz, loholó, alacsony kezdetet, a pénzkeresésre alkalmat adó egyének és csoportok alázkodó megkönyékezését már elfeledték. A krajcároskodás és haszonlesés cselekményei örökre belesimultak a *safe deposit*-ok vaskriptáiba és oly ingatlanokba, amelyek kimozdíthatatlan őshatalmakra emlékeztetnek; a nyugtalanság figyelmeztető zavarát, melyet minden pénzszerzés támaszt, a vagyon lezárt, hideg nyugalma váltotta fel; amott a pénz alárendeltséget jelzett, a bárki részéről való áruszerű megközelíthetőséget, emitt a pénz *osztályt* jelez; a *pénzszerző* embert a kívülállók mintegy automatának látják, amely bizonyos összeg ellenében ismert árút fog szállítani a személyi különösség minden ködfoszlányától menten, a *vagyonos* ember pénze személyiségének felszívott elemévé vált, mely nem kényszerít rá motívumokat, hanem alázattal szolgálja az ő motívumait. »A művészek, ügynökök, orvosok, sebészek, mondja Escott Angliáról, tiszteletdíjat kapnak, vagy beküldik számláikat és megkapják — vagy legalább várják — a felszámított összeg kifizetését. De ugyanazt teszi a szabó, a borkereskedő, a mészáros, a fűszeres vagy bármely más kereskedő is. Így jutnak azután arra a következtetésre, hogy a társadalmi hátrány, mely a művészekre és a többiekre nehezül, ugyanazon okból származik, mint azon egyének társadalmilag hátrányos állapota, akik jövedelmüket oly forrásokból nyerik, melyeket semmiféle tekintetben sem lehet nemeseknek vagy tudományosoknak minősíteni.« »Remélhetne-e, teszi hozzá, maga Aeszkulap legvérmesebb pillanatában is egyenrangú méltóságot a püspöki süveggel?« A pénzszerzés a személyt elérhetővé, szinte felválthatóvá, ismert mértékűvé teszi s ha logikailag, erkölcsileg, esztétikailag mégoly megnemesedett, mégoly átszellemült is: magaviselete asszociálható a durván mechanikus foglalkozással és áruszerű szolgálányaival. Presztízise ezért a vagyonosok közül is csak annak van, akinek vagyonáról már elfelejtették, hogy *szerezték*, az elfelejtett, ködben eredő,

öreg vagyonnak, mely egybetapadt már, melynek nincs dinamikus feszültsége, a fundált, természetesnek tekintett vagyonnak, amelynek hiánya feltűnnék, míg létezése nem tűnik fel, amelyet az emberek bírálat és kétely, fejcsóválás és felszisszenés nélkül vesznek tudomásul, mint ahogy magától értetődőnek tartják, hogy a csecsemők sírnak, az öregek meghalnak, a tenger hullámzik, a nap leáldozik. A pénz, amely még utón van, könnyű elemzéshez vezet, csilingelő útján érdekeket, érzelmekeket kirívóan karcol; ahova csak ér, nyugalmat bolygat, izgató változásokat idéz elő, ismert cél, mely versenyre ingerel. A pénz, amely már otthon van, eszközviszonyba került birtokosához, a nyomás, melyet gyakorol, alig észrevehető, lélektanilag jelentéktelen; csodálatot, irigységet vált ki, nem lenézést.

57. §. *Smith Ádám a vagyon rokonszenvedéséről.* A vagyonban, melyet megállapodott társadalmi hatályosság kísér, Smith szerint rokonszenvedéssel szemléljük a teljesült örömeket, melyek teljesülését a magunk személyére mi is óhajtunk. A gazdag ember érdekel bennünket, bárha nem is várunk tőle jótéteményt; az emberek mindig inkább rokonszenvednek örömmükkel, mint szomorúságunkkal, ezért resteljük szegénységünket s csillogtatjuk vagyonunkat.

Smith e megfontolásával szemben bizonyos, hogy a vagyon rendszerint nem szimpatikus a tömeg előtt, hanem irigyelt és gyűlölt, éppen csak az a szembeszökő, hogy ez az *irigység és gyűlölet ritkán erősödik megvetéssé és felháborodássá*, mihelyt vagyonról és nem szerzésről van szó, vagyis hogy a vagyonnak általában presztizse van; de e presztizst megint csak nem éri el a lazagyökerű, frissen termett parvenüvagyonok, az ingó kevésbé, mint az ingatlan, a történelmi inkább, mint a máról holnapra kialakult. Csak a misztikus eredetű vagyonnak van érzelemhatványozó értéke, mint ahogy egykoron a görög jósdá gőzpáraiba és homályos, bölcseségei mögé rejtőzött az első *safe-deposit*. Smith tételével szemben kétségtelen, hogy quasiesztétikai benyomások nem volnának képesek milliókra menő tömegeket rabul ejteni, túlmunkára és keveset fogyasztásra, lélekölő, ismeretlen célú, egyforma foglalkozásra, alázatra és a bizonytalanság eltűrésére készíteni. Megindokolja-e a

szegény ember világtörténelmi hosszantűrését, az isteni emberterv szakadatlan megzavarását az az ácsorgó, szájtató sznobizmus, melyről Smith szól? Érzelmi általánosítás felkeltésére alkalmas a pompa szuggesztívója, de érzelmi önműködéshez nem vezethet.

58. §. *Az osztályokról.* Abban az időben, midőn Smith Ádám a gazdagok érzelmi megkülönböztetését tanította, még híre-hamva sem volt annak a ragyogóan felépített elméletnek, melyet Marx és Engels száz évvel utóbb a gazdasági osztályok harcáról megformált. Ez a tanítás szöges ellentéte annak, amit Smith hirdet a gazdagság érzelmértékéről. A marxizmus tragikus feszültségnek nézi az ipari forradalom nyomán előállt gazdagságtűrését, mely magában hordja végzetét s mely e végzet teljesüléséig farkasszemet néző, élesen behatárolt osztályokba szorítja a gazdagokat és a szegényeket. Azóta újabb félszázad múlt el. Ha most a marxista vonatkalauz végigmegegy, mondjuk, egy magyarországi vonat három osztályán és jól megnézi az utasokat, aligha a marxizmus mellett szólnak azok a megengedjük: nyersen empirikus, de azért sok elméletnél beszédesebb adatok, melyeket felgyűjthet. A vonat három osztályában a tehetőség tagolódásainak, a gazdagok, középsorsuak és kisajátítottak marxi elhelyezkedésének kellene megnyilvánulnia. Minthogy a három osztályra a jegyeket élesen emelkedő progresszív áron adják ki, a logikus elhelyezkedés nyilván az volna, hogy a vagyonosok utazzanak az első osztályon, a középsorsuak a másodikon, a proletárok a harmadikon. Megengedjük, hogy a marxista személytarifa mechanikus vagy logikus keresztülvitele mellett is könnyen elképzelhető, hogy egyesek kényelmi vagy egészségi szempontból mennek előre egy vonatszakkasszal, míg másokat a kuporgató hajlam lejjebb szorít. De mindezeket nem is véve számba, mit látunk? Az első osztályban ott ül a latifundiumos főúr, a vagyonos dzsentri, a meggazdagodott tőzsér, az ájtatosságba merült főpap mellett a megyei főügyész, kinek nagy családja és tömérdek adóssága van, a szolgabíró, aki otthon elemi kulturszükségletekről mond le, hogy első osztályon utazhassék, a képviselő, aki az első osztály költségei miatt alig járhat fel az országházba, hogy kötelességének eleget

tegyen, a hétszilvafás kurtanemes, aki a két vasútszakasz költségkülönbözeteiből már rég berendezhetett volna egy fürdőszobát, a törvényszéki bíró, aki piruló alázattal környékezi meg egy-egy váltómegehosszabbításért a kazár uzsorást. De ugyanott látjuk a fukar bérlőt, a vidéki takarékpénztár igazgatóját, a kisvárosi kaszinó elnökét, amint fel-felcsillan szemük egy-egy történelmi tegezésre, amint kényszeredett alázattal helyeselnek vízözönelőtti nézeteket és féltékenyen lesnek egy-egy bemutatkozást. Az *una eademque nobilitas* tompa összetanultsága üli meg az egész kupét, vontatott, majd heves beszélgetés s csak kevés *causerie*, a ruházatnak, modornak, sportnak, akcentusnak ugyanaz a kötelező egyformasága, mint a szemléletnek és az értékelésnek. S ha átszállunk a második osztályba és a harmadikba, *mutatis mutandis* ugyanezt a képet találjuk. Ezekben az osztályokban nagy számban találkozunk olyan utasokkal is, akiket a felsőbb fülkétől utasainak presztizse tart távol, finomtabb igényű, tehetős, talán beteg emberek, akik szívesen adóznának a nagyobb kényelemért, ha az első vagy második osztály presztizse nem tartaná vissza őket. Nem igen tudnák okát adni, de kétségkívül *nem jól érzik magukat* a felsőbb fülkében. Gyorsvonaton, ahol harmadik osztály nincs, akárhányszor látni a második osztály folyosóján meghúzódo módos parasztokat, akik nyilván *restelnének* az urak közé ülni s harmadik osztályon utaznak azok a kiszgazdák, mesteremberek, kiskereskedők, akiknek vagyona nem egy elsőosztályos utasét meghaladja. A négereket külön kupéba zárják Amerikában. Az európai paraszttal szemben a presztizs elvégzi ugyanezt. Az a törvényszéki irodaigazgató, akinek esetleg jelentékeny magánvagyon is van, a legnagyobb felháborodást keltené, ha első osztályon utaznék, míg a törvényszéki elnök, ha nyakig úszik is az adósságban, társadalmi megvetésnek tenné ki magát, ha nem utaznék elsőn. E pillanatfelvétel még bizonyára nem antimarxista érv, de mintha nem rosszul mutatná az utat, amerre érveket érünk! Kétségkívül vannak bizonyos pontok, az *érzelemkeltés* szempontjából fontos momentumok, melyekben a pusztuló hétszilvafás úgy kénytelen élni, mint a dúsgazdag főúr; az *una eademque nobilitas* asszociációinak és disszociációinak

méregdrága mechanizmusa nyitja el elsőemeleti hotelszobát a családjának segélyére szoruló főispánnal, vezeti el páholyba, klubba s tartja vissza az erkölcsi tilalmakra emlékeztető szigorúsággal attól, hogy egyfogatura üljön. Mindezek a megkülönböztetések nem jellemzik sajátosan ezt vagy azt a kort, ezt vagy azt az országot. A kezdetleges törzsi tagolódások, a titkos szövetségek nem vagyonosság vagy foglalkozás szerint elhatárolt néprétegek, hanem oly egyesületek melyekben a törzstagok ünnepek megtartása céljából szövetkeztek. A nemesség legkezdetlegesebb fokán, mikor még körvonalai is alighogy kivehetők, kitermeli már — az ünnepeknél elfoglalt díszhelyek, dúsabb ajándékok, magasabb vérdíj stb. formájában — presztizse otromba, darabos eszközeit. Bárha Breysig, ki a kolumbiai rézbőrűekről állapítja meg ez általános szabályt, helyesen fűzi hozzá, hogy birtok nélkül az ily költséges tekintélyszerzés nem képzelhető, világos, hogy itt a vagyon nem marxi okságban teremt engedelmességet, hanem pusztán eszköze a lélektani befolyásnak, mint ahogy a dzsentri presztizse is költséges anélkül, hogy kapitalisztikus volna.

Az első csoportalakulások a törzsön belül a kortársak, vérségek és nemek *exkluzivitásából* erednek. Oly népeknél, melyek a létfenntartás legalacsonyabb rendű készletei nélkül szűkölködnek, néha a *klikkek* elágazó szervezeteivel és szertartásaival találkozunk. Az emberevőknél és a máról-holnapra élő vadaknál olyan klikkekre akadunk, amelyek a mérkőzés megelőzésének vagy elkerülésének lényegileg ugyanolyan szervei, mint azok a párisi klikkek, melyekről Baskhirtseff beszél. Ratzel jól mondja, hogy a titkos szövetség feltételei adva vannak már azokban a társadalmakban, melyek nélkülözik a rendi tagozódás nagy, nyílt motívumait. Hozzáfűzhetjük, hogy a rendileg tagolt társadalmaknak is vannak rendileg tagolatlan részei és életfolyamatai; ezekre is megáll, amit Ratzel mond. Akik el akarják kerülni a mérközést, mesterséges határvonalakat vonnak, álarccokat viselnek, vallásos formákkal veszik körül magukat, fontos szertartásokat monopolizálnak, mint az avatást és a jogsérelem megtorlását. »A kíváncsiság, a félelem, az áhítat egyetemes érzelmeit ébresztik fel — mondja e szövetségek kitűnő ismerője,

Webster Hutton; körülveszik magukat azzal a titokzatos fátyollal, melynek kezdetleges értelmekre az egész világon annyi vonzóereje van és egyre növekvő hatalommal ébresztgetik, ami az emberi természetben társas és együttélésre hajlik, a presztizs és az exkluzivitás érzelmeit s a tagtársaknak kijáró nagyon is anyagiasságát. »Igy a család és a törzs mellett olyan szervezetet létesítenek, amelynek hatalma és összetartása amazokét meghaladj a.« Az ily titkos szövetségek külön jelei és nyelve útján néha törzsközi összeütközések is elsimíthatók. Bárha gazdasági érdek is szerepet játszik a szövetségek kohéziójában, a fölényt, az elismertetést nyilvánvalóan lélektani eszközökkel szerzik meg: *a* »presztizs és az exkluzivitás« formálja meg az első »osztályokat«. *Klikkek már akkor is voltak, mikor osztályok még nem.*

A titkos szövetségek még csak a kezdődő tömegesség és állandóság kontár próbálkozásai. Az emberek még túlnyomóan ismerik egymást, ezért *titkolódnak*; ámde a titok provokál, tagad, helyhez kötött, ezért a differenciáltabb és tömeges társadalmakban mindinkább a presztizs nyomul előtérbe. Már Hawain az előkelő osztályoknak külön nyelvük van, akár a mi felsőbb osztályainkban a francia, vagy más kultúrákban a szumír, a szanszkrit, a malájok szellemnyelve, az arunták ősnyelve, a görög, a latin, az arab. A modern felfogás erőszakolásával általában szeretik járulékosnak, másodlagosnak feltüntetni a szertartások konzerváló erejét. Pedig értelmi motívum, valamint vérségi összetartozás és irtózás híján csak a szertartások termőereje magyarázza meg az első »osztály«-állandóságokat. Nachtigallnál felette tanulságos adatokat találunk olyan, a modern élet forgatagában alig észrevett szertartásról, mint aminő pl. a köszönés. Részletesen leírja két egymásközt ismeretlen tubu-törzsbeli hosszadalmas, végtelenül fárasztó köszönését, melyet a be nem avatott sokkal inkább nézhetett volna döntőfontosságú diplomáciai szertartásnak, mint egyszerű üdvözlésnek. Ahol már a társadalom rendekre bomlik, ott a köszöntés szerepe többek között az »osztály« sűrített elismerése. Az alacsonyabb rendű kicsinyíti alakját, meghajol, letérdel, földre veti magát. A keleti ember keresztbe-

fonja karjait, hogy védtelenségét fejezze ki, a kaffer porral hinti be fejét vagy beszenyezi magát, a nyugatafrikai néger derékig vetkőzik, a keleti leveti saruját, a nyugateurópai kalapot emel, mintegy a teljes ruházkodással járó függetlenség ellenképeül. Az úr ül, a szolga áll. Az ülés, a guggolás a pihenő helyzet, ezért egyben a hatalomnak is jele (széken, divánon, trónon ülés s. í. t.). De mindez lehet *járvulékos* jellegű, már meglevő állapot asszociatív hangsúlyozása. Ám a köszönőformák gazdag sorozata a tömegesség és állandóság előnyomulásával már egyenest az elemzés meggátlását szolgálja. Ezek a köszönési formák az üdvözölt személylyel »mint valami szenttel vagy megközelíthetetlenül bánnak, akit a pillantás is megszenteltetné«, magasabbrangú elől kitérnek, az arcot földnek szegzik, eltakarják, elfordítják vagy hátat fordítanak: ily alacsonyrendű nyersséggel jelezve a megtiszteltre vonatkozó kritikátlanágukat. Hasonlóképp nagy »osztály«-képző jelenségek van a primitívek ünnepeinek, étkezési, nemi, korhatárló, harci, békekötő, temetkezési és mágikus szertartásainak.

Kétségtelen, hogy mindezeknek a szertartásoknak csak technikátlan társadalomban van csoportképző erejük, a babona fölényes uralma alatt és szerény körzetekben. De az »osztályszerű« kezdeteknél a pszichikumot látjuk az előtérben, nem a gazdasági motívumot. Ennyi és nem több, amit igazolni kívántunk.

Pillantsunk át most az »osztály«-uralom két klasszikus földjére, ahol a nem-vérségi csoportok legmerevebben alakultak ki: Indiába és Kinába, ami 700 millió ember magaviseletének érvelését jelenti.

Mik a hindu kaszt feltételei? Bouglé tanártól ered a hindu kaszt legvilágosabb és, amennyire ellenőrizni képesek vagyunk, legpontosabb meghatározása: »Valamely társadalomban akkor uralkodnak kasztok, ha az a társadalom nagyszámú, örökletesen specializált, rangszerűen egymás fölé rendelt és kölcsönösen szembeállított csoportra oszlik«. A kaszt első alapfeltétele, hogy a gyermeknek joga és kötelessége folytatni apja foglalkozását. De ezen felül fokozatok is vannak egyes kasztok között. Az egyik száz aranyat ér a törvény előtt, a másik ötvenet; az arany-

gyűrű, a vörös ruha, a sárga cipő, melyet az egyik visel, szigorúan tilos a másikonak. A szigorú elszigeteltség, lezárt-ság, a házassági keveredés eltiltása, bizonyos kasztokkal való érintkezés, sőt megpillantásuk tisztátalanító hatása; oly parancsok, hogy a felsőbb kasztbelinek tilos az alsóbb kaszt tagjával egy tából enni, egy fedél alatt lakni, szoba állani, hogy az egyik kaszttag széles ívben tartozik kitérni a felsőbb kaszttag előtt s i. t., *gazdaságilag* (a hatalmasok szempontjából s az adott gazdasági fejlődés szintjén is) *éppoly célszerűtlen szabályok, mint amily célszerűek lélektanilag*. A rabszolgamunka kihasználása nyilván hatályosabb volna közvetlen érintkezés és ellenőrzés, mint eltakart arcok, széles ívben való kitérés, mesterkéltnémaság mellett. De a munka irányítása és ellenőrzése a parancsolok szemmel-tartását, a közös emberi vonások isteni analógiáinak önkény-telén felismerését eredményezné; ezzel pedig a lezárt kasztok érzelmi alapja vulkánikus erővel szakadna be. Ezért szorul India-szerte a gazdaságilag kívánatos, a lélektanilag értékes mögé s a lélektani kiválasztás elsőbbsége az angol imperia-lizmus belterjességének is egyelőre határt szab.

Ha a kínai nemesség összetételét vizsgáljuk, a gazda-sági kiválasztás hasonló megakadását tapasztaljuk. Far-jenel szerint a kínai nemesség nyolc osztályba tagolódik, és pedig: *a)* a fejedelem rokonsága a gyász ötödik fokáig; a törvényes fejedelemasszony rokonsága a negyedik fokig; a trónörökösné családja a harmadik fokig; *b)* azok a szemé-lyek, akik hosszú érintkezést folytattak a szuverén szent személyével, akik nagy ideje szolgálják és *látják közlől*; *c)* akik békében vagy háborúban nagy szolgálatot tettek; *d)* akik kimagasló bölcseségről vagy erényről tesznek tanú-ságot; *e)* akik a fejedelmi tanácsban jeleskedtek; *f)* akik közhivatalban érdemes tevékenységet fejtettek ki; *g)* a bizonyos tisztséggel velejáró nemesség; *h)* az előző ural-kodóházak leszármazói, akiket vendégekül tekintenek s akiknek a fejedelem presztizst biztosít. A kínai nemesség e kategóriái között tisztán gazdasági egy sincs, valószínűleg, mert tisztán gazdasági kategória objektíven nem is lehet-séges, nincs, aki eltúrje; az *a), b), g), h)* pontok nemes-ségét pedig tisztán asszociatív megkülönböztetések hozzák

létre, melyek belső jogosultsága iránt az emberek nem érdeklődnek.

Fel fog e pontnál merülni az az ellenvetés, hogy a kasztot nem lehetséges az osztállyal azonosítani, minthogy az osztályok keletkezésének belső logikája — a marxizmus szerint — tősgyökeresen elütő a kaszt keletkezésének és fennmaradásának motívumaitól.

Vessük fel tehát a marxizmus klasszikus zónájára is a kérdést: vannak-e egyáltalában tisztán gazdasági osztályok, élesen lezárt entitásban, közös gazdasági nevezőn, melynek tagjai osztálytudatosan egymásba fogódnak és minden másnak ellenmondanak? Vannak-e egyáltalán más »osztályok«, mint lélektaniak, az emberek nem csoportosulnak-e inkább, nem kénytelenek-e inkább társadalmi hatékonyság, érvényesülési lehetőség, lélektani súlyhatár szerint csoportosulni, mint az általuk összpontosított gazdasági hatalom arányában?

A gazdasági erő nyilván társadalmi hatalmat is jelent. De ez végső fokon csak azáltal lehetséges, mert egyben gazdag eszközcsomó is presztizs teremtésére. A marxizmus a maga logikájával ellenünk vetheti, hogy a lélektani hatékonyság a belső jogosultságot csak *túléli*, mint ahogy a középkor *kiváltásai* kasztszerű elzárkózásban virágzanak ki éppen, mikor a középkor gazdasági rendje már elrothadt. Az a hiba az ilyen érvelésben, hogy ezt a *túlélést* úgy fogják fel s úgy állítják be, mint valami *átmenetet*, mint a törvényszerűség valamely *kicsorbulását*, mint *rendellenességet*. Csak az a csodálatos, hogy mióta a világ világ és az angol ipari forradalom óta is: ezek az átmenetek, kicsorbulások, rendellenességek szakadatlanul tartanak; a belső (gazdasági) okságokat mindenkor megszagatják ily »túlélések«, de e »túlélések« belső jogosultság nélkül is virágzanak. Ha reáhelyezkedünk a marxista gondolatpályára, meg kell vallanunk, hogy a rendellenesség szívósabb és örökebb, mint a »rend«. Lélektani okokból vetette vissza hosszú időre belső és külső feltételeiben már túlérett kapitalizmusát: németüldözésével és pogromjaival Oroszország, boxerlázadásaival Kína; presztizs híján nem boldogul a nagykereskedelemnek éppen produktív félelme Magyarországon. Egész európai népek ácsorognak el

a kapitalizmus küszöbén, egész osztályok úgy viselkednek szemléletes századokon át, mint a nápolyi lazzaronik. Nagytehetségű fajok és családok élnek nyomorban, felbomlanak és széttüllenek, mert csak az ingatlan birtok és a hivatali pálya presztizsét ismerik.

Valóban: az »osztályok« gazdasági egysége, észszerű homogenitása sehol a földön ki nem mutatható s az »osztályok« nem kis része dezertőrökből áll. Bárha az utolsó század találmányai nagyszerű erjedést indítottak meg a hűbéri társadalomban: *a)* ez az erjedés folytonos lélektani akadályokba ütközik és *b)* új és új lélektani szervezkedéseket eredményez, mert hatalom éneikül nem épülhet fel.

a) A nemességi elv aránytalanul szívósabbnak bizonyul, mint ahogy az osztályharc általán véli. Megújulni látjuk a hanyatló római arisztokrácia másodvirágzását, mely még »ott maradt az emberek lelkében jóval azután is, hogy a pusztulás megkezdődött«. Ha a XVIII. század végén az angol lovag vagy nemes kormányzati hatalmat gyakorol, ezt Taine szerint már csak »befolyasból, nem hatalomból» teszi. A forradalom küszöbén a francia nemest »tiszteleti és hasznos jogai« megilletik akkor is, mikor nyilvános működési körét már jórészt elvesztette. Még mindig megvan a templomban megkülönböztetett ülése, a szentélyben temetik el, a szőnyegek címe látható, megtisztelik a füstöléssel, a szenteltvíznek odanyújtásával. A legújabb korszak kezdetén, amikor már recsegték a régi rend állványai, még 1789-ben is a francia nemesek által beadott számtalan kérvény mind bizonyos megkülönböztető jelvényeket kér. A francia forradalom csak egy pillanatra cáfol rá e megkülönböztető sürgetésekre: az európai alkotmány mintaképe, Anglia szigorúan erősíti meg királya és felsőháza prerogatívumait és kormánya, valamint alsőháza tagválasztásában a lélektani szempont még mindig nevezetes indíték. Mélyen beleivódott a nemességi elv a polgári demokráciába is, az általánosító és önműködő megkülönböztetés a kapitalizmus egyetlen alapja, mentsvára, hajsolt célja ma is. Ötven évi marxizmus után Anglia szocialistái a lordok, Németország szocialistái a junkerek, Magyarország szocialistái a »kaszinók« ellen harcolnak, mert a lélektani, az érzelmi hatalom szívó-

sabbnak bizonyul, mint a gazdasági koncentráció hatalma. Úgy látszik: a lélektani koncentráció az elsődleges, az tartja a gazdasági koncentrációban is a lelket, szélesebb, általánosabb, automatikusabb, észrevétlenebb, megfoghatatlanabb, mint emez. Ezért a tőkekonzentráció, mihelyt megtámadják: az érzelmi nagytőkések, a lélektani kapitalisták szervezeteibe és eszközeihez menekül. A szocialista pártok naivak vagy szemforgatók, amikor a »gyáva« és »érdekét fel nem ismerő« kapitalizmusról beszélnek, mely a rendiséghez simulva, »akadályozza a fejlődést« és útjába áll a »kikerülhetetlennek«. A tőke egész potencialitását abból meríti, hogy eltűrik. A türelem hanyatlásával a tőke potencialitása is hanyatlik. Oly kapitalizmust, melytől az összes bányákat elvették, még csak el lehet valahogy képzelni, de olyat alig, melytől az összes újságokat elvették, vagy amelyet az összes »kaszinók« cserben hagynak. Ott, ahol rendiség nincs, a tőke potencialitása csak úgy válik önműködővé, állandóvá, ha lélektani értékekhez jut. Ez értékek bősége vagy elégtelensége — egyébként egyenlő körülmények között — a tőkének nagyobb vagy kisebb életképességet, nagyobb vagy kisebb hatékonyságot biztosíthat.

b) Azon bámulatos adatok közé, melyek Amerika trösztjeiről hozzánk érkeznek, beszüremlik a gazdasági bizonytalanságon felül a lélektani bizonytalanság mementője. Bonaparte keserű megjegyzése szerint a legitimitás mindig ötszörte több ostobaságot engedhet magának. A történelmileg beállított tőke is. Belső logikája csak zavartan s óriási késedelemmel érvényesül, termelékenysége, piaca, munkabérei felett érzelmek sűrű felhőzete ül. Amerika milliárdosai keservesen érzik az automatizmusnak ezt az erőkülönbözetét. A *North American Review* 1906 májusban részletesen számol be arról, miként hajszol az amerikai nagytőke lélektani alapot trösztjeihez és milliárdjaihoz. Mindaddig, amíg az emberek *magától értetődőnek* nem fogják tartani, az amerikai nagytőke csupán véletlen, történelmi kategóriának érzi magát; ezért az állandóság és általánosság meghódítása a trösztkirályok egyre izgatóbb célja. Amint a gazdag amerikai *globetrotterek* tömegesen veszik nyakukba a világot, összeköttetésbe jutnak (házasság, politika stb.)

a régi európai családokkal, felmerül az a szükségérzet, hogy az állandóságkülönbözet eltüntetésére az amerikai tőke egyenértékű presztizst termeljen. A parvenük és sznobok Európa-majmolásán túl komoly gondolkodók is az óvilág felé terelik a figyelmet. Európa ingatlan nagytőkéjét sohasem éri *válság*, csak *forradalom*. S a *forradalmak* ellen még van technikai segítség, a *forradalmak* ellen még lehet tömeget toborozni. A *válságba* jutott mellett nem áll tömeg, ordító betevők és részvényesek ezrei állják körül a válságba jutott irodáját, váltóüzletét, de mellette senki nem szól: a dollárnak nincs Vendéje.

Azonban egy napon az *American Historical Research Society* emberei megjelennek Angliában s a britt levéltárak sárga okiratai között — az amerikai ősgyarmatosítás bűvárlatát hangoztatva ürügyül — keresni kezdik a presztizshozó arisztokrataősöket. Marylandben és Virginiában oly amerikai főnemesség nyomait kutatják fel, mely régiségben és tiszteletreméltóságban semmivel sem marad el a régi angol arisztokrácia mögött. Immár több mint ötszáz család találta meg heraldikáját Marylandben és Virginiában és ezer meg ezer ősgyarmatos nemzetség ismeri családfáját. Hogy ez utószülött presztizshajza a vegyesszármazású amerikai munkásosztálynál is meg fogja-e tenni a várt lélektani hatást, avagy csak az érdekelt milliárdosok önelégültségét szolgálja-e: a jövő titka. A jelek még erősen életképesnek mutatják a presztizsek zömét. S a presztizsnél minden az időnyereségen fordul meg, a felejtés időminimumán, melyen túl »nőttön-nő tiszta fénye, amint időben térben távozik«. Korunk munkásmozgalmát, ha oligarchikus irányzatát némelyek, mint Michels, túlozzák is, jellemzi a konzervatív és kizárólagos munkárisztokrácia kialakulása. A szláv bevándorló nem tekint fel észszerűbb bámulattal az amerikai előmunkásra, mint ahogy a jobbágy nézett urára, mint ahogy a vadember nézi a halványarcut. Mintha a klikkek erősebbek és népszerűbbek volnának, mint az osztályok.

59. §. *Presztizs és tőke*. A tőkés rend elemei között közömbös, változó viszonyok közt egyformán viselkedő anyagszerűséget látunk, látjuk az életet, amit a munka, a változó

viszonyok közt változó viselkedés ad meg a tőkének és végül látjuk a lélektani elemet, a társadalmyszerű viselkedést: az élet türelmét, mellyel függvénye lesz az anyagnak. *Anyag, eszközök, szerszámok nélkül nincs tőke. Munka nélkül sincs. Megtűrés nélkül sincs. A tőke három eleme: az anyag, a munka, az eltűrés* A *res rustica* korlátlan birtokosának, a hűbérúrnak, a tőkésnek állandó fölényét végső fokon nem a nála levő termelési eszközök, nem is az eszközök birtoklásának fogalmi szabályozása, a *jog* okozza, hanem az a *lehetőség, hogy a termelési eszközök jog szerint maradhatnak állandóan és örökletesen a rabszolgatartó, a hűbérúr, a tőkés kezében*. Lélektani forrásból kell erednie az uralkodás anyagi és jogi automatizmusának.

A presztizs akadályozza a tőke rugalmasságát, életyszerűségét, a munkával való egybeolvadását, viszont elősegíti állandóságát, automatikus jellegét. Mentől több munkát érdekel, összpontosít az anyag, annál általánosabb az így támadt tőke hatékonysága. Mentől több presztizs fűződik az anyaghoz, annál állandóbb az így támadt tőke hatékonysága. Az amerikai vagy a zsidó tőke terjedékenyebb, simulóbb, mint az angol. De az angol állandóbb. Mentől jobban emlékeztet valamely tőke lélektani helyzete az ingatlan birtok lélektani helyzetére, mentől történelmibb, érzelmebb hangulatban hat, mentől kevésbé fogalmazhatók, akik kezükben tartják, mentői disszociáltabb eredete, függése, céltömege, annál állandóbb, önműködőbb a tőke potencialitása. A tőke rengeteg nemzeti vagyon mellett is képtelen állandósulni, ha nincs presztizs azoknak, akik szervezni akarják. Parasztjaink egy része még mindig fanyarul bizalmatlan a legszolidabban megalapozott hitelintézetek iránt is. Egyes falvainkban több millió koronányi vagyon hever a ládafiában és Bagehot hasonló tüneményt említ a hetvenes évek francia falvaiból.

60. §. *Presztizs és hitel*. A pénzgazdálkodás kialakulása óta a hitel a modern áruforgalom és értékalakulás gerince. Sőt azt mondhatjuk: mihelyt az emberek letelepülnek és a jövőre gondolnak, hitelre van szükségök.

Lehetetlen észre nem vennünk, mennyi rokonvonás van presztizs és hitel között.

A hitel is, mint a presztizs: tudomásul vett, de nem

elemzett erőket illet, a hitel életképességének és sérelmének is asszociatív és disszociatív forrása van. Lezárt hozzáférhetetlenségből él, akár a presztizs. Az adós akkor is megvédeheti vagy megnyújthatja hitelét, akkor is megmaradhat az üzleti bizalom felszínén, ha hitelének belső, gazdasági jogsultsága már el is múlt: csak legyen képes figyelembe venni továbbra is az érzelmileg, látszati értékes momentumokat. Sok üzletembernek hitele van eléggé kényes bankároknál is, anélkül, hogy e hitelnyújtást való értékek elegendő mértékben indokolnák, hacsak az adós úgy tud adminisztrálni, hogy a biztonság, rend és alkotó munka összbenyomását kelti fel. Viszont egy-egy lélektani ügyetlenség, egy-egy gazdaságilag alig észrevehető rés elégséges ahhoz, hogy a tárgyian meglevő értékeket is látszati háttérbe szorítsa és a hitelt aláássa. A hitelnyújtó csak egy bizonyos pontig dolgozhatik logikával, azontúl nyersebb, érzelmibb, szimatoló és kérdészködő eljárásra van utalva, információi és benyomásai közül lehetetlen lesz kiválasztania a malomalatti fecsegést s a kávéházi pletykát a helyes megfigyelések közül. Ezért kénytelen magát érzelmére bízni; az érzelmeket pedig asszociációk is befolyásolják az intuíción felül. Ennyire hasonlít a hitel a presztizsre. Midőn pl. egy ország pénzügyi presztizséről beszélnek, a hitelnek ezekre az asszociatív motívumaira céloznak. A különbség presztizs és hitel között kettős. Először a hitel szorosán gazdasági momentum, olyan embereknek is nyújt hitelt a bankár, akiket nem szívesen látna asztalánál vagy hivatalnokai között. Másodszor a viszony alanya itt a *hitelező*, a viszony legjobb esetben is koordinált s a hitelező, ha nem is elemezhet, feszült figyelemmel vizsgálja az elemzés minden lehetőségét; a hitel szabott határa összehasonlítható, mérhető; nincs meg benne az általánosítás, az önműködés dinamikus ereje, mint a presztizsben. A hitel nem szentimentális, egy középsorsú ember zsirója többet jelent, mint a leggazdagabb ember barátsága.

61. §. *Presztizs és reklám.* A presztizs gazdasági szerepe könnyen keresztezi a reklám fogalmát. A reklámot, a megismertetést, ha áruira, ha személyre vonatkozik, a modern forgalomban való érvényesülés létfeltételéül szokták tekinteni. A reklám lélektani eszközökkel dolgozik, a feltűnőt, a szembe-

szököt, az emlékezetest, a könnyen asszociálhatót hajszolja, nem a lényeket. A reklám a gazdasági élet demagógiája, markáns, határozott, megjelöl, kiemel, állít valamit, a pozitív ítélet rekordja. E részben a presztizs tartózkodó, távolmaradó, lezárt jellege szöges ellentéte a reklámnak; van a presztizsben valami komoly negatívum, valami kénytelen vagy szívesen vállalt szemérmesség az eszközök választásában; a verseny percről-percre eltolódó feszültségében születik a reklám, az ismeretlen könyökös törtétese az észrevétet és felé; a presztizsnek, hogy úgy mondjuk: történelmi íze van, szalonok, templomok, temetők fojtott csöndje jellemzi; a presztizsben van valami európai, mint ahogy a szokásban valami ázsiai s a reklámban valami amerikai van. A reklám — asszociatívén — felhasználhatja a presztizst, mint III. Napóleon reklámuralma, vagy az amerikai írógép »mehódítottuk a világot!« plakátja, mint ahogy az Ivoryszappannak elnevezett egészen közönséges amerikai fehér szappan példátlan kelendőséghez jutott csak azért, mert plakátján előkelően öltözött hölgyek és urak tartják kezökben (1. Mataja V.: *Die Reklame.*), mint ahogy Morgan Pierpont semmi áldozattól nem riad vissza, hogy a pápával üzleti összeköttetésbe jusson, mint ahogy grófokkal rakják meg a keleteurópai bankok és iparvállalatok igazgatóságát, mint ahogy az udvari szállítói címekért, melyeket azonban az udvarok, hogy áruszerűségét elrejtsek, csak személyeknek adnak, ezeket fizetnek. A presztizs nem használhatja eszközül a reklámot, melynek rikító egynaposságát, fülsiketítő zaját nem bírja; ha a régi, presztizses cégeket keressük a lapok és plakát oszlopok hirdetései között, nagyjából törvényszerűnek látjuk, hogy a presztizses cégek alig hirdetnek, a feltűnő, kirívó reklám még kirakataikban és árjegyzékeikben, cég-tábláikon és levélpapírjukon sem szerepel s hogy a tulajdonképpeni City alig él a reklámmal, a feltűnés minden formájától irtózik s a túlzás minden színárnyalatát előkelő gondossággal kerüli. A City figyelme a nyilvánosság irányában arra összpontosul, hogy lezárt, hozzáférhetetlen helyzetét ki ne kezdjék, hogy mindenütt jelen legyen a piacon, ahol látni megszokták s ahonnan való elmaradása vagy kirekesztése feltűnést vagy bírálatot idézne elő. Minden kis hasadék

a köztudatban érzelmileg nagyra nőhet s a City éppen úgy mint a feltűnéstől, óvakodik attól is, hogy elfelejtsék. Helyzetének minden kis részét őrzi, se be nem enged senkit, sem ki; ismeri a lelki imponderabiliák döntő hatalmát, a logikailag alig értékelhető, alig is értékelt apróságok lélektani súlyát. Ezért az üzleteket nem csupán jóságuk, nem csupán etikai korrektségük, hanem presztizsképessegök szempontjából is mérlegelni szokta, sőt még a könnyelmű és inkorrekt City-ban-
kok is ügyelnek a presztizsre. Midőn az osztrák kormány 1909 végén a Rothschild-csoport mellőzésével a postatakaré-
pénztár útján helyez el 140 millió korona járadékot, a *Pester Lloyd* Wienből keltezett levelében a következőket olvashatjuk a kihagyott bankkörök hangulatáról: »A lehangoltságban, melyet e mellőzés okozott, nem az üzleti nyereségről, hanem a presztizsről van szó. Úgy érzik, hogy az államkormányzat mellőzte őket, hogy úgyszólván *quantité negligeeable*-ül bánt velük s ez rosszul esik«.

Ha már a gazdasági élet keretén belül sem tűri a presztizs a reklámot, ha már a gazdasági élet keretén belül is a reklám, mint mondani szokták: »lejárátja«, közhellyé facsarja ki a presztizst, annál élesebb a presztizs tartózkodása a szellemi pályákon s az erkölcs önálló körzeteiben a reklám plakáthangulatától. Az államhivatalokról nem is szólva, az ügyvédi, orvosi, lelkészi foglalkozás személyi lezártságának megtörése az áruszerűség irányában mindenütt elítélést von maga után az illető szakma »közszelleme« részéről. Azon számos társadalmi, jogi, gazdasági, erkölcsi megkülönböztetést, melyben pl. az ügyvédeknek tanultságuknál, erkölcsi kényszerhelyzetüknél, állandó ellenőrzöttségöknél fogva mindenütt részük van, sérti meg s a foglalkozáshoz fűződő aszszociatív érzelem folytán egyetemességében is veszélyezteti az az ügyvéd, aki kereskedőkéhez hasonló cégtáblát függeszt ki, ügynökszerűen szerzi klienseit, a lapokban hirdet stb. Az ügyvédi kamara, az orvosi közvélemény az áruszerűséghez való közeledést éppoly szigorúan torolja meg, mint a tisztességtelenséghez való közeledést; a budapesti ügyvédi kamara fegyelmi válaszmánya nem egyszer okolja meg az erkölcs szempontjaival egy-egy ítéletét, melyben pl. az ügyvéd nevének plakátszerű kiragasztását sújtja; az az ügy-

véd, aki valamely bank igazgatóságában nyugodtan helyet foglalhat, aligha nyithatna saját neve alatt gabonabizományi üzletet vagy oly boltot, mely nyilvános alkuval és haszonvétellel, feltűnéssel és reklámmal jár; a cégtábla szentségteleníti meg a hivatást, nem a főkönyv erkölcstelensége s nem is az eljárások esztétikai alacsonysága; az ügyvédi kamara aligha tiltaná el tagjait attól, hogy a várostól egy kilométernyire teheneket állítsanak be és tejgazdaságot folytassanak akár saját nevek alatt is, de fegyelmi sújtaná azt az ügyvédet, aki a városban nyitna tejkereskedést, cégtáblát függesztene ki, a vétel és eladás kicsinyességeinek s a hamisítás gyanújának tehetné ki magát s aki ezzel személyiségére és kartársaira az anyagszerűség hangulatát idézné fel.

62. §. *Szükséglet és presztizs.* Az élettanilag, majd logikailag, erkölcsileg, esztétikailag, gazdaságilag jelentkező szükségletek, azaz hiányérzetek ősi rangsorát is sokszerűen feldúlja a presztizs. Ha pedig egyenest eszközül használják a presztizses oktávátvételt, bizonyos szükségleteket észszerűtlenül lehet előtérbe tolni, másokat észszerűtlenül lehet visszaszorítani. A presztizses távlatú londoni cégjelzés nélkül egyetlen budapesti vagy bukaresti gavallér sem vesz kalapot s a párisi divat presztizse oly erős, hogy a legfinomabb, tárgyilag párisi magaslaton álló divattermékért, ha itthon készült, feleannyi árt sem hajlandó fizetni az átlagos fogyasztó, mintha ugyanaz az alkotás Worth vagy Paquin termében készült volna. De a szükségletek presztizse kevésbé levezetett formában még szembeszökőbb. Mindenkinek szükségképp feltűnik, hogy a reprezentáló épületekre oly szegényebb államok is, mint aminő Magyarország, oly sivár, szűk költségvetések is, mint kisebb városainké, mily aránytalan összegeket költenek. A budapesti országháza, a fiumei kormányzóság palotája, nemzetközi kiállítási épületeink, egyáltalán mindazok az építészeti alkotások, melyek az ország erejét, fejlettségét, különállását, mint hozzáférhetetlen, lezárt entitást hangsúlyozzák, éppenséggel nem állanak arányban költségvetésünk befelé ható, logikus tételeivel. Oly vidéki városainkban, melyekben sem csatornázás, sem vízvezeték nincs, százezrekbe kerülő kultúrpalotákat és múzeumokat építenek s a feltűnő és magasfokú hiányérzetek-

kel mintegy sejtetik az elsőbb rendű szükségletek telítettségét; nagy faluvárosaink megteremtik a reprezentáló főutcák egyeduralmát: azokat aszfaltoztatják, világítják, öntözik, szépítik és kevés olyan kirívó lélektani tanulságot lehet meríteni, mint ha az idegen Szeged, Szabadka vagy Debrecen főtereiről és előkelő utcáiból a nem is mindig kevésbé forgalmas mellékutcákba kanyarodik. Oly városaink ajánlanak fel milliókat egyetemre, melyekben csak minden második ember tud írni-olvasni, melyekben a lakosok zöme levelet is alig kap, táviratot és újságot pedig soha. S ha a köz költségvetésektől leszállunk a családok mérlegtételeihez, ott is a látszati érték sokszor szálnalmat keltő jelenségei mutatkoznak: a le nem maradás, a veletartás, a mutatósság, a jelenlét költségei éppoly félelmetesek, mint a másik oldalon a tartózkodás, a visszavonulás, a látszatmegőrzés teher-tételei. »Minő *úr* volna — kérdi Taine a XVIII. századvégi francia urakról —, ki a dolgok *ára* után kérdezősködik?«
 »Minél kevésbé a pénz embere valaki, annál inkább világfi.«
 A keleteurópai és amerikai szalonokat díszkötéses, de soha el nem olvasott könyvekkel rakják meg, mint ahogy a magyar parasztgazda öt-hat ünnepi szobáját lezárja s családotól éjjel-nappal egyet lakik meg. Ismerjük a katonatisztek, a férjhez menő leányok, általában az úri, de nem vagyonos osztály presztizsokozta büdzséfelfordulásait. Ha a mégoly igénytelen munkásember számadásait mérlegeljük is, mondja Smith Ádám, azt találjuk, hogy szerény béréből oly kényelmi kiadásokra is juttat, melyeket feleslegeseknek is lehet tekinteni, de sőt hogy kivételképpen elkölt valamelyest hiúságra és az előkelőségre is (*tó vanity and, distinction*).

A presztizs érzelmi hatvánnyal tetézi a lélektani helyzetet, a szegény ember is úgy érzi, hogy a presztizs valami kiszámíthatatlan mélységű lehetőség; ezért szertelen áldozatokat képes hozni érte a nyomorral küzködő is; a leány, kinek családja megőrizte presztizsét, érzi, hogy minden értelmi, erkölcsi, esztétikai, gazdasági többlet nélkül is valószínűleg »jőbban« fog férjhez menni, mint ama presztizs nélkül; a presztizsre úgy vigyáznak a szegény emberek, mint ahogy sorsjegyet vásárolnak: a legnagyobb lehetőségek szunnyadoznak mind a kettőben. A szegény ember homá-

lyosan sejt, hogy a presztizs valami egészen más társadalmi érték, mint a választójog, hogy a presztizs finoman terjed szét, mint a tavaszi köd, mely mindent egyformán betakar és szinte határtalan.

A presztizs nyomán zavar jelentkezik a szükségletek rangsorában. Amíg a szükségleteltolódás autonóm, amíg az önkormányzat körzetén belül maradvá éppen csak az átlagszínvonalnak, a közfelfogás értékskálájának nem felel meg, addig az eltolódás nem hat ki szükségképpen az egyéniség egyensúlyára. Az orvos ugyan aligha ad igazat annak a szellemi proletárnak, aki száraz kenyeret vacsorázik, hogy meghúzódhassák az Opera karzatán, vagy egy kávéház csillogó zugában, de a szükséglet e zavara még mindig autonóm, választásból eredő, a szűk kényszerhelyzet keretében végbement szabad cselekvés. Az én cselekszik, az én áldozza fel magát, mást is tehetett volna és senki tőle a hiányérzetnek ezt a rendellenes rangsorát nem követelte. De a legtöbb szükségletfelfordulás, a legtöbb eset, midőn elsőrendű hiányérzetek másod-, harmad- és tizedrendűek mögé szorulnak, nem autonóm jelenség, hanem mások ítélete kedvéért végbemenő heteronóm folyamat. Az ily eltolódással kiszámíthatatlan erőpazarlás és az egyén abszolút értékcsökkenése járhat. Hogy másfelől a presztizs — a szervezet veszélyeztetése nélkül is — belevihet a szükségletek nyers egymásutánjába egy kis nemességi lendületet, csak természetes.

63. §. *A tabu.* A szükségletek ősrövidjének lélektani deformációjára következtethetünk a *taburól* ismeretes adat-tömegeből is, anélkül, hogy a tabut az idevágó tanulságok teljesen átfognák. A tabu a vadak közt dívó oly tilalom, amelyet nem motiválnak s amelyet nem kísér valamely törvényhozó közbelépő fenyegetése (Reinach.). Frazer gazdag adattömegeben mutatja be, miként oldja meg a tabu a legsúlyosabb társadalomgazdasági kérdéseket azzal, hogy az elfogyasztandó növényt vagy állatot disszociálják, észszerűtlenül elkülönítik a tudatban. A totemtől származó vadember őrizkedik tőle, hogy lelője totemjét, vagy hogy — kivéve az éhínséget — egyék belőle. Az országok törzse azt véli, hogy a vadászatot elejtett totemben fivérének öli meg.

Egy bengál törzs, melynek totemje a kujrarfa, nem eszik e fa gyümölcséből és nem ül árnyékába s. í. t. Azonban a totemet védő tabu néha tovább megy, nem szabad megérinteni sem a totemet, vagy annak bizonyos részeit, máskor rá sem szabad pillantani. Bengália totemisztikus klánjairól mondják, hogy sem megenni, sem elégetni, sem használni nem szabad totemjüket. A becsuánok nem eszik meg a totemállatot, bőrébe nem öltöznek, némely helyütt látásától is óvakodnak s. í. t. Spencer és Gülen az észak ausztráliai törzsekről szóló munkájukban reámutatnak e totemtabuk akart vagy akaratlan észszerűségére. A totemek a klánok egyesülése után mintegy növény- és állattenyésztési szakmaszerűséget eredményeztek, minden klán kiméivé totemjének tenyészanyagát. Minden más klán ehét belőle, csak az az egy nem. A klánok egyesülése után valóságos termelési cserében jelentkezik a totemizmus. Saját maguk által élvezhetetlen totemjeiket egymásnak termelik. »Felneveltem, mondja a főnök a többi klánoknak, az én totememet: egyétek meg; viszont neveljétek fel a tieteket, hogy én ehessen meg.« Ez a primitívek tabujának szándékolt vagy szándékaltalan észszerűsége. De már a törzsi életben sem meríti ki e jellemvonás a tabu egész tartalmát. A tabu pl. kiterjed minden olyan dologra is, amelynek a tabus dologhoz hasonló neve van; innen ered a vad népek gyakori nyelv-változtatása, kivált, midőn a halott vagy a szülő neve egyszerűs mind valamely mindennapi tárgynak is elnevezése. Vannak továbbá időszakok és körülmények, amelyek közt tilos bizonyos szavak használata és vannak bizonyos munkák és műveletek, melyek közben nem szabad a szokott nyelven beszélni. Mindezek a tabuátvitelek vagy vallásos jelentőségűek, vagy a primitív logika sajátosságának következményei, amiről a mágiával kapcsolatban behatóbban lesz szó. De a középpont még sehol sem személyi, a kiindulópont ösztönösen vagy észszerűen demokratikus. Másként alakul a helyzet barbár fokon. Itt már a tabu központja a hatalmas személy vagy csoport: a kiváltságosok fogyasztását elkülönítik, misztikusan lezárják, mert az étkezés analogizálásra, versenyre — elsőrendű szükségletekről lévén szó — e fokon még nagyon is alkalmas. Dahomeyben és

Loangóban nem illik a királyt evés-ivás közben látni; akin ez véletlenül megesik, halál fia; Monbutuban a királynak magányosan kell elköltenie ebédjét s a felhordott tálak tartalmát senkinek sem szabad látnia; amit meg nem eszik, külön e célra szánt gödörbe öntik; ha egy pária benéz valamely konyhába, minden edényt össze kell törni. Dahomey egyik királya trónraléptekor megöleti mindazon alattvalókat, kik vele egy nevet viselnek, Tahitiban trónralépéskor a nyelv számos változást szenved, mert a király nevére emlékeztető szavakat másokkal pótolják. Polinéziában már a tabu a legridegebb kasztrendszer lélektani megalapozására használják. Ratzel helyesen figyelmeztet, hogy a tabu e politikai és szociális felhasználása mögött a vallási mag azért megvan: »vallásos légkörből kinőtt oly képzetel van itt dolgunk, amelynek a kormányzás művészetében való használhatósága korán biztosította éppoly körmönfont, mint kíméletlen politikai alkalmazását«. A tabu e felhasználhatóságára szélsőséges, de azért jellemző példa I. Kamehameha honolulu király parancsa: egy Honolulu mellett emelkedő hegyet, melynek kvarckristályait gyémántoknak tartotta, tabunak nyilvánított; sőt 1840-ben, beszéli Ratzel, Hawaiban kormányzati szabályrendeletté emelkedik a tabu, amennyiben a könnyörtelenül megtizedelt marhaállományt öt esztendőre tabunak nyilvánítják. Még a szorosán vett vallási tabuk megszegését is inkább csak akkor büntetik, mikor a tettes alacsonyrendű vagy nő, az előkelők számára a kellemetlen következmények elhárításának megvannak a maga eszközei. A tabu barbár fokon már kivetkőzik észszerű, vallásos vagy primitíven logikus jellegéből és presztizsszerűvé válik. Ez a tabu már a modern presztizs egyik őse; a sokszzerű származású, de hallgatag egyhangúsággal átvett tabu lezárt hozzáférhetetlenséget jelent, a mérkőzés helyettesítését az érzelmi hatvánnyal.

Ámde a tabu még alig küzd elvont gondolkodással, éles fogalmakkal. Ez a nehéz megütközés, ez a halálos párviadal rugalmas- és ravaszfegyverzetű, megfinomodott, differenciálódott, kései ivadékára marad: a presztizsre.

III. RÉSZ. Presztizs és vallás.

64. §. *Ősvallások.* A primitívek nem igen ismernek embertávlatot, de élénk és szökkelő képzelmök érzelmhatványokkal szövi körül a természettől *konkrétszemléletesen* adott távolít.

Az analógia asszociatív és az érthetlenség disszociatív érzelemértékeit az állatvilág foglalja gazdag egységekbe a vadember képzelete számára. Két irányban hatol a vadnépek érzelemvilága az állat felé. Némely törzsek hisznek az állatalakba költözött családi lélekben, mely jó az emberekhez, szenved és küzd értük és velök hal meg. Ezt *nahualizmusnak* szokták nevezni; a quichék nyelvén u. i., hol e hit általános, *nahual* állatot jelent. A *totemizmus* az állathit másik változata; ez a törzset egy tetemtől származtatja. A totemek túlnyomó része állat; Breysig szerint a kolumbiai rézbőrüeknél csak két-három a köre és növényre vonatkozó monda maradt fenn és Frazer szerint általában az égi testek vajmi csekély szerepet játszanak a totemizmusban. Mindkét vallásféleségnek számos magyarázatát közölték már, melyek közül egyik sem látszik teljesen kielégítőnek. Ha nem tévedünk, a legtöbb abban a közös hibában szenved, hogy a legkülönbözőbb körű és hatályú, történelmi és földrajzi, értelmi és erkölcsi fejlettségek mellett kerestek egységes logikai, erkölcsi vagy vallásos magyarázatot. Ily magyarázat aligha lehetséges. Az állathiteknek, ha egyáltalán van közös nevezőjük, ez csak lélektani lehet. Jó szempontokat ad ez irányban Breysig tanár. Miután kiemeli, hogy az állathoz való viszonylagos közelség, melyet a vadnépek éreznek, teszi lehetővé az állathit keletkezését, hozzáfűzi, hogy »az állat kétségkívül csak akkor emelkedik a kezdődő tiszteletreméltóság fokára, amikor ugyan még meghittnek, közelinek, de egyben már távolinak és idegennek is érezték.« »Élő embereket, teszi hozzá, sohsem jutott eszökbe így *emlékezetben* tisztelni, valószínűleg túlságosan közel voltak, túlságosan meghitték és nem elég kimagaslók

ahhoz, hogy kultuszt üzzenek velük.« Az állatmiszticizmus a domesztikáció elterjedésével hal el. Nyilván több lélektani alkalom van az állatistenítésre a vadnépeknél, kikkél a domesztikáció ritkább. Lubbock azt állítja, hogy mikor az ember terjedni kezdett a földön, nem hogy házi haszonállatai lettek volna, de tán még kutyája sem volt. Hahn szerint egész Északamerikában az európaiak benyomulása előtt a kutya az egyetlen háziállat. A modern ember az ő gazdagfélésegű, célszerűen kitenyészett haszonállataival, állatkertjeivel, törzskönyveivel és takarmányozásánával már alig is képzelheti el, mily mélységesen megrendítheti a vadembert az őserdő állatainak üvöltése, ereje, gyorsasága, hallgatása. Az állati alkat, pillantás, mozdulat, táplálkozás, párosodás, születés, halál a primitív embert önmagára emlékezteti, de némasága, érthetlensége, lebírhatatlan ereje az állatot a magasabb lények közé emeli. Az állat hasonlós, de mégis más; intenzívebb és rejtelmesebb egyben, mint az ember; ha azután a lélektani készséghez a véletlen, a félreértés, a babona, a mágusi ravaszság vagy a törzsi különbség- és egységjelölés vágya vegyül, akkor az állathit egy-kettőre megszületik. Az ősemler fajtudalma, nemzeti érzése, vallása e presztizscsírakkal kezdődik; a primitív nem termel emberpresztizst, de az állat az ő lelkében *adott* presztizs, mely a végzetszerűség súlyával nehezedik a kezdetleges gondolkodásra. Thomas J. W. Spencer Herberttel szemben akként összegezi az újabb kutatásokat, hogy a vadember meghatott figyelmének legősibb gyűjtőpontja az állat, még pedig nem csupán értékeinek felismerése, hanem különös képességei folytán is.

Az emberpresztizsnek primitív fokon nyoma sincs. Hogy az ember presztizsszerű tiszteletre tehessen szert: el kell szakadnia az élettől, *természetszerűen* kell érthetlenné válnia. A kezdetleges ember képzeletét így tölti meg az alvás, az álom, a halál, az árnyék, a visszhang *konkrétan szemléletes* elvontsága, mely az őskultuszban éri el delelőjét.

65. §. *Vallásalapítás és presztizs.* A vallás konkrét, személyi kiindulópont híján semmiféle korban, sehol a világon kialakulni nem tudott. Mindenütt személyi a vallás népszerűsítője, lángralobbantója; azonban nem az indiánus

törzsek hókusz-pókuszos prófétáit, nem az orosz szekták vallási demagógjait nevezzük vallásalapítóknak, hanem azokat a személybe foglalt teremtőerőket, amelyek millió és millió különbözőben tudták megsejteni a lappangóan azonost.

A nagy vallásalapítók, kiknek tanításai olyan tömegeket voltak már képesek egybeterelni, amelyekről a legvakmerőbb cézár sem álmodott, mély és széleskörű hatásukat zsenialitásuknak és presztizsüknek köszönhetik. A zsenialításban erkölcsi túlfmomultság ragyogó szellemi fölényvel párosul, mely gondolataikat máig magvassá és üdítővé teszi; a presztizs népszerűsíti őket, kiragadja az aszkétaság és szobalöcseség magányából, mint ahogy a szél elviszi a virágot.

A Gautamát megelőző óhindu vallásalapítók a szenvedés, türelem, magány rekordjának köszönhetik presztizsüket, aminthogy maga Gautama is ezzel szerzi első tanítványait és rajongóit s azt az ellenállhatatlan varázst »melynek harangja a mennyboltra van felakasztva«. Zarathusztrát királyi vérből származtatja a legenda. Mózes varázslatot varázslatra halmoz, amíg a sivatag népét meggyőzi. És Jézus presztizsének sápadt aranyában is ott látjuk csillogni a csodatételek drágaköveit. »Felelvén pedig János, monda: Mester! Látánk egy embert, ki a te nevedben ördögöket űz vala és megtiltánk őtet, mivelhogy tégedet nem követ mivelünk. És monda neki Jézus: Ne tiltsátok meg, mert aki nincsen ellenünk, mellettünk vagyon.« (9. Luk. Év. 9. 50.) Mohammed igéi a próféta extatikus rohamainak, melyek megrázó híre szájról-szájra járt, köszönhetik gyűjtő erejüket. De sem Gautama, sem Zarathusztra, sem Mózes, sem Jézus, sem Mohammed presztizse nem alacsonyul *öncéllá*; a presztizs csak az átszellemítés, az erkölcsi forradalom kipattantója, mint ahogy a kifeszített húr szolgálja Beethoven szonátáját. »A jámbor buddhista, mondja a buddhizmus lélektanának kitűnő ismerője, Rhys-Davids tanár, tiszteletlenségnek tartaná, ha Gautamáról csak egyszerű, emberi nevéen szólna és ezért ama számos jelző egyikét használja, amelyeket kizárólag Buddhára, a Megvilágosítottira szoktak alkalmazni.« E gazdag, színesítő jelzők használatának a buddhisták részéről egyáltalán nem az a célja, »hogy Gautama személyiségét pontosabban megismertes-

sék, hanem inkább, hogy elfátyolozzák«. A vallásalapítók születése, halála, családfája is rendszerint homályba vész. De presztizsük mögött erkölcsi értékek kell állania, hogy az asszociatív terjedékenységen felül *autonóm* teremtdést is képesek legyenek felszabadítani házról-házra, lélekről-lélekre, nemzedékről-nemzedékre.

A szektaprófétát a vallásalapítótól az *értékalap* választja el. Ha a próféta presztizse mögött nincs a tömegszívet átpillantó intuíció, ha csak megbűvöl, de nem térít észre, ha csak magával ragad, de nem kényszerít, hogy magunkba szálljunk, ha csak szenvedélyeinknek hízeleg s nem egyéniségünk egészét szorítja összhangba, akkor a próféta hatalma fővényre épült. Mert a valláshoz, éppen a valláshoz *nem elég* a presztizs; a vallás az abszolút autonómia, a legszabadabb élmény s a próféta csak a hangulatot sugalmazhatja hozzá, mert nem cselekedhetik semmit az igazság ellen, hanem csak az igazságért. (13. Pál II. lev. kor. 8.)

A presztizs ez eszközisége nem meríti ki a vallásalapítók gazdag kapcsolatát a hedonikus emberértékeléssel. Éppen az a körülmény, hogy a vallásalapítók csak eszközül élnek a presztizszel, adja meg nekik több-kevesebb sikerrel az erkölcsi erőt ahhoz, hogy a látszati emberértékelést megvizsgálják és megbírálják az élet minden hajlatán.

66. §. *A vallásalapítók erkölcstana és a világi presztizs.* Ha a klasszikus vallásalapítások erkölcsi tartalmát elemezzük, találunk bennük tevőleges értékeket és destruktív erőket is. A tevőleges értékek az erkölcs igenlő szabályait őrzik. Ezek népszerűsítése körül a vallásalapítók presztizsének a védőnövény szerepe jutott. A destruktív erkölcstan a hamis tekintélyek, a látszati emberértékek bírálatát foglalja magában. Gautama azt tanítja, hogy inkább egyedül járjon az ember, mint a magányosan bolyongó elefánt, semhogy együgyűek társaságában vándoroljon. Azokban a rendkívül finom társadalomlélektani megfigyelésekben, melyeknek gazdag őrzői a hindu, kínai és héber szentkönyvek, a presztizst illető számos célzás és intuíció foglaltatik és talán nem tévedünk, ha a presztizs és tekintély első bölcseimi szembeállítását e vallásos kritikától származtatjuk. Az evangéliumot megelőző vallásalapítók főelve vagy a nemzet és ország szerve-

zése, vagy a reszketést nem ismerő, szelíd kedély, a »megcsendesült ember«, kinek a *Dhaunnapada* szava szerint »gondolata, szava, tette nyugodt«, ki hasonlít az »iszaptalan tóhoz«. Az észhez szóló tekintélyi elv, vagy a béke és jószág vallásaiban hogyan volna helye a látszat, a hedonikus embermegismerés kicsinylésének! Ámde a lélektani hedonizmus bírálata csak az evangéliumban erősödik az egész gondolatrendszer alappillérvé. Az evangélium kiutalja a császárnak, ami a császáré, de csak politikailag és gazdaságilag, nem lélektanilag. Midőn minden hatalmat istentől származtat, a hatalmat is meginti és korlátozza, a kemény hatalomtól eltúrt szenvedést isten próbájának tartja, ellenében a középkorral, mely ebbe a kapcsolathangszúlyozásba hatalmi hatványt próbál belecsempészni. Jakab apostol Közönséges Levelében (1—9) ily tanításokat olvasunk: »Atyámfiai, a mi dicsőséges Urunk Jézus Krisztusban való hitet meg ne elegyítsetek személyválogatással. Mert ha valaki a ti gyülekezetetekbe bémegy, kinek ujjában aranygyűrű van, és fényes ruhája: bemenend pedig a szegény is rongyos ruhában. És ha tekintendetek arra, akinek fényes ruhája van, és ezt mondjátok neki: Te ülj ide szépen; a szegénynek pedig azt mondjátok: Te állj amott, vagy ülj le ide az én lábaim alatt való zsámolyra; avagy nem tettetek-e ti magatokban választást és nem lettetek-e nem igazán ítélő bírákká? ... Ha pedig személyt válogattok, vétkeztek . . .« Péter apostol nemcsak azt tanítja, hogy »az ifjak engedelmesek legyenek a véneknek«, hanem azt is, hogy »mindnyájan egymásnak engedelmesek legyetek.« (5, Péter I. lev. 5.) »Jaj nektek, imígy támadja Jézus a presztizst, mikor minden emberek jót mondanak tifelőletek: mert hasonlóképpen cselekedtek a hamis prófétákkal az ő atyáik.« (6, Luk. Ev. 26.) Mikor a sokaság közt »esék vetekedés, kicsoda volna köztök nagyobb? Jézus pedig látván az ő szíveknek gondolatját, egy kis gyermeket megfogván, maga mellé állata azt«. (9, Luk. Év. 46. 47.) »Jaj nektek farizeusoknak, így kiált fel Jézus, mert szeretitek az első ülést a gyülekezetekben és a piacokon való köszöntéseket... Jaj nektek törvénytudóknak: mert elvettétek a tudománynak kulcsát; ti magatok nem mentetek be, akik be akartak menni, azokat is meg-

tiltottátok.« (11, Luk. Ev. 43. 52.) »Oltalmaztatók meg magatokat, inti tanítványait, az írástudóktól, kik hosszú köntösökben akarnak járni és szeretik a piacokon való köszöntéseket és a gyülekezetekben az első ülést és a vacsorákon az előülést. Kik megeszik az özvegyeknek hússokat és külsőképpen hosszú imádkozásokkal élnek; ezeknek nehezebb ítéletek leszen.« (20, Luk. Ev. 46. 47). »Mert e világ bölcsesége isten előtt bolondság; mert meg vagyon írva: megfogja a bölcséket az ő bölcseségekben.« (3, Pál I. lev. Kor. 11.) S bárha csodatétel csodatételt követ, bárha az evangélium nem egy helyén találjuk e presztizsradikalizmus reakcióját, a türelmes engedelmességre intő szózatokat, az új testamentum magvára, alapvető szellemére elfogadhatjuk a régi ítéletet: *nihil praestigiosum in Christo*. Ami presztizsnyom Jézus életében mégis mutatkozik csodában és legendában, annak eszköziségét oly mélységes hívő is, mint aminő Szent Ágoston, kénytelen kiemelni. Méltán kérdezhetnék, mondja *De utilitate credendi* c. munkájában, hogyan tudja Jézus esetében a balga, ki híján van a bölcseségnek, az igazi, hiteles bölcsét az álbölcsőtől megkülönböztetni? Ám Jézus természetfeletti megjelenésével, főleg csodatételeivel a balga szemeket is tekintélye elismerésére kényszerítette. A hit a másvilági igazságok sejtelmes előlegezése. Gyenge szemünk nem bírja meg a napfényt, ezért a tekintély elvezeti a híves erdőbe, hol szelidebb fény öleli át: az égi igazság csodálatos történésekbe és bibliai tanításokba foglalt árnyai. (*De more eccl.*) A hit az igazság magvait juttatja belénk, melyek a másvilági életben virágnak ki; a hit a lélek bölcsője. A tekintélyt a tömeg csak külső ismérveiből: csodák és jóslatok, egyházi egység, vértanuság és társadalmi jótettek révén ismerheti fel. Minthogy ekként az erkölcsi megtisztulás alapfeltétele a tekintély: az egyháznak ama külső ismérvekre szüksége van. (*De util. cred.*)

67 §. *Varázslók, papok.* A varázslók és papok presztizsét a legnagyobb óvatossággal kell megítélni. A vallásos érzelmek olaj foltszerűen terjed át azok képzetére is, akik a vallást szolgálják; a vallásos lelkesedés, spontaneitás körülvetheti a varázslót és papot anélkül is, hogy ez érzelmeknek magábanvéve presztizses jellege volna. A megdöbbenő

és félremagyarázott, a hibás és erőszakolt okságok, melyek babonákra vezetnek, az e babonákkal kapcsolatos, vagy e babonákat ártalmatlanná tevő varázslókhoz is oda tapadnak. A presztizses kivételtevés, a varázslók sajátlagos, személyi felkészültsége attól a pillanattól számítható, amelyben már a hívőnek *tárgyilag* észszerűbb képzeje is lehetne a varázslóról, amidőn a varázsló dicsősége *elmaradt választást*, nem pedig választásképtelenséget jelent.

Ilyen, *magának a varázsló személyének* szóló észszerűtlen tisztelet első nyomaira — amennyire tudjuk — a legfelsőbb vadaknál akadunk. Az északföldi — sok tekintetben már elég magas fejlettségű — vadak varázslóiról mondja Reclus Elie, hogy éppen nem ítélnék mindenkit egyformán alkalmasnak a noviciátusra és nemcsak úgy a véletlenre bízzák tanítványaik összeválogatását. Szinte már születése előtt megkülönböztetik, kivételt tesznek vele. A jövő varázsló szülei gyakran tartanak súlyos bűntöket, bizonyos ételeknek előnyt adnak, másokat kerülnek stb. Az aleut novicius nevelésének alig van erkölcsi alapgondolata, a főelv disszociáló, lélektani. A cél, hogy *különbözzék* mindenkitől. Oly eljárásokkal, melyeket jobb nem részletezni, gondoskodnak arról, hogy az újszülöttnek állandóan jellegzetes szaga legyen, melynek révén az érzéklet legalacsonyabb fokán is megkülönböztethető. Ügyelnek rá, hogy »a kisded ne legyen olyan, mint a többi emberek; taglejtése és járása jelezze már, hogy más anyagból van gyúrva, mint bárki más«.

A barbár foktól felfelé már úgy a babonás, mint az isten-erkölcsű vallások általában papokra szorulnak, akik egyfelől a végrehajtóhatalmat gyakorolják, másfelől a személyekben mindig szivesebben általánosító tömeg lelkesedését ébren tartják. A zarándoklat célpontjai távoleső, gazdag- és szinesmultú helyek, hova a gondolkodás már fáradtan és zavartan érkezik, mint Róma, Jeruzsálem, Mekka, Ceylon, Lhassa, Urga. A szertartásoknak előbb fénye, majd homálya, elébb a kisebb körök intenzív lélekvihara, utóbb a nagyobb köröket érő őszi permeteg, elébb a gondolat feltartóztatása, utóbb automatizmusa, elébb pozitív eszközei, utóbb inkább a negatívok nyomulnak előre. »A megtért germán, írja Taine, az aranyos fő végű püspök előtt félemében remeg,

mintha bűvész előtt állana.« A szevillai kanonok még olyan templomot akar építeni, hogy az »utódok bolondnak tartásák«. De a forró túlsások, a ragyogó színek közhellyé válnak s hatásuk csak éppen aktuális, a szemléletben élnek, hogy belefakuljanak a szóba és emlékezésbe. Megindul ezért a disszociáció óriás folyamata. A fényben égő templomokra finom homály száll, a vallás megcsöndesedik, papjai szinte lábujjhegyen járnak a világtörténelem kövein, elburkolódnak az élettől, vérségtől, szenvedélytől, vagyontól, monostorok tölgyfakapui, simára vakolt falóriások, grisaille-ablakok mögött nyírott fejű, merevképű férfiak, fehérfátylas szüzek térdepelnek, nincs egymással, sem a világgal közölni valójuk; eszményök az isteni disszociáció, az Apoiós, a minden *tulajdonságtól* ment. A papok mindenütt külön nyelven kezdenek beszélni, mintegy jelezve, hogy *mást* beszélnek, mint a többiek: a szumír, a szanszkrit, az ősmexikói, a héber, a görög, a latin, az ószláv, az arab eltakarja a szent emberekből azt a maradékot, amit hallgatásuk nem bírt eltakarni. Minden gondolatfonalat, ami nem selymes, puha, szellemi, ami analógiához, kategorizáláshoz, bírálatához vezet, gondosan eltávolítanak a papság képzetéből. Már Hammurabi elégetteti azt a papnőt, aki korcsmát nyit vagy ivás céljából korcsmába lép. A római egyház tanul a görög istenek kárán, kik azáltal járták le magukat, hogy túlságosan emberiek voltak. Nem avat szentté senkit, amíg az illetőnek csak egy kortársa is él; a szüziesség, az alázat, a szegénység fogadalmait állítja fel és távlatot teremt papjai számára anélkül — és ebben úttörő —, hogy teljesen megbénítaná működésüket, hatásukat künn az életben. Távot tartja dogmáitól a bírálatás szuját, a kételkedés penészetét, sőt a katolikus egyház egyik legrepresentatívabb szelleme, Bossuet még az írás filológiai bírálatása ellen is tiltakozik. Szerinte való egyházi tudomány csak a hagyományok tudománya; a többi a kíváncsiak kényének van átengedve. Bossuet felháborodik azon, hogy a Vulgáta latin szövegét, ezt az annyira tiszteletreméltó és hiteles verziót a filológusok kikezdi. (*Oeuvres compl.*) A katolicizmus következetesen kikapcsolja dogmáit, szentjeit és papjait a tisztán értelmi megítélés lehetőségéből, nem annyira abból, ami emberi, mint inkább abból, ami közönséges, ami verseny,

ami sértő és útszéli, mindabból, ami érzelmi ellenmondást, tehát általános ellenmondást kelthet. Nem a kivételektől, nem a tiszta és mindig elszigetelt elemzéstől fél, de sőt ettől friss feszültséget, újult rugalmasságot remél: *opportet haereses esse*, hanem fél a népszerű ellenmondástól, a terjedékeny kritikától, az érzelmi elhidegüléstől. Mendelssohn írja egy levelében, hogy a zenét sokkal pontosabbnak, határozottabbnak, világosabbnak tartja, mint a szót s hogy a dallamhoz hozzáköltött versszavak csak elhomályosítják a zenét. Valami efféle átérése társadalmi és történelmi helyzetének indíthatja a katolicizmust arra, hogy oly szálfinom, szinte a fogalmazásra emlékeztető gonddal jelölje ki szentjeinek és papjainak érzelmi helyzetét. Minden világi asszociációt, amennyire politikai, tehát megint érzelmi kapcsolatai engedik, sokszor kicsinyesnek látszó aggodalmassággal kiküszöböl s a gyémántcsiszolók türelmével, a laboratóriumok pontosságával figyel és disszociál minden azonosításalkalmat azok személyéről, akiknek éltető eleme a távolság. Még napjainkban is a római szent kongregációk magas lélektani úrállomásokról — melyről oly nevetséges ugrándozásoknak tetszhetnek a politikai klubok taktikaárnyalatai — minden kis disszociális zavart feljegyeznek és elsimítani töreksznek; a papok ruházkodása, magaviselete, nyilvános helyeken való pusztá megjelenése oly elbírálásban részesül, melyet alig lehet más, mint tisztán lélektani indítékokból megmagyarázni. A 5. *Congregatio Concistorialis* dekrétuma a pápáságot éppen a legutolsó időben szigorúan eltiltja minden pénzügyi felelősséggel vagy ellenőrzéssel járó tisztségtől («*quae administrationis curas, obligationes, in se recepta pericula secumferant*», *Osservatore Romano* 1910 dec. 3.). A katolicizmus mély erkölcsi és kedélyben hódító erején túl ez a véletlenek ellen ugyan szintén tehetetlen, de legalább e véletleneket rögtön észreévő szeizmografikus finomság biztosított mindenütt a világon, hegy mögötti falvakban és a Faubourg St. Germainben, kivételes helyzetet éppen a *katolikus* pápáságnak, melynek disszociáltsága pompás római gondnokság alatt áll.

68. §. *A pápaság.* Boccanera bíboros Zola *Rome*-jában gyönyörűen foglalja össze a pápaság presztizsét, amikor azt

mondja, hogy szivesebben látja az egyházat, semmint hogy megalázkodjék: »meghalni dicsőséges integritásban, semmiből sem engedve, semmit fel nem adva, senkitől nem félve«. Ez a presztizs nem hasonlítható mélységben és spontaneitásban világi fejedelmekéhez; egységes és őszinte erejét, zavartalan disszociatív tisztaságát a legrégebb uralkodóházak varázsa sem közelíti meg; a pápaság varázsában minden lojalitás között a legkevesebb a színlelés s az önáltás; ez a presztizs mindent elfelejtet, mindent elsímít; ez az érzelemhatvány apadhatatlan eszközi erejét, mellyel veszteségeket, taktikai hibákat is kiköszörül, onnan meríti, hogy *anyaga is érzelem*, hogy nemcsak a motor érzelmi, hanem a fűtőanyag is, hogy amit elő akar hívni, végeredményben nem magaviseleti, hanem befelé menő, vallási, hogy végső tisztaságában e presztizsre csak kicsorduló könnyek és megroskadó térdek felelnek. Intranszigienciája azért oly megvíthatatlan, mert az érzelmek végtelen pusztaságaiba képes visszavonulni, ha megtámadják.

A pápaság helyzetének, történelmének logikai és erkölcsi értékelése, mily mértékben eszközi, mily mértékben öncélú a pápaság presztizse a legmagasabb értékekkel szemben: más lapra tartozik; de nem tudunk elképzelni még racionalista túlzót sem, aki ne állana meg bámulattal ez intézménybe foglalt zsenialitás lélektani oszlopsora előtt. A pápaság tévedhet abban *amit* mond, de abban, *ahogyan* mondja, csak elvéte ha téved; nézete, motívuma lehet hibás, hangja egyre ritkábban az; ha valamiben csalatkozhatatlan: a lélektani véletlenek követésében és gyors átpillantásában bizonyára.

Ha csak a félmúlt idők történeténél maradunk, éppen eleget látunk a szakadatlan presztizstermelés újabb és újabb finomságaiból. Róma megszállása előtt Viktor Emánuel levelet írt IX. Piusnak, melyben »fiui szeretettel« kéri, vegye számba Olaszország helyzetét és mondjon le a földi hatalomról, de IX. Pius, bárha tudta, hogy minden elveszett, egészséges lélektani ösztönrel azt felelte, hogy csak az erőszaknak enged. Megérezte, hogy Pipin ezeregyszázéves adományánál értékesebb hatalom a pápa kezében a meg nem alkuvás szeplőtelenége. Midőn az olasz királyság biztosítja a pápának a felségjogokon és a vatikáni és lateráni palo-

tákon kívül a három milliót meghaladó évjáradékot, amakkal, minthogy presztizstermők, él, emezt anyagi gondjai közben sem fogadja el, mert presztizsét a lemérhető anyagi függés súlyosan elhomályosítaná s valóban: az olasz költségvetésbe évről-évre beállított tétel az államkincstárban marad. A *non expedit* 1895-ben kifejezetten megtiltja a katolikusoknak a választásokon való részvételt. Ha nem jár el így, kétségkívül szépszámú pápai csoport jut be az olasz kamarába, de a további következmény az lett volna, hogy a szent-atyja személye és problémája a merev negációból, az érzelmi homályból a parlamenti viták, szólamok, érvek és paragrafusok sodrába jutott volna be, a szivekből a bizottságokba. Ezért lélektanilag valószínűleg helyesen cselekszik a pápa, ha a *non expedit*-hez ragaszkodik s ha merev a Quirinállal szemben. Formájában túlzott, de kiindulópontjában igaz Ollivier tétele: »az Olaszországgal kibékült pápaság elveszteni a föld többi részét«.

69. §. *A schizma*. De a pápaság újabbkori történelmében a savoyai-ház elutasítása epizóddá törpül két nagy presztizsdráma mellett, mely a Vatikán legnagyobb *sajátosan lélektani* tevékenységét foglalta le az utolsó évtizedek folyamán: az egyik a pápaság viszonya *a keleti schizmával* szemben, a másik a *csalhatatlanság* dogmája, amaz a presztizs általánosító, emez automatizáló erejét érinti. Amazzal szemközt kitént, hogy a két egyház egyesülésének számbavehető akadálya alig van más, mint a pápaság lezárt, egységes, disszociált presztizsigénye, míg az ortodox hatalom saját presztizsének televényét engedte volna idegen kézre, ha az egyházakban a döntő vezérletről lemond. Hiszen a cár annyira a vallásos érzelemtengerből meríti presztizsét, hogy 1904 októberi manifesztumát éppen mert csak kiáltvány és nem ünnepléses egyházi cselekvény, a viszonyok ismerői egyáltalán nem veszik komolyan. »Az októberi kiáltvány, így szól az óoroszpárt választási felhívása, a legcsekélyebb mértékben sem érinti a cár abszolutisztikus hatalmát; fenn áll az a változott viszonyok között is. Ha a cár valósággal meg akarta volna változtatni az államformát, ez a nyilatkozata ugyanolyan ünnepléses díszszel járt volna, mint felkenetése korlátlan uralkodóvá.« »Az a kérdés veleje, mondja két évvel utóbb a

szlavofilok választási kiáltványa, vajjon érintetlen marad-e a nép hite, melyen a cári hatalom alapja nyugszik és hogy az egyeduralom igazolni képes-e e hitet azzal, hogy történelmi feladatát betölti?» Mindazok a kísérletek, melyek oda-irányultak, hogy a keleti egyházat a római primátus alá tereljék, a presztizs kérdésén szenvedtek hajótörést; ezen az egy ponton Nagy Péter kősziklája éppoly ellenállónak bizonyult, mint Szent Péteré. Már a görög schizma kiinduló-pontját is mindkét részről presztizs versengésnek tulajdonítják; az egyik oldalon a római püspök presztizserőszyosságát, a másik oldalon a hanyatló hatalmú bizánci császárok s a pápával való koordináltságot sürgető konstantinápolyi püspökök lélektani féltékenységét jelölik meg a schizma okául. A liturgiát és dogmatikai eltéréseket mindkét fél őszinte és világosan látó harcosai csak ürügynek tekintik, mely mögött a lelki központosítás, a lezárt, osztatlan, elemezhetetlen hatalom sarkkérdése izzik. A logika kétség-telenül azt mondaná, hogy ha a keleti schizma a testvér római egyházzal sem tudott megbékélni, ha a szokás szervezete nem tudta magát alárendelni a tekintély szervezetének, annál kevésbbé lehet szó komoly kísérletről, mely a protestáns szabad vizsgálódás közelébe hozhatná — Róma elkerülésével, a tekintélyfejlődés stádiumának átugrásával — kelet merevségét. És ez az illogikus, szinte természetellenes kísérlet — habár tartósabb siker nélkül — mégis mindkét részről makacs és megújuló próbálkozások tárgya: a kálvinistákért olyan komoly tényező lelkesedik, mint aminő Lucaris Cyrill pátriárka. A janzenisták szívósan kísérletező befolyásának éppen azért lehetett egy ideig sikere, mert a Szentszék korlátlan presztizsét a janzenisták kikezdi, amiként ez a körülmény már Péter cár lyiy-iki Sorbonne-látogatása folyamán az orosz autokrata kérdezősködéseiből is kitűnik.

70. §. *A csalhatatlanság dogmája.* 1870 július 18-án a pápa presztizséről nevezetes hithatározat születik meg a vatikáni egyetemes szent zsinat jóváhagyásával; e hithatározat három első fejezete a primátus isteni eredetéről, önműködő folytonosságáról, jogköréről és természetéről szól, hogy a negyedik fejezetben a római főpap csalhatkozhatatlan magisztériumát nyilatkoztassa ki. A csalhatatlanságról szóló

hithatározat értelmében »a római pápának, midőn *ex Cathedra* tanít, azaz, midőn az összes kereszténység pásztora és tanítója gyanánt lépven fel, legfőbb apostoli tekintélyénél fogva valamely hit- vagy erkölcsre vonatkozó (*de fide vei moribus*) s az egész egyház által elfogadandó tant határoz meg, a szent Péter személyében neki megígért isteni segély folytán éppoly csalatkozhatatlansága van, amilyennel az isteni Megváltó a hit és erkölcs tanainak meghatározására nézve a maga egyházát felruházá; ugyanazért a római pápa ilyen határozatai önmagukban megmásíthatatlanok«. Ismeretes a fáradhatatlan támadás és gúny, mely ellenséges részről e hithatározatot a lefolyt negyven év alatt érte, de sőt az a kesernyés kényszeredettség is, mellyel IX. Pius óhajtását már az 1870-iki vatikáni zsinat egy része is fogadta. Az osztrák, magyar, francia, amerikai egyházatyák húzódozásának főérve a tévmentesség időszerűtlensége. Ez aggályra válaszolnak a hithatározat mélabús bevezető szavai a jelen kor hiteleneiről és tekintélytagadóiról, akik a csalhatatlanság ünnepeyes kiemelését égetően sürgőssé teszik. Ha a pápa presztízse nem szenvedett volna a legutolsó idők elpártoló, Róma világi kormányzatát élesen kikezdő közvéleményében, elképzelhető-e, hogy a pápa ily nehéz időkben gondoljon presztízsenek felfrissítésére? Valóban: az a hajthatatlanság, mellyel végül Pius a hithatározatot a zsinatnak úgyszólván egyetemével elfogadtatta, valami lélektani *restitutio in integrumot* sejtet; a római püspök gondosan lezárja és elkülöníti primátusát és lelki fölényét kifejezetten elvonja a bíráló elől, a nagy összeütközés küszöbén. A protestáns és szabadgondolkodó támadások a csalhatatlanság dogmává emelésével szemben természetesen szívósabbak, mint az egyházatyák ellenző megjegyzései. A csalhatatlanságról e körök szélteben-hosszában mint *novum*-ról kezdenek beszélni, mint a pápaság fejlődésének valami abnormis görbéjéről. Ha azonban lélektani szempontból nézzük a hithatározatot, talán igazságosabban fogjuk IX. Pius dogmáját megítélni. Nem logikus lezárása-e a csalhatatlanság a katolicizmus egész belső fejlődésének, másfélezeréves lelki hangulatának? Nem hinni, bízni, meghajolni gyúl-e a pápaság köré a szívével katolikus, de még a Newtonok és Pasteurök is

nem laboratóriumukba vonulnak-e, ha »szabadon vizsgálódnunk« akarnak? Meggondolt vagy érzelmi motívumválogatás nyomán ellensége lehet valaki a katolicizmusnak, kietlennek ítélni a római pontifikátust, de kételkedünk azok logikai erejében, akiknek ilyenét bírálata a csalhatatlanság hithatározatánál kezdődik, akik a pápaság lélektani elvonásának éppen e logikus zárómomentumán lepődnek meg. S egy pillantás a dogma szövegére elégséges ahhoz, hogy minden tárgyilagos ítélezőt meggyőzzön ama felháborodás hamisságáról, mely a tévedésmentességet bizonyos oldalról szakadatlanul éri. Akárhány protestáns fejedelem presztizse a lutheri vagy kálvini fogalmazásban, de a valóságban is abszolútban, hozzáférhetlenebbül van körülírva, mint az 1870-iki hithatározat. A sérthetlenség, kinevezés, felosztatás, szentesítés, vétó, kegyelem és örökösödés joga a gyakorlati csalhatatlanság merev szuppozícióival veszi körül ugyanazt a fejedelmet, aki a »szabad vizsgálódnunk« lenező iróniájával veszi tudomásul a csalhatatlansági dogmát. Pedig ez a hithatározat pontos és elméletileg éles elhatárolással csupán *ex Cathedra* és *de fide veī moribus* állapítja meg a tévmentességet. Ez az infallibilitás kifejezetten megvallja, hogy a pápa nem egyképpen tekintély az élet minden vonatkozásában. Más kérdés, járhat-e ez a megszorítás gyakorlati eredménnyel? Kétségtelenül mélységes, apáthatatlan és nehezen mederbe szorítható források a hit és az erkölcs, de az érzelmi anyagra való szorítókozás mégis nyilvánvaló s csupán az érzelmi anyag belső gazdagsága emeli presztizsre a pápa tekintélyét, nem pedig a csalhatatlanság nagyobb mértékű logikátlansága vagy nyersebb abszolutizmusa.

71. §. *A protestantizmus.* Luther első fellépésének jellemvonása nem dogmatikus, nem liturgiai; egész lelkes erejével, kemény és zord logikájával a pápaság és a katolikus egyházi rend presztizsére veti magát. Sikere lélektanilag csak oly időpontban volt lehetséges, amikor a pápaság és az őt elismerő papi és szerzetesi rend a »megszépítő messzeségéből Európa-szerte belekerült már abba a kritikai közelségbe, mely a foltokat és érdességeket is megmutatja, felháborodást kelt, analogizálásra késztet, fogalmazásra hangol és végeredményben lejárta (Macaulay). Ez előkészítő események

történelmi egymásutánja ismeretes; Lutherre már csak az a feladat várakozott, hogy a hasadékokra rávilágítson, a varázs felbomlását siettesse, hogy mint mondotta a »hamis, hazug ráijesztést, mellyel a rómaiak annyi időn keresztül megfélemlítették és elbutították a lelkeket«, ledönteni segítse. Abban a kiáltványban, melyet Luther »a német nemzet keresztény nemességéhez« intéz, a pápaság »álarcaira és szemfényvesztéseire« figyelmeztet, hatalmának falairól azt mondja, hogy »szalmából és papírból valók«; egy a keresztységünk, úgymond, egy az evangéliumunk, egy a hitünk, egyforma keresztények vagyunk s mégis egy központi hatalom és a kinevezett püspökök és papok megkülönböztetett, kivételes hatáskörű keresztényeknek tartják magukat. Pedig az igazi keresztény püspök csak egy tagja a tömegnek; akárki joggal végezheti a vallás szertartásait, akit erre minden misztikus tekintélyelv kizárásával közmegnyugvásra kijelölnek. Ez a Luther-féle papi demokrácia nem kér magának megkülönböztető elbánást, külön lelki nevezőt. Hirdeti a világi és papi kereszténység egységes és hasonló vallásértékét; keserűen kérdezi: »ha agyonütnek egy papot, az illető ország interdictum alá kerül; mért nem akkor is, ha egy parasztot ütnek agyon? Honnan ez a nagy különbség az egyformán keresztények között«. Visszautasítja a papi rend *exemptio*-ját a világi uralom felett, nem kér a kivételes elbánásból és képtelenségnek jelenti ki a papi személyiség önműködő, visszavonhatatlan lezártóságát: a *character spirituális indelebilis*. De e támadás a *lélektani* kiválasztásnak csak a vallásba való becsempészése ellen tiltakozik, nem a lélektani kiválasztás ellen általában; mintha Luther a presztizst, melyet a pápaságtól elvenni kívánt, mind a császárságra, a papok és szerzetesek presztizsét a nemességre és a hivatalnokokra kívánta volna ruházni. Kálvin az egyetlen ember istentől rendelt uralmát hirdeti, melynek csak fennálló alkotmányból és a fejedelmek kötelességérzetéből eredő korlátozását ismeri el. Bárha Kálvin maga »soha nem vágyakozott a fejedelmek udvarába lépni«: a csalhatatlanság hithatározata nem oly komoran abszolút, mint a fejedelmi presztizs e tragikus hirdetése. »Azok, úgymond, akik őt ismerik, nagyon jól tudják, hogy ő nem olyan barbár, nem olyan ember-

telen, hogy az előkelőségeket, a földi nemességet s mindazt, ami az állami rendhez tartozik — kisebbiteni akarná«; szem-melláthatólag kerüli, hogy a társadalmi rend körül lélektani felfordulásokat okozzon s beéri a valláserkölcsi fentartásokkal. Viszont magában az egyház szervezetében Luther is, Kálvin is esküdt ellenségei a presztizsnek s egyházaikban nem is presztizsszerű e vallásalapítók szerepe. A protestantizmus csak meghagyja a világiak presztizsét, nem gazdagítja, lélektani eszközei szegények, embertávlatok, automatismusokat termelni s újonnan felmerülő presztizs-szükségleteket kielégíteni képtelen. A protestantizmus nagyot csak ott segíthetett alkotni, ahol *nem a presztizs-en fordult* meg az alkotás és szervezés sikere. Katolicizmus nélkül nem tud boldogulni a szocializmus ellen a német lutherizmus és kénytelen a groteskség határáig felfújni junkereinek és hadnagyaik presztizsét, hogy megállhasson; a protestáns Németországban csak a katolikus ellenszervezetek képesek hatalmas tömböt alkotni a vörös szakszervezetek ellen és minden történelmi Canossánál nevezetesebb elkényszeredés, amikor a lutheránus császár a pápától vesz fel presztizskölcsönt. »Az anglikán egyház számára, írja néhány év előtt Jones Spencer anglikán pap, életkérdés, hogy csatlakozzék ahhoz a Rómához, melynek oly világosan elhatárolt hitcikkelyei, legfelsőbb tanszéke és szilárd vezetése van. Mindinkább odafejlődnek a dolgok, hogy a természetfeletti hit helyét az egyes egyéni nézete foglalja el és hogy e révén nem-sokára minden hit elillan. A mai állapotot, melyben a legmerevebb ellentéteket a leglényegesebb hitágazatokra vonatkozólag is s a lelkek határtalan összezavarását egyugyan-azon egyházközösségen belül nemcsak hogy eltúrik, de még örömmel is köszöntik, állandóan lehetetlen fentartani . . .« A *római presztizs* hiányát többé-kevésbé minden egyház és minden olyan szervezkedés sínyli, mely öntudatlan összeműködésre, türelemre és elterelésre szorul.

IV. RÉSZ.

A politikai presztizs.

E molte volte il tiranno, massimo in tempo di abbondanza e quiete, occupa il popolo in spettacoli e feste, acciochè pensi a se e non a lui.

(Savonarola: *Trattato del reggimento di Firenze.*)

72. §. *A főnökség.* Rendszerint a főnökség kialakulásától számítják a *jogi élet, a kényszerrel valósítható magaviseletszabályozás* kezdetét. De a kezdetleges hordái és törzsi életben a főnöki hatáskör élesen elhatárolt, hatalma az oklánc egy darabja, melyet szemmel tartanak, mely a többiekért és a többiek által van. A hordái és törzsi élet alacsony fokain a tiszta tekintély ad főnöki hatalmat; az ausztráliai bennszülöttek túlnyomóan észszerű főnökválasztása valószínűleg nagyobb mértékben tesz eleget a tiszta gondolatakarás követelményének, mint az a több százerernyi tömeg, mely minden koronázásra Moszkvába sereglük. Az értékek logikus, erkölcsi, esztétikai stb. eredetét, ahonnan a legtöbb főnökválasztáshoz a szempontokat nyerik, lehet vitatni, de maga a kiválasztás már túlnyomóan észszerű cselekmény; kérdés, vajjon a megbecsült tulajdonságok valósággal a csoport javát szolgálják-e, de maga a becslés, az értékelő mérlegelés alig marad el. A kisszámú, kevés-skálájú primitívek kénytelenek egymást megfogalmazni, hisz túlnyomóan egymás közelében és egyazon feltételek mellett élnek; a távlatokat még csak a természet adja nekik, nem az emberek; ezért viselkedésük még a főnökké választott csoporttaggal szemben is — ha téves okságok adják is tartalmát — alakian észszerű. Észak-Amerika guarani törzsénél örökletes a főnökség, de oly versenytársak is felemelkedhetnek e méltóságra, kiknek örökletes jogcímök nem, csak szónoki képességek és vitézségük van; a patagón főnököt, ha szónoki tehetsége van, nagyra becsülik, ha pedig nincs megáldva e tehetséggel, tart egy szónokot, ki helyettesíti.

Az egyéni zsarnokság lenyűgöző színpompáját nem látjuk e fokon; amint Ratzel mondja: valami demokratikus ér vonul át a vadak politikai intézményem. Mönekusz manyema főnököt Livingstone szerint boldoggá teszi az a tudat, hogy fia ért a kovácmesterséghez és Lamert namequa főnök egész törzsének legjobb kovácsa. Díszre, külsőségekre inkább a harci főnökök fordítanak gondot, akiknek kifelé kell reprezentálniuk, kifelé félelmet kelteniök, de a törzson belül a főnök helyzete és ékessége — még bíraskodás közben is — alig különbözik az egyszerű törzstagokétól; kivételes helyzetének indoka, dísze a *helytállás*. Még ott is, ahol a vagyoni díszre való törekvés általában megvan, mint Boas szerint Óskolumbiában, a vagyon még erkölcsi kategória: munka- és bátorságeredmény, melyet vadászaton, halászáton és csatamezőn szereznek a törzstagok s szerzett a gazdag főnök is. Ezért a gazdag főnök egyszerűmunkás és bátor és néha még adakozó főnököt is jelent; viszont a vagyonos gyávához, a vagyonos együgyűhöz nem igen kerülhet a főnökség, mert a vagyon ez esetben csak a véletlent képviseli.

Azonban az egymáshoz települt százakról ezrekre dagad, szükségleteiben differenciálódik a kezdetleges törzsi élet. A logikus és erkölcsi főnökség szerény romjain a főnöki hatalom egyre rafináltabb és színszerűbb lesz. Eleinte az érzelmi varázs még csak a fejlődési fokon adott érzelménytelenségekre szorítkozik és nem különül személyi presztízsé. A mérkőzésre még nagyon is sűrű az alkalom, a társadalom terjedelme, ha már nehezebben is, de még átfogható; ezért a barbár főnök eleinte a természetfeletti disszociációk varázsába burkolózik. De jellemzi a fejlődés e kanyarulatát, hogy az okság még elhalni nem tudott; a nép természetfeletti kapcsolatokat, szellemi sajátosságot akar látni, ellenőrizni, hogy a főnökséget az élet minden viszonylatára általánosítsa.

73. §. *A barbár főnök vallásszerű tekintélye, a)* A főnök vallási disszociálásának legerősebb formája a *tabu*. A tabu mint felségjog felbukkanása azért döntőfontosságú a további fejlődésre, mert e vallásos formában kezdődik az elvont főnökség szerepe, a láthatatlan és érinthetetlen uralkodóé,

aki nem mérközésből (*ex virtute*), hanem mérték híján, az értékelés megkerülésével emelkedik ki. A tabu teremti meg az első, bárha tökéletlen abszolutizmusokat s az észszerűtlenül is örökölheto főnökség automatizmusait. Polinéziában, mondja Schurtz, a főnök sokszor oly szent, hogy nem érintheti lábával a földet, mert akkor más többé nem érinthetné. Ugyanitt és Alaszkában a főnök csupán egy hivatalnok vagy rabszolga útján adja tudtul gondolatait; idegenek fogadásánál számos afrikai törzsfőnök függöny mögött ül láthatatlanul stb. *b)* Midón a főnökség észszerűen választott harci vezérségre és misztikusan elismert békés árnyfőnökségre tagolódik, az árnyfőnök kénytelen a *titkos szövetséggel* és a *mágiával* szövetkezni. Melánézia gyenge árnyfőnökei a titokzatos duk-duk-rendet hívják segítségül, hogy ne legyenek híján minden hatalomnak, mert, ha e rend varázshatalma ellenük talál fordulni, nincs tekintélyök, mellyel szembeszállhatnának vele. Azok a misztikus kiáltások, a kirohanások meglepő hirtelensége, az elijesztő álarcok és haj díszek, a fülsiketítő lárma, a szigorúan lezárt szent helyek, melyek a duk-duk és más hasonló szövetségek lélektani értékét teszik, a kevésbé rátermett főnök hatalmának is érzelemhatványt kölcsönözhetnek. A titkos társulatok kétélű segítése az árnyfőnököt mintegy az oligarchia foglyává teszi, mint Hawain vagy Szamoán. A mágia hasonlóképpen függővé teszi az árnyfőnököt a varázslók elkülönülő rendjétől, *c)* Az óceániaiak főnökeiről, kik jól képviselik a fejlődés e fokát, a következő lélektani jellemzést olvassuk Ratzelnál: »A főnökség örökletességét csak ott ismerik el, ahol a *mana* (a szellemi hatalom) átruházásában hisznek. E képzet misztikus jellege nagy hatással van a kedélyekre. Midón az Új Hebridák egy hatalmas főnöke fiát keresztényül neveltette, rögtön készen voltak a véleményvel, hogy e nevelés eltünteti azt az erőt, mely a fiút főnökségre képesítette volna«. A haldokló főnök utolsó leheletét az utódjelöltek egész serege törekszik felfogni, ami sokszor dulakodáshoz is vezet; mert az utódul kijelölt fiún túl pl. Niaszban még azt is főnöknek tekintik, aki a haldokló utolsó leheletét, mintegy kilehelt szellemét magába szívta.

Ekként a barbár főnökség vallásos változatában mindenütt előtérbe nyomul a lehetőleg érzékelhető okság keresése. A kauzalitás hibás, babonás, de nem hiányzik. Az árnyfőnökség hatalma csak a *tabu*, a titok, a *mana* érzékelhető határáig terjed. Az árnyfőnökök mellett a valóságos értékelés köreire külön, észszerűen kiválasztott főnökök találhatók, hadvezérek, hajókormányzók stb. Derék harcosokat, kitűnő hajósokat választanak e gyakorlati főnökségre s ha e főnökök nem tartoznak az uralkodócsaládhoz, nem ritkán adoptálják őket.

A főnöki hatalom, bármint erősíti is a *tabu*, a titkos társaság s a *mana*, nem tud még megszabadulni valami ki-kibuggyanó demokratikus alapjellegtől. »Az idegenek, mondja Ratzel, láthatták Tahitiben, hogy a király maga fogja meg a csónak kormányrudját; a legközönségesebb ember szabadon beszélhetett vele. A szegényt és gazdagot egyforma bőkezűséggel megajándékozó természet és a szűk keretek enyhítő hatásai mutatkoznak itt«. A rejtőzés, szentség, érinthetlenség még csak vallásos kategória, nem saj átlag lélektani; a lélektani érték még nem válik úrrá a vallási felett; az embertávlát hiányzik, a presztizs még nem áll a maga lábán.

74. §. *A fejedelmi presztizs.* A határok kinyúlnak, az élet megnehezül. Amint a barbár társadalom szélesedik, nő, elmélyül, a fejedelem személye szükségképpen távolodik és lezáródik. Az örökletesség nagyszerű zenekara játszani kezd. Egyiptom 20 méteres királyszobrai, gúlái, szikla-barlangjai, múmiái mintha érzékien akarnák megállítani a tűnékenyt. Az asszír művészet izomtúltsága, az őskor óriási kő- és téglamlékei mintegy titáni jelbeszéde az örökletessé vált fejedelemségnek. A királyok származása, múlása ködbe vész. A Kr. e. VIII. században a nem túlságosan jelentős Nabonassar bábéli király elpusztítja; elődei okmányait, hogy ezentúl tőle kezdődőleg számítsák az éveket. »Bál istentől hivatott vagyok én«, mondja törvénytára elején Hamurabi. A római mithosz megőriztél Romulusz meseszerű származását, Mózes születése éppoly! misztikus, mint tragikus eltűnése az ígért földjének határára, az iráni legenda megénekli Khozru sah magányos

eltűnését az éjbe borult hegycsúcsról, a húnmagyar hagyomány Attila koporsójának rejtelmes temetését. »Harminc török is volt egyszermind, írja Mikes Kelemen Rákóczi haláláról, aki látta és akik jól üsmerték szegényt, de mégis nem hiszik, hogy meghalt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment és mi mást öltöztettünk fel valakit helyében.« Sokszor a legnagyobb erőlködéssel sem lehet immár a presztizses fejedelmi személyek haláláról az egyszerű népet meggyőzni s a különnevezőjüségnek ez a hiszékenységre hajló érzelme nem egyszer adott alkalmat izgalomra és szélhámosásra.

Modern művészségét a fejedelmi presztizs Rómában éri el. Eszközeinek kifinomultsága keresztülhat a múltó századokon. Egyszer finoman részletező, másszor káprázatosan ragyogó presztizsskálája a császárság korában éri el tetőpontját. A művészek az istenek szobrait a császár vonásait, vésik; Apollót Octavianus vonásaival ábrázolják; az isteni cészárok, Caligula vagy Heliogabalus nem halnak meg, hanem megdicsőülnek. Az »imperátor« cím, melyet előbb a katonák adnak a csatamezőn helytálló hadvezérnek s amely címet újra meg újra meg kellett hódítani, mérközés és értékelés nélkül tapad immár a leggyávább és legerkölcstele-nebb császárokhoz is. Mikor Néro közepszerű verseit személyesen olvassa fel a színházban, elragadott hallgatói elhatározzák, hogy e verseket aranybetűkkel örökítik meg. Augusztusztól Hadriánuszig a császárok műkedvelő poéták, másfelől a költőktől egyenest megkövetelik, hogy émelvítő dicshimnuszokat zengjenek róluk s a legnagyobb költők is szinte mentegetődznek, ha másról énekelnek. A római császárok presztizstermelésének csúcspontja az Aeneisz VI. éneke, melyben Vergiliusz az uralkodóháznak mérhetetlen presztizszolgálatokat tesz s csak természetes, ha cserében Augusztusz gazdagon megjutalmazza. Mintha a császári Róma összes alattvalói annak hangsúlyozásával vesződték volna, hogy a cészár nem is olyan ember, mint ők.

A germán törzsi és nemzetségi élet keretében a kezdetleges középkor elején a király csak *primus inter pares*; úr személyes birtokán; meggyilkolása kártérítő összeggel jóvátehető: a király egyszerűen többet ér bizonyos összeggel,

mint a többi szabad ember; de már a korlátozás a csak bennszülött nemesi családból (*reges ex nobilitate duces ex virtute sumunt*) választott királyokra a régibb emlékekben is presztizsnyomokat mutat. Királyválasztásoknál mindazáltal gyakran mellőzik a megelőző király családját s a haj díszén felül a legrégebb időkben jelvényeket alig találunk. Ám a birodalmi eszme kialakulásával s az egyház támogatása mellett a jelvények, szertartások és miniszteriálisok száma és fokozata megnő. A pajzsraemelés és üdvrivalgás egyszerű szertartását pompás bevonulás, eskütétel, egyházi koronázás stb. varázsos ragyogása váltja fel; már nem emelik fel, már absztrahálják a királyokat. A modern cézárizmus veszi át a császári Róma és a császári Bizánc bársonyba göngyölt örökeit.

A fejedelmi tiszt az állam még bimbózó fogalmának érzelmi helytartójává magasul, külön lélektani életre kap, elszakad mindenektől és Smith Ádám méltán mosolyog az újkori elméleten, melynek értelmében a király a nép szolgája volna, habár ezt az emiétet a legtöbb ausztráliai és afrikai törzs természetesnek tartaná. A szerződések, törvények, elméletek hiába áztatják magukat és a népet, jól mondja Smith, hogy a polgárháborúkban ártatlanul kiontott minden vér nem keltett oly felindulást, mint I. Károly halála.

75. §. *A fejedelmi presztizs bölcseleti fogalmazása.* A fejedelmi presztizs császári jogászsofizmáját, mely szerint a római császár az istentől rendelt egyetlen jog szerint való monarcha, túlnyomóan metafizikai érveléssel szellemíti meg Dante *De Monarchia*-ja. A császári jog, szembeállítva a pápasággal, éleselméjű metafizikai, teológiai és bölcseleti fegyverzetet nyer e műben. De a levezetés metafizikába és teológiába oltott racionalizmus; az észhez is szól, meg akar győzni, okian le akarja vezetni a római császár egyeduralmát.

A fejedelmi hatalom tisztán lélektani megfogalmazása, amennyire tudjuk, Macchiavelli cinikus jelmondatával kezdődik: *ognun vede quel che tu pari, pochi sentono quel che tu sei*, »VI. Sándor, úgymond, soha mást nem tett, mint hogy félrevezette az embereket, sohasem gondolt másra

és mindig talált valakit, akit orránál fogva vezetett, soha még emberfia nem akadt, ki e téren nagyobb sikereket ért volna el, mint ő.« »Egy fejedelemnek nem kell szükségképpen a kegyes tulajdonságokat magában egyesítenie, de úgy kell feltüntetnie a dolgot, mint ha megvolnának azok a tulajdonságai. Tettetnie kell a kegyességet, hűséget, emberséget, vallásosságot, szavahihetőséget.« »A külső látszat szembeszökik, az emberek voltaképpen lényege nem, látni mindenki tud, érezni vajmi kevesen.« »Minden ember cselekedetében, főképp azonban a fejedelmekében ... az eredményre néznek.« »Első törekvésed az legyen, hogy államod létét fentartsd, az eszközöket mindenki tiszteletre és dicsőítésre méltóknak fogja találni, mert a nagy tömeg mindig a látszat után indul és az eredményt nézi.« »Marcus, Pertinax és Alexander, noha a legerényesebb életet éltek és szerették az igazságot, megvetették a kegyetlenséget, emberségesek és irgalmasak voltak, Marcus kivételével szomorú véget értek; egyedül Marcus élt és halt meg díszel elhalmozottan, mert örökösödés útján jutott a trónhoz. . . ; senki sem gyűlölte, senki sem kicsinyelte.« »Marcus fia, Commodus nem tartott eleget méltóságára, gyakran lépett fel a színházban, hogy gladiátorokkal mérkőzzék és még sok más alacsonyrendű, az uralkodói fenséghez kevésbé méltó dolgot követett el, ami által a katonák előtt elvesztette befolyását . . . : összeesküdtek ellene és megölték.«

Retz bíboros 1717-ben így panaszkodik Emlékiratai során: »A nép belépett a szentélybe. Felemelte a fátylat, amelynek mindenkor fednie kell mindent, amit mondani lehet és mindazt, amit el lehet hinni a népek jogáról és a királyok jogáról s amelyek sehohsem férnek meg oly jól, mint a hallgatásban«. Richelieu pedig úgy nyilatkozik politikai végrendeletében a tudományról, hogy »nem célszerű különbség nélkül mindenkivel megismertetni; ha a tudományokat mindenkinek hozzáférhetővé tennék, több lenne a kételyre hajló ember, mint aki a kételyt eloszlatni képes«, íme: a csak-lélektani monarchiatan, a látszatra menő fejedelmi magaviselet klasszikus elvei. Gyakorlati érvényesüléseket legmagasabb fokon az egykorú francia udvarban pillant-hatjuk át.

76. §. Az újkori auiokrácia presztizse.

Lear: Dóst thou know me, fellow?

Kent: No, Sir; but you have that in your countenance, which I would fain call master.

Lear: What's that?

Kent: Authority.

Shakspeare: King Lear. I. 4.

Az állam fogalmát érzelmileg helyettesítő fejedelmek lélektani hőskora XIV. Lajossal kezdődik, összes udvaroncait felülmulta, mondja róla életírója, alakja kellemével és vonásai fejedelmi szépségével, hangjának meleg és nemes csengése megnyerte a szíveket, melyeket jelenléte megfélemlített. »Lépése és testtartása csakis hozzá illett és nevetségessé tett volna bármely más személyiséget.« Ezek a léha képességek, fűzi hozzá Smith, melyeket rangja támogató, amelyek azonban, úgy látszik, alig haladták meg a közep-szerűséget, saját korának értékelésében magasan kiemelték ezt a fejedelmet és még az utókorban is nagy tiszteletet képesek számára biztosítani. Megjelenésének presztizse mellett mások minden erénye elhomályosult. »Sire, monda Vardes a napkirálynak, ha az ember távol van felségedtől, nemcsak szerencsétlen, hanem nevetséges is.« E kor presztizsbefogadását lakonikusan foglalja össze Richelieu, amikor azt írja Maintenonnak, hogy később meghalni, mint elviselni, hogy két álló hónapig ne lássa a királyt. Szemmellát-hatólag előtérbe nyomul a hatalom logikai és erkölcsi indítéka helyett a tisztán lélektani, amint Dante mondaná: a *virtù formativa*, a léleknek az az ereje, hogy érzékelhetően tud meglátszani. Csak ellenképet ad a napkirály presztizséhez Bonaparte kései megjegyzése, hogy XVI. Lajos király bizonyosan felülkerekedett volna, *ha lóháton mutatkozik*. Valóban, a francia királyok presztizse szívósabb volt, mint aminő-nek a forradalom véres röheje mutatja. A Templebe szitkozódva berohanó tömeg is még visszahökken s meg-megáll egy pillanatra, amikor a határozatlan Capet Lajosból a fejedelmi határozottság, Mária Antóniából a habsburgi büszkeség egy szikrája kipattan. Maga a forradalom, a szabadelvű

irracionalizmusok sorozata is csak azt bizonyítja, hogy az asszociációk és disszociációk elzavarodtak; a bölcselmi bírálatok, az udvar felháborító kicsapongásai, a szerencsétlen külbonyodalmak s a presztizs elhanyagolása folytán az emberek *pamfletszerűen* kezdtek a királyról gondolkodni, míg száz évvel előbb *imakönyvszerűen* gondolkodtak róla. Ily rettentő bukás csak *adoratio*-t érhet, nem *veneratio*-t; nem *logikai*, nem *erkölcsi* fordulat nyilatkozik a forradalomban, hanem csupán a régi asszociációk zavara és felfordulása és aligha teljesen a véletlen munkája, ha a forradalmat Bonaparte és a restauráció koronázza meg. Alighogy megáll a guillotine, már ott látjuk az Első Konzult aranynyal ékes ruhájú tábornokai között a Carrousel-téren, mint az egykorú szemlélő írja: egyszerű kék egyenruhában fehér hajtókával, minden sújtás nélkül; kalpagján sincs paszomán, csak a nemzeti kokárda; aprólékos disszociáltságban különböztetve el magát a feltűnni akarás vádjától; a tompa színek és a sújtástalan egyszerűsége bízva azt az igénytelenséget, amely szívéből és terveiből hiányzott. A hatást vizsgálva egyre megy, vajjon kedélye vagy lélektani számítása tette-e a bánatos héroszt később is oly zárkózottan komollyá, hogy a nevetést elfelejtette, társaságban nem melegedett fel és nem pajtáskodott senkivel. Talleyrand szokott panaszkodni, hogy Bonapartét mulattatni nem lehet. Győzelmein, hadseregén túl mindig az a lélektani hatvány nyugtalanítja, mely a legitim fejedelmek biztonságérzetével, hogy úgy mondjuk: *handicapolta* az ő egész küzdelmes és komoly életét. Szembeszökő fénnel, a legitimitás dúsan aranyozott keretében lép Notre Dame őstemplomában a koronázásra meghívott pápa elé. E nagyszerű pillanatban, mikor úgymint minden szem feléje fordul, emlékezetes akar lenni, a szívekbe akar belemarkolni; a napkirály s a bécsi udvar asszociációkölcsonéből él; de mindezt csupán a megvetett *canaille*-ért tette, mely a közvélemény végső ízt mégis csak megadja. Sokat nem adott ez érzéki színszerűsége: tudta jól, hogy midőn XVI. Lajos trónra lépett, a királyt éltető kiáltások hajnaltól napestig nem csillapultak le és bizonyára nem becsülte sokra ama kétezer óda presztizs jelentőségét, amelyet a római király születésekor küldtek a Tuileriákba. A legitimitás császári hajszája

magában véve sohsem szólaltatta volna meg Beethoven zenéjét, sohsem keltené fel Heine gránátosát; az Elbáról visszatérő előtt ha csak *császár* lett volna, nem térdepelnek le a grenoblei tisztek és közkatonák. Komolysága, elmélyedtsége — az egész ember mintha egy fogalmat rejtegetett volna, melyet a milliók nem ismernek —, egész lényének borongó eszmeisége, pályájának lezárt rendeltetészerűsége, mindentől való elvonulása, ami nem a történelemhez tartozik, gyors cselekvése, ritka mosolygása valami *lélektani* legitimitást biztosított számára; olyan pálya az övé, amelyet fogalmazni, értékelni, akarni nem lehet, csak gyűlölni vagy csodálni. Mint ősrégi őse, kis Pipin, ő is mérkőzés útján jut a trónhoz, nem a Lajosok nehézpompájú örökletességével, de e mérkőzésben valami színszerű is van, valami nagyszerűen szerkesztett drámaiság: Bonaparte presztizsében egybeesik a személyi és az egyéniség, a szinpadiasság és a tragikum.

77. §. *Az alkotmányos királyok presztizse.* Amint a napkirály legfejlettebb típusát adta a rendiséghez simuló, Bonaparte a drámaian hódító cészár presztizsének, az újkori angol fejedelem helyzete is klasszikus: presztizsét úgyszólván alkotmányos keretekbe foglalják, alkotmányosan biztosítják és felhasználják. A nagy hagyományok patinája, a koronázás, parlamentmegnyitás és udvartartás komolyan vett pompája mintegy lélektani felségjoggal gazdagítja az angol alkotmányt.

Aligha nyilvánul meg valahol is oly megfinomult érzékenység e presztizs előkelő bensősége iránt, mint éppen Angliában. Midőn Disraeli harmincöt évvel ezelőtt bejelenti a britt alsóházban, hogy a királynő felveszi az »India császárnője« címet is: az ősrégi nevet megtoldó ezt az új cikornyát az angol közvélemény »alantasnak és póriásnak« tartja. Oly nemesebb megítélés, melynek párját hiába keressük a szárazföldi presztizs durvább évkönyveiben. Ami az angol alkotmányban megmenti a demokrácia alaphangulatát: *a presztizs eszközi szerepe.* A britt uralkodó presztizse öncéllá, bitorlássá nem alacsonyulhat. Midőn IV. György meghalt, a *Times* oly érdes és kíméletlen nekrológban búcsúztatja, aminőt a legtöbb kontinentális lap aligha merne egy valamirevaló bankigazgatóról megkockáztatni. A légynek sem

vető, jelentéktelen IV. Vilmos király koporsója felett ugyanez a *Times* meglehetősen gyengédten hangon sejteti az elhunyt fejedelem közepszerűségét. Viktória királyné puritán családi élete, polgári háztartása, visszavonultága, hosszú, szinte fogalompótló uralkodása újra felgyűjti a disszociáló vonásokat, de csak a bizalmatlanság számos éve után áll helyre a lejáratott presztizs és hallgatnak el a *Punch* kicsinylő élcei. Az angol uralkodó presztizse bizonyára nem terjed pontos határok szerint, hiszen érzelmi tünemény, de amennyire emberien lehetséges, biztosítják, hogy ez a presztizs ne igen lépje át az eszköziség korlátait. Ha a koronázás be is gyűjti Londonba az ácsorgók és bámészkodók száz ezreit, a közvélemény higgadt zöme érzi, hogy a királyi presztizs a nemzet-egész érdekeinek érzelmi összefoglalása, a nemzetélet majd felhúzott, majd bevont vitorlája, érzelmi nyereség a köztársasággal szemben, mely ugyanezt a központosítást fogalmakban és törvényszakaszokban kénytelen kiverejtékezni.

78. §. *A fiatal és előregedett udvarok presztizsérzékenysége.* Ott, ahol a királyi hatalomnak történelmi gyökere nincs, a közvélemény fennakad minden csekélységen, mely az érzelmi tudomásulvételt megnehezíti. Midőn 1893-ban II. Vilmos a Prati di Castellon tartott katonai szemlén fél lóhosszal mindig Umberto előtt lovagol, erről a savoyai ház ellenségei vezércikkeket és tanulmányokat írnak. A *Correspondant*, ez a mindenképpen komoly katolikus folyóirat e jelenetről szólva azt állítja, hogy II. Vilmosban a nép önkénytelenül a hatalmas védnököt látta, kinek presztizsét az olasz király alattvalói készséggel ismeri el. Hasonló érzékenység uralkodik az apró-cseprő balkán államok friss-sütemény presztizse körül; a régi európai udvarok magatartásának minden részletkérdése a szerb és bolgár napisajtóban beható eszmecserék tárgya, minden kis mellőzésre viharos szenvedéllyel szisszennek fel presztizsérzékenységek a gyenge palánta érzékenysége a tavaszi fagyokkal szemben. Anglia fázott a császári címtől, Bulgária fejedelme vállalta érte a háború kockázatát.

A másik szélén látjuk az elaggott, halálosan beteg presztizsek kóros érzékenységét, a pusztuló udvarok

őszi pompáját, melyet *minden* áldozattal menteni törek-
szenek s melyért életbevágó tárgyi érdekeket is szívesen
elhajítanak. Az ottomán birodalom utolsó éveit a ver-
sengő diplomaták e presztizskimélete jellemzi, mint ahogy
lábujjhegyen járunk a betegszobában. Talán e lélektani
versengésben a német diplomácia bizonyult a legerősebbnek,
amikor Nagy-Britanniával szemben szellemesen aknázza
ki a szultán presztizsérzékenységét. Németország nem igen
sürgette Abdul Kamidnál a szultáni presztizs fenyegető sérel-
mét: a macedóniai reformakciót. Ezért azután a török
császár melankolikus hálája vasúti engedélyekhez és keres-
kedelmi előnyökhöz juttatta a németeket.

A presztizsnek nevezetes szerep jut a diplomáciai szer-
ződéses és békekötések körül is. A berlini szerződés, kivált
a Bulgáriára és Boszniára vonatkozó i. és 25. cikkely minta-
szerűen mutatja, hogy a diplomácia akkor is értékeli a presz-
tizst, midőn annak belső magja már elveszett. Ugyanezek-
nek a fenntartásoknak értékét jelzi az 1908-ik évi levantei
Lloyd-bojkott. Hasonlóan kóros presztizsérzékenység fogja
el a mennyei birodalom udvari köreit is az európai benyo-
mulások kezdete óta Nehéz dolog komolyan venni azokat
a lélektani fenntartásokat, amelyek Kína presztizsére ügyel-
nek a III. Napóleon és a kínai császár között 1858-ban kötött
tienszini egyezményben és egyébűt.

79. §. *Állam és fejedelem.* Az állam sűrke fogalma soh-
sem tudott népszerűségben versenyre kelni a fejedelmi sze-
mély presztizsével. Ezért mindenűt, ahol a fejedelem érdekei
legalább nagyjából egyeznek az állam érdekeivel, utóbbiak
szempontjából is kívánatos, hogy a fejedelem presztizse erős
és zavartalan legyen. Parasztjaink az államtani elméletről
nem igen vettek tudomást. Viszont a királlyal nem vitat-
kozik a paraszt, az ő lelkében a király személye szent, mert
elemezhetetlen. A paraszt királykimélete nem a fejedelem
alkotmányos tartózkodásának egyenértéke, nem a király
személyének törvényes szentségéből ered, hanem a megsze-
mélyesített hatalom lezárságának, hozzáférhetetlen távoli-
ságának varázsából. A Dózsa-féle parasztfordalom, nem-
zetiségi parasztmozgalmaink az uralkodó személyét éppoly
elemezhetetlen őserőben állítják be, mint ahogy századok

múlva is csak éppen öbenne bízik még Orosháza, Hódmezővásárhely, Szabolcs. »A népnek a király mellé kell állania, mert a király legyőzhetetlen«, mondták egy képviselőnek a szavazat jogi mozgalmak idején a zempléni parasztok. A magyar parasztleány ma is a »császár katonája«, a muzsik esküszik a cárra, a szicíliai *fasci* helyiségeiben Marx arcképe mellett az olasz király s a pápa arcképe függ s a végrehajtót agyonveréssel fenyegető »nincsetlen« ember szobáját az uralkodó olaj nyomatú arcképe díszíti. A parasztság közvéleményének java része ma is személyekben, állam nélkül alakul ki. A parasztnak nincs valami kifejtett érzéke az államformák árnyalatai iránt: 1883—1890 között az *Archives d'anthropologie criminelle* szerint Oroszországban a politikai bűnösök főleg a nemességből, kispolgárságból és papságból kerülnek ki, míg a közönséges bűnösök túlnyomó része paraszt. A nemességből, kispolgárságból, papságból a forradalmárok 50 százaléka, a közönséges bűnösöknek azonban csak 4 százaléka kerül ki. A paraszt élete túlnyomóan *apoliticus*.

80. §. *A külpolitikai presztizs*. A külpolitikai presztizs szerve a hallgatásban, sejtetésben és semmitmondásban megfinomodott diplomácia. Nem csodálható, ha a diplomácia etikettje, a rangsor, tisztelgés, egyenruha, stílus a polgári életben talán jelentéktelennek látszó apróságainak is gyakran messzemenő fontosságot tulajdonít. Óriási hatalmak, beláthatatlan események desztillált lelki kivonata jelentkezik e komoly férfiak fontoskodásaiban, minden kis eltolódás, rangsorcsere, mellőzés, előzékenység mélyjelentésű lehet abban a világban, amelynek törvényei nincsenek. Az etikát itt az etikett pótolja. Éles és szálfinom párviadatok folynak, a súlypont a hatáson, a látszaton van, az érthetlenség és kétértelműség mintegy a biztonságérzet nagyobb fokát jelenti, mint az őszinteség és a pontosság. A diplomácia az általa képviselt ország értéklátszatának maximumára törekszik, a hozzáférhetetlenség, önszemélyiség népszerűsítésére, hogy az országot, amelyet képvisel, lezárt és kikezdhethetlen egésznek tartsák. Minthogy a diplomácia feladata túlnyomóan lélektani, minden ország helyesen oly rétegekből választja külpolitikájának képviselőit, amelyek lélektani helyzete magában véve is értékes s amelynek modora, neveltetése,

értelmi ereje olyképp tudja beállítani a hallgatást és a semmitmondást, hogy azt súlynak és komolyságnak nézzék. A diplomáciát az ország presztizsének képviselőjében mindazok a tényezők támogatják, amelyek a külföld hangulatára befolyást gyakorolnak. Napról-napra olvashatjuk: ezzel és ezzel tartozik Magyarország az ő presztizsének a párisi pénzpiacon, Nyugateurópa közvéleménye előtt, a Balkán-államokban, az Adrián; olvassuk, hogy az ország *hossa*. rendbe hadseregét és állampénzügyeit, mert ezzel tartozik presztizsének; hogy az ellenzék hagyja abba az obstrukciót, szavazza meg a katonai javaslatokat; hogy a tőzsdén korlátozni kell a határidőjátékot; hogy a kolerát, amíg lehetséges, el kell titkolni, mert mindez az ország presztizsének érdeke. Az ország presztizsének érdekében kell megszüntetni a hungara-kivített (míg a belföldi prostitúcióról csak másodsorban esik szó) s részt kell venni ezen és azon a világiállításon. Az ország presztizse háborút sürget Szerbiával, megköveteli, hogy utainkat a nemzetközi autómobilverseny jókarban találja, hogy minden képzelhető kongresszuson és világvárosi sportversenyen megjelenjünk. Értelmileg, erkölcsileg, esztétikailag, gazdaságilag való értékek mellett nyilván egész csomó kicsinyes külsőség tartozik a presztizshez s nyilván ama való értékeknek is inkább látzata, mint magva. Viszont a kifelé meg nem látszó értelmi, erkölcsi, esztétikai, gazdasági értékek emlegetését az ország presztizsével kapcsolatba hozni nem szokásos. Első nézésre feltűnő, hogy ez a minden irányban gondosan lezárt presztizs csak ritkán igyekszik az országunk erényeivel és hibáival töviről-hegyire ismerős szomszéd szövetséges és versenytárs: Ausztria vagy akár Németország közvéleményébe behatolni. Csak azokban az országokban, melyekből nem láthatnak veséinkbe, melyek akár földrajzi távolságuk, akár történelmi és műveltségi elkülönbözésök folytán velünk szemben csupán érzelmi életet élnek, a minket nem fogalmakon, hanem asszociációkon és disszociációkon át ismerő világtájak felé szoktuk megemelni presztizsünk aranypajzsát. Ebben is különbözik a nemzeti presztizs a nemzeti becsülettől. Számos évvel az algezirasi események előtt, gyakorlati cél híján, tisztán lélektani hatást keresve, monarchiánk követe

hadihajók és fényes csapatok kíséretében nyújtja át megbízólevelét a marokkói szultánnak. Ha meggondoljuk, hogy csak egy is az ily epizódok közül több százezer koronába kerül, pedig az ily epizódok sora végtelen, önkéntelenül is szembe állítjuk a költségvetés e tételét azzal a hidegséggel, amellyel a büdzsé a gyermekeket, iskolákat, tudóveszeseket, elmebajosokat szolgálja. Vajjon megérdemli-e a marokkóiak, kínaiak, balkániak képzelete és a többieké, hogy exotikus eredményükért elsőrendű szükségleteket is megáldozunk?! — De legyünk igazságosak tárgyunk iránt. Amidőn a presztizs rákényszeríti az országot, hogy a hungarákkal törődjék, hogy szociálpolitikáját, pénzügyét, hadseregét, ha csak kifelé ható értékeiben is modernizálja, hogy a tőzsdejáték, a kivándorlás és pornográfia rendszabályozásához fogjon, amidőn a presztizs lelkiismeretünk ablakán kopogtat, gondolkodóba ejt, akaratra kényszerít, napos oldalát is meg kell látnunk a látszati erőfeszítésnek. A presztizst a külpolitika is pazarlónak és értéktermőnek mutatja: — a politikus, a moralista, az ellenséges hadsereg, a hitelező néha becsülni, máskor átkozni kénytelen. A külpolitikai presztizs is egyaránt alkalmasnak látszik érték érvényesítésére és érték színlelésére.

81. §. *A parlamenti presztizs.* Éppen Angliában, ahol a parlament erkölcsi súlya is a legnagyobb, ügyeltek mindig féltő gonddal az alsóház presztizsére. Tagjai zöme a legjobb angol társaságból kerül ki, hangjuk, érvelésök rendszerint nyugodt és előkelő s a személyi gyalázkodások nem fűszerezik a tárgyalásokat. Az angol parlamentnek bizonyos mértékben diplomáciai levegője van. Nem ismeri a mindenáron feltűnni akarók, a szpadasszenek és sűrűn közbeszólók vezérszerepét. Mindig gondja van rá, hogy ódon kapuit a közvélemény elemző, korhasztó bírálata, melynek méze és epéje egyaránt ártalmas a tárgyalások színvonálára, ne igen érhesse el s hogy a tömeg sohase lássa a parlamentet magához hasonlónak, tömeginek. Még ryyi-ben Wilkes John esetében valóságos inkvizícióval küzd az alsóház az első országgyűlési hírlapközlemények ellen, sőt máig bármely képviselőnek a *speaker*-hez intézett azon megjegyzésére, hogy idegeneket lát a házban, a karzat kiüritendő.

E presztizsféltés kevésbé látszik meg az alsóház belső szervezetén. A *speaker-i* a parlament pártokon felül emeli, de nem választja a fővezérek közül, mert az elnöki állásban fogalmilag elhatárolt tekintélyre van szüksége, nem presztizsre, melynek érzelmi terjedékenysége káros lehet.

Honnan ered a parlamenti vezérek presztizse? Talán némi joggal állíthatjuk immár, hogy nem kizárólag logikai, erkölcsi vagy esztétikai forrásokból. Ha a pozőrök és szemfényvesztők presztizse felett el is nézünk, nem látjuk-e az oly megtámadhatatlan értelmi és erkölcsi tekintélynél is, mint aminő Deák Ferenc: a lélektani, látszati szempontok gondos mérlegelését? »Tudjuk, mondja róla Csengery, milyen aggodalomban voltak a koronázás napjaiban a magasabb körök, hogy kifejezést találjanak irányában a hálás elismerésnek. De ő az egyszerű polgár címénél nem ismert, nem keresett nagyobbat, s vagyonnal és érdemjelekkel csak megkínálni is sértésnek tartották volna jellemére. Egy kis emléket, ő felségeik, a király és királyasszonyunk arcképével sem fogadott el, nehogy felkeltse az irigységet.« »Ha elfogadja az emléket, némi látszattal mondhatták volna, hogy mégsem járt el önzetlenül.« E visszautasítás csak kiegészíti azt az erkölcsin túlmenő, már csak lélektani céllal érhető tartózkodást, mely Deák egész pályáját jellemzi a zalai kezdettől addig, amíg az Andrássy-kor ányalakítás idején nem kért a személyes érvényesülésből. Hogy vagyoni előnyt elfogadni nem akart, politikai erkölcsének nemeslevele. De rendjelet oly férfiak is elfogadtak, mint Eötvös József és Arany János; Deák pedig, ne feledjük, éppen nem volt köz társasági. S ha az a higgadt, szólamkerülő puritán, akire emlékszünk, ha Deák Ferenc nevét kimondjuk, ezenfelül még a felségek arcképét sem akarja elfogadni, sírja felett csak azt a királyi szót kérve jutalmul, hogy »Deák Ferenc becsületes ember volt«, akkor ebben már lehetetlen az erkölcsön felül nem látni meg a lélektani szárnyalást, az asszociációktól való idegenkedést, a lelkiismeretesség szemérmességén túl a presztizszempontot. Mindezt nem Deák erkölcsi nagyságának kisebbitésére emeljük ki, csupán azt akartuk bizonyítani, hogy a még oly mintaszerű politikai érintetlenség is disszociatív érintetlenségre törekszik.

Maga a politika a lélektani értékek sajátos levegője. Pusztán az a körülmény, hogy egy törvényjavaslatot valamely kormány hosszú időn át napirenden tartott a parlamentben, legalább annyit nyom a latban e törvényjavaslat fentartása érdekében, mint a legjobb tárgyi érv avagy a legégetőbb sürgősség. »A kormány presztizse« gyakran nem enged szóhoz jutni olyan kétségeket sem, amelyek érvényesülésével évekre kiható bonyodalmak volnának elkerülhetők. A »gyakorlat« embere úgy vélekedik, hogy gyenge törvényekkel már sokan kormányoztak, presztizs nélkül még senki. Wekerle Sándor mondotta egy ízben, hogy a politikában sok olyan emberrel fogunk kezét, akivel a magánéletben nem volnánk hajlandók kezét fogni. A politikai sikerben mindig van valami színpadias, kiszámíthatatlan, bizonytalan, ott olyan embereket is értékel a közvélemény, akiket a józan erkölcs értékelni nem tud, ezért a politikában oly tényezőkre is rászorulunk, akiktől a parlamenten kívül ösztönünk, ízlésünk, ítéletünk messze elkanyarodik. A politika sok embert disszociál, akit az erkölcs nem volna képes disszociálni és viszont.

A politikai sikert, a *leadership* elemeit értelmileg, erkölcsileg, esztétikailag kiszámítani lehetetlen. Senki sem fogja állítani, hogy egyenlő logikai, erkölcsi és esztétikai fajsúly mellett akármelyik európai parlamentben egyforma könnyűséggel érvényesülne a gróf és a kereskedő, az egyetemi tanár és a vidéki ügyvéd, a szpadasszen és a néptanító, a politikai veterán és a *homo novus*. De a presztizsnek a politikában természetes határai vannak: »Hihetőleg, mondja Bagehot, minden kabinetnek van még néhány tagja, akik állásukat nem személyes tehetség vagy inhaerens érdem következtében nyerték el, hanem rangjuk, vagyonuk, vagy akár imponáló külsejük által. Mégis a legmagasabb politikai állásokat nem töltik be ily emberekkel, mert ez állásokban fontos és komoly köteleességeket kell állandóan a világ szeme előtt elintézni. A miniszterelnök, a *Chancellor of the Exchequer*, a *Secretary of State* kénytelen politikáját megmagyarázni és helyt állani tetteiért a képviselőházban, már pedig ennek a bíráló gyülekezetnek megkülönböztető érzéke, amelyet a tapasztalatok töltöttek meg s a hagyományok vezérelnek,

rövidesen rájön, kicsoda az illető«. A presztizs automatizmusának határa: a helyállás, a mérkőzés kényszerűsége.

Ámde még itt is egyenlő körülmények között — a legkisebb ellenállás törvénye szerint — könnyebb a helyállás elismertetése akkor, ha a politikus a presztizs hangulatát hozza magával.

Ez a lélektani korlátozottság már a képviselőválasztásoknál jelentkezik. Paraszt ritkán választ parasztot, kereskedő ritkán kereskedőt s csak a helyi érdekek, vagy a gazdasági harcok kiélesedésének múltó pillanataiban szorul háttérbe a lélektani szempont. A jelöltség lélektani főelve a demokráciában is, hogy a népszerűség ne menjen a távolság rovására; ha presztizs nem volna: ma még a választókerületek túlnyomó része demagógokat választana. A választójog demokratizálásának előbb-utóbb mindenütt felmerülő kérdése körül az egyik tábornót némileg megnyugtathatná, a másikat némileg nyugtalaníthatná az az általános tapasztalás, hogy a képviselőválasztás túlnyomóan lélektani választás, melyben a jelölt lélektani helyzete is érvényesül, nemcsak a demagógia. A falu értelme, erkölcsse, esztétikája nyilatkozik meg, amikor bírót, jegyzőt, tanítót választ. Ha nem is tudná bármelyiköket hivatásában helyettesíteni, a bírót, jegyzőt, tanítót helyben marad, vagy odaköltözik a paraszt szeme elé, a paraszt szakadatlanu ellenőrizheti, bírálhatja; — írását, munkáját oly dolgokban, melyeket alaposan ismer, veszi igénybe naponta; életmódja, standardja nem különbözik az övétől. Ott lakik a szomszédságban s ha meghal, őt is csak odatemetik a faluvégi akácok alá. A bírót, jegyzőt, tanítót általában ugyanazzal a józan értelmességgel választja a paraszt, mint a földet, amelyet megvásárol, mint a magot, amelyet vetésre hagy, mint a családot, amelybe beházasodik, mint Mikszáth parasztja a kaszapengét, fontolgtatva és fontoskodva, de fogalmazása és értékelése, esze és szíve szerint. Nem így a képviselőt! A képviselő nem kerül közelebbe, kétévenként egyszer ha lenéz »beszámolni«, legtöbbször hivatásos politikus, életszintje, világnézlete, szavajárása a faluban ismeretlen, különös és kevésbé megfogható. A falu szeme nem tudja hétköznapiak látni, perpatvarait, fukarságát, családi életét, fajtalanságát, kicsinyességét, vál-

tóit nem látja, csak annyit, amennyit magából a politikus megmutatni jónak lát. Hallja érthetetlen ígéit, melyekkel a községháza ablakából mindenkit megbüvöl, de nem hallja magánéletének durva szitkait, ahogy nyakáról hitelezőit és szeretőjét lerázza s ahogy inasával bánik; látja összeráncolt homlokát a képviselőház ülésén, de nem látja, amint a következő negyedórában összenevet ellenfeleivel a folyosón s a miniszter előszobájában. A szavazat jog logikusan várható eredményét nemcsak az erőszak, a korrupció s a demagógia szokta eltolni, hanem a presztizs is. A tömeg mindig beválaszt az alsóházba egy darab főrendiházat is. A képviselőválasztásban, mint minden motívumküzdlemben, a tisztán lélektani elem visszanyomhatja az értelmet, erkölcsit, esztétikait és gazdaságit s ha a presztizs nem ritkán takar tekintélyt, máskor értelmén, erkölcsön, esztétikán, sőt érdeken is keresztülgázolva: diadalra segíti az előkelő selejttest, a neves hazugot s a közhelyek pozórját.

82. §. *A demagóg.* A disszociációról szóló fejtegetésünknek némiképp ellentmond az a gyors behódolás, az az impulzív visszahatás, melyet főleg a parasztból a mindenfajta demagógia kicsihol. De a demagógia nem jelent *Más-t*. A tömeg sohasem oly szuverén, sohasem oly konzervatív, mint amikor a demagóg szóhalmazát tapsolja. A demagóg a személyben kifejezett autonóm tömeg. A tömeg hevülékeny, de gyorsan le is hűl: már pedig szükségképpen ez a sorsa a demagóg dicsőségének is, aki a tömeggel egysorsú és nemcsak jövedelmileg, érzelmileg is a tömegből él. A demagóg sok mindenre képes, csak egyre nem: megváltoztatni a tömeget.] Vakbuzgógágot és narkózist tud termelni, erélyt és quietívumot nem. A demagógnak is lehet presztizse, de csak kívülről hozhatja magával, nem a demagógia ősmocsarából merítette; a grófi demagóg, a néplázító egyetemi tanár beleerőszakolja presztizsét a demagógiába, de a néphízalgés nem terem számára új részes-hajtásokat. Igaz: a konzervatívizmusnak is megvan a maga demagógiája, de az ily kísérleteket, melyek még mindig balul ütöttek ki, mindenkor rövidesen leszerelik. A demagógia óriási, szenvedélyig menő öntúlbecsülést vált ki a népből s e kicsorduló érzelmek már nem is úgy terjednek, mint az olajfolt, hanem ugrálva, mint az

erdőtűz, senki sem tudja: hova érnek, hol állanak meg. Csillapító demagógia nincs, ereje is, végzete is az aktivitás az aktivitásért, önműködést nem képes termelni, állandóságot nem hoz létre, konkretizálja a szónokot, sárba rántja, nem disszociálja, nem eszményíti. A demagóg foglya önszavainak s a tömeg hangszere: a huligán vezér ugyan hiába próbálkoznék filozemita fejtegetésekkel! Nem, — a demagógia sikere nem jelent presztizst; a keveset érők homogén értékérzelme az; eredménye nem általánosító, hanem lelki csapongás, nem automatizmus, hanem szalmaláng.

83. §. *A végrehajtóhatalom presztizse.* A nagyon is sűrűn bírált hivatalnok rossz hivatalnok. A tőkés társadalmaknak érzelmileg hatékony hivatalnokseregre van szükségök, hogy a nép az engedelmisséget oly helyzetekben, midőn a bírálat már alkotmányos államban is elkészt, még ha kirívó is, amit követelnek tőle, a szokás észrevétlenségével szolgálta be. A hivatalnoki hierarchia első nagyszerű állomás-helye: Róma. A magas hivatalokat eleinte egy csomó patríciusnak tartják fenn örökölt előjogon; a hivatalnokokat szolgálják, kiváltságok, ruhák, ünnepi tisztelgések tüntetik ki s disszociálják a nem hivatalnokoktól. A hatalom észszerű ellenőrizhetőségének további hanyatlását jelzik a címzetes tisztségek, hogy az újkorban helyet adjanak a presztizses bürokráciának, a *noblesse de robe*-nak s utóbb a díszekkel és méltóságokkal bőven, de fizetséggel gyengén díjazott legújabbkori tisztviselei karnak. Ma, amidőn az egyenlőségi tanok látszólag behatolnak a törvénykönyvek rejtett zugába is, amikor a polgár élet és halál felett ítél, Angliában, Magyar- és Németországban a sima közigazgatás még mindig a dzsentri és a junker presztizsén alapul. Nem valószínű ugyan, hogy amikor az élet és halál kérdéseit demokratikus ítélőszékre bízhattuk, éppen a hétköznap kérdései csak arisztokratikus megfinomodottsággal volnának kezelhetők; viszont a hivatalnoksereg feladatainak zöme államparancsok kihirdetéséből és végrehajtásából áll s egy élni akaró államszervezet ma még alig lehet el lélektani eszközök nélkül. A hivatalnok presztizse segíti az államot ahhoz, hogy közigazgatási, törvényvégrehajtói szándékai eleven életté, váljanak. Bármint változzék az államparancsok tartalma,

a tömeges állandóságban a fizikai kényszer s a pusztán értelmi vagy erkölcsi meggyőzés belátható időkg még aligha fogja eléggé biztosítani a törvény életképességét. A dzsentrit és a junkert a *noblesse de robe*, a hivatalnokminiszteriumig emelkedő *hofrat*-típus válthatja fel, de általában elmondhatjuk, hogy éppen az élet egyszerű tényeiben, a paragrafusokba nem is igen szedhető köznapi nehézségek és súrlódások között a presztizsnek még mindig pótolhatatlan szerepe van. Aki ismeri az életet, kénytelen megvallani, hogy az oly közigazgatás, mint az angol, melyben a presztizs hat, de általában nem a logikum és az erkölcsi rovására, életrevalóbb, mint az ugyanolyan logikus és erkölcsös francia közigazgatás, melynek presztizse nincs. Jóval másodlagosabb tárgyilagos értéke van a presztizsnek azoknál tisztviselőknél, akik a törvénykezést és az államgazdasági feladatokat végzik, mert ezek — személyiségük legkisebb latbavetése nélkül — kész fogalmak mögé húzódhatnak. Mindazonáltal a presztizst — az egész társas életre visszhangos érzelmi általánosítást — ez utóbbi hivatalnokréteg is megbecsüli, az ő szemében is jelentős a címzetesség és küldisz. A Királyi Adóhivatali Tisztviselők Országos Egyesülete 1909-iki közgyűlésén a pénzügyminiszterhez benyújtott emlékiratba foglalta sérelmeit. E túlnyomóan nyomorral küzdő tisztviselők 11 memorandumpontjából négy kizárólag új címeket sürget s főként az »adóhivatali« elnevezésnek »állampénztári«-vá változtatását követeli az összes díjosztályokban.

84. §. *Bagehot az angol bankkormányzó presztizséről.* A hivatalfőnök presztizskérdéseiről behatóan szól Bagehot *Lombard Street*-jének abban a pompás fejezetében, melyben a tervezett bankkormányzói állás lélektani kilátásait mérlegeli. Fejtegetései kinőnek az Angol Bank közigazgatásának keretéből és jól körülírják a hivatalos fensőbbtség egyetemes lélektanát, a) »Az Angol Bank állandó kormányzója, úgymond bevezetésül, Anglia egyik leghatalmasabb embere volna, fejedelemszámba menne a Cityben, aki jóval hatalmasabb a lord-mayornál . . ., állandóan, szinte határtalan presztizs venné körül.« Nagy erkölcsi veszedelmet lát az ily állás presztizses varázsában: »Olyan állás után, úgymond,

melynek ennyi valóságos hatalma és ennyi meglátszó méltósága van, rengeteg hajsza volna«. »A presztízzsel való nagyon is magas díjazás úgyszólván mindig veszélyes. Ezáltal az állást hiú, rest és rangos emberek igyekeznek elérni és hogyha ez az állás valóságos üzlettechnikai jelentőségű és ha ennek következtében sok előzetes tanulmányt, sok folytatólagos munkát, sok türelmes és gyors ítéletet igényel, akkor az efajta emberek ugyancsak kártékonyak lehetnek. Annyi bizonyos, hogy ők törik magukat az ily fényes méltóságú állások után és hogy csak a legnagyobb erőfeszítéssel tartathatók távol.« »Egy nagy bank éppen az a hely, ahol a hiú és üres tekintély, ha csak *a man of gravity and method*, röviden végtelen sok bajt okozhat, mielőtt még rájöhetnénk.« Már a másodkormányzó (*Deputy-Governor*) bátran lehetne állandó tisztség: »azért még nem válnék belőle kiskirály a Cityben s az állásnak nem volna megrontó presztízse«. »A dúsgazdag City-ember fizetés nélkül fogadná el a bankkormányzói állást, sőt tán fizetne érte, hogy elérje, de az a kisebb tisztség, melynek lényege az alárendeltség, egyáltalán nem csábítaná.« Imígy fejti ki Bagehot, mily kétélű eljárás, ha kizárólag presztízsszemponctokból vállalják vagy töltik be a hivatalfőnöki állást, *b)* De presztízselmélete klasszikusá ott emelkedik, amikor a hivatalfőnöknek nem a külvilággal, hanem *alárendeltjeivel szemben* fennálló presztízst vizsgálja meg. Oly bölcs és körültekintő e pontban ítélete, hogy bátran belefoglalhatnak minden tisztviselői pragmatikába. »Nem szükséges, tanítja Bagehot, hogy a *Deputy-Governor* »Sir«-nek szólítsa a kormányzót; nem folytathat egymással megfelelő eszmecserét az az alárendelt, akinek respektustl kell kimutatnia és az a feljebbvaló, akinek respektust kelf elfogadnia.« »Az alantas ritkán meri visszautasítani felettesének rossz érveit. És még ritkábban képes ügyét hatékonyan előadni. Szünetet tart, habozik, nem használja a legjobb szót, vagy a legmegfelelőbb példát, vagy talán éppenséggel helytelen példát használ és így kudarcot vall.« »Fontos üzletet kielégítően csak olyanok beszélhetnek meg egymással, akik egymásnak azt mondhatják, amit akarnak és úgy, amint akarják. Az előadó gondolata azon frissen származzék ki agyából, ne legyen elrejtve tiszteletteljes kifejezések mögé,

vagy meggyengítve hódoló habozással.« Amikor Bagehot *equal terms*-t követel a vezetőség minden fokozata számára, a férfias közvetlenséget becsüli meg, szemben a szertartásosság félreértésével, az értelmesség szolidaritását, szemben a presztizs egyoldalúságával. Akár kicsikart, akár önkéntelen a presztizshódoltság valamely hivatal vezetőségében, az értelmi eredmények valószínűleg sekélyebbek, mint aminők e hódoltság nélkül felmutathatók volnának.

V. RÉSZ.

Presztizs és nyers erő.

85. §. *Lovagiasság.* A lovagiasságnak van egy egyéni s egy csak-társadalmi változata. Az egyéni lovagiasság: érzelmet, a csak-társadalmi: magaviseletet jelent. Az egyéni lovagiasság önfentartási ösztöneink belső egyensúlyát mutatja s az emberekkel szemben a lelkiismeretből eredő nemességet ad felfogásunknak; erőinket erkölcsünk alá rendeli s meggátolja, hogy erélyünket a kozmikus energetika törvényei szerint érvényesítsük. Az egyéni lovagiasság elegáns és lecsiszolt erkölcs, melyben finom esztétikai alakítás is van, a megkülönböztetés árnyalatos érzékenysége, kiforrott készség minden helyzettel szemközt; az egyéni lovagiasság akkor is bátor, ha nem látják, ott is erős, ahol nem veszik észre, ott sem tolakodik, ahol másképp nem juthat előre, akkor sem bántja a gyengét, ha a gyenge alárendelt vagy üldözött. Az egyéni lovagiasság takarékoskodik a sértevésekkel, nem fecsérli őszerejét, valami szüzesség és szemérmesség van benne, oly modor, mely lelkiismereté mélyült. Az egyéni lovagiasság nem igazodik helyzetek, hangulatok, divatok szerint, belső parancsai vannak, melyek mindig egyek és ugyanazok s akkor sem változnak, ha a lovagon sérelem és gáncs esik. Az arab sivatagból hozza Goldziher e gyönyörű hírt: »A beduin ember vallása: a *murúa*. Ezt a szót nehéz volna lefordítani. A *murúát* gyakorló férfi ugyanegy azzal, kit az angol *gentleman*-nek nevez.« De vannak a lovagiasságot tanúsító híreink a legprimitívebb

vadnépekről, a gyermekszobából s a legalacsonyabbra zül-
lött emberrétegekről is. Az egyéni érületnek ez az elő-
kelősége nem áll meg a presztizshatároknál sem, akkor is
érvényesülésre tör, akkor is helytáll, ha ez az érvényesülés,
ez a helytállás nem kedvez a lovagias ember presztizsének.
Nem rugdos meg haldokló oroszánokat, de nem üti meg a
cselédet sem; kiteszi magát megszólásnak, presztizssebesülés-
nek is, ha lovagiassága úgy kívánja.

Az érületből kifolyó társaságbeli magaviselet e benső-
séges jellemében mintegy a minden embert összefoglaló
ősparancs visszhangzik, a kozmikus energetikának, az erő-
sebb jogának erkölcsi kijavítása és átszellemítése.

A *csak-társadalmi* lovagiasságból — Szókratész, Cicero,
Schopenhauer keserű iróniája erre vonatkozik — ez a belső,
erkölcsi vonás hiányzik. Ez a lovagiasság jelentheti az er-
kölcslileg visszatartott fizikai energetika felszabadulását.
A fogalom és erkölcsi érték lerázásával törekszik magának
érzelmi általánosítást szerezni a felülkerekedő kíméletlenség,
mint a bicskázó parasztlegény s a parlamenti betyár. Diffe-
renciáltabb fokon a mérkőzés ily presztizstermő ereje már
csak a *presztizsképesek* szűk körében érvényesül, a gróf nem
verekszik meg cipészével, az antiszemita diák nem verek-
szik meg a cionistával s. í. t. A *csak-társadalmi* lovagiasság
a párbaj képesség fokán két tényezőből alakul. Az egyik
az *erő ösértékelése*, amelyből nem hiányzik az egészséges
mag: az a homályos érzélem, hogy időtől, tértől függetlenül,
az erkölcsi helytállásban, a szellemi munkában, az eszté-
tikai hatékonyságban is kell lenni izomerőnek s hogy az erő
sokszor megvéd ott is, ahol minden más eszközből kifogy-
tunk. De ez az ösértékelés eltorzul, ha az érvényesülés, a
látszatiság, a minden értéken felülkerekedő hatniakarás
az erőt *előtérbe* tolja, ha a brutalitás szellemet, erkölcsöt,
esztétikumot legázol csak azért, hogy *ne merjenek ellene*
érvelni. A *csak-társadalmi* lovagiasság másik tényezője:
a *színszerűség*. Ez a lovagiasság beállítja, hangolja magát
a közönség szerint, melytől tapsokat vár; más eszközökkel
lovagias a vasárnapi és másokkal a hétköznapi közönség
előtt s ahol presztizsének érdekei elvégződnek, ott lovagiassága
is elvégződik. E *csak-társadalmi* lovagiasság nem a becületen,

hanem a presztizsen ejtett sérelmek súlya szerint szísszen fel: legmeglátszóbb sebei a legfájóbbak is egyszersmind, *Helyzet-lovagiasság*, mely a *jellem* előkelőségével nincs szer- ves kapcsolatban.

86. §. *A presztizs a háborúban*, a) Porrá omló kövek közül kiásták az ódon híradást: már Babilóniának is külön katonai törvénykönyve van. A katonai »becsületet« legrégebb időktől kivételes érzékenységgel védik. Ez a *tes-tületi presztizs* nyilatkozik meg a polgári társasággal való érintkezés megszorítottságában, sajátos korrektségi szem-pontokban s a katonai bűnözés önerkölcű elbírálásában. A tartalékos hadnagy, kinek keresete alacsonyabb, mint amennyi aktív hadnagyi fizetése volna, időlegesen elveszti rangját. Ezt a jövedelemminimumot évente hatósági bizo- nyítvánnyal köteles igazolni. Ha valaki pl. pénzügyőri legénységi állást, ha csak átmenetien, kenyérkereseti kény- telenségből is elvállal: katonatiszti rangjáról köteles lemondani s. í. t. 1906-ig a porosz tiszteknek nem volt szabad egyenruhában a színházak földszintjére menni. Nagy-Bri- tanniában azonban, hol — történelmi okokból — a hadsereg presztizse kevésbé értékes, sűrűn találkozhatunk III. osztályon utazó katonatisztekkel. A polgári élet rendszerint csak sértés, azaz kifejezett tiszteletlenség elől védi a becsületet, a katonai fegyelem a tiszteletadás pusztá elmulasztását is sújtja. Mindez immár a közhelyig ismételt különbségek mögött nem nehéz a lélektani értékelést meglelnünk. A katona ott is megkülönböztetett tisztelet tárgya, ahova a tiszt kaszinók és fegyelmi szabályok el nem hatolnak. Az ünnepre hazatérő katonával a falu apraja-nagyja boldog ha kezét szoríthat, pajtásai, mátkája büszkén mennek vele az utcán s a soro- záson be nem vált legényt a népdal is gúnyolja. Magasabb körökben is gyakran a katonatiszti egyenruha teszi a Don Juant és kimagasló társadalmi és politikai megkülönböz- tetések forrása, mint Németországban, Franciaországban, Ausztriában. Háborus lehetőségek, hálaérzelem a harctéri helytállásért nem lehetnek oka a hadsereg e presztizsé- nek, mely nem igen hanyatlik hosszú béke idején sem, amikor mindenre inkább gondolnak, mint háborúra. Rá kell mutatnunk újból az erőnek a *csak-társadalmi* lovagias-

ságnál már kiemelt érzelmi népszerűségére. Érdekes valomást olvasunk erről az érzelemről Darwinnál, aki megvallja, hogy, bárha ítéletét észszerűtlennek érzi, kénytelen megbámulni az indiánus elszántságát, mellyel panaszatlanul tűri el a legszörnyűbb kínokat, de sőt az indiai fakírt is, aki bolondos vallási motívum következtében a húsán keresztül döfött kampóra felakasztja magát s lóg a levegőben. Valóban: önkéntelenül érzi a legtöbb ember, hogy minden fogalom és érték mögött végeredményben az *ultima ratio* mégis csak az ökölremenés s a panaszatlan helytállás, a bátorság és a türelem. Az erő és a bátorság érzelmi népszerűsége az egyenruha presztizsének *asszociatív* eleme.

Ámde az erő és bátorság lélektani képe nem követeli meg szükségképpen a valóságos erőt és bátorságot, sőt a valóságos erő és bátorság is csak akkor tesz szert presztizsre, ha egyben lélektani értéke is van. Ahol a mérközést elkerülni vagy kilátásait megjavítani igyekeztek, ősidőktől kezdve gondoskodtak az erő és bátorság *látszat-municiójáról*. A nyilzáport a primitíveknél elijesztő álarcok, fejdíszek, bálványok, láрма előzik meg. Az első várak elhelyezését és építészeti tagolását valószínűleg egyenlő mértékkel befolyásolta az a törekvés, hogy objektíven hozzáférhetetlenek és megvitatlanok legyenek, mint az a lélektani hatáskeresés, hogy a »sasfészek« imponáljon, megremegtesse és távoldartsa a szemlélőt. Mc Gee a műveletlenség legalacsonyabb fokán maradt szeri-indiánokról közli, hogy már az ő arckifesteseik is két főcsoportra oszthatók aszerint, amint harciasak akarnak lenni az idegennel szemben, vagy az egybetartozás azonosságát emelik ki. Ennek megfelelően az első csoporthoz tartozó ábrák félelmetesek, a másodikhoz tartozók megnyugtatók és bizalomgerjesztők. A civilizált ember a harc esélyeit természetes katonák harcvonalbaállításával, ágyudörgés és lőporfüst, lármatulzás és elhelyező ügyesség segítségével igyekszik lélektanilag is megjavítani. Ma már »Toldi vagy nem Toldi«, minden rendű-rangú szempont belejátszik a katona lélektani érvényesülésébe; ezért a katonai presztizs, melynek milliónyi ismeretlen tömegre kell egysegesen hatnia, öncéllá válik; a szemtől-szembe való meg-

félemlítés, az erő érzelemértékének feltétlen érvényesülése immár nem valószínű; a fülek hozzászoktak az ágyudörgéshez, a füstnélküli lőpor a homály zavarait szünteti meg és a katonák túlnyomó része nem is lát ellenséget s tűzvonalba sem kerül. A harctéri győzelem érzelmi előkészítése más, szédületesebb mesgyére szorul; nemcsak oly magatartást nevelnek a katonába, mely tárgyilag, hadászatián s értelmileg a legfontosabb, hanem olyat is, amely legnagyobb mértékben kelti — bel- és külföldön — a biztonság benyomását. Nemcsak a hadászatiilag lényeges erőket fejlesztik, hanem a látszatiakat is, sőt néha a hadászatiak rovására. A katonai parádék, csapatszemlék, díszszázadok, sőt részben a hadgyakorlatok is a tökéletes hozzáférhetetlenség, önműködő készség, fegyelmezett biztonság hatásvadászatai. Nem csupán tárgyilag, hanem látszati súlyuk szerint is mérlegelik a hibákat és zavarokat s a fényesre csiszolt kabátgombok néha a hadsereg »szellemét« reprezentálják. Az erő és bátorság e testületi presztizse, a kaszárnyák és hadihajók elszigetelt, különnevezőjű élete egyrészt belsőleg is nevelő hatású, a puhákat önérzetessé, az önérzetesseket pontosakká teszi, másfelől érzelmi terjedéssel hódítja meg a polgári társadalom s a külföld tudatát. *A hadsereg presztizséhez az erő érzelemértéke adja meg az asszociatív kapcsolatot, a lezárt elszigeteltség e kapcsolatot megtetézi a disszociációval.* Valamely ország hadseregének, tengerészetének presztizse már igen gyakran volt hatalmas szövetséges a háborúban (az angolok presztizse Indiában, a búr lovasoké az angolok előtt, Menelik katonáinak presztizse Aduánál, a janicsárok, a kozákok, a huszárok, az angol flotta, a német fegyelem s legújabban az osztrák-magyar vezérkar stb. presztizse). Hogy a presztizs hányszor csillapított le támadóhangulatot, guerillaterveket, belső zavarokat, hány elmaradt hadüzenetet s viszont hány *casus belli*-t jelent, megmérhetetlen. Még a veszített háború befejezését is legtöbbször kitolja; a japánok rettenetes szárazföldi és tengeri győzelmei után az egész emberiség sürgeti az orosz-japán hadműveletek beszüntetését, de Oroszország még halogatja, szörnyű összeomlással tetéztve a presztizsért már addig is elfecsérelt áldozatokat. De még a legyőzetés elismerésének tikkasztó óráiban is

Campo Formionál és Pozsonyban, San Stefanónál és Versaillesben a presztizs morzsáit védi az elbukott.

b) Mit jelent a *hadvezér presztizse* a csatamezőn? Du Picq Ardent *Etudes sur les combats c.* katonai lélektanában azt állítja Bonapartéről, hogy a csata sikerének $\frac{3}{4}$ részét »erkölcsi« erőknek tudta be. De mely elemeik vannak ezeknek az »erkölcsi« erőknek? A szokás és gépiesség, a kitartás és edzettség magukban véve még nem erkölcsi erők. A lelkesedés valamely célért vagy meggyőződésért erkölcsi motívum, de a tömeg szereti célját, meggyőződését személyítve követni. Ez a személyhez kapcsolt lelkesedés a jó vezérség titka. Két eleme van, egy észszerű és egy észszerűtlen, a bizalom és a presztizs. »Őn szigorú volt, de igazságos, írja Drouot tábornoknak 1831-ben egykori tüzére, ön úgy beszélt a katonákkal, mint a maga fajtájával.« Galster német altengernagy a csusimai győzelmet a japán tisztek erkölcsi példájának, a katonák szeme előtt egész magaviseletükkel megindokolt bizalomnak tulajdonítja. A kemény, de igazságos, jó példával előljáró parancsnokságot tartják a bizalom titkának. A bizalom nem presztizs; a bizalom a megértés és helyeslés által okozott nyugodtság. De nem szabad a bizalom újkori szerepét a régivel összetévesztenünk. A még oly hatalmas csatahajón is: a folytonos együttlét, az aránylag szűk területen való huzamos összezsúfoltság a bizalmat a modern hadvezér iránt is lehetővé teszi. Ám a hirtelen mozgósított, óriási hadtestekben, ahol a katonák zöme a hadvezéreket és parancsnokokat sohasem látja, ahol behívott tartalékosok és kiegészített századok felett ismeretlen tisztikar vezérekedik, ahol a haditerv titokban marad és a műveletek végrehajtása közben is alig figyelhető meg, ahol műszaki irodákban és titkos haditanácsokon érvényesül a lángelme, nem pedig lóháton vagy szuronyt szegezve, ahol a legénységnek fogalma sincs, miért menetel, miért hátrál és miért nem üldözi a visszavonulót: a modern háborúban a katonáknak már vajmi kevés alkalmuk van arra, hogy bízzanak, vagy ne bízzanak vezéreikben. Azok az idők, amikor még Bonaparte állítása szerint a francia katona okoskodva bírálta meg tisztjei hősiességét és képességeit, amikor még megvitatta »a haditerveket és az ösz-

szes hadműveleteket«, végleg letűntek. A bizalomnak ma már csak egy forrása van: a siker híre, az objektív, egyszerű valószínűségi számítás.

A bizalmat a hadsereg kereteinek bővülésével, a döntő tényező körül sűrűsödő homályban egyre élesebben helyettesíti a presztizs. Sir Hamilton, akit az angol parlamenti bizottság a délafrikai vereségek okáról megkérdezett, arra az új fegyelemre hívta fel a bizottság figyelmét, mely be tudja oltani a katonák szívébe, hogy egész erejükkel hajtsák végre annak a feljebbvalónak parancsát, aki messze van tőlük s aki talán már meg is halt abban a pillanatban. De hol jelentkezik a fővezér presztizse a modern hadseregekben? Útja a békében polgári, a közvélemény teremti, mint lord Robertsét és Kitchenerét, az újságok s a társaságok adják tovább. A francia vezérkar szerepe a Dreyfuss-ügyben, az osztrák vezérkar hajthatatlansága a legkisebb nemzeti v. hagyománybeli engedménnyel szemben, a német tisztikar lezártága: egyformán igyekszik a polgárok, a kaszárnyák s a külföld előtt disszociálni a hadvezetőség presztizsét. Tocqueville szellemes párhuzamot állít fel az arisztokratikus országok katonáinak »vak, pontos, rezignált és mindig egyenletes engedelmissége« és a demokrata hadseregek »kevésbé exakt, de tüzesebb és értelmesebb engedelmissége« között. »A vezér, mondja Du Picq Ardent, legyen tökéletesen meggyőződve arról, hogy joga van parancsolni, szükséges, hogy hozzá legyen szokva a parancsoláshoz, hogy meglegyen benne a parancsoló büszkesége. Ez okozza azon hadseregek erős fegyelmét, melyek élén arisztokrácia parancsnokol.« Valóban: a demokrácia valaha talán megélhet hadsereg nélkül, de a hadsereg aligha élhet meg tisztán demokratikus alapon. Aki nem erőszakolja oly viszonylatokra is a *species aeternitatis-t*, amelyeket az adott erőviszonyok finom mérlegelésével kell nézni, kénytelen megvallani, hogy a német hadsereget a tanítókon túl a junkeri tisztikar veleszületett erélye formálta legyőzhetetlenné. Ez az igazság aligha kedves a demokrata elfogultságnak; de a hadsereg nem is a demokrácia tanítása szerint él, fejlődik és pusztul el. A jó parancsoló, igaz, tehetetlen taktikus lehet és Marius hadait valaha arisztokrata műkedvelők mételyezték meg.

De egyenlő körülmények között, az egyformán tehetséges taktikusok közül jobban be szoktak válni azok, akik még ezenfelül jó parancsolok is.

VI. RÉSZ.

A szellemi teremtők presztizse.

Az őserdő érzelmvilágából az átszellemült, megfinomodott, teremtő embersereg két csillogószemű magányosa szakad ki: a művész és a tudós. Amaz a szépséget, az egybehangzót szedi kifejező formába, emez kihámozza a lényegét és fogalmat teremt, amabban izzón színesedik a képzelet s az alany legfinomabb, legsajátosabb lénye szikrázik fel, emebben hidegen leszabott fogalmak szürkülnek s az alany érzelme alázatosan elhúzódik. A teremtő képzelet is, az osztályozó és következtető ítélet is sajátos kis szigetvilág, melynek szellemi anyaga, félreeső magánya, külön törvénykönyve a tömeget érzelmre hangolja, nem fogalmazásra. A két sziget nincs messze egymástól s néha egy-egy csónak tanácstalanul vergődik a két part között.

87. §. *A művész presztizse.* Bizonyára a legszebb is elveszti varázsát, ha közönségessé válik s veszít varázsából, mentől kevésbé egyetlen. A hetvenes években még a csi-szolt műértés sem idegenkedik az olajnyomatoktól s csak midőn a fodrázsműtermek és parasztházak falát is teleaggatták velük, kezdenek elfordulni tőle. Észak-Itáliában is a ritkaság érzelmhatványának kihullásával válik póriassá a borostyánékszer.

E ritkasági értékelés azonban nem azonos a távolinak, a lezártnak szóló presztízzsel. A művészet presztizse a személynek s a személyinek szól, nem a matematikai ritkaságnak, a tárgyilag kevésnek. Az alkotónak, a művészi eszménynek, vagy az alkotás fogyasztóközönségének hedonikus érzelmértékéről van itt szó.

Az alkotó művész presztizse akkor szárnyal legmagasabban, amikor művének vagy személyének érzelmi aktualitása a legerősebb, fogalmazása a legkevésbé lehető.

Rostand költészetéről mondták, hogy minden emberhez legközelebb van, mert legtávolabb van a valóságtól.

A vad népeknél élesen elválasztható a költő tekintélye és a költő presztízse. Az eszkimóknál, akik gúnydalokkal valóságos párbajokat vívnak, vagy Ausztrália némely törzsénél, hol ki-ki maga termeli e cikkben is szükségletét, a költészetben kiválókat aligha övezi az érthetlenség varázsa. Viszont vannak adataink (Vierkandt) Új-Pommerániából, Délkelet-Ausztráliából, az Andaman-szigetlakókról, hogy náluk mindig csak kevés kiválasztott személy teremti a dalokat, akik nagy csodálatnak és tiszteletnek örvendenek. A szónoklóművészet presztízse Ausztráliában és Észak-Amerika egyes törzseinél a főnökséget is képes megszerezni. Ámde a művészet önbecse egyre fogy, amint az emberek rendekre tagolódnak, a fogalmakkal dobálóznak, az érzelmeikkel alakoskodni, a látszat vetítőgépeivel működni kezdenek. A rómaiak és a humanisták megtanulhat ónak vélik a költészetet. Róma szíve mélyéből lenézi a hisztriót, »a finomszokású és kitűnően illemtudó brit közönség pedig bizonyos társadalmi és erkölcsi lazaság, időszaki pénztelen állapot és sok dohányfüst illatát érzi a műtermek levegőjében.« A művészet kevés kiválasztottnak nemességi értékelésén, finom együttérzésén vigasztalhatja magát, vagy egy egész faj átszellemültségén, aminő a görög vagy olasz, de a tömeg szívében a szűzi érzelemértékelés mintha a barbár államalkotás óta elhanyaglott volna.

A művészet önbecsét a tömegesség és állandóság előnyomulásával mindinkább a presztízsbemutató váltja fel. Tömegesen jelentkeznek a régieskedés szédelői. A Kr. u. II. században beteg rajongással futkároznak vissza a régi szépírókhoz Ennius, Plautus, Accius divatozik és válik udvarképessé, Horatiusról, Ciceróról, Liviusról mintha megfélemednének. Vergiliusztvi szont magaslendületű, kevésbé megemésztett eszményiségén kívül páratlan udvarképessége juttatja oly presztízshez, mely már a komikummal határos. Ha megjelenik a színházban, a császári háznak kijáró felállással üdvözli a közönség s ha időnként Rómába megy, úgy kell menekülnie a néptetszésnyilvánításai elől, mint egy újkori primadonnának. Ez éppen nem népies költő presztízse seholsem oly erős, mint a

legszerényebb kézművesek és szatócsok házaiban; az alacsonyrendű, útszéli szórakozások közben egyszer csak Vergiliusból idéznek egy-egy töredéket, értetlenül, hamis hangsúlyozással; úgy olvassák, mint később a bibliát; amely sorra pillantásuk ráesik, azt, mint utóbb megint a reneszánszban (Burckhardt), sorsmutatásnak nézik s az orákulumok az Aeneisz soraival felelnek. A művészet és költészet a régiek és előkelők, a távoliak és megfoghatatlanok, a félelmetesek és hatalmasok presztízsen él tovább a nép értékelésében, mint a naptól fényes csillagok; aminthogy maga a művészi eszmény, az utánzandó, az ízlés, a divat is a presztízst így másodkézből, idegen érzelemértékektől kölcsönzi. A természetes eszményképet az idegenért kigyúló sznobizmus presztízssé alakítja, annak kultuszát, ami legbensőbb, annak kultusza szorítja ki, ami legtávolibb, legkevésbé utánzható. Azon kínai és japán aktokon, melyek a mongol női eszményt tüntetik fel, a bőr színét nem festik sárgára, hanem rózsás árnyalatú fehérre, tehát »eszményítve a földközi faj irányában.« Borel Henrik, a kínai lélek jó ismerője leírja, miként ábrázolják a kínaiak Kvan-Yint, Kelet-Ázsia madonnáját. Ez a Kvan-Yin a kínai képeken a többi kínai nőkhöz a legcsekélyebb mértékben sem hasonlít s oly ruhában rajzolják, minőt egyetlen kínai nő sem visel. Ha fel is tesszük, hogy Kvan-Yin India buddhizmusából származott át Kínába, méltán csodálkozhatunk Stratz-cal, hogy »ez az idegen istenkép századokon át megmaradt a mongolság közepette, ott teljesen meghonosodott, tökéletesen beolvadt a mongol érzésbe és gondolkodásba anélkül, hogy akár egyetlen kínai vonást kapott volna.« Amerika és a Balkán művészeti idegenimádása ismeretes. A korunkbeli amerikai építészet első korszakában, panaszkodik a Neue Freie Presse-ben egy newyorki műépítész, »az amerikai közönség egyetlen szépértéke, amelyet épületen esetleg elismert, valamely jellegzetes európai műalkotás ismétlése.« Még ma is sokan a művelt osztályokból egy középület jóságát és értékét aszerint mérik, amint szolgálai pontossággal emlékeztet valamely híres európai műemlékre, melyet a sznobok óvüági utazásaik közben láttak. »Nem az utánzás volt itt a baj, hanem a cél nélkül való utánzás.« Nem a tér-

távlat fontos itt, mert ez esetben a hatás kölcsönös volna, mint inkább máskörü presztizsek betörése a művészi-
 be, a presztizs olajfoltszerű terjedése, a régiség, állandóság,
 könnyű adottság irányában; a budapesti tőzsde a görög
 építészet oszlopsorai mögé rejti izgalmas, keleti lármáját;
 a német keringő, a cseh polka csak akkor terjed el hazájában,
 mikor már Paris magas körei is táncolják, a japán műreme-
 keket otthon csak az európai értékelés kialakulása óta gyűj-
 tik, aminthogy népi művészetünket is csak az idegen becs-
 lés kezdi elismeréshez juttatni.

A »Maecenás« szóban a hasznosság becselő ítélete mel-
 lett maradt valami elkényszeredett íz is. A művészlélek
 tompa bánattal érzi a legnemesebb műpártoló diszparitását
 is, hozzáértése alacsonyabb és társadalmi helyzete magasabb
 fokát. A *praesidium et dulce decus meum* pártfogoló gesztu-
 sától alig van Maecenás, aki egészen szabad; nem is lehet
 szabad, mert pártolásának egyik indítéka fejeződik ki e
 gesztusban; ha ez az indíték nem szerepelne a többiek
 között, a maecenásság baráti támogatássá egyszerűsödnék,
 avagy maga is teremtéssé magosulna, vagy végül beérné a
 végtelen változatú szépnek pusztá szemléletével.

Azonban ez a presztizs, legalább a művészet presztizse,
prestige pour l'art. De van a műpártolásnak egy alacsonyabb
 neme, melyben a művészet csak eszköz s a presztizs a cél:
l'art pour le prestige. A Wagner-operák páholyközönségében,
 a vernisszázásokon legalább annyi kényszeredett unalmat
 látunk, mint meghatottságot és átszellemülést; a meg-
 jelenés a résztvevő közönség presztizséhez simul, a *Figaro*
 fényes névsorához, melyben elveszni is kellemes, nem pedig
 művészi élmény várásához; ugyanez a közönség, a még
 nem élmény e nem válogatós mechanizmusa, adja zömét
 Shaw és Maeterlinck, Nietzsche és Tolsztoj olvasóinak, mint
 ahogy bizonyos fürdőhelyeket és szállodákat azért választ,
 mert ott kevés ember tiszteli meg azzal, hogy szóba álljon
 vele, mint ahogy angolul tanul, nem mintha angolul sok
 beszélni- vagy olvasnivalója volna, hanem ellenkezőleg azért,
 mert az angolok oly keveset beszélnek, mint ahogy vadászni
 jár nem a természet, hanem a megkülönböztetés kedvéért.
 Míg elébb a legszebb képek és szobrok templomokba jutot-

tak, hol a púpos lazzaroni felragyogó szeme is elérte őket, most zárt palotákba kerülnek. Ezzel egyben a *dekoratív* és *mindenáron új* vagy *mindenáron régi* szükséglet-parancsa reá nyomj a bélyegét a legtöbb műalkotásra. Valóban: amit a presztizs egy kézzel nyújt a művészetnek a maecenások útján, másik kezével elveszi a megrendelők barbár parancsaiban. Csak részvétellel gondolhatunk azokra a művészekre, akik egy-egy udvari vagy állami színház élén oly módon kénytelenek a darabokat és a szereplőket megválogatni, hogy a művészeti és üzleti szempontokkal még a presztizs-szempontokat is összegegyeztethessék!

A művészi alkotásoknak már a kezdetleges fokon is két művészetmentes céljuk van: a használhatóság és a varázs. Talán használhatóság nélkül a művészet meg sem születhetett volna, éppoly kevéssé, mint a templomok szükséglete nélkül. Tiszta formájában azonban sem egyik, sem másik, »megrendelő« a művészet öncéljait le nem gyúrte, sem az ember, sem az isten a művészt teremtő kifejtésében nem akadályozta szükségképp. Csak mikor a személy lép az ember helyére, a presztizs a vallás helyére, akkor mutatkoznak a művészet arcán az öregség barázdái.

De az így támadt presztizsnek hegeli dialektikája van, önmagát öli meg; az ékítmények és díszítések, a tömegesség nyomása és a káprázatos csillogás könnyű fogalmazáshoz vezetnek Egyiptomtól Chicagóig, kivált mióta a pénzgazdálkodás és technikai készség haladásával mind könnyebben előállíthatók, mind póriabbak. Már nem a királyok palotái a legmagasabb épületek, hanem a biztosítók felhőkarcolói, már a plutokratának elegánsabb fogata és szebben terített asztala van, mint az arisztokratának. A divat »időlegesen érvényes kultúrformájában« megkezdődik az a kergetősdí, melynek motívumait Ihering és Sombart írja le; mint az üldözött vad, úgy menekül a tömeg elől a megjelenés presztizse, a kifejezés látszatvarázsa; a nyelv választékossága, a ragyogó öltözék, az ékszerpompa, a könyvtömeg, a címek és nevek bemagolt zagyvaléka presztizstelenné válik, mert megfogalmazható és utánozható s bármily ritka legyen is: *eredete ismert s a hozzájutás útja*

elképzeltető; ezért, mint presztizseszköz, előtérbe nyomul a *művészi negatívum*. Félig elsóhajtott dalok suhannak át a milliárdosok halvány szalonjaiban, Goethe merev arcéle, Napóleon komolysága *fashionable* kezd lenni s a City üzletei inkább temetőre, mint vásárra emlékeztetnek. A feltűnés versengéséből a zárkózottság, tartózkodás versenye lett, már az olaszok és zsidók is halkán társalognak és alig mernek nevetni; *hotelhall*-ok épülnek, melyek óriási perzsa szőnyegein, kevésdíszú falai között némaságra kárhoztatott gyermekek és öregasszonyok tipegnek; az Oterók fejedelmi gyémántjai óta a csillogásverseny alábbhagy, már inkább a gyöngyöket viselik, e néma gyémántokat; a kurtizánok sötét angol ruhát hordanak és alig valami ékszerrel. A presztizseltolódást legpontosabban a színművészet érzi meg, melynek érzékenysége estéről-estére fejlődik és finomul minden értékbillenés iránt; a színpallosok tragikákat, a szavaló hősszerelmeseket a mozdulatok és szavak szüziessége váltja fel; csakúgy, mint ahogy a nagy történelmi festményeket mindinkább lejáratja a technikai útszéliség panorámastíljája. A reneszánsz előkelőségét, *graviditas*-át a plebejus Caravaggio követi, az »akadémiai festészetet« Courbet s ahova a plebejusság el nem jut, XIV. Lajos mennyezetes fenségét a spanyol Habsburgoknak az a mélabús királyisága szorítja ki, melyet Velasquez hagyott ránk. A művészek már nem kikiáltók, hanem átszellemítők, mintha már nem is a hegedű volna szerszámuk, hanem a szordinó, III. Napóleon óta mosolyognak az emberek, ha valaki még hőskölteményt ír és már Bonapartéről is csak balladát és szimfóniát írnak; Corneillet, Racinet, Voltairet Shakespeare szorítja ki.

A művésztől, kit meghívnak a gazdagok estéire, már nem virtuóz technikai tökélyt követelnek, hanem valami bensőt, tanórakban, pénzben ki nem fejezhető, valamit, amit végiggondolni, megérteni képtelenek. Disszociáltan akarják látni a művészt, ha már nem is a Dante és Petrarca császári aranykoszorújával, ha már nem is az udvari festő rendjeleivel és akadémiai babérral disszociálják; gond üljön homlokán, keveset szóljon, ne pajtáskodjék; magányosságát fizeti meg az előkelő este, nem barátságát.

Mindez még éppenséggel nem esztétikai becslés. Csak megfinomult a presztizs, kiszorult az áruszerűségből; de azért az őszinte, *csak művészi*, a személyt nem néző esztétikumtól, a tiszta szépimádattól még az elűtő föelv különbözteti meg.

88. §. *A tudós presztizse.* Ama négy akadály között — *veritatis offendicula* —, melyek a kutatót Bacon szerint megakasztják, első helyre teszi a lejárt tekintélyek szolgálai követését (*fragilis et indignae auctoritatis exemplum*). De a tudós presztizsköre kettős: a nem tudósokkal szemközt a *mágiaszerűség*, a tudósok között az *okhelyettesítés* formájában jelentkezik. Mindenütt, mondja Lehmann tanár, ahol kevésbé polgárosult nép ütközik egy másikba, melynek fejlettebb tudománya van, utóbbinak eredményeit *mágia*-nak fogják tartani.« Így történt a középkorban, midőn az európaiak a mórokkal találkoztak, kiknél a természettudomány kiváló fejlődést ért el; a középkor tudósai többnyire a mór egyetemeken tanulnak, de a magukkal vitt tudást a honi tömegek *mágia*-nak nézik. Schott Caspar mint valami szabadgondolkodó forradalmiságot írja 1657-ben: *Természetes mágiának* nevezem a természet titkainak bizonyos rejtett ismeretét, ami által az illető, ha a természetet, az egyes dolgok tulajdonságait, rejtett erőit, rokon vagy ellenszenvet felismerte, bizonyos hatásokat képes előidézni, amelyek mindazoknak, kik az okokkal nem ismerősek, különöseknak sőt csodásaknak tűnhetnek fel.«

A *mágus*, a kezdetleges és középfokú emberiség tudósa, az őstársadalmakban rendszerint igen fontos gazdasági vagy vallási szerepet tölt be, melyet azután általánosítanak, mint ahogy a kovácmester egyes törzseknél emberorvos, ezermester, a királyi halottak vivője s. í. t. Afrikában, Polinéziában, Ausztráliában, Patagóniában, a malájoknál a paporvosnak általánosított érzelmi helyzete van; szinte azt mondhatnák: *a mágia a munkamegosztás visszája*. Munkás az, aki *valamihez* ért, mágus az, aki *mindenben* egyképpen mester. A lehetetlenség fogalma nem fordulhat elő a mágus szótárában, ha személyes képességét kell érvényesítenie. A mágiában néha még differenciálatlan, ki nem elemzett foglalkozási ágak ködlenek egy lelki káoszban; oly biro-

dalom a mágia, mely még nem érett a munkamegosztás alkotmányos föderalizmusára.

A mágia lélektani elemeinek legjobb meghatározása, amennyire tudjuk, Frazer-tól ered, aki *Golden Boughjában* a szimpatikus mágiáról a következő, tárgyunkra rendkívül tanulságos eredményeket szűri le: két alapelvre lehet vezetni, az első, hogy hasonló hasonlót teremt, vagyis hogy a hatás hasonlít az okhoz, a második, hogy oly dolgok, melyek valaha viszonylatban voltak, de megszűntek viszonylatban lenni, folytatólag is úgy hatnak egymásra, mintha ez az összefüggés még fennállana. Az első elv azt jelenti a vadember számára, hogy bármily kívánt hatást elérhet, amidőn azt utánozza. A másiktól azt következteti, hogy tetszése szerint és bármely távolságra befolyásolhat bármely személyt, hacsak az illetőhöz tartozó bármely dolog vagy rész tulajdonában van. Ezek az alapelvek élesen mutatják, mennyire elválíék a vadnépek mágiája a tudós presztizsétől. A vadember egész élete csupa mágia, bölcselete is, tudása is, művészete is benne lappang, egyénenként igyekszik hatni vele, nem quietizálja, hanem foglalkoztatja, izgatja képzel-mét. A mágia cselekvényeit a vadember sokszor diplomáciáig menő ügyességgel állítja ösztönei szolgálatába; amennyit csak lehet, úgy látszik, maga végez belőle és nincs választása való tudomány és mágia között, kénytelen vele. A kezdetleges ember tudásmaximuma a mágia; a mágus csak vezére az ő asszociáló és *pars pro toto* logikájának; nincs kétféle lehetőség, nincs hókusz-pókuszos és nem hókusz-pókuszos mágia: a mágus csak *primus inter pares*, kezdetleges logika homályos tekintélye, maga az érték, nem értékhatvány. Mechanizmusa emlékeztet a presztizsére (*a*) az okozat hasonló az okhoz, *b*) kontaktustúlélés), de ez a mechanizmus nyilván nem oly gondolatmechanikai hedonizmus, mely felbecsült és nemesség szerint értékelt gondolat is lehetett volna, hanem a fejlődési fok *érzelemkényszerüsége*.

Másképp alakul a lélektani helyzet, mikor már tudomány és mágia lehetséges, amikor a mágust körülövező tisztelet a tárgyilag lehetséges válogatás kimaradását jelenti. Már pl. a babilóniai és asszír orvosok hókusz-pókuszai ily differenciálódást jelentenek, a mágiának itt lélektani öncélja

is van: a minden egyes betegségre szertartásosan kiolvasott szumír imák és varázsigék már a tudósok külön rendjét jelzik, melynek önkéntelen vagy szándékolt *presztizse* van éppen úgy, mint a Hippokrateszig papcsaládok szerint őrzött ősgörög orvostitkoknak. A babiloni és asszír tudós, ki csillagjós, naptárkészítő, próféta, feltaláló, a brahman klastromlakó, aki könyv nélkül tudja a Rigvédát és nem beszél bengáli, még kevésbé angol nyelven, csak szanszkritul: a tudós presztizsének küszöbén áll. De mind e presztizsekben még vallásos elemek vannak, tárgyi korlátoltságok, választékhány.

A tudós magáért való, tiszta presztizse, ha nem csalódunk: a görögök fejlettebb kulturfokával kezdődik, a külön *tudóspresztizs* ez időponttól ismerhető fel csakúgy, mint a külön *tudomány*. Csak egy görög találhatta ki — véli Fouillée —, hogy a szicíliai matematikusok lealacsonyítják a tudományt, amikor a gépekre való alkalmazásában művelik. De ebben a görög tudóspresztizsben valami magvas tárgyilagosság, bölcselmi emelkedettség van még; az a túlnyomó szóbeliség, mely a görög közéletet oly üdévé teszi, nem engedí, hogy a presztizs úrrá legyen az érték felett s talán csak a Pythagorasz-iskola valamirevaló kivétel. Már Róma, mint láttuk, a görög tudomány rabszolgája; a birodalom sokszerűsége, az izzóan tömegi s az államteremtő állhatatosság, mely az ismeretszerzés főcélja, Rómában a görög bölcssek, retorok, grammatikusok presztizsét észszerütlenné duzzasztja és eltépi az alapértéktől. Augusztusz már főtisztviselőt távolít el hivatalából, mert ez egy szót úgy írt, mint ahogy az alsó néposztályok ejtették; az Itáliában máig kísértő *far figura* a tudomány római sorsát szorosán a presztizshez köti.

A középkor Arisztotelészt és Avicennát másolja; arról, komor presztizsérveléséről, mely századokra veti árnyát, fényét egyaránt, mint a görög világ valami óriás reflektora, már szólottunk; emehhez a középkori orvostudomány olyan tehetetlenül odakapcsolódik, mint uszály gőzöséhez. Avicenna orvostudományi kánona, mely a Kr. u. 1000 év körül lát napvilágot, szolgálai utánzókra talált egész Európában akkor is, mikor már tudják, hogy semmivel sem múlja felül a

hasontárgyú többi arabs műveket. »Ezek az emberek, magyarázza Sprengel, nem szerették az újításokat; hozzá lévén szokva, hogy vallásos dolgokban habozás nélkül kövessék az egyház csalódhatatlan parancsait, nagyon jól esett nekik, hogy tudományos dolgokban is volt ily csalhatatlan tekintélyök.« De amit Sprengel mond, csak hasonlat, nem magyarázat; emezt Lewes teszi hozzá: »Az orvostudományban, úgymond, mindig nagy súlya volt a tekintélynek; még pedig azért, mert benne a természettudomány oly kevés teret foglal el. Ahol az emberek nem állhatnak elő bizonyítékokkal, ott előző esetekre kell utalniok; ahol nem rendelkeznek okokkal, ott tekintélyekre kell hivatkozniok«. »Az emberi értelem pedig annyira szolgál, oly kelletlenül tagadja meg hódolatát az oly névtől, melyet valaha tekintélyül tisztelt, hogy Scaliger még a tizenhatodik században is azt monda, hogy senkisésem lehet kitűnő orvos, ki Avicennát alaposan nem ismeri.« Bacon keserűen panaszolja a túlzott presztizst, mellyel bizonyos bölcselők s az ókor a maga egészében nehezülnek a tudományos kezdeményezésre. De a panasz még nagyon is korai volt, mint az éjféli kakasszó. Még harminc évvel ezelőtt, beszéli Le Bon, a francia Tudományos Akadémia, amelyben pedig a bíráló szellem legnagyobb mértékével kellene találkozoznunk, hiteles gyanánt bocsát *közzé* több száz Newtonnak, Pascalnak, Galileinek, Cassininek tulajdonított levelet, amelyeket egytől-egyig valami csekélyműveltségű alak hamisított. Ezek a levelek hemzsegték a póriasságoktól és tévedésektől, de vélt szerzőik s a közrebocsátó ünnepelt tudós presztizse elfogadtatott mindent. Az akadémikusok nagy része az örökös titkárral együtt semmi kételyt nem támasztott ez okmányok hitelessége iránt addig a napig, amelyen a hamisító maga vallotta meg, hogy úgy gyártotta az egész levélcsoportot. Mikor így a presztizs elillant: még irány dolgában is nyomorúságosnak nyilvánítják az elébb csodálatosnak és vélt szerzőikhez méltóknak ítélt leveleket.

Ha egy rég porladó tudós valamelyik művét értékesnek fogadta el az utókor, a hivatalos irodalomtörténet aligha fog arra szorítkozni, hogy ama tudós ez egyetlen értékes művét adja ki, hanem a vadnépek mágikus logikájával ássa fel és

bocsátja közre az értékes munka értéktelen, silány és zagyva testvérfoliánsait is. Jaj a gondolkodónak, ha e kiadványok előtt »módszeres« áldozatát be nem mutatja egy alázatos bevezetésben; jaj a lángelméjű különcknek, ki a maga lábán mer állni és könyvét nem tölti meg hivatkozásokkal és pontos adagolású számoszlopokkal; néha még a gondolatot is megbocsátja az újkori mágus, hacsak elég vastag a közhely már, mely a gondolatot eltakarja. A mégoly zagyva pandekta-kompiláció, a mégoly vékonypéznű erkölccstan is presztizst remélhet, hacsak megmarad a régi beosztások s azon kérdések mellett, melyekre a presztizsesek már készen állnak a fölényes felelettel; ily öregségszinlelés lehetővé teszi, hogy a besurranást *elnézzék*, akik már belül vannak. Ám az akadémiák mégis némi joggal védik az öregséget, némileg a tudomány folytatatlanságának, a középvoal mértéktartásának szervei s mint ilyenekre, talán rájuk illik az a jóindulatú fogalmazás, melyben Mach az előítéletét értékelte. De mit szóljunk az akadémiátlan fiatalok szajkómódra üzött »természettudományi« módszeréhez? Ahhoz az áltudományos frazeológiához, melyben igaz, hogy öregség nincs, de fiatalság sincs, gondolatmag sincs? E kétforrású *tudós-presztizs*, az öregek és fiatalok fontoskodásversenye csoda-e, ha ijesztő következményekben hat ki a tömegre is, melynek sem alkalma, sem ideje nincs, hogy a fontoskodás és a komolyság finom látszatárnyalatait megkülönböztesse? Csoda-e, ha a látszati e hajszolása, a kiélezett stilkülönbözet élet és tudomány között, amannak színe, emennek fakósága, a kongresszusok és egyetemek lezárt gépiessége a mágiára emlékeztető presztizsbe burkolja a tömeg tudósképzetét? Le Bon beszél dr. Laporte esetét, akit éjszaka nehéz és életveszélyes szüléshez hívtak. Az orvosnál nincs műszer, a kése-delem egyértelmű a beteg halálával. Ekkor az orvos egy szomszéd munkástól kölcsönöz megfelelő műszert, mely a szükségelt orvosi műszertől csupán csekély részletekben különbözik. De mert ez az eszköz nem származik *sebészi szekrényből* (*chose mystérieuse possédant du prestige*), a szomszédtság az orvost tudatlannak és hóhérnak nyilvánítja, a lapok megtámadják, vizsgálati fogságba kerül, elítélik s csak a felsőbbíróság menti fel a presztizs e bűnbakját, mikor már elismert orvosszak-

értők megfordították a közvéleményt. A presztizsnek ebben a dohos levegőjében nőnek fel századok óta azok a nemzedékek is, amelyek egyedül azon az alapon, hogy valami tudományszerűt hisznek, vagy valami nem tudományszerűt tagadnak, a tudomány presztizsén hizlalják magukat. Az úgynevezett osztályharc a tudomány presztizse alatt folyik; az egyik oldalon a darwinizmus és a fajelmélet, a másikon a Marx-epigónok kifogyhatatlan körmondatai adják meg e nyers és ösztöni harcok előkelő szankcióját. De az öblös, eszmétlen tagadás is a tudomány palástjával takarózik. Ma is aktuálisak Baudini Antonio atyának panaszos szavai a X. Leó korabeli Róma hitetlen papjairól: »akinek ezidétt nem volt valami tévelygő és eretnek véleménye az egyház dogmáiról, már nem is ment *galantuomo*- és *buon cortegiano*-számba«. Az a nyegle leszólás, mely minden kiforrott igazságtól megtagadja hozzájárulását, akármi amaz igazság tárgyi értéke, a tagadó eredetieskedés éppoly anyagszerű lelkekre mutat, mint a bárgyú vakhit és az igenlő sznobizmus. S úgy a tudósok, mint a laikusok között számosan vannak, akiknek még nem ment át vérükbe a gondolat önértéke, a tudósjellem elvi különbözése a látszatitól. A laikus érdeklődést híres nevek, nem pedig problémák irányítják; Wagner és Schmoller magukban is jeles előadásai rendszerint megtöltik a berlini egyetem legnagyobb termeit, de a hallgatóságnak csak egy töredéke figyel, a többi ásitó csak azért izeg-mozog ott, hogy valamikor, mint egy kis porosz város asszesztorja, elmondhassa magáról, hogy Wagnert és Schmollert hallgatta.

Am Németországban mégis érték van e presztizs mélyén. Nem így Amerikában. A nagyszerű egyetemi alapítások és könyvtárak világáról panaszolja Laughlin tanár, hogy a professzorsággal alig jár társadalmi értékelés és a szerencséskezű kereskedő az akadémikusra bizonyos mérvben leereszkedőleg tekint. Midőn egy fontos bizottságban Laughlint akarták megbízni az előadói jelentés megszerkesztésével, azt vetették ellene, hogy a jelentés az üzletembereknél vesztene súlyából, ha megtudnák, hogy tanár írta. Ha ezt az ott-honi, való értékelést, melyet Laughlin elének tár, egybevetjük a felső oktatásnak azokkal a reprezentáló kiadásaival, melyeket az amerikai milliárdosoktól megszoktunk, azzal a haj-

szával, melyet Német- és Franciaországban folytatnak egy-egy nevesebb tanár kicsábítása körül, valóban azt kell hinnünk, hogy pusztá *presztizsörökléssel* van dolgunk, hogy nagy részben csak az európai *tudóspresztizs* származott ki, az *európai tudósertékelésnek* csupán lélektani stukkaturja.

VII. RÉSZ.

Presztizs és rendellenesség.

89. §. A *presztizs torzképei*, a) *Don Quichoteok*. Ha célt tűzök magam elé, melyhez erőm aránytalanul gyengének, eszközeim hiányosoknak látszanak, még nem megyek Don Quichote-számba. Hogy az eszköz csak szerény hányada a célnak, oly hétköznapi, egyszerű történet, melynek mélyebb határfoka nincsen a hasonlóan szenvedő, hasonlóan csalatkozó többi embereknél. Don Quichote havas feje akkor jelenik meg a presztizs környékén, mikor a cél elérésére használt eszközök, fáradalmak haladják meg aránytalanul a célt, mikor a vaseréllyel nekifeszült buzgalom, ahogy mondani szokták: jobb sorsra volna érdemes. A manchai lovag szélmalomharcait ezért az aránytalanságért neveti a tömeg; ezért mosolyog rajta szánakozva a révbe ért és az igyekvő, a cinikus és a filiszter. De ha figyelünk: *két* Don Quichoteot látunk; az egyik külön, a másik csak magányos, az egyik mániákus, a másik csak szerencsétlen, az egyik értéktelen, a másik csak presztizstelen.

Bashkirtseff Mária naplója szerint az idegen is könnyen teremthet magának szalont Parisban, ha csak három barátját látja magánál: egyet a pénzvilágból, egyet az arisztokráciából, egyet a művészvilágból és — a szalon készen van. Ezek a szalont termő apróságok azok, melyekhez nem ért a második fajta Don Quichote, Don Quichote, akinek nincs presztizse. Céljának s erejének aránya tárgyilag kifogástalan lehet; de valami súlytalanító aránytalanság mégis van minden cselekvésében, valami tévesztett és elcsavargó; az emberek nem veszik komolyan, elméletinek és homályosnak tartják szavait; a parlamentben, a bankban, a hivatalban, a kihall-

gatáson napirendre térnek felette. S már a jóakarát bánat-cseppje benne van, ha beérik azzal, hogy Don Quichoténak nevezzék.

E Don Quichote nem lélektani érték. Mondanivalóját hite és meggyőződése szerint választja ki, nem a mondanivaló asszociatív értéke szerint. Az emberek vállukat vonogatják: mit akar ez a szerencsétlen az ő örökös vesszőparipájával? Mert Don Quichote nem aktuális, nem ismeri a pillanat feszültségét, nincsenek kottériái, klikkjei, a lelkiismeret vezérli, nem a lélektan; magaviseletét nem stilizálja a *virtú formativa*, darabosnak, félszegnek és nyakasnak mondják. Ő az az ősz gyermek, önéletének *enfant terrible*-je, aki mindig arról beszél, ami lelkének legnagyobb szenzációja s nem a legnagyobb ujságszenzációról; Romhányiban Görgéyt védi, mikor mindenki Kossuthról beszél; akaratlan ünneprontó és hétköznapon ünnepel; néha elsietné a dolgot, máskor akadékoskodik, a tárgy nehézségét nézi, nem a türelem óramutatóját; néha rögeszméje van, melyet beljebb-beljebb ültet, mint rózsafáját Ágota kisasszony; valami szerelem-szerű láncolja munkájához, mint a Pulszkyakat, hogy mással nem ér rá törődni; rossz politikus, jó gondolkodó, szándéka tiszta, igazgatni nem tud: egyikük-másikuk, ha látszat nem volna a világon, tökéletes emberszámba menne. Ha látszat nem volna!

Válasszuk el jól e Don Quichoteot a hóbertos rendszer-telentől, a csodabogarás, sekély különctől. S ha az emberek legtöbbször összezavarják a két lovagot, különböztessük meg mi őket annál élesebben. Akinek nincs presztízse, még nem bizonyos, hogy értéke sincs; aki nem aktuális, még nem futóbolond; Jézusnak is kevesen tapsoltak, de sokan megsiratták.

b) *Stréberek, sznobok, parvenüik*. Aki annyira tekintet nélkül, jobbra-balra nem pillantva hajszolja a *sikert*, mint ahogy a manchai lovag az *eszményt* hajszolja, stréber; aki *az éppen most újat*, az *aktualitás* sziporkáit kergeti, *sznob*; aki él-hal a *látszatért*, miként álmaiért Don Quichote s *fut utána*, mint Don Quichote fut álmai után: *parvenü*. Mind a három úton van még, de nem a szélmalmokat nézi, hanem a Sancho Panzákat, sok-sok, ezer és ezer Sancho Panza:

ez a stréber, a sznob, a parvenü eszménye. »Járj mindig sokadmagaddal«, tanítja az ókori retorika. A stréber, a sznob, a parvenü szót fogad. Annak a tömegnek van a legerősebb szuggesztiója, amelyet még nem sikerült összegyűjteni.

Igyekvésök néha túlságosan mozgalmas; a fogalom-szerűség nyugalmi hangulata hiányzik kapkodásukból; más-kor erőltetett és félszeg másolásban merül ki erejük; egész osztályokat, egész nemzeteket akarnak plagizálni a négerék aggódó türelmével. Ha kérdezed tőlük, melyik szini-előadásnál töltik az estét, a stréber Szofokleszt fogja említeni, vagy Shakespearet, a sznob Wedekindet vagy Shawt, a parvenü egy *théâtre paréet*, habár az első szivesebben menne orfeumba, a második a kaszinói ujságterembe, a harmadik meg haza, aludni. Egyiknél sem találod azokat a könyveket, bútorokat, társaságokat, amelyeket szive szerint választana; az anyagi érdek több-kevesebb ihletén túl: a presztizs bohóca mind a három, barátot, szerelmet, munkát, önértetet ennek áldoz; vajas kenyeret szeretne enni sült burgonyával, de osztrigát rendel; — saját belértéke nem támogatja s a bukás órájában mindene elvész, mert mástól vár mindent, önmagától semmit; kezét nem barátok szorítják meg, hanem érdektársak, vagy előkelő türelmesek; *látszani, látszani, látszani* akar, ha értékek nélkül is, *idioszinkráziája van a nemlátszás iránt*.

Törtetésök végső eredménye presztizs lehet ugyan, de maga a törtetés zavarja a presztizst, távlatrontó és a távolság, mely az emberektől elválasztja őket, valameddig a törtetés tart, nem is képes varázsossá merevedni.

c) *A dekadencia presztizse.*

»... l'orgueil de promener le plus pale des fronts.»

(Rostand: *L'Aiglon*.)

A dekadenciának, a testi és erkölcsi hanyatlásnak ott van presztizse, ahol átszellemülés nélkül rajongnak a szellemiért, ahol ez okból a szellemi érzékelhető jeleit hajszolják s kénytelenek beérni, minthogy elemezni nem tudnak, az adottan elemzettnek: a bomlottnak szellemszerűségével;

a meg nem értett gondolatit testszerű árnyában keresik, mint a vadember az elillant életet. Sápadt arc, zavart beszéd, különös mozdulatok, betegség: puha értelmekben a testetlen, a törekeny, a nem anyagszerű asszociációját inti fel; a szenvedő testet már *majdnem gondolat*-nak nézi a monizmusnak ez a fattyuhajtása. Már a kezdetleges embernél, mondja Ratzel, azok a legalkalmasabbak a papi hivatásra, akik szellemileg elütnek a tömegetől, elmebajosok, epileptikusok, hallucinációkra és élénk álmodásra hajlamosak. De a vadaknál ez még csak fejletlenség, nem dekadencia, választáshiány, nem előnyadás. A szellemi *agyonfejlődés* presztizsképződményei más természetűek.

Maecenás, Cotta, Fabius idején már nem egy ember megélt abból, hogy sápadt; »a sápadtság éppúgy hozzátartozott a tudós, főleg a költő megjelenéséhez, mint a szakáll a filozófuséhoz.« *Midőn Oppius rossz színben volt*, Martialis szerint *verseket kezdett írni*. A példákat korunkból a régi mellé halmozni útszéliség volna; de feltűnik, hogy a dekadencia presztizsét nem azok fogadják be elsősorban, akik maguk is szenvedők, hanem az egészséges fűlműveltek, a hanyatlástól félreesők, amennyire megfigyeltük: majdnem kizárólag fiatalok és erősek!

d) *A bűn presztizse*. A bűn verbuválóereje ismeretes. Melegari Dóra olasz író nő *il prestigio del male*-nek nevezi e varázst, melynek szomorú állomásait jelzi a képeslapban közölt akasztás, a kereslet a kötél és a bitófa egy-egy darabja után s azok a presztizsvadászó beszédek az akasztás előtt, melyekre már Schopenhauer figyelmeztet. Vannak ragályozó bűnök is, vannak bűnök, amelyeket bizonyos körök vagy osztályok nemcsak hogy bűnnek nem tartanak, hanem erős tudatossággal értékelnek, de mindez más lapra tartozik. A bűn lélektani varázsát pillantjuk azoknál a beduintörzseknél, melyek Goldziher szerint megbámulják, megéneklük a sivatag véreskező hőseit, »kik oly tettekkel tündököltek, melyeket a közönséges erkölcs kódexe aljas rablógyilkosságnak nevez.« »Oly beduin szentek is vannak, teszi hozzá Goldziher, kiket a mi felfogásunk inkább rablók és útonállóknak bélyegez. Ilyen sír pl. Abu Gós hírhedt beduin rabló sírja, melyet minden Jeruzsálembé utazó ember könnyű

szerrel meglátogathat. A Jeruzsálembé zárandoklóknak val-
 láskülönbőség nélkül, valóságos réme volt. Nagyritkán
 menekülhetett valamely zárandok társaság az ő rablótáma-
 dásai elől.« És tömegesen vannak ilyen beduin szentek.
 A *szegénylegények* legendás varázsát még egy nemzedékkel
 előttünk igen jól ismerték Magyarországon is. De talán
 sehol a banditapresztizs olyan mértéket nem öltött, mint
 Dél-Olaszországban. Midőn Govone tábornokot megkér-
 deztek, miért tüntet a dél-olasz nép annyi rokonszenvvel a
 brigantik mellett, azt felelte, hogy az ő nézete szerint a sze-
 gény ember a brigantiban látja annak a tömérdek sérelem-
 nek megbosszulóját, mely a nincsetleneket a, társadalom
 részéről éri. Viliari Pasquale közli *Il brigantaggio* című
 tanulmányában egy dél-olasz katonatiszt nyilatkozatát,
 mely szerint a proletár a banditában hősokeket lát, akik
 törvényes és dicsőséges bosszút állnak a zsarnok hatal-
 másokon; »Postiglione, Serre, Persano és a szomszéd hely-
 ségek parasztsága vallásos tisztelettel beszél ama Don Gae-
 tano *jótélelkeről*, aki míg élt, Tranchella néven volt hírhedt.«
 Alig hisszük, hogy itt a nép fizikai erőértékelése játszanék
 döntő szerepet, mely a bicskázó parasztlegényt juttatja
 tekintélyhez társai között. Nasi miniszter bizonyára nem
 oly bűnöket követett el, melyek a szicíliai paraszt izma-
 t feszítik, melyeknél a *legény a gáton* elve szerint menne végbe
 az értékelés a törvénykönyv erkölcsi ízű értékelései helyett.
 Másfelé visz a nyom.

A szegény ember, de különösképpen a képben gon-
 dolkodó, csak a gyakorlatot értékelő s így személyhitű
 paraszt: minden modern büntető jogásznál viszonylago-
 sabbnak sejtje meg a kódexek erkölcsét. Érzi és látja, mert
 éreznie és látnia kell, mily hatalmas van a presztizsnek a
 btkv. ellen is. Valami olyast érez, hogy az urak se jobb-
 nála s mégis kevésbé bűnösök; látnia kell a presztizsesek
 kiváltságát a btkv. ellen, mely abban áll, hogy *gyanun*
jelül állnak, abban, hogy igen sok vizsgálat meg sem indul,
 vagy meghiúsul, mert a *presztizs nem engedi a gyanút, a*
vizsgálat előfeltételét megszületni, hogy sok mindent egyálta-
 lán nem is tekintenek bűnnek, mert akik el szokták követni,
 azoknak presztizsök van.

A presztizshatványt teljessé és önműködően újulóvá teszi a brigantinak csakúgy, mint a beduin szentnek kalandos, meglepetésekben gazdag, üldözést kikerülő, határtalan sikerekre képes, fogalomszerű pályája.

90. §. *Presztizs és elmebaj.* A presztizs helyzeti. A befogadó belső normalitásával tökéletesen megfér. Az egészséges lelki élet minden ismérve szerint folyik le.

A presztizsbefogadó lelki élete teljesen normális maradhat, mert nem e lelki világ rendellenes, hanem a tudattartalom, nem a reakció, hanem a benyomás. E megfontolás talán megfelelőbb világításban részesül, ha az elmekörtan presztizsre emlékeztető fejezeteit emlékünke idézzük. Presztizsszerű *eredményeket* látunk a nagyzási hóbort eseteiben, midőn a beteget helyyel-közzel mintha a presztizs-emlékek tennék beteggé. A nagyzási hóbortnak (megalómánia) paralitikus és paranoiás formája van. A *dementia paralytica* klaszszikus klinikai kórképe a nagyzási hóbort. »Tartalmilag, mondja Kraepelin, magában foglalja a beteg összes viszonyait, testi és szellemi teljesítőképességét, tudását, a világban elfoglalt állását, birtokát, jövőjét. A nagyzási eszmék eleinte talán még az elgondolható és lehetséges határain belül maradnak és az ember gyermekesen tolaikodó dicsekvéseknek nézi őket. A beteg oly egészségesnek érzi magát, mint még soha, föltűnő jól konzerváltak, nagyon műveltek, számos nyelvet ért, ha e pillanatban foghézagai miatt nem is beszél azokat, gyönyörű leányai vannak. Pompás költeményeket ír, remek hangja, magas összeköttetései, nagyszerű kilátásai vannak, csak finom emberekkel érintkezik, igen tekintélyes, akármelyik napon fényesen megházasodhatik, a legmagasabb helyen különös bizalomban van része. Üzlete fényesen megy, szép jövedelmet hajt; de jelentősen meg fogja nagyobbítani, mindenütt fiókokat állít fel, megüti a főnyereményt, fontos találmányai lesznek, nyilvános előadásokat fog tartani, könyvet fog írni, mely a legnagyobb feltűnést fogja okozni és dús jövedelemmel jár; várépítésre, nagy utazásokra készül, fel fog lépni képviselőnek, fényes beszédek fog tartani és rövidesen miniszter lesz . . .« A beteg az ellenmondásokat fel sem veszi; örülete zavaros, ugráló, kalandos és híján van az összefüggésnek.

A betegség előrehaladásával a képtelenségek mind jobban eltorzulnak, a beteg »császár, isten és Rothschild«, »Herkules, milliomos és vizibúvár«, óriási birodalma, vagyona, katonasága van, aranyhidat épít az óceánon át.

A beteg állapotának két különössége megmutatja a kór-kép jellegzetes elütését a még oly exaltált presztizstől. Az egyik a beteg egocentrizmusa, hogy mindent magára vonatkoztat, dicsőséget és üldözést, gazdagságot és ellenséget. A presztizs törmelékei, melyek a beteg hóbortképzeteiben újból és újból visszatérnek, szeszélyesen, kapkodva, sűrűn és tarkán váltakozva merülnek fel, eszköziek, de a beteg mindent önszemélyéhez vonzó telhetlensége korántsem éri be a normális élet presztizstörmelékeivel; környezetének minden személye, tárgya, a legundorítóbb anyagok is kápráztató és drámai formákat öltenek s a presztizses személyek összezavarása az énnel csak egy változata a kór-képnek; — *mindegy, akármi, ha pszichikai érték, ha nem*: a beteg minden után kap, amit a szemlélet vagy a reprodukció belök főtudatába. A másik különössége a nagyzási hóbortnak, hogy érzéketlen a legszembeszökőbb *ellenmondások* iránt is, s hogy a megfogalmazás nem helyzetileg maradt el, hanem abszolútan lehetetlen. Az érzelmi feldolgozás *belső* kényszerűség eredménye, mely azonban nem az organizmus összhangzatos parancsa alatt áll, mint az előítélet, hanem a *dementia paralytica* kór-képét tükrözteti, mintegy lélektani lecsapódása a paralysis kórbonctani ismérveinek. Az elvont gondolkodásban az értelem eleméz, a nagyzási hóbortban maga a gondolatmechanizmus bomlik elemeire.

A paralitikus nagyzási hóborttól sok tekintetben elüt a *paranoiás* nagyzási hóbort, melynek az üldözési mánia a mi szempontunkból csak egy beleérthető változata. A beteg számára minden apróság saját személyének rendkívüli fontosságát hangsúlyozza; mindennek tengelye az ő személye, származása misztikusan előkelő, trónörökös, reformátor, messiás, istenanyja, égi közvetítő; hiába titkolják, ő ért a jelekből, a futó mosolyokból, olvas a sorok közt, királyi és isteni hódolatokat fogad, hercegasszonyok bomlanak utána, miniszterek félnek terveitől. Mindezeknek az örültségeknek közös alapvonásuk Kraepelin szerint, hogy tös-

gyökeresek, meg nem ingathatók. De az igazi *paranoiás* eseteknél a nagyzási képzetek a természetes és lehetséges határain belül maradnak. A betegség, mondja Kraepelin, nem a személyiség magvát változtatja és semmisíti meg, hanem betegesen meghamisított *világnézetet* teremt. A kóros képzeteket a beteg szellemileg rendszeresen feldolgozza, ellenmondásokat éleselméjűen, habár téves következtetésekkel is, cáfol meg. Megfontolás és határozott tervek szerint, következetesen képes határozni, akarni, cselekedni, védekezni. Kraepelin beszél egy egyszerű parasztfiúról, a ki császárnak és pápának tartotta magát és néhány év alatt nyolc élő és holt nyelven tanult meg tűrhetően olvasni, hogy magas hivatásának eleget tehessen. A téboly állandó, meg-ingathatatlan rendszere fejlődik ki, anélkül, hogy a gondolkodás, akarás és cselekvés rendje elhomályosulna. A paralitikus nagyzási hóbortnak csak egocentrizmusa maradt meg a paranoiánál, de nem találjuk a véletlentől ide-oda hányt, rendszertelen, anyagszerű viselkedést, az idegrendszer belső széthullásának külső kórképeit. A *paranoiás életfelfogás* mutat mélységes elváltozást, álláspontja környezetének személyeivel és eseményeivel szemben félreugrik (*verrückung*, mondja Kraepelin). Nyilvánvaló, hogy itt sem találunk az emberitélet sajátosságában rokonvonást presztízs és nagyzási hóbort között. A *paranoiás önkényesen vetíti ki álláspontját a személyekkel és cselekvéseikkel szemben; örültségeiben nem külvilági a fix pont, hanem belső, az ént betegesen hangsúlyozó, az idea fix, nem az objektum.*

Ha így a *paranoiás* s még inkább a paralitikus nagyzási hóbortnak a presztízs lélektani lejátsszódásával semmi rokonvonása nincs, ha a nagyzási hóbortot képtelenség volna az énbén visszaverődő torzpresztízsnek nézni, hogyan lehetséges mégis, hogy a nagyzási hóbort minden időkbén a korszerű presztízsjelenségekből meríti legszivesebben anyagát? 1864—67 között, mikor a politikai feszültség (Schleswig-Holstein 1864, osztrák háború 1866) tetőpontját éri el, a berlini tébolydában kezelt megalomanikusok közül tíznek rögeszméje a német császárra vonatkozik, nyolc beteg a porosz királynak, öt Napóleon császárnak, három Schleswig-

Holstein hercegének, három Mexikó császáranak, mások Bismarck hercegnek vagy a képviselőház elnökének, hadügyminiszternek, Lincoln elnöknek stb. képzelik magukat. Ez időben Oettingen szerint a vallással kapcsolatos nagyvárosi hóbortok háttérbe szorultak. Hasonlóképpen nyilatkozik ugyanaz időből a lübecki tébolydára vonatkozólag Eschenburg: »Egy tébolyda, úgymond, a kor tükre, mely visszacsillogtatja el-eltorzítva mindazt, ami izgatja.« A presztízsek, melyek valamely korban leginkább fogva tartják a közérzületet, éppúgy anyagát teszik a megalomániának, mint a beteg bármely más tartós és intenzív élménye. Csak a presztízis nagyszerű érzelmi fontosságát jelzi a gazdag ismétlődés és változatosság, melyben *mint nagyvárosi anyag*, a megzavarodott gondolkodást is ihleti. Egyéb közössége még a paranoiás nagyvárosi hóbortnak sincs a presztízsszel, mint hogy előbbi minden érzelemértéket nekilendít, a meggazdagodás vágyát, a nemi telhetetlenséget éppúgy, mint a főrangúak, a feltalálók, a történelmi nagyok presztízst.